

Игор Тришић, Дуња Демировић Бајрами, Снежана Штетић

**ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА АП
ВОЈВОДИНЕ У ФУНКЦИЈИ
ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА**

Београд, 2026.

GEOGRAPHICAL INSTITUTE "JOVAN CVIJIĆ"
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL ISSUES

No. 107

Igor Trišić, Dunja Demirović Bajrami, Snežana Štetić

**PROTECTED AREAS OF AP
VOJVODINA IN THE FUNCTION OF
SUSTAINABLE TOURISM
DEVELOPMENT**

Belgrade, 2026

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЛИЋ”
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 107

Игор Тришић, Дуња Демировић Бајрами, Снежана Штетић

**ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА АП
ВОЈВОДИНЕ У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА ТУРИЗМА**

Београд, 2026.

ИЗДАВАЧ

Географски институт „Јован Цвијић”
САНУ,
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Република
Србија, Тел/факс: +381 11 2637 597;
е-пошта: general@gi.sanu.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА

др Милан Радовановић

Прихваћено на седници Уређивачког
одбора Института 31.03.2026. године

АУТОРИ

др Игор Тришић, научни сарадник,
Средња стручна школа „Васа Пелагић”,
Ковин,
ORCID: 0000-0002-6497-9276

др Дуња Демировић Бајрами, виши
научни сарадник, Географски институт
„Јован Цвијић” САНУ, Београд
ORCID: 0000-0001-5140-1515

проф. др Снежана Штетић, редовни
професор, Међународна истраживачка
академија наука и уметности МИАНУ,
Београд
ORCID: 0000-0002-1137-4441

УРЕДНИК

др Тамара Гајић

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Милана Пантелић, Природно-
математички факултет, Универзитет у
Новом Саду

Др Дејан Секулић, Факултет за
хотелијерство и туризам у Врњачкој
Бањи, Универзитет у Крагујевцу

др Марко Петровић, Географски институт
„Јован Цвијић” САНУ

ДИЗАЈН КОРИЦА

др Игор Тришић
др Дуња Демировић Бајрами

PUBLISHER

Geographical Institute “Jovan Cvijić” SASA,
Đure Jakšića 9, 11000 Belgrade, Republic of
Serbia,
Tel/fax: +381 11 2637 597;
e-mail: general@gi.sanu.ac.rs

ACTING PUBLISHER

Milan Radovanović, PhD

Accepted at the meeting of the Editorial Board of
the Geographical Institute on March 31st, 2026

AUTHORS

Igor Trišić, PhD, Research Associate,
Vocational High School “Vasa Pelagić”, Kovin,
ORCID: 0000-0002-6497-9276

Dunja Demirović Bajrami, PhD, Senior Research
Associate, Geographical Institute “Jovan Cvijić”
SASA, Belgrade
ORCID: 0000-0001-5140-1515

Snežana Štetić, PhD, Full Professor, International
Research Academy of Science and Art IRASA,
Belgrade
ORCID: 0000-0002-1137-4441

EDITOR

Tamara Gajić, PhD

REVIEWERS

Prof. Milana Pantelić, PhD, Faculty of
Sciences, University of Novi Sad

Dejan Sekulić, PhD, Faculty of Hotel
Management and Tourism, Vrnjačka Banja,
University of Kragujevac

Marko Petrović, PhD, Geographical Institute
“Jovan Cvijić”, SASA

COVER DESIGN

Igor Trišić, PhD
Dunja Demirović Bajrami, PhD

ПРЕДГОВОР

Живимо у времену када притисак људских активности на природу достиже свој врхунац. Управо због тога, проналажење баланса између економског развоја, пре свега туризма, и очувања природних ресурса, постаје један од највећих изазова 21. века. Ова научна монографија је настала из потребе да се том изазову присупи научно утемељено и практично примењиво.

Фокус истраживања усмерен је на Војводину, регион специфичне и осетљиве равничарске предеоне целине. Иако поседује изузетно вредна природна добра, научна и стручна јавност се до сада углавном парцијално бавила њеним еколошким или туристички одрживим аспектима. Због тога ова грађа представља пионирски подухват. Она по први пут доноси свеобухватан, интегрисани приступ који обухвата 11 заштићених подручја у Војводини, укључујући кључне екосистеме попут Националног парка Фрушка гора, специјалних резервата природе Делиблатске пешчаре, Засавице, Обедске बारे и Горњег Подунавља.

Значај овог истраживања огледа се у примени савременог PoS модела, кроз који смо успоставили чврст емпиријски и методолошки стандард за анализу специфичних екосистема и могућности развоја одрживог туризма. Поред теоретског значаја, рад нуди конкретне и мерљиве податке. Закључна разматрања ове монографије јасно указују на то да дугорочни опстанак ових осетљивих равничарских екосистема директно зависи од успостављања чврстих веза између локалних актера, управљача и туристичког сектора. Резултати истраживања емпиријски доказују прецизне границе прихватљивих промена и носећих капацитета средине, јасно лоцирају тачке еколошког притиска и дају конкретне смернице како да се спречи девастација простора уз развој туризма утемељеног на природи. На тај начин, студија надилази чисту теорију и пружа конкретан, примењив путоказ за интегрисано просторно и туристичко планирање.

Ова научна монографија је намењена широком кругу читалаца: студентима, истраживачима, доносиоцима одлука у туризму, управљачима заштићених подручја, као и свима који истински брину о очувању природе и развоју туризма. Рад на изради ове монографије не би био могућ без подршке и сарадње многих појединаца и институција. Изражавамо дубоку захвалност колегама и управљачима заштићених подручја у Војводини, који су препознали значај овог истраживања и омогућили приступ кључним подацима. Такође, изражавамо искрену захвалност рецензентима чији су стручни коментари и сугестије значајно допринели квалитету ове монографије. Посебна захвалност упућује се Географском институту „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности који је омогућио публикавање монографије.

Аутори

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
СПИСАК ТАБЕЛА	10
СПИСАК СЛИКА	11
СПИСАК ГРАФИКОНА	13
САЖЕТАК	15
SUMMARY	16
1. УВОД.....	18
1.1 Предмет, подручје и проблеми истраживања.....	21
1.2 Циљ и задаци истраживања.....	22
1.3 Методе истраживања	23
1.4 Истраживачке хипотезе	25
1.5 Фазе истраживања	26
1.6 Очекивани научни допринос.....	27
2. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА.....	29
2.1 Основни појмови одрживог туризма.....	31
2.2 Циљеви и принципи одрживог туризма.....	37
2.3 Кључни изазови за остваривање концепта одрживог туризма	42
2.4 Одрживи туризам заштићених подручја	45
2.5 Веза са досадашњим истраживањима одрживог туризма заштићених подручја.....	54
3. ВРСТЕ И КАТЕГОРИЈЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА.....	65
3.1 Врсте и категорије заштићених подручја у свету	65
3.2 Настајање заштићених подручја	77
3.3 Примери добре праксе	89
3.4 Врсте заштићених добара у Србији.....	96
3.5 Природно-географске вредности АП Војводине	99
3.5.1 Положај, границе и пределе целине.....	100
3.5.2 Релјеф	102
3.5.3 Клима.....	104
3.5.4 Хидрографски објекти и влажна станишта	105
3.5.5 Биогеографске вредности.....	108
4. СИСТЕМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА.....	117
4.1 IUCN Листа угрожених врста	122
4.2 Еколошка мрежа – Натура 2000.....	126
4.3 Рамсарска конвенција	127
4.4 Бернска конвенција	130

4.5	Значајна подручја за птице (IBA – Important Bird Areas)	131
4.6	Значајна подручја за биљке (IPA – Important Plant Areas).....	133
4.7	Одабрана подручја за лептире (PBA – Prime Butterfly Areas)	134
4.8	Конвенција о биолошкој разноврсности (CBD)	135
4.1	Емералд мрежа.....	137
4.2	Зонирање простора.....	139
4.3	Носећи капацитет простора.....	141
5.	ОПИС ИСТРАЖИВАЧКОГ ПОДРУЧЈА	147
5.1.	Критеријуми одабира подручја за истраживање	148
5.2	Национални парк „Фрушка гора“	154
5.2.1.	Природне карактеристике	155
5.2.2.	Друштвене карактеристике	156
5.2.3.	Статус заштите и циљеви управљања.....	158
5.2.4.	Стање туризма	164
5.3.	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“.....	168
5.3.1.	Биогеографске карактеристике пешчаре	168
5.3.2.	Локалитет „Лабудово окно“.....	170
5.3.3.	Друштвене вредности	171
5.3.4.	Статус заштите	171
5.3.5.	Циљеви управљања.....	173
5.3.6.	Туризам резервата	176
5.4.	Специјални резерват природе „Обедска бара“	180
5.4.1.	Биогеографске карактеристике Обедске баре	181
5.4.2.	Антропогене вредности резервата.....	183
5.4.3.	Међународни и национални статуси заштите.....	184
5.4.4.	Циљеви управљања.....	184
5.4.5.	Анализа стања туризма.....	187
5.5.	Специјални резерват природе „Засавица“	189
5.5.1.	Природне карактеристике	189
5.5.2.	Друштвене карактеристике	192
5.5.3.	Заштита подручја	192
5.5.4.	Циљеви управљања.....	193
5.5.5.	Стање туризма	194
5.6.	Специјални резерват природе „Карађорђево“	196
5.6.1.	Природне одлике резервата	197
5.6.2.	Друштвени потенцијали	198
5.6.3.	Заштита подручја	199
5.6.4.	Туристички потенцијали	200
5.7.	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ ..	200
5.7.1.	Природни потенцијали резервата	201
5.7.2.	Друштвене карактеристике	203

5.7.3.	Заштита резервата природе	203
5.7.4.	Циљеви управљања.....	204
5.7.5.	Туристички развој.....	207
5.8.	Специјални резерват природе „Краљевац“	209
5.8.1.	Природне и друштвене карактеристике.....	210
5.8.2.	Законски оквири заштите	212
5.8.3.	Туристички фактори	212
5.9.	Специјални резерват природе „Тителски брег“	213
5.9.1.	Природне карактеристике	214
5.9.2.	Друштвене вредности	215
5.9.3.	Заштита резервата	216
5.9.4.	Циљеви управљања и заштите.....	216
5.9.5.	Развој туризма	218
5.10.	Парк природе „Палић“	219
5.10.1.	Природне вредности заштићеног подручја.....	220
5.10.2.	Друштвене карактеристике	222
5.10.3.	Статус заштите	222
5.10.4.	Развој туризма.....	226
5.11.	Парк природе „Русанда“	226
5.11.1.	Природно-географске карактеристике Парка природе „Русанда“	227
5.11.2.	Друштвене карактеристике	228
5.11.3.	Заштита подручја Парка природе „Русанда“	228
5.11.4.	Туризам парка природе.....	231
5.12.	Парк природе „Поњавица“.....	232
5.12.1.	Природне вредности	232
5.12.2.	Друштвене вредности	234
5.12.3.	Статус заштите Парка природе „Поњавица“	234
5.12.4.	Циљеви управљања	235
5.12.5.	Развој туризма.....	237
5.13	Испитивање одрживог туризма индикаторима одрживости.....	238
6.	МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	252
6.1	Коришћен истраживачки модел.....	252
6.2	Дефинисање истраживачких хипотеза	259
6.3	Опис инструмента за прикупљање података	262
6.4	Опис узорка и процедура.....	265
6.5	Статистичка анализа података	267
7.	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ	270
7.1	Провера поузданости резултата (скала)	270
7.2	Анализа узорка	273
7.3	Анализа одговора испитаника.....	274

7.3	Тестирање хипотеза	304
7.4	Анализа улоге димензија одрживости у туризму заштићених подручја	336
8.	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	341
8.1	Значај заштићених подручја за развој туризма у АП Војводини	342
8.2	Научни и практични допринос истраживања	345
8.3	Смернице унапређења одрживог туристичког развоја	348
8.3.1	Проширење подручја под заштитом	349
8.3.2	Изградња инфраструктуре	351
8.3.3	Укључење локалног становништва у планирање, развој и промоцију туризма	354
8.3.4	Умрежавање заштићених подручја	356
8.4	Ограничења и препоруке за будућа истраживања	358
	ЛИТЕРАТУРА	361
	ПРИЛОЗИ	386
	БИОГРАФИЈЕ АУТОРА	388

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1. Примарни циљеви одрживог туризма у различитим дестинацијама.....	38
Табела 2. Индикатори за утврђивање одрживог туризма заштићених подручја.....	53
Табела 3. Однос туризма према основним елементима животне средине.....	57
Табела 4. Оквир за проучавање утицаја на животну средину	67
Табела 5. Матрица циљева и категорије управљања према IUCN....	76
Табела 6. Користи од туризма заштићених подручја	78
Табела 7. Преглед броја заштићених подручја Војводине	85
Табела 8. Утицај човека на строго заштићене врсте птица	111
Табела 9. Предлог носећег капацитета туристичких области према ЕУ	146
Табела 10. SWOT анализа могућег екотуризма у НП „Фрушка гора“	167
Табела 11. Стање одрживог туризма.....	241
Табела 12. Тврдње за мерење стања одрживог туризма	263
Табела 13. Тврдње за мерење задовољства испитаника одрживим туризмом	265
Табела 14. Структура испитаника	266
Табела 15. Резултати провере поузданости скала, адекватности узорковања и теста сферичности.....	271
Табела 16. Дескриптивна статистика узорка (категорија испитаника)	274
Табела 17. Статистичка анализа одрживог развоја туризма и задовољства испитаника.....	275
Табела 18. Анализа одрживог туризма и задовољства испитаника у заштићеним подручјима	279
Табела 19. Анализа вредности заштићених подручја у односу на димензије одрживости, одрживи туризам и задовољство испитаника.....	290
Табела 20. Просечне вредности тврдњи димензија одрживости у заштићеним подручјима	296
Табела 21. Учесталост оцена одрживог развоја туризма и задовољства испитаника.....	301
Табела 22. Аритметичке средине одрживог туризма и задовољства локалног становништва	305
Табела 23. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Задовољство локалног становништва).....	305
Табела 24. Аритметичке средине еколошке одрживости и одрживог туризма.....	309

Табела 25. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам).....	309
Табела 26. Аритметичке средине економске одрживости и одрживог туризма.....	312
Табела 27. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам).....	313
Табела 28. Аритметичке средине социо-културне одрживости и одрживог туризма	315
Табела 29. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам).....	316
Табела 30. Аритметичке средине институционалне одрживости и одрживог туризма	318
Табела 31. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам).....	320
Табела 32. Резултати вишеструке регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)	322
Табела 33. Оцене димензија одрживости туризма у односу на пол	327
Табела 34. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника	329
Табела 35. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања	333
Табела 36. Приказ резултата тестирања хипотеза	335

СПИСАК СЛИКА

Слика 1. Планирање туристичких активности у швајцарском националном парку	49
Слика 2. Парк природе Јужни Шварцвалд (извор Дунава у Донауешингену и језеро Шлухзе)	51
Слика 3. Традиција израде зидних сатова и промоција локалне културе у заштићеним подручјима Немачке и Аустрије	60
Слика 4. Циљеви управљања и туристичке активности према IUCN категоријама заштите.....	75
Слика 5. Тренд раста броја заштићених подручја у свету.....	83
Слика 6. Примери негативних утицаја посетилаца	86
Слика 7. Природни резерват Кукунариес – слано језеро Строфилија, Скијатос (пример организованог туризма).....	94
Слика 8. Рељеф Фрушке горе и Тителски лесни одсек.....	103
Слика 9. Језеро Сот на Фрушкој гори и Рамсарко подручје „Лабудово окно“	107

Слика 10. Сива гуска (Anser anser), Рамсарско подручје „Лабудово окно“	110
Слика 11. Препознатљиви заштитни знаци UNESCO, UNEP, IUCN, МаВ и Светска баштина	119
Слика 12. Значајна UNESCO културна баштина (атински Акропол и Епидаур)	119
Слика 13. Категорије угрожених врста према IUCN	123
Слика 14. Еколошки објект у Рамсарском подручју „Стари Бегеј-Царска бара“	128
Слика 15. Рамсарска подручја у Војводини	129
Слика 16. ИВА подручја у Војводини	132
Слика 17. ИРА подручја у Војводини	134
Слика 18. Стратешки план за биодиверзитет	138
Слика 19. Стварни капацитет и његов животни циклус	144
Слика 20. Приказ подручја истраживања	147
Слика 21. Кључни критеријуми у одабиру заштићених подручја	149
Слика 22. Јединствено влажно станиште Специјалног резервата природе „Засавица“	152
Слика 23. Положај Националног парка „Фрушка гора“	154
Слика 24. Интерпретација вредности националног парка „Фрушка Гора“	157
Слика 25. Инфоцентар Националног парка „Фрушка гора“ на Иришком венцу	165
Слика 26. Одмаралиште Летенка	166
Слика 27. Положај Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“	169
Слика 28. Приоритети у управљању резерватом (интерпретативна табла)	170
Слика 29. Школски центар „Чардак“	177
Слика 30. Положај Специјалног резервата природе „Обедска бара“	180
Слика 31. Вредне биоценозе ретког и угроженог жутог локвања (Nuphar luteum)	182
Слика 32. Едукативни туристички центар „Обедска бара“	188
Слика 33. Положај Специјалног резервата природе „Засавица“	190
Слика 34. Екосистем Засавице	191
Слика 35. Локални производи Засавице	195
Слика 36. Катамаран и осматрачница визиторског центра Засавице	195

Слика 37. Положај Специјалног резервата природе „Карађорђево“	196
Слика 38. Букински рукавац.....	197
Слика 39. Географски положај Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“	201
Слика 40. Орнитофауна у Ковиљско-петроварадинском рити	202
Слика 41. Географски положај Краљевца	210
Слика 42. Специјални резерват природе „Краљевац“	211
Слика 43. Положај Специјалног резервата природе „Тителски брег“	214
Слика 44. Лесни одсек Тителски брег	215
Слика 45. Географски положај Парка природе „Палић“	220
Слика 46. Амбијентална целина Парка природе „Палић“	221
Слика 47. Положај Парка природе „Русанда“	227
Слика 48. Бања „Русанда“, интегрални део истоименог заштићеног подручја.....	230
Слика 49. Географски положај Парка природе „Поњавица“	232
Слика 50. Парк природе „Поњавица“	233
Слика 51. Објекти туристичке инфраструктуре	237

СПИСАК ГРАФИКОНА

Графикон 1. Приказ система одрживог развоја.....	29
Графикон 2. Шематски приказ одрживог туризма	33
Графикон 3. Истраживачки модел Призме одрживости	254
Графикон 4. Истраживачки модел.....	258
Графикон 5. Упоредна анализа просечних вредности димензија одрживости и задовољства испитаника	278
Графикон 6. Преглед аритметичких средина оцена еколошке одрживости туризма у односу на заштићена подручја	282
Графикон 7. Преглед аритметичких средина оцена економске одрживости туризма у односу на заштићена подручја	283
Графикон 8. Преглед аритметичких средина оцена социо-културне одрживости туризма у односу на заштићена подручја	284
Графикон 9. Преглед аритметичких средина оцена институционалне одрживости туризма у односу на заштићена подручја	286
Графикон 10. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма у односу на заштићена подручја.....	287
Графикон 11. Преглед аритметичких средина оцена задовољства испитаника у односу на заштићена подручја	288

Графикон 12. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма и задовољства локалног становништва према заштићеним подручјима	303
Графикон 13. Дијаграм расипања задовољства локалног становништва у односу на одрживи туризам заштићених подручја	307
Графикон 14. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на еколошку одрживост.....	311
Графикон 15. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на економску одрживост	314
Графикон 16. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на социо-културну одрживост	317
Графикон 17. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на институционалну одрживост	321
Графикон 18. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на све димензије одрживости	324
Графикон 19. Утицај димензија на одрживост развоја туризма у заштићеним подручјима	325
Графикон 20. Утицај димензија одрживости развоја туризма на задовољство становништва у заштићеним подручјима	326
Графикон 21. Оцене димензија одрживости туризма у односу на пол испитаника	328
Графикон 22. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника	331
Графикон 23. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања испитаника	334

САЖЕТАК

Заштићена подручја могу бити значајне туристичке дестинације у којима су примарни циљеви заштита и унапређење осетљивих екосистема. Због све интензивнијег и масовног туризма, туристи се све више окрећу природи у којој теже да задовоље своје туристичке потребе. Због тога заштићена подручја данас трпе различите утицаје. У Аутономној Покрајини Војводини постоји укупно 138 заштићених природних добара. Одређене туристичке активности и инфраструктура постоје у одређеном броју заштићених подручја, која су различите категорије заштите. За развој туризма су значајни национални парк, специјални резервати природе, паркови природе и предели изузетних одлика. Како би развој туризма у овим подручјима био компатибилан са природом, потребно је да има одрживи карактер. То подразумева испуњење еколошких, економских, социо-културних и институционалних циљева развоја. Циљ истраживања је да се применом PoS модела детаљно испитају стање и потенцијали развоја туризма у 11 одабраних заштићених подручја Војводине, кроз 4 димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну. Такође, циљ је да се утврди и ниво утицаја на задовољство испитаника. Резултати истраживања указују на значај еколошке и социо-културне димензије одрживости за тренутно стање туризма. Такође, одрживи туризам у значајној мери доприноси задовољству испитаника у готово свим заштићеним подручјима. Резултати истраживања пружају важне информације које могу користити у планирању развоја туризма заштићених подручја, у изради стратегија развоја одрживог туризма и управљачким процесима унутар заштићених подручја. Еколошки принципи су примарни у развоју туризма, како би се очувао екосистем којег чине ретки облици рељефа и геолошке форме, влажна станишта, дине, шумски екосистеми и травнате површине, које насељавају угрожени и врло разноврсни представници фауне. Поред тога, етнички разнолико становништво које живи у непосредној близини заштићених подручја, поседује богату културну баштину и значајне етно-социјалне вредности, међу којима су посебно важни обичаји, манифестације, локални занати и производи, изворни мелос, обичаји, језик, ношња и други елементи културе. Ово представља важне комплементарне туристичке мотиве, који комбиновањем са природним мотивима могу допринети креирању јединственог туристичког производа. Важни облици туризма у заштићеним подручјима могу бити екотуризам, посматрање природе и животиња, научно-истраживачки туризам, едукативни, вински, излетнички, културни, манифестациони, гастрономски, етно-туризам, спортско-рекреативни и други облици.

Кључне речи: заштићена подручја, PoS модел, димензије одрживости, одрживи туризам, развој туризма.

SUMMARY

Protected areas can be significant tourist destinations where the primary goals are the protection and improvement of sensitive ecosystems. Due to increasingly intensive and mass tourism, tourists are turning more and more to nature, where they strive to satisfy their tourist needs. Because of this, protected areas today suffer from various impacts. There are a total of 138 protected natural assets in the Autonomous Province of Vojvodina. Certain tourist activities and infrastructure exist in a certain number of protected areas, which are of different categories of protection. For the development of tourism, national parks, special nature reserves, nature parks, and landscapes of exceptional characteristics are important. In order for the development of tourism in these areas to be compatible with nature, it needs to have a sustainable character. This implies the fulfillment of ecological, economic, socio-cultural, and institutional goals of development. In examining the potential for the development of sustainable tourism in selected protected areas of Vojvodina, the PoS model (Prism of Sustainability) was applied. The aim of the research is to use the PoS model to examine in detail the state and potential of tourism development in 11 selected protected areas of Vojvodina, through 4 dimensions of sustainability: ecological, economic, socio-cultural and institutional. Also, the goal is to determine the level of influence on the respondents' satisfaction by applying the PoS model. The results of the research indicate the importance of the ecological and socio-cultural dimensions of sustainability for the current state of tourism. Also, sustainable tourism significantly contributes to the satisfaction of respondents in almost all protected areas. The results of the research provide important information that can be used in planning the development of tourism in protected areas, and in the development of sustainable tourism strategies and management processes within protected areas. Ecological principles are primary in the development of tourism in order to preserve the ecosystem, which consists of rare landforms and geological forms, wetlands, dunes, forest ecosystems, grassy areas, and is inhabited by endangered and very diverse representatives of fauna. In addition, the ethnically diverse population living in the immediate vicinity of protected areas possesses a rich cultural heritage and significant ethno-social values, among which customs, manifestations, local crafts and products, original melos, language, costumes, and other elements of culture are particularly important. This represents important complementary tourist motives, which, by combining with natural motives, can contribute to the creation of a unique tourist product. Important forms of tourism in protected areas can be ecotourism, observation of nature and animals, scientific-research tourism, educational, wine, excursion, cultural, demonstration, gastronomic, ethno-tourism, sports-recreational, and other forms.

Keywords: protected areas, PoS model, dimensions of sustainability, sustainable tourism, tourism development.

Премиса о активностима очувања животне средине истиче да је у природи и животној средини све узајамно повезано. Наш однос према животној средини је данас значајно одређен потрошачким начином живота, што је важна полуга глобално преовлађујућег економског система, у коме терцијарни сектор има важно место. У свету данашњице не само да статистички показатељи указују на важност услужног сектора привреде којим туризам доминира, већ нам и слике са друштвених мрежа то веродостојно и перманентно потврђују.

Туризам и путовања су постали део животног стила и сада је неопходно у све то унети стратегије одрживости, као што се то ради у пољопривредном, индустријском или било ком другом облику привредног развоја. Туризам је, пре свега, одличан „алат“ за очување животне средине, природе, културног наслеђа и активност која има изузетно едукативан потенцијал.

Професор др Владимир Стојановић, Корзо, 2022.

1. УВОД

Развој одрживог туризма у заштићеним подручјима је предмет бројних научних студија. Анализирајући велики број резултата истраживања, може се извести закључак да туризам треба посматрати као значајан фактор у ревитализацији одређених развијених, неразвијених или деградираних дестинација (Page & Dowling, 2002). Развој одрживог туризма у дестинацијама са осетљивим екосистемом, слабијим економским потенцијалима, очуваним природним и етно-социјалним вредностима, може резултирати економским користима и јачати екосистемске вредности дестинације. Очување биљног и животињског света у оквиру менаџмент плана, позитивно утицање на социо-културне и институционалне вредности, важни су одрживи циљеви (Ruhanen *et al.*, 2015). Развој одрживих облика туризма у заштићеним подручјима, директно и индиректно може допринети локалној привреди. На тај начин се одређене недовољно валоризоване вредности дестинације могу имплементирати у туристичке потенцијале земље или региона (Buckley, 2012). То би као крајњи резултат могло да има обезбеђење значајних финансијских улагања у системе управљања и заштите ових дестинација, чиме би се испунио економски критеријум развоја одрживог туризма.

Конституисање заштићених подручја је важно за очување екосистема, геолошких форми, биљног и животињског света и културног и историјског наслеђа. Главни природни атрибути ових дестинација јесу биоценозе које настајују ендемичне биљне и животињске врсте, осетљиви екосистеми, влажна станишта, геодиверзитет и многи други потенцијали због којих ова подручја треба очувати као јединствене просторне целине (Visconti *et al.*, 2019). Правилно испланиран туристички развој и мониторинг у заштићеним подручјима могу искористити економске приходе од туристичке потрошње и усмерити их у унапређење система заштите, што би било важно са аспекта одрживог туристичког развоја (Štetić & Šimičević, 2014). Улога законодавних институција је важна и темељи се на успостављању заштите и доношењу одређених правних норми, које се тичу контроле подручја, заштите, развоја туризма и модела управљања и финансирања. Развој одрживог туризма би требало да утиче на свест корисника ових простора, тако да би се туристи и локално становништво активније укључило у системе развоја туризма, док би брига о заштити и очувању ових дестинација била примарна активност свих субјеката у овом систему (Agyeiwaah *et al.*, 2017).

Планирање развоја туризма у заштићеним подручјима може егзистирати на развоју специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички, научно-истраживачки, рурални, здравствени, спортски, вински, културни, манифестациони, као и други

облици туризма засновани на природним и друштвеним ресурсима. За очување заштићених подручја најзначајнији облик туризма би био екотуризам, са еколошким и одрживим компонентама. Свакако да се еко и рурални туризам тешко може развијати без очуване природе и сарадње са локалном заједницом. Стога су за еко и руралне туристе од посебног значаја оне дестинације у којима постоји активна улога локалног становништва. У оваквом простору правилно развијан туризам може стварати користи, док би ефекти развоја оваквог туризма били у међусобној корелацији на различите начине (Cottrell *et al.*, 2013; Hall & Saarinen, 2019).

Туризам у заштићеним подручјима може представљати начин елиминације могућих негативних последица, које се манифестују на одређене начине. Туризам може условити низ позитивних ефеката у животној средини, у којој туристи разрешавају своје потребе (Demirović Bajrami *et al.*, 2025a). Кроз туризам развија се свест о значају очувања заштите простора и унапређења животне средине и социо-културних вредности дестинације. Он може допринети повећању квалитета животне средине јер се кроз туризам изграђује свест о значају здраве средине, штити природа, њене вредности и функције, и унапређује укупни естетски квалитет животне средине који доприноси задовољству посетилаца (Huayhuasa *et al.*, 2010). Туризам може пружити користи свим корисницима заштићеног подручја. На пример, пажљиво регулисан и организован туризам, као што је случај код научно-истраживачког и едукативног туризма, могао би помоћи у финансирању истраживања, едукације и заштите. Овакви приходи су већ директно помогли успостављању финансирања националних паркова и одрживог развоја, посебно у земљама у развоју (McCool *et al.*, 2001; Aquino, 2019). Туризам се у овим дестинацијама може посматрати као средство за повраћај финансија, укључујући донације, улазнице, накнаде за изнајмљивање и лиценце, опорезивање туристичких малопродајних трговаца и привредних субјеката везаних за туризам (Boniface & Cooper, 2009).

Успешна имплементација еколошких компоненти, заштита околине и давање предности оним производима који су организовани у складу са еколошким стандардима, у спровођењу маркетинг активности туризма заштићених подручја, јесте императив бројних стратегија развоја туризма. Одрживи туризам представља један од најшире прихваћеног облика коришћења простора јер може произвести позитивне резултате на нивоу укупног туристичког развоја земље (Kruger *et al.*, 2017; Demirović Bajrami *et al.*, 2025b). Значај туризма у заштићеним подручјима се темељи на постојању и очувању основних еколошких фактора. Нарушена природа, уништавање и загађење екосистема чини ове дестинације неатрактивним за посетиоце са једне, док са друге стране негативно утичу на задовољство локалног становништва, што као крајњи резултат има недостатак и одсуство финансија. У савременим условима глобалних промена, туризам у заштићеним

подручјима добија све значајнију улогу, али истовремено постаје и све сложенији феномен. Пораст интересовања за природне дестинације, подстакнут променама у туристичким преференцијама, дигитализацијом и већом доступношћу информација, доводи до повећаног притиска на осетљиве екосистеме. Истовремено, глобални изазови, као што су климатске промене, губитак биодиверзитета и урбанизација, додатно усложњавају процес управљања заштићеним подручјима (Mangold *et al.*, 2024; Rogowski *et al.*, 2025). У том контексту, одрживи туризам се не може посматрати искључиво као концепт који има за циљ смањење негативних утицаја, већ као интегрисани приступ који подразумева активно управљање ресурсима, укључивање локалних заједница и примену иновативних решења. Посебно је значајно увођење савремених алата, као што су дигиталне платформе, системи мониторинга и аналитички модели, који омогућавају ефикасније управљање туристичким токовима и заштиту природних вредности (Parra-Sanchez & Viviescas-Jaimes, 2025; Banerjee *et al.*, 2024). Поред тога, све већи значај имају и концепти као што су регенеративни туризам и отпорност дестинација, који наглашавају потребу да туристичке активности не само да не нарушавају, већ и доприносе обнови природних и друштвених система (Bellato *et al.*, 2023; Cave & Dredge, 2020). Ови приступи представљају нови правац у развоју туризма, који је посебно релевантан за заштићена подручја као просторе високе еколошке вредности.

Полазећи од наведених чињеница, може се закључити да је истраживање одрживог туризма у заштићеним подручјима од изузетног значаја, не само са аспекта теоријског доприноса, већ и у контексту практичне примене резултата у процесима планирања, управљања и заштите ових простора. Управо у том оквиру, ово истраживање настоји да пружи свеобухватан увид у стање и перспективе развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима Аутономне Покрајине Војводине, која поседује значајан број заштићених природних добара. Међу њима су за развој туризма најзначајнија заштићена подручја. Она се поред специјске разноврсности, међусобно разликују по режимима и статусима заштите, врстама екосистема, геолошким облицима, територијалној распрострањености, хидрографији, становништву, историјским и културним одликама. Посебна карактеристика ових заштићених подручја су постојање биоценоза са ареалима ендемичних биљних и животињских врста, осетљиви екосистеми, влажна станишта и подручја значајна за одржавање геодиверзитета. Еколошки принципи и одрживост морају бити приоритети у системима мониторинга и заштите ових подручја, која требају бити очувана као јединствене и аутентичне просторне и туристичке целине.

1.1 Предмет, подручје и проблеми истраживања

Предмет истраживања у овом раду јесте анализа стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине и утицаја на задовољство локалног становништва. То се постигло мерењем еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије, и њиховог утицаја на одрживи развој туризма, односно испитивањем утицаја одрживог туризма на задовољство локалног становништва (Hussain *et al.*, 2015; Obradović *et al.*, 2020, Trišić *et al.*, 2022b; Trišić *et al.*, 2023a).

Заштићена подручја АП Војводине могу бити важне дестинације за развој туризма у којима примарна активност мора бити утемељена на заштити биљног и животињског света. Становништво које живи уз заштићена подручја поседује богато културно-историјско наслеђе, обичаје, историјске објекте и локалитете, изворни народни мелос, манифестације, гастрономију, домаћу радиност и ношњу, што скупа представља важне културне туристичке мотиве. Управо природни и друштвени туристички мотиви заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине могу представљати значајан потенцијал за развој туризма. Уколико се развојем таквог туризма остваре користи за животну средину, локално становништво и економију, локалне установе, управљачке институције и посетиоце, може се констатовати да су испуњени значајни услови за развој одрживог туризма.

Мерење утицаја еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије на одрживи развој туризма у овом истраживању извршено је уз помоћ перцептивних ставова локалног становништва о димензијама одрживости (Huayhuaca *et al.*, 2010; Cottrell *et al.*, 2013; Obradović *et al.*, 2020; Trišić *et al.*, 2022a). Такође, стање одрживог туризма је испитано мерењем задовољства локалног становништва (McCool *et al.*, 2001; Twining-Ward & Butler, 2002; Buckley, 2003; Cottrell *et al.*, 2013; Queiroz *et al.*, 2014; Sowinska-Świerkosz & Chmielewski, 2014; Scholtz *et al.*, 2015; Banos-Gonzales *et al.*, 2016; Lee & Hsieh, 2016; Agyeiwaah, *et al.*, 2017).

На подручју Војводине постоји укупно 138 заштићених добара (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, (2020); Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine, 2020). За испитивање утицаја одрживог туризма одабрано је 11 заштићених подручја – просторних целина у којима се реализују одређени облици туристичких активности и у којима се испитао утицај на локално становништво. То су подручја без строгих природних резервата, споменика природе и места од историјског значаја, за које је познато да у њима нису дозвољене или нису могуће туристичке активности. За подручје истраживања одрживог туризма одабрана су следећа заштићена подручја Војводине:

- 1 национални парк – Фрушка гора;
- 7 специјалних резервата природе – Делиблатска пашчара, Обедска бара, Засавица, Карађорђево, Ковиљско-петроварадински рит, Краљевац и Тителски брег;
- 3 парка природе – Палић, Русанда и Поњавица.

Критеријуми који су послужили одабиру подручја за истраживање јесу степен развијености туризма и расположивост природних и друштвених фактора који утичу на развој туризма у овим дестинацијама. Оно што је карактеристично за свако подручје јесу: положај, специфични геолошки облици, постојање влажних станишта или других хидрографских потенцијала, раритетна ендемична или угрожена флора и фауна, значајни национални и међународни статуси заштите, туристичка инфраструктура и могућност њеног развоја, објекти за пружање услуга туристима, етносоцијалне вредности етнички разноликог становништва, културна баштина, манифестације и друге могућности развоја специфичних облика туризма. Одабрана подручја представљају репрезентативан узорак за анализу јер у оквиру ових дестинација постоје значајни фактори развоја туризма који могу утицати на функцију ових подручја у одрживом туристичком развоју.

Да би се утврдила функција одрживог туризма у заштићеним подручјима и утицај на локално становништво, неопходно је било утврдити тренутно стање развијености туризма. То је подразумевало издвајање позитивних и негативних утицаја који проистичу из туристичког развоја. Поред тога, потребно је било дефинисати смернице унапређења и развоја, које су у складу са одрживим туризмом. Други значајан проблем је тај што је одрживи туризам одабраних заштићених подручја испитиван од стране малог броја истраживача. У одређеним заштићеним подручјима истраживање одрживог туризма је први пут обављено. Ово је онемогућило упоредну анализу са раније објављеним резултатима. Да би се избегао такав јаз, извршена је анализа тренутног стања у погледу природних и друштвених мотива туристичких кретања и поређење са раније испитиваним стањима, за шта су послужили плански и стратешко-управљачки документи одређених заштићених подручја.

1.2 Циљ и задаци истраживања

Основни циљ у истраживању је да се на основу теоријско-методолошког и емпиријског истраживања утврди стање одрживог туризма одабраних заштићених подручја АП Војводине, односно утицај одрживог туризма на задовољство локалног становништва. Поред основног, потребно је реализовати и специфичне циљеве:

- Утврдити у којој мери је развој туризма утицао на заштићена подручја;
- Дефинисати јаче и слабе утицаје димензија одрживости;
- Идентификовати факторе који остварују најзначајније утицаје на четири димензије одрживости;
- Предложити смернице за унапређење услова за развој одрживих облика туризма.

Задаци истраживања систематизовани су по следећим тезама:

- Дефинисање појмова, општих и појединачних карактеристика и функција заштићених подручја и одрживог туризма;
- Анализа природно-географских карактеристика одабраних заштићених подручја АП Војводине;
- Представљање степена и нивоа заштите, управљања и анализа стања туризма;
- Утврђивање постојаности интеракције локалног становништва и посетилаца;
- Утврђивање спремности локалног становништва да се активније укључи у развој туризма.

Полазећи од дефинисаних циљева, истраживање је усмерено на интеграцију теоријских концепата и практичних решења у области одрживог туризма. Посебан акценат стављен је на повезивање резултата емпиријског истраживања са потребама управљања заштићеним подручјима, како би се обезбедила њихова примењивост у процесима доношења одлука. На тај начин, циљеви истраживања не обухватају само анализу постојећег стања, већ и идентификацију могућности за унапређење и оптимизацију туристичког развоја у складу са принципима одрживости.

1.3 Методе истраживања

Ово емпиријско истраживање се темељи на примени квалитативне и квантитативне методологије. Анализирани су подаци који описују поједине примере развоја туризма у заштићеним подручјима из света. Ови подаци су упоређени са подацима добијеним након испитивања туризма у одабраним заштићеним подручјима Аутономне Покрајине Војводине. У раду је примењена компаративна метода добијених резултата спроведеног истраживања између испитиваних заштићених подручја, с циљем доношења предлога унапређења одрживог туристичког развоја. Поред наведеног, анализирани су подаци објављених истраживања која се односе на улогу заштићених подручја у одрживом туристичком развоју у свету и у Србији.

Резултати примене метода анализе и синтезе послужили су доношењу предлога развоја туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине. Методом дескрипције приказани су појмови у вези са факторима одрживог туристичког развоја у оквиру одабраних заштићених подручја. Уз помоћ ове методе указано је на значајне карактеристике утицаја различитих облика туризма на одрживи туристички развој у оквиру заштићених подручја Војводине. Методом класификације у овом истраживању извршена је систематска подела и класификација општих појмова о одрживом развоју туризма у свету и Војводини, и значају утицаја различитих природних и друштвених фактора у оквиру четири димензије одрживости на планирање и развој туризма унутар одабраних заштићених подручја. Упоредни метод у овом истраживању коришћен је за поређење података добијених након испитивања одрживог туризма у свим одабраним заштићеним подручјима.

Прикупљање основних података емпиријским истраживањем спроведено је употребом технике анкетирања и упитником као инструментом, уз помоћ којег су се прибавили подаци од скупа испитаника који се односе на личне ставове локалног становништва о одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине. Техником анкетирања дошло се до значајних резултата који приказују тренутно стање одрживог туризма и који упућују на доношење закључака и смерница у дефинисању будућих активности с циљем унапређења одрживог туризма. Конципиран модел истраживања – Призма одрживости (Prism of Sustainability – PoS) у овом раду прилагођен је испитивању стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине, односно испитивању утицаја одрживог туризма одабраних заштићених подручја на задовољство локалног становништва. Представници локалне заједнице су се изјашњавали о факторима који утичу на одрживи развој туризма, груписаним у четири димензије: еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости.

Прикупљени подаци су верификовани, кодирани и унети у формирану базу података у Excel-у и SPSS-у. За статистичку анализу података коришћен је програм IBM Statistics 25.0. Провера поузданости скала вршена је Кронбаховим алфа (Cronbach's Alpha) коефицијентом, провера адекватности узорковања Кајзер-Мајер-Олкиновом (КМО) мером адекватности и Бартлетовим тестом сферичности (Bartlett's Test of Sphericity). Статистичка обрада података вршена је дескриптивном и аналитичком методом. Дескриптивном методом за категоричке, односно квалитативне променљиве, одређивана је бројчана (апсолутна) и релативна учесталост у процентима (%). За одређивање учесталости и аритметичких средина коришћене су фреквенције и дескриптивна статистичка анализа. Да би се проверио утицај туризма заштићених подручја Војводине на одрживи туристички развој (X_1), као и појединачни утицаји ($X_{1.1}$, $X_{1.2}$, $X_{1.3}$...), примењена је проста линеарна регресија и упоредна анализа добијених резултата из свих узорака. Узајамна

повезаност испитаних варијабли тестирана је корелационом анализом. Да би се тестирале разлике у исказаним одговорима, користио се Т-тест и анализа варијансе (ANOVA). Извршена је провера присуства екстремних вредности. Добијени подаци значајни су за утврђивање функције заштићених подручја Војводине у одрживом туристичком развоју и за доношење одређених предлога мера за унапређење постојећег стања. Утврђивање значајности разлика просечних оцена одрживости туризма вршено је применом упареног Т-теста, а у односу на категорије испитаника применом Т-теста за независне узорке (пол) и анализом варијансе ANOVA (старост и ниво образовања).

Међусобне повезаности димензија одрживог туризма и задовољства становништва (испитаника) испитане су простом (једноструком) и вишеструком регресионом анализом. Провера нормалности расподеле података вршена је Колмогоров-Смирнов-им тестом (Kolmogorov-Smirnov Test). Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметријски Спирманов коефицијент корелације. Тестирање хипотеза је вршено простом и вишеструком регресионом анализом у којој је садржана и корелација између одговарајућих варијабли. Најпре је вршена провера нормалности расподеле података Колмогоров-Смирнов-им тестом. Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметарски Спирманов коефицијент корелације ранга. У циљу праћења и упоређивања средњих вредности анализирајућих варијабли и утврђивања значајности њихових разлика, вршено је тестирање помоћу упареног Т-теста. Све статистичке анализе вршене су за ниво статистичке значајности, односно вредности вероватноће $p < 0.01$. Ова вредност се сматра конвенцијалном и најчешће је коришћена у статистичкој обради и анализи података у готово свим научним дисциплинама (Тењковић, 2020). Прикупљени и анализирани подаци презентовани су путем текста, графикана, слика и табела.

1.4 Истраживачке хипотезе

Након утврђивања чињеница које упућују на стање и перспективе развоја туризма у оквиру заштићених подручја у Војводини, које је укључило анализу различитих писаних информација и теренско истраживање, дефинисане су истраживачке хипотезе (претпоставке) које је потребно испитати. Полазно одредиште у дефинисању научних хипотеза је да еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија одрживости могу у значајној мери утицати на стање одрживог туризма у заштићеним подручјима, односно да одрживи туризам може утицати на задовољство локалног становништва. Такође, претпоставка је да свака димензија одрживости може имати одређени независни утицај на ставове испитаника и да њихове социо-демографске карактеристике (пол, старосна структура и ниво образовања)

могу утицати на ставове о одрживом туризму. Сагледавајући наведене околности и претпоставке, у овом раду су дефинисане једна главна и пет помоћних истраживачких хипотеза. На основу анализе стања одрживог туризма у истраживачком подручју и коришћењем прилагођеног истраживачког модела, дефинисане истраживачке хипотезе ће бити испитане и тестиране, како би се потврдиле или оповргнуле њихове везе са појавама које се испитују. Прихватање или одбијање постављених хипотеза може помоћи у дефинисању општег стања и будућих активности које ће имати за циљ да унапреде одређене вредности. Изведене хипотезе ће бити приказане у поглављу Дефинисање истраживачких хипотеза.

1.5 Фазе истраживања

Период истраживања обухвата раздобље од почетка 2019. до друге половине 2025. године. Истраживање је реализовано кроз неколико фаза. У првој фази су прикупљени и анализирани значајни научни резултати. Ова грађа укључује податке о истраживању развоја одрживог туризма у свету и у Републици Србији. Прикупљен је велики број научних радова, објављених у међународним и националним часописима, тематских монографија, саопштења са међународних и националних скупова, дисертација, студија случаја и изводљивости, стратегија развоја туризма, са укупно преко 3.000 појединачних писаних извора података. Друга фаза обухватала је истраживање и прикупљање различитих података на терену. Овакав начин прикупљања података укључио је посматрање различитих појава и анкетирање локалног становништва и посетилаца, у различитим заштићеним подручјима Војводине. Трећа фаза се тичала публиковања одређених прикупљених основних резултата истраживања до којих се дошло у овој фази. Четврта фаза обухватала је дефинисање циља, метода и предмета истраживања. У овој фази је обновљено теренско истраживање, проширена су подручја истраживања и број испитаника, с циљем формирања што репрезентативнијег и научно значајнијег узорка. Пета фаза истраживања укључила је испитивање и анализу прикупљених података, статистичку обраду и приказ добијених резултата истраживања. Поред тога ова последња фаза укључила је и приказ научних импликација, предлога и сугестија за побољшање стања и перспектива развоја одрживог туризма, у оквиру ове монографије.

Истраживање је вршено у одабраним насељима у којима испитаници имају директне и индиректне везе са заштићеним подручјима и темељило се на прикупљању исказаних личних ставова представника локалне заједнице о стању и перспективама одрживог туризма у заштићеним подручјима.

1.6 Очекивани научни допринос

Научни допринос овог истраживања јесте да се бројним истраживачима пружи значајне информације о одрживом развоју туризма у заштићеним подручјима Војводине, која могу послужити у испитивању одрживог туризма у другим заштићеним подручјима Србије и региона. Очекивани резултати истраживања требало би да укажу на стање и ниво туризма у заштићеним подручјима АП Војводине и могућност одрживог туристичког развоја, затим на могуће системе и моделе заштите у оквиру одабраних подручја, као и на могућност формирања туристичке понуде која би требало да буде базирана на укључивању ових просторних целина у туристичку понуду. Такође, научни допринос овог истраживања огледа се у пружању смерница за смањење или елиминацију утицаја туризма на окружење и решавање проблема које доноси развој туризма у заштићеним областима. Такви су еколошки проблеми и унапређење стања животне средине, заштита живе и неживе природе, екосистема, стицање еколошких, економских и социо-културних бенефита кроз унапређење заштите, промоција природних и социо-културних вредности, утицај туризма на простор и друге области значајне за науку.

Оригиналност овог истраживања огледа се у томе што је у фокусу улога 11 одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине у одрживом туристичком развоју. Одабрана подручја се разликују по функцији, просторном обухвату, природним и друштвеним факторима, стању развијености инфраструктуре и туризма, заступљености флоре и фауне, имплементираним међународним и националним статусима заштите, моделима финансирања и другим особинама. Поред тога што представљају богату туристичку понуду, одабрана заштићена подручја могу послужити будућим истраживањима као узорак за анализу стања одрживог туризма на нивоу покрајине и републике.

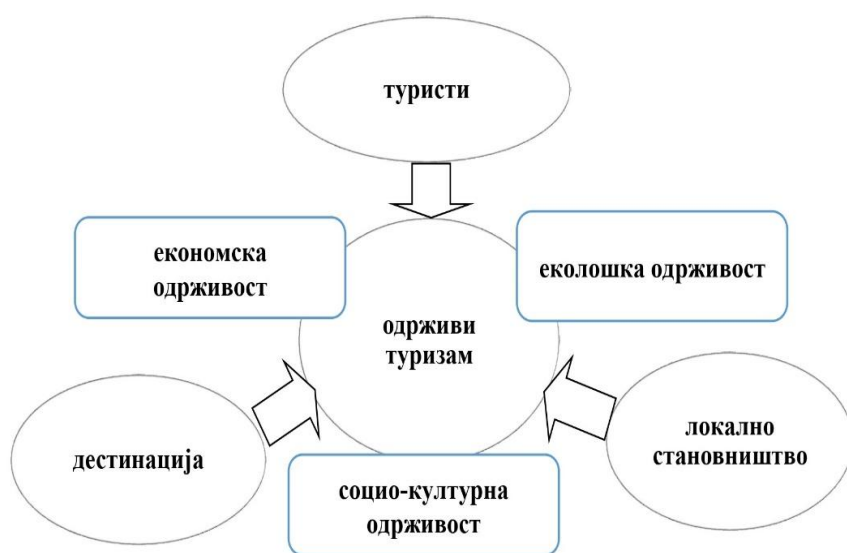
Практични допринос овог истраживања темељи се на претпоставци да се уз помоћ компаративне анализе података спроведеног истраживања утврдило тренутно стање утицаја ових дестинација на одрживи туристички развој и дефинисали кораци и смернице унапређења стања које се у будућем периоду могу имплементирати у стратегије управљања заштићеним подручјима и развоја туризма. Научни и практични допринос се темељи на чињеници да добијени резултати могу послужити управљачима заштићених подручја и другим корисницима за унапређење развоја туризма, како би се остварила што значајнија постигнућа у погледу еколошких квалитета, економских резултата и социо-културних вредности ових дестинација, и тиме постигли значајнији резултати укупног одрживог развоја туризма.

Поред наведеног, научни допринос овог истраживања огледа се и у унапређењу теоријског оквира одрживог туризма у заштићеним подручјима, кроз интеграцију различитих приступа и концепата одрживости. Истраживање

доприноси бољем разумевању међусобне повезаности еколошких, економских и социо-културних димензија одрживог развоја, као и њиховог утицаја на задовољство локалног становништва као кључног актера у туристичком систему. Посебан допринос огледа се у примени емпиријског модела који омогућава квантификацију утицаја појединих фактора одрживог туризма, што представља значајан корак ка операционализацији иначе апстрактних концепата одрживости. На тај начин, резултати истраживања могу допринети развоју будућих истраживања која се баве мерењем и евалуацијом одрживог туризма у различитим просторним и институционалним контекстима. Такође, истраживање има значајан методолошки допринос, јер комбинује теоријску анализу и емпиријско истраживање, омогућавајући свеобухватно сагледавање проблема одрживог туризма. Оваква интеграција приступа омогућава добијање поузданијих и релевантнијих резултата, који могу послужити као основа за доношење стратешких одлука у области туризма и заштите природе. У ширем контексту, резултати овог истраживања могу допринети развоју политика одрживог туризма, посебно у земљама у транзицији, где је неопходно успоставити баланс између економског развоја и очувања природних ресурса. У том смислу, истраживање пружа основу за даља научна истраживања, али и за практичну примену у процесима планирања и управљања туристичким дестинацијама.

2. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Концепт одрживог развоја туризма подразумева окружење у којем су у хармонији еколошки, социјални, културни и економски фактори. Одрживи туризам треба посматрати као усмерење ка одређеним циљевима (Stojanović, 2011; Scholtz *et al.*, 2012). Он је данас основни део бројних привредних и непривредних грана, међу којима је и туризам, који је постао уско везан за одрживо коришћење ресурса. Развој туризма искључиво зависи од природних и друштвених ресурса у туристичким дестинацијама (Stojanović, 2023), па није случајно што се из појма одрживог развоја формирао овај засебни развојни туристички правац. Одрживи туризам представља савремени вид туристичког развоја који имплементира планирање, развој и управљање различитим туристичким активностима и атракцијама у одређеној дестинацији, земљи или региону, без штетних утицаја на окружење, локалну заједницу, културну баштину, локалну привреду и друге елементе туристичке дестинације (Spangenberg, 2002). Циљ одрживог развоја туризма је да се обезбеде дугорочне користи за све субјекте туризма, природу и њене елементе, локалну заједницу, посетиоце, управљаче и државу (Khan *et al.*, 2022). Те користи се често категоризују као еколошке, економске и социо-културне (McCool, 2006), а одрживи туризам као концепт развоја са циљем успостављања хармоније између еколошких, економских, социо-културних елемената и посетилаца (Dražić, 2020). Графички приказ система одрживог туризма се може сагледати на Графику 1.

Графикон 1. Приказ система одрживог развоја

Извор: Аутори

Према Светској туристичкој организацији (UNWTO) и Програму УН за животну средину, одрживи туризам је облик одрживог развоја који мора бити усмерен ка задовољењу потреба тражње и понуде на туристичком тржишту, са основним циљем да задовољење оваквих потреба мора имати дугорочан карактер. То значи да одрживи туризам представља модел управљања и развоја, који има задатак да обезбеди остварење економских, друштвених, природних и естетских циљева. Поред тога, одрживи туризам мора да обезбеди трајно смањење утицаја на окружење и коришћење необновљивих извора из животне средине (Jovićić, 2000; Lukić & Petrović, 2019). Важно је да се кроз развој туризма планира и реализује интензивна сарадња између локалне заједнице, туриста, стејкхолдера и законодаваца (Schianetz & Kavanagh, 2008). Тачније, одрживо планирање туризма подразумева очување и унапређење природних и друштвених вредности у туристичкој дестинацији, што као крајњи резултат у реализацији развоја треба да има остварење економских користи и свеукупни напредак дестинације (Boley *et al.*, 2017). Развој одрживог туризма је данас циљ бројних земаља широм света. Владе многих земаља сматрају да је одрживи туризам један од начина да се са једне стране сачува природа и аутентичност туристичке дестинације, а са друге обезбеде економске користи од развоја туризма. Усаглашени су сви око тога да одрживи развој туризма мора да подразумева правилно коришћење ресурса из природног окружења дестинације. То подразумева и унапређење свих природних вредности кроз развој туризма. Поред тога, одрживи туризам треба да остварује позитивне утицаје на социо-културне елементе дестинације и да обезбеђује сталну економску корист (Weaver, 2006). Када се кроз развој туризма обезбеде дугорочне користи за различите субјекте у туризму, и то еколошке, економске и социо-културне, туризам се може посматрати кроз призму одрживог туристичког развоја (Stojanović, 2023).

Значајан допринос утврђивању, разумевању појма и планирању одрживог туристичког развоја пружила је Светска туристичка организација (UNWTO, 2004). Како би се адекватно разумео и проучавао одрживи туризам, препоручен је сет индикатора за различите дестинације широм света. За идентификацију и утврђивање стања одрживости у туристичким дестинацијама дат је сет од преко 50 примарних индикатора одрживог развоја туризма. Као најзначајнији наведени су: заштита простора, стрес, интензитет коришћења простора, попуњеност капацитета, улога локалне заједнице у развоју туризма, социо-културни утицаји, допринос туризма локалној економији, контрола развоја, управљање отпадом и други индикатори. Као значајни издвајају се и секундарни индикатори првенствено намењени осетљивим дестинацијама попут заштићених подручја. Наведени су: ниво деградације простора проузрокован туристима, број туриста и број становника у заштићеном подручју и заштитној зони око подручја, аеро и хидрозагађење, трошкови реконструкције и заштите, социјални утицаји, економска

ефикасност условљена развојем контролисаних облика туризма и други индикатори. Ови препоручени индикатори данас представљају важно средство и инструмент у дефинисању и утврђивању стања и потенцијала одрживог туризма у различитим дестинацијама широм света. Уз помоћ ових индикатора, владе бројних земаља у развоју могу развити практичну примену свих активности које су значајне за туристичку валоризацију.

2.1 Основни појмови одрживог туризма

Одрживи туризам је такав развој ове делатности који не угрожава ресурсе на којима се заснива, како би они остали сачувани и за долазеће генерације и како би те генерације могле на истом или вишем нивоу да задовољавају своје туристичке потребе (Stojanović, 2011, p. 202).

Конституисање појма одрживог туризма датира из периода осамдесетих и деведесетих година прошлог века, а настао је као посебна грана одрживог развоја, посвећена туристичком сектору привреде. Значај очуваности животне средине постао је примарна активност човечанства, што је верификовано на Првој конференцији Уједињених нација о животној средини, која је одржана у Стокхолму 1972. године. На овом светском састанку постављало се питање односа човека и природе, чему је посвећен значајан публицитет. Концепт одрживог развоја је први пут поменут 1980. године у Светској стратегији заштите, публикованој од стране Међународног удружења за заштиту природе (IUCN – International Union for Conservation of Nature). Циљ стратегије био је да се у про план одрживог развоја стави заштита ресурса и пружи активни водич за њихово коришћење на обновљив начин. Знатно већи публицитет одрживи развој стиче 1987. године у Брутланд извештају Светске комисије за животну средину и развој (WCED – World Commission on Environment and Development), формиране 1983. године (Stojanović, 2006). У овом документу се одрживи развој препоручује као средство смањења сиромаштва, глади и економских разлика у свету, спречавања болести које прете човечанству, очувања ресурса и животне средине, регулисање отпада и за бројне друге активности глобалног карактера.

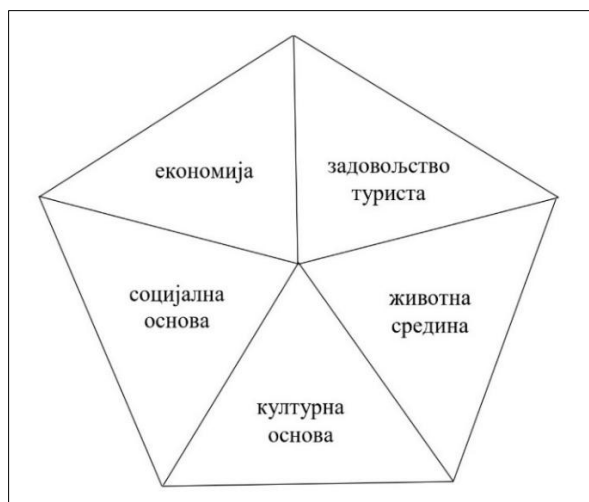
Прво званично прихватање појма одрживог туризма извршиле су Уједињене нације (UN – United Nations), на Земаљском самиту у Рију 1992. године. На овој другој по реду конференцији Уједињених нација о животној средини и развоју, разматрала су се бројна питања из домена одрживог развоја и туризма. За коначни званични резултат прихватања и дефинисања појма одрживог туризма узима се Агенда 21 која је резултат опсежног рада UN (Weaver, 2006). Касније, из овог документа проистекла је и усвојена Агенда за

туристичку привреду (Mowforth & Munt, 2016). У овом документу су јасно описани циљеви и препоруке развоја туризма који би требало да укључе комплетан туристички сектор привреде (Biederman *et al.*, 2008; Stojanović, 2023). Сматра се да је овај документ пионирски подухват са јасно дефинисаним циљевима развоја туризма, који се тичу хотелских предузећа, туристичких агенција и туроператора, с основним циљем да се устроје системи управљања, технике и методе које морају имати одрживе резултате. Период након Агенде 21 за туристичку привреду сматра се „златним“ периодом за одрживи развој туризма широм света (Bošković, 2008). Затим, одређивање појма одрживог туризма извршила је и Светска туристичка организација (UNWTO – United Nations World Tourism Organization), 1996. године. Према дефиницији, одрживи туризам је облик туристичких кретања који у потпуности узима у обзир еколошке, економске и друштвене утицаје који се испољавају наспрам потреба туристичких субјеката (Stojanović, 2023). Према истој дефиницији, одрживи туризам је процес који има за циљ да тежи минимализацији негативних утицаја на окружење и да сачува ресурсе за будуће кориснике (Fennel, 2003; Janusz & Bajdor, 2013).

Одрживи туризам као савремени облик туристичких активности укључује остварење различитих користи за субјекте који имају интерес у развоју туризма. Такав туризам треба посматрати кроз три димензије одрживости: еколошку, социо-културну и економску. Ово су уједно и три основна стуба одрживог туризма уз помоћ којих треба проучавати правилан туристички развој (Weaver & Lawton, 2014). Према Јовичићу (2008) одрживи туризам би требало да интегрише 5 основних компоненти: животну средину, социјални интегритет, културну баштину, задовољство туриста и економску добит. Овај систем одрживог туризма се може шематски приказати путем геометријског тела – петоугла, из разлога што се циљеви одрживог туризма могу реализовати кроз пет засебних нивоа развоја који имају подједнаки значај. Према наведеном, шематски приказ одрживог туризма се може сагледати на Графикону 2.

Према дефиницији коју је изнео Butler (1999), одрживи туризам је облик туризма који се развија и одржава у неком подручју (заједници, животној средини) на такав начин и у таквом обиму да остаје одржив током бесконачног периода, и да не деградира нити мења окружење у којем се развија до таквог степена да доприноси успешном развоју и добробити, уз учешће других активности и процеса. Бројна истраживања дефиниције одрживог туризма тичу се актуелне глобалне проблематике са којом се човечанство интензивно сусреће још од прошлог века. Управо тако, одрживи туризам треба да у фокус стави еколошке проблеме и унапређење стања животне средине, заштиту живе и неживе природе и екосистема, стицање еколошких, економских и социо-културних бенефита, и то кроз унапређење заштите, промоцију природних и социо-културних вредности, уз елиминацију негативних утицаја развоја

туризма на простор (Rio & Nunes, 2012; UN, 2015; Hall, 2010). Анализа и проучавање одрживог туризма може пружити важан увид у локалне приступе различитим планским активностима, истичући специфичну праксу да се дестинације повезују са социо-економским развојем и очувањем биодиверзитета. Одрживост туризма подразумева укључивање свих заинтересованих страна и узима у обзир географске варијације и локалне услове (Bennett, 2018). Важност проучавања туризма лежи у његовом најбољем сценарију за одрживи развој (Franceschinis, *et al.*, 2022).

Графикон 2. Шематски приказ одрживог туризма

Извор: Jovićić, 2008.

Прегледом литературе која се односи на појам одрживог туристичког развоја може се закључити да је одрживост туризма (Newsome *et al.*, 2013) описана као један сложени систем у којем се морају испунити бројни циљеви туристичког развоја (Borges de Lima & Green, 2017). Нешто шире прихваћена дефиниција одрживог туризма је да се он може посматрати као скуп активности које управљачи имплементирају у мере заштите и управљања дестинацијом, с основним циљем да се унапреде еколошки, економски и социо-културни принципи (Buckley, 2010; Higham & Miller, 2018), задовоље туристи и локална заједница, и да се највећи део зараде стечене од туризма усмери управо у управљачке моделе унутар туристичких дестинација (Queiroz *et al.*, 2014; Hall *et al.*, 2015).

Проучавањем појма одрживог туризма дошло се до важних закључака. Значајни закључак тиче се фазе планирања развоја туристичке дестинације, у којем је важно сагледати све могућности, шансе, снаге, слабости и опасности туристичке имплементације, што би требало да буде основни задатак управљачких процеса у оквиру одрживог управљања. Такав значајан

маркетинг и менаџмент процес је важан сегмент одрживог туризма (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Williams & Lew, 2015; Agyeiwaah *et al.*, 2017), који подразумева планирање и имплементацију различитих активности, с основним циљем да се унапреде еколошки, економски и социо-културни принципи одрживог развоја туризма (Buckley, 2003; Weaver, 2006; Higham & Miller, 2018; McCool *et al.*, 2001; Butzmann & Job, 2017). Одрживи туризам је концепт који обухвата целокупно туристичко искуство, укључујући бригу о економским, друштвеним и еколошким питањима, као и пажњу посвећену побољшању искуства туриста и задовољавању потреба локалних заједница. Одрживи туризам треба да обухвати бригу о заштити животне средине, социјалној равноправности и квалитету живота, културној разноликости и динамичној, одрживој економији која обезбеђује радна места и просперитет (Zeng *et al.*, 2022). Одређени научни појмови описују одрживи туризам као могућност опоравка дестинације. Он је представљен као фактор ревитализације за туризам значајних дестинација, кроз различите облике туристичког развоја (McCool & Bosak, 2016). Развој специфичних облика туристичких активности може представљати значајан мотив кретања и средство за обезбеђење свеукупних бенефиција. Велики део ових средстава рефинансирао би се управо у развој туристичке дестинације (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Jones *et al.*, 2014; Sanchez *et al.*, 2020).

Иако је концепт одрживог туризма широко прихваћен као нормативни оквир за развој туристичких дестинација, савремена научна литература све чешће указује на његове концептуалне и практичне недостатке. Основна критика односи се на чињеницу да одрживи туризам често остаје на нивоу декларативног приступа, без јасних механизма имплементације и мерења ефеката у реалним условима (Streimikiene *et al.*, 2021; López-Vera & Pelegrín-Entenza, 2025). Један од најчешће истицаних проблема јесте недовољна операционализација концепта одрживости. Иако су еколошка, економска и социо-културна димензија широко прихваћене као кључни стубови одрживог туризма, у пракси је њихова интеграција сложена и често недовољно уравнотежена (Streimikiene *et al.*, 2021). Наиме, туристичке дестинације се неретко суочавају са конфликтом између економских интереса и потребе за очувањем природних ресурса. У таквим условима, економски циљеви, попут повећања броја туриста и прихода, често имају предност, што може довести до деградације животне средине и губитка аутентичности дестинације (Higgins-Desbiolles, 2020).

Посебан проблем представља и феномен „greenwashing“-а, који подразумева представљање туристичких производа и услуга као еколошки одговорних, иако они у суштини не доприносе смањењу негативних утицаја на животну средину (Baena & Cerviño, 2026). Ова појава је посебно изражена у маркетиншким стратегијама туристичких организација, где се одрживост користи као инструмент привлачења туриста, без стварне трансформације

пословних пракси. Као последица, долази до губитка поверења туриста и девалвације самог концепта одрживог туризма. Још један значајан аспект критике односи се на неједнаку расподелу користи од туризма. Иако одрживи туризам теоретски подразумева равномерну расподелу економских, социјалних и еколошких бенефита, у пракси се често дешава да највећу корист остварују велики инвеститори и туристичке компаније, док локално становништво остаје маргинализовано (Scheyvens & Biddulph, 2018; Bianchi & de Man, 2021). Ово је посебно изражено у заштићеним подручјима, где ограничења у коришћењу ресурса могу утицати на традиционалне активности локалног становништва, без адекватне компензације кроз туристичке приходе.

Доступна литература такође указује на проблем прекомерног туризма (overtourism), који представља један од највећих изазова савременог туристичког развоја (Štetić *et al.*, 2025). Иако је овај феномен најчешће повезан са урбаним дестинацијама, све чешће се јавља и у природним и заштићеним подручјима. Повећање броја посетилаца може довести до преоптерећења инфраструктуре, деградације екосистема, узнемиравања дивљих врста и смањења квалитета туристичког доживљаја (Rezvani *et al.*, 2022). Ово указује на ограничења концепта одрживог туризма у условима масовне потражње, где је тешко успоставити баланс између заштите и коришћења ресурса. Поред наведеног, одрживи туризам се често критикује и због своје нормативне природе, односно чињенице да представља више идеалан модел него реално достижан циљ. Неки аутори истичу да је одрживост у туризму „покретна мета“, која се стално мења у зависности од контекста, актера и временског оквира (Bramwell & Lane, 2013; Hall, 2019). Ово отежава дефинисање универзалних стандарда и индикатора, као и њихову примену у различитим дестинацијама.

Додатни изазов представља и институционални оквир управљања туризмом. У многим случајевима, постоји недостатак координације између различитих актера, државних институција, локалних власти, туристичких организација и управљача заштићених подручја (Fodness, 2017). Ова фрагментација управљања може довести до неефикасне примене стратегија одрживог развоја и недовољне контроле туристичких активности. У контексту заштићених подручја, критички приступи наглашавају потребу за прецизнијим дефинисањем носећег капацитета простора, јачањем система мониторинга и увођењем адаптивних модела управљања. Такође, истиче се значај укључивања локалне заједнице у процес доношења одлука, како би се обезбедила праведнија расподела користи и већи степен прихватања туристичког развоја. Сагледавајући наведене критике, може се закључити да одрживи туризам, иако представља важан концептуални оквир, захтева даље унапређење и прилагођавање савременим изазовима. Управо из ових разлога, у новијој литератури се развијају алтернативни приступи, као што је регенеративни туризам, који настоје да превазиђу ограничења традиционалног модела одрживости.

Поред општег концептуалног оквира, одрживи туризам данас све више добија на значају кроз своју интеграцију у глобалне развојне политике, пре свега кроз Циљеве одрживог развоја (Sustainable Development Goals – SDGs). Туризам је препознат као један од кључних сектора који може директно и индиректно допринети остваривању ових циљева, нарочито у земљама у развоју и регионима са израженим природним и културним ресурсима. Посебна вредност туризма огледа се у његовој мултидимензионалној природи, која омогућава истовремени утицај на економске, социјалне и еколошке аспекте развоја. У том смислу, туризам може представљати важан инструмент за смањење сиромаштва, отварање нових радних места, подстицање локалне производње и очување природних ресурса. Међутим, да би ови ефекти били одрживи, неопходно је да развој туризма буде пажљиво планиран и усмерен ка дугорочним циљевима.

У контексту заштићених подручја, посебно је значајна повезаност туризма са циљевима који се односе на заштиту животне средине и одрживо управљање ресурсима. На пример, циљ 15 (живот на копну) директно се односи на очување екосистема, биодиверзитета и природних станишта, што је од суштинског значаја за функционисање заштићених подручја као туристичких дестинација. Туризам, уколико се развија у складу са принципима одрживости, може допринети финансирању активности заштите, едукацији посетилаца и подизању свести о значају очувања природе. Са друге стране, циљ 12 (одговорна потрошња и производња) наглашава потребу за рационалним коришћењем ресурса и смањењем негативних утицаја туристичких активности. У пракси, ово подразумева увођење мера као што су управљање отпадом, енергетска ефикасност, коришћење обновљивих извора енергије и смањење емисије штетних гасова. У заштићеним подручјима, ове мере су од посебног значаја, јер чак и релативно мали притисци могу довести до значајних промена у осетљивим екосистемима. Циљ 8 (достojанствен рад и економски раст) односи се на економску димензију одрживог туризма, кроз стварање нових радних места и подстицање локалне економије. Туризам у заштићеним подручјима може имати значајну улогу у развоју руралних и мање развијених региона, кроз подршку локалним произвођачима, развој малих и средњих предузећа и очување традиционалних заната и активности. Међутим, неопходно је обезбедити да ове користи буду равномерно распоређене и доступне локалном становништву. Коначно, циљ 13 (климатске акције) такође је тесно повезан са туризмом, јер туристичке активности могу имати значајан утицај на климатске промене, али и бити директно погођене њиховим последицама. У том смислу, одрживи туризам подразумева смањење угљеничног отиска, развој еколошки прихватљивих транспортних решења и адаптацију туристичких дестинација на промене у климатским условима.

Важно је нагласити да туризам не делује изоловано, већ је део ширег система одрживог развоја. Због тога је неопходна интеграција SDG циљева у

стратегије развоја туризма на националном, регионалном и локалном нивоу. Ово подразумева дефинисање јасних индикатора, праћење резултата и прилагођавање политика у складу са добијеним подацима. У пракси, имплементација SDG циљева у туризму често се суочава са бројним изазовима, као што су недостатак финансијских ресурса, недовољна институционална подршка и ограничени капацитети локалних заједница. Поред тога, постоји потреба за бољом координацијом између различитих актера, укључујући државне институције, туристичке организације, управљаче заштићених подручја и локално становништво.

2.2 Циљеви и принципи одрживог туризма

Основно полазиште у анализи циљева одрживог туризма је да се задовоље потребе садашњих генерација у разрешењу својих примарних и секундарних туристичких потреба. Императив туристичке привреде би требало да се односи на унапређење економског развоја, који би у основи морао да буде еколошки подобан и социо-културно прихватљив. Полазећи од овог становишта, Стојановић (2011), истиче да би одрживи туризам требало да егзистира на основном циљу а то је да се обезбеде дугорочне ефикасности за све интересне стране у туризму. Та ефикасност би требало да кореспондира са еколошком, економском и социо-културном одрживошћу. Заправо, циљ одрживог туризма би требало да подразумева стварање хармоније између туристичких субјеката које повезују ова три основна принципа одрживости. То би значило да одрживи туризам треба да ствара и развија позитиван приступ с циљем да се умање све тензије и неслагања која се могу јавити као последица интеракције између туристичке привреде, туриста, локалног становништва, управљача и самог окружења. Коначно, циљ одрживог туризма био би да се обезбеди дугорочна доступност и ефикасност природних и створених ресурса неопходних за развој дугорочног туризма без негативних последица.

Максин *et al.* (2011) као примарне циљеве одрживог управљања и развоја туризма издвајају омогућавање уживања и стицања знања о природним, историјским и културним одликама окружења, уз очување интегритета подручја и подстицање економског развоја и добробити локалних заједница. Посебни циљеви одрживог туризма били би:

- Развој туристичког производа који поред задовољења садашњих потреба туристичких потрошача чува ресурсе и за будуће облике туризма;
- Очување и унапређење вредности животне средине, природних и културних добара;
- Обезбеђење економских и социо-културних користи за локално становништво;

- Очување културног идентитета туристичког подручја и традиционалних вредности, уз допринос мултикултуралном разумевању и толеранцији;
- Допринос смањењу сиромаштва локалне заједнице;
- Стратешко планирање и управљање одрживим развојем туристичких подручја.

Поред основних циљева, посебни циљеви одрживог туризма подразумевају да се, поред основних субјеката у развој туризма, одрживо планирање и контролу развоја, укључе и шире интересне стране, које поред директних имају индиректне користи. Према Fennel (2002) у процес развоја туризма потребно је укључити све актере, што подразумева државне органе и институције, локално становништво, привреду, управљаче и посетиоце, како би се идентификовали примарни и заједнички циљеви развоја одрживог туризма, што би требало да представља зеједничке активности. Важно је да се дефинишу примарни циљеви планирања и развоја туризма и заштите подручја у којем се реализују све туристичке активности. То се може сагледати у Табели 1.

Табела 1. Примарни циљеви одрживог туризма у различитим дестинацијама

Актери	Очекивани циљеви и исходи
Туристи	Учинити доступним високо квалитетна искуства природе
Туристичка индустрија, укључујући приватни и јавни сектор, туристичка трговина и индустријска удружења	Раст туризма и максимизирање профита за туристичке операторе и организаторе путовања
Државне службе и организације које се баве промоцијом туризма	Економски, социјални и еколошки раст одрживог туризма; Високо квалитетни оператори и искуства
Локална заједница	Повећање профита за локалне заједнице; Смањење негативних последица туризма; Смањење последица коришћења ресурса
Менаџери за заштиту животне средине, посебно владине агенције за очување животне средине	Еколошка одрживост туристичких активности; Задовољење циљева рекреације; Коришћење туризма за подржавање циљева заштите
Невладине организације које се баве заштитом и очувањем угрожене флоре и фауне	Минимизирање претњи кроз заштиту и/или пружање користи за природу; Коришћење туризма за подржавање циљева заштите
Природа и окружење	Уопштено гледано, претпоставља се да се интереси природе одражавају међу циљевима последње две групе чинилаца

Извор: Fennel, 2002.

Анализа приказаних циљева указује на чињеницу да различити актери у туризму имају специфичне, али међусобно повезане интересе. Туристи као крајњи корисници простора теже високом квалитету искуства, док туристичка индустрија настоји да максимизира економске ефекте кроз раст туристичког промета. Са друге стране, државне институције имају улогу у балансирању економских, социјалних и еколошких циљева, што их поставља у позицију кључног координатора одрживог развоја туризма. Посебан значај има локална заједница, која је директно изложена утицајима туристичког развоја. Њени интереси се односе на економску корист, али и на очување квалитета живота и природних ресурса. Уколико се интереси локалног становништва не ускладе са туристичким развојем, може доћи до конфликта који негативно утичу на дугорочну одрживост дестинације.

Значајну улогу имају и институције и организације које се баве заштитом животне средине, чији је основни циљ очување екосистема и биодиверзитета. У том контексту, туризам се посматра као средство које може допринети заштити природе, али само уколико се развија у складу са јасно дефинисаним принципима одрживости. Посматрајући све актере заједно, један од кључних изазова одрживог туризма је управо усклађивање различитих интереса и циљева. Ово захтева интегрисан приступ управљању, који подразумева сарадњу свих релевантних субјеката, јасну дефиницију приоритета и континуирано праћење ефеката туристичког развоја. У том смислу, Табела 1 не представља само приказ појединачних циљева актера, већ указује на потребу за њиховом координацијом и синергијом, што је основни предуслов за остваривање концепта одрживог туризма.

Поред јасно дефинисаних циљева развоја одрживог туризма, бројни аутори истичу да у примени политике одрживог туризма планирање мора да егзистира на бројним принципима и критеријумима. Поштовање јасно конструисаних критеријума омогућава реализацију планираних циљева. Први дефинисани општи критеријуми одрживог туризма установљени су од стране UNWTO. Овде је јасно дефинисано пет основних критеријума:

- Природни и културни туристички ресурси морају бити доступни на начин да остану очувани и за будуће генерације;
- Туризам је потребно испланирати тако да се не стварају еколошки и социо-културни проблеми у дестинацијама;
- Квалитет окружења и животне средине мора бити очуван и унапређен;
- Развој туризма мора да обезбеди атрактивност дестинације и за будуће задовољење туристичких потреба;
- Локално становништво мора имати користи од развоја туризма (UNEP & ICLEI, 2003).

Анализом наведених критеријума може се извести закључак да су обухваћени значајни интереси кључних субјеката у туристичком развоју. Међу важним субјектима свакако је наведена туристичка дестинација и њен еколошки интегритет, који има основни задатак да омогући задовољство и разреши туристичке потребе. Поред ових критеријума, аутори Mowforth и Munt (2016) наводе еколошку, социјалну, културну и економску одрживост, учешће локалне заједнице, едукативни значај и принципе заштите окружења, док Sharpley (2004) издваја следеће критеријуме:

- Холистички аспект – тиче се смањења сиромаштва у свету, загађења животне средине, њене деградације и коришћења ресурса, побољшања здравља и образовања;
- Принцип стварања равнотеже – могућност коришћења ресурса мора да постоји и за будуће генерације;
- Тенденција ка будућности – могућност задовољења потреба мора да постоји и за будуће генерације;
- Одговорност – дефинисање и спровођење одрживог туризма према окружењу, с циљем очувања екосистема у којем егзистира.

За разлику од претходно идентификованих општих принципа одрживог туризма, Јовичић (2000) као основне принципе издваја три основна пилона одрживог туристичког развоја. Према овом аутору концепт одрживог туристичког развоја би требало да се базира на три кључна принципа:

- Принцип еколошке одрживости, осигурава такав развој да он буде усаглашен са ресурсима у природи, биолошким и еколошким постулатима;
- Принцип социјалне и културне одрживости, осигурава такав развој да он буде усаглашен са културом и традицијом друштвених заједница, и да јача њихов интегритет, аутентичност и разноврсност;
- Принцип економске одрживости, осигурава такав развој да он буде усаглашен са економским и ефикасним коришћењем ресурса, који би требало да постоје за будуће генерације (Јовић, 2000).

Иако су циљеви и принципи одрживог туризма у теоријском смислу јасно дефинисани, један од највећих изазова представља њихова практична примена и операционализација у конкретним туристичким дестинацијама. Савремени приступи одрживом туризму настоје да превазиђу јаз између теорије и праксе, кроз развој конкретних алата, индикатора и модела за праћење и управљање одрживошћу. Један од кључних проблема у имплементацији циљева одрживог туризма јесте њихова апстрактност и општост (Streimikienė et al., 2021). Иако су принципи попут очувања ресурса,

економске добити и социјалне правде широко прихваћени, у пракси је често тешко утврдити у којој мери су они заиста остварени. Из тог разлога, савремена истраживања све више наглашавају значај индикатора одрживости, који омогућавају квантитативно и квалитативно праћење ефеката туристичког развоја. Индикатори одрживог туризма обухватају различите аспекте развоја, као што су степен загађења, број посетилаца у односу на носећи капацитет простора, економски приходи од туризма, ниво укључености локалне заједнице и задовољство посетилаца. Увођење оваквих индикатора омогућава доносиоцима одлука да благовремено реагују и прилагоде стратегије развоја у складу са утврђеним стањем.

Поред индикатора, све већу примену имају и интегрисани модели управљања одрживим туризмом, који подразумевају координацију различитих актера и интересних група. Ови модели се заснивају на принципима партиципативног управљања, где се у процес доношења одлука укључују локално становништво, туристичка привреда, државне институције и невладине организације. На тај начин се обезбеђује већа транспарентност, ефикасност и прихватање донетих одлука. Савремени приступи такође наглашавају значај адаптивног управљања, које подразумева континуирано праћење стања и прилагођавање мера у складу са променама у окружењу. Овај приступ је посебно значајан у заштићеним подручјима, где су екосистеми осетљиви и подложни различитим утицајима, укључујући климатске промене, туристички притисак и друге факторе.

У последње време, све већу пажњу привлачи и примена концепта „носивог капацитета” у планирању туристичког развоја. Овај концепт подразумева утврђивање максималног броја посетилаца који одређено подручје може да поднесе без нарушавања еколошких, социо-културних и економских вредности (Fang *et al.*, 2025). Иако је његова примена у пракси сложена, представља важан инструмент за спречавање негативних последица прекомерног туризма. Поред наведеног, значајну улогу у операционализацији циљева одрживог туризма имају и савремене технологије. Дигитални алати, као што су географски информациони системи (GIS), платформе за праћење туристичких токова и аналитички системи, омогућавају прикупљање и анализу великог броја података у реалном времену. Ово омогућава ефикасније управљање туристичким дестинацијама и доношење одлука заснованих на подацима. Сагледавајући све наведене аспекте, може се закључити да савремени приступи одрживом туризму теже ка већој конкретизацији и примењивости циљева и принципа. Уместо искључиво нормативног оквира, одрживи туризам се све више развија као практичан инструмент управљања туристичким дестинацијама, са јасно дефинисаним индикаторима, моделима и механизмима контроле.

2.3 Кључни изазови за остваривање концепта одрживог туризма

Претходна запажања и чињенице о одрживом туризму односе се на његов потенцијал да може омогућити економске, еколошке и културне користи уз очување дугорочне одрживости туризма у региону. Међутим, развој одрживог туризма доноси неколико изазова који захтевају пажљиво управљање и сарадњу између различитих заинтересованих страна. Коначно, у практичном смислу, одрживом туризму мора се приступити на начин који балансира очување, економски развој и поштовање локалне културе и заједнице. Одрживи туризам не треба посматрати само као средство за смањење утицаја на дестинацију и друге субјекте у туризму, већ као и могућност за унапређење естетских, просторних, материјалних, социјалних и других вредности. Јачањем колективне свести ствара се заједница одговорних туриста као главних корисника простора, који, поред тога што уживају у својим искуствима, позитивно утичу на дестинацију, негујући и одржавајући поштовање глобалне и локалне културе. Образовање и свест учесника у туризму кључни су изазови одрживог туризма. Туристи све више имају потребу да се образују о еколошким, културним и економским питањима са којима се сусрећу приликом решавања својих личних и колективних туристичких потреба у дестинацијама. Знањем и бољом информисаношћу туристи могу доносити квалитетније одлуке у вези са избором дестинације, поштовањем локалних обичаја и културних традиција, смањењем притисака на окружење и подршком еколошким акцијама и актерима. Локално становништво и култура не смеју бити експлоатисани. Одрживи туризам мора да обезбеди активну улогу локалне заједнице приликом доношења свих одлука које се тичу основних туристичких потреба и избора циљева, који скупа представљају важне изазове за одрживо поступање у оквиру туристичких путовања.

Анализирајући различиту научну грађу, може се извести закључак да бројни аутори наводе релативно широку структуру изазова. Најчешће идентификовани изазови су: разумевање утицаја на животну средину, уважавање културног интегритета, економски изазови и финансијска решења, доношење одлука у последњем тренутку и усвајање питања о проблемима прекомерног туризма (Budeanu *et al.*, 2016), промоција еколошке заштите, одрживо коришћење ресурса, ангажовање и јачање локалне заједнице, образовање и јачање свести. Светска туристичка организација (UNWTO) дефинисала је 4 изазова за остваривање одрживог туризма (Maksin *et al.*, 2011):

- *Управљање динамичним растом.* Убрзан раст туризма и туристичких потреба створиће значајне притиске на готово све ресурсе који су важни за развој туризма. Кључан елемент у управљању динамичним растом тиче се одговорног раста који је усмерен ка одговорнијем планирању, унапређењу одговорнијег управљања и значајнијем утицају на промену понашања

потрошача у туризму. Најосетљивије дестинације у којима се реализују значајнији притисци јесу моринска подручја, планински екосистеми и дестинације са историјским вредностима. Моринске зоне или морински делови националних паркова изложени су честим и погубним акцијама које се манифестују кроз измену обалне линије, исушивање тла и експлоатацију песка са обала, уништавање мангрових биоценоза, изградњу смештајних објеката у деловима где се значајно мењају геолошке особине и утиче на екосистеме. Поред тога, отпадне воде и чврст отпад представљају глобалну претњу за све приморске пределе. Планинска подручја су такође дестинације у којима се неправилним развојем туризма генеришу различити притисци и остављају трајне последице. Девастација шумског екосистема, изградња ски стаза, стварање вештачког снега, изградња објеката који нису у складу са функцијом дестинације и њеном амбијенталном целином, непланска саобраћајна инфраструктура и бројне друге активности, представљају озбиљну претњу за планинске дестинације. Последице оваквог развоја туризма могу бити погубне за све субјекте у туризму.

- *Климатске промене.* Ова последица несавесног антропогеног утицаја на животну средину представља важан изазов у одрживом туризму. Међу најзначајнијим последицама климатских промена може се издвојити глобално отопљавање (подизање просечне температуре ваздуха) које за последицу има топљење снега и леда на половима, подизање нивоа мора, смањење снежних граница на планинама, ерозију тла, поремећаје у падавинама, промене у екосистемима и многе друге. У свим овим дешавањима, туризам има своје значајно место и улогу (Hall *et al.*, 2013). Најзначајнији загађивач сектора туризма јесте саобраћај. Процене су да туризам учествује са преко 5% у укупним емисијама гасова, од којих најзначајнији део потиче управо од транспорта (Peeters & Dubois, 2010).
- *Смањење сиромаштва.* Ово је један од глобалних циљева човечанства. Туризам може имати значајну улогу у смањењу сиромаштва. Иницирање ових активности може се покренути на локалном нивоу, управо кроз економску одрживост као један од главних одрживих принципа. Развојем дестинације може се утицати на повећање радних места у туризму, као и на јачање локалних производа и услуга. Најзначајнији допринос туризма у запошљавању становништва може се очекивати у руралним подручјима, где управо живи више од половине сиромашног становништва. Изазов чини расподела дохотка стеченог од туризма, тако да значајнији део треба бити усмерен ка сиромашнијем делу локалне заједнице. Обезбеђење квалитетнијих послова којим се остварује значајнија егзистенција представника локалне заједнице наводи се као други изазов у смањењу сиромаштва.

- *Подришка заштити природног и културног наслеђа.* Један од кључних проблема у очувању природног и културног наслеђа широм света је обезбеђење финансија за очување ових вредности. У свету се издваја мање од 30% средстава за заштиту ових вредности. Продајом улазница, наплатом такси, дозволама за градњу, наплатом концесија, изнајмљивањем опреме и развојем едукативних центара, индиректно се доприноси обезбеђењу финансија за очување наслеђа. Изазов одрживог туризма је да се променом система финансирања обезбеди директан утицај туризма на обезбеђење ових финансија. То се може постићи улагањем у заштиту наслеђа, уређењем еколошког окружења и јачањем заштите простора. Припадници руралних средина су условљени на коришћење ресурса из животне средине, које се понекад, због угрожене егзистенције може трансформисати из одрживог у комерцијално. Обезбеђивањем допунских извора прихода за рурална домаћинства, може се индиректно утицати на заштиту природног и културног наслеђа.

Поред већ идентификованих изазова, савремени развој туризма указује на све већу комплексност система у којем се одрживи туризам реализује. Туристичке дестинације више се не могу посматрати као изоловани простори, већ као динамични и међусобно повезани системи у којима делује велики број актера, интереса и спољашњих утицаја. Управо ова системска сложеност представља један од кључних изазова за планирање и управљање одрживим туризмом. Један од најзначајнијих савремених изазова јесте растућа глобализација туристичког тржишта. Развој саобраћаја, дигиталних платформи и доступност информација омогућили су бржи и масовнији проток туриста, што доводи до интензивирања притисака на одређене дестинације. Овај процес често доводи до просторне концентрације туристичких кретања, где одређене атракције постају прекомерно оптерећене, док други потенцијали остају недовољно валоризовани. Додатни изазов представља дигитална трансформација туризма, која са једне стране доприноси бољој промоцији и доступности дестинација, али са друге стране може довести до неконтролисаног раста броја посетилаца. Друштвене мреже, платформе за онлајн резервације и системи за оцену услуга значајно утичу на избор туриста, често усмеравајући туристичке токове ка ограниченом броју локација. Ово може довести до нарушавања носећег капацитета простора и деградације природних и културних вредности (Miller & Torres-Delgado, 2023; Pai *et al.*, 2026).

У контексту управљања, један од кључних проблема јесте фрагментација институционалног оквира. У бројним дестинацијама постоји недовољна координација између различитих нивоа управљања, локалног, регионалног и националног, као и између јавног и приватног сектора. Ова неусклађеност често доводи до неефикасне примене стратегија одрживог туризма, као и до конфликта интереса између различитих актера. Још један

значајан аспект представља ограничена доступност финансијских ресурса за имплементацију мера одрживог туризма. Иако постоји свест о значају очувања природних и културних ресурса, у пракси често недостају средства за њихову заштиту, мониторинг и унапређење. Ово је посебно изражено у заштићеним подручјима, где су потребе за финансирањем веће, а извори прихода ограничени. Такође, савремени изазови укључују и све већи утицај непредвидивих глобалних догађаја, као што су пандемије, економске кризе и геополитичке промене. Ови фактори могу значајно утицати на туристичке токове, довести до наглих промена у потражњи и угрозити одрживост туристичких дестинација. У том смислу, одрживи туризам мора да укључи и елементе отпорности (resilience), односно способност дестинације да се прилагоди и опорави од различитих шокова.

Посебан изазов представља и понашање туриста, које често није у складу са принципима одрживости. Иако постоји све већа свест о значају одговорног понашања, бројни туристи и даље доносе одлуке које су вођене ценом, доступношћу и атрактивношћу, а не еколошким и социо-културним аспектима. Ово указује на потребу за додатним едукативним активностима и развојем одговорног туристичког понашања. Узимајући у обзир све наведене факторе, може се закључити да савремени изазови одрживог туризма захтевају интегрисан и системски приступ. Управљање туристичким дестинацијама мора бити засновано на сарадњи, континуираном праћењу стања и прилагођавању стратегија у складу са променама у окружењу. Посебан значај има развој иновативних модела управљања, који укључују дигиталне алате, учешће локалне заједнице и принципе адаптивног управљања.

2.4 Одрживи туризам заштићених подручја

За посматрање појаве каква је одрживи развој заштићених подручја, неопходно је извршити правилну анализу и валоризацију основних елемената, фактора и свих потенцијалних чинилаца, са посебним освртом на заштиту и кориснике простора. Када се дефинише и одреди улога сваког елемента, могу се анализирати системске мере, циљеви и резултати. Анализа фактора дестинације може послужити у постављању критеријума и општих циљева одрживог развоја туризма. За анализу могу се узети у обзир елементи дестинације, угрожени представници флоре и фауне, разлози и потребе заштите, степен развијености и угрожености, антропогени фактори, управљачке методе, улога и значај локалне заједнице и резултати управљања. Из поменутог разлога, одрживи туризам се препоручује као модел импликације управљачких мера и средство за постизање развојних циљева (Bramwell & Lane, 2011). Одрживи развој туризма може бити вишеструко користан за заштићена подручја као:

- Значајни фактор у заштити природних добара. Проблеми заштите природе могу се посматрати са становишта перспективе одрживог развоја;

- Вишеструко користан за заштићена природна добра и савременог човека. Човеку данашњице помаже да спозна изглед окружења пре деструктивних антропогених утицаја. Одрживи развој заштићених подручја помаже у стварању односа и ставова човека према природи;

- Фактор од значаја за објекте заштићене природе. Првенствено се мисли на категорију стицања различитих бенефита, од којих се економске добити могу обезбедити наплатом туристичких услуга;

- Фактор од значаја за локалну заједницу. Одрживи развој туризма иницира активне улоге туриста и представника локалних заједница.

- Средство едукације. Објекти заштићене природе подстичу еколошку едукацију учесника у туризму (Stojanović, 2003).

У ери технолошке револуције, сталног привредног раста, непрестане урбанизације, загађења животне средине, недостатка слободног времена, прилагођавања ресурса човековим потребама, мењању природе и њених елемената, човечанство се све више окреће природи, тежи да прихвати етичке кодексе и на неки начин допринесе њеном опоравку. Таква масовна и нагла глобална дешавања нису заобишла туризам. Промене које су наступиле последњих година на светском туристичком тржишту указују да су еколошки прихватљиве дестинације оне које су препознате као важно природно окружење за развој одрживог туризма. Како човек постаје све више усмерен ка реализацији туристичких потреба у природи, заштићена подручја постају важан сегмент туристичке понуде бројних организатора путовања. Туризам заштићених подручја мора бити утемељен на природним ресурсима. Поред тога што их користи, туризам мора имати катализаторску улогу у развоју активности које имају за циљ унапређење свих вредности дестинације, како би имао одржив карактер. Као најзначајније природне дестинације за развој туризма, туристичка тражња препознала је планинске, маринске или дестинације са мангровима, националне паркове, резервате природе и биосфере, издвојена острва, вулканске области, прашумска подручја, паркове око урбаних центара, пустињске пределе, поларне капе и друге дестинације са осетљивим екосистемима (Holden, 2016).

Како наведене дестинације брзо постају део масовног туризма, потребно је да се устроје и усвоје различите мере планирања, развоја и контроле туризма. То свакако не значи да би у овим дестинацијама развој туризма требало искључити. Он може да представља средство за обезбеђивање финансијске подршке која се правилним каналисањем и мултипликативним ефектом може интегрисати у редовна улагања у развој оваквих дестинација. То би подразумевало развој еколошки прихватљиве инфраструктуре, објеката за

смештај и пружање услуга, туристичких и информативних центара, едукативних школа, терена за изучавање природних појава, унапређење природне и културне баштине, развој еко и других облика туризма који егзистирају са природом, и друге активности. Туристичку инфраструктуру у оквиру заштићених подручја требало би да сачињавају и еко-коначишта или еко-хотели, са поседовањем значајних сертификата за еколошке пословне операције и активности унутар дестинације (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Jones *et al.*, 2014; Sanchez *et al.*, 2020), ресторани са храном произведеном на органски начин, еколошка средства саобраћајне комуникације, довољан број едукативних објеката, визиторских и инфо центара (McCool *et al.*, 2001; Butzmann & Job, 2017).

Заштићена подручја су дестинације значајне за биљни и животињски свет с једне, и привлачне за туристе као кориснике простора с друге стране (Stojanović, 2023; Hall *et al.*, 2015). Ту су и осетљиви екосистеми у којима су настањене ендемичне биљне и животињске врсте, влажна станишта, подручја важна за очување геодиверзитета, простори у којима постоје системи мониторинга и заштите с циљем очувања јединствене просторне целине (Seba, 2012). Правилна заштита и мониторинг могу омогућити приходе од туристичке потрошње и усмерити их у унапређење еколошких вредности (Chin *et al.*, 2000; Twining-Ward & Butler, 2002; Choi & Sirakaya, 2006; Moore & Polley, 2007; Schianetz & Kavanagh, 2008; Huayhuaca *et al.*, 2010). Одрживи туризам може бити добар модел за јачање еколошких принципа и укључивање заштићених подручја у туристичку понуду (Holden, 2016).

Истраживање одрживог туризма у заштићеним подручјима може пружити важан увид у важности имплементације заштићених подручја у туристичку понуду и допринос одрживом развоју (Sirakaya *et al.*, 2002). У фокусу бројних студија налази се испитивање значаја социо-економског развоја у повезивању са еколошким факторима заштићених подручја и са очувањем биодиверзитета (Valdivieso, 2015; Bello *et al.*, 2016). Туризам и заштита природе су одавно међусобно повезани, посебно у контексту заштићених подручја. Овај однос је обострано користан али и сложен, јер комерцијализована заштићена подручја зависе од туризма због посећености и финансирања, док туризам зависи од њихове еколошке и културне вредности, иако ови интереси понекад могу бити у сукобу. Туристичка и угоститељска индустрија су широко препознате по својој способности да генеришу важне економске и друштвене резултате, као што су запошљавање, регионални развој и културна размена (Matović *et al.*, 2025).

Одрживи туризам у заштићеним подручјима је управљачки приступ који уравнотежује очување биодиверзитета са економским и друштвеним потребама локалних заједница и посетилаца. Он подразумева пажљиво планиране активности засноване на природи (често кроз екотуризам) које минимизирају утицај на животну средину, подржавају финансирање заштите

природе и промовишу образовање, осигуравајући дугорочно очување природног и културног наслеђа дестинације (Williams & Lew, 2015). Eagles (2002) за развој туризма унутар заштићених подручја истиче значај следећих туристичких фактора: екосистем, земљиште, вегетацију, воду, ваздух и дивљину. Управо су ово ресурси уз помоћ којих се правилним управљањем и мониторингом могу очувати простор и врсте, унапредити системи и модели заштите, као и планирати развој адекватних туристичких активности у оквиру ових дестинација са осетљивим екосистемима (Hall, 2010; Queiroz *et al.*, 2014). Одрживи туризам у заштићеним подручјима је управљачки приступ који уравнотежује очување биодиверзитета са економским и друштвеним потребама локалних заједница и посетилаца. Он подразумева пажљиво планиране активности засноване на природи, које минимизирају утицај на животну средину, подржавају финансирање заштите природе и промовишу образовање, осигуравајући дугорочно очување природног и културног наслеђа (Williams & Lew, 2015; Sanchez *et al.*, 2020).

Слика 1 илуструје конкретну примену принципа одрживог туризма у пракси, кроз систем јасно дефинисаних правила понашања посетилаца у Швајцарском националном парку. Ова правила, представљена комбинацијом текстуалних упутстава и визуелних симбола, усмерена су на минимизирање антропогеног утицаја на осетљиве екосистеме. Ограничење кретања на обележене стазе, забрана узнемиравања животиња, сакупљања природних ресурса, као и контролисан временски оквир посета, представљају кључне механизме очувања природних процеса. Истовремено, оваква регулатива има и едукативну функцију, јер подстиче развој еколошке свести код посетилаца. На тај начин, управљање туристичким активностима у парку одражава интегрисани приступ заштити природе и одрживом коришћењу ресурса, у складу са савременим концептима одрживог туризма у заштићеним подручјима.

Како се код људи интензивно појављује и јача еколошка свест, бројни истраживачи широм света управо наводе заштићена подручја као потенцијалне и важне дестинације за развој одрживог туризма, у којима се могу реализовати туристичке потребе без штетних утицаја на окружење. Као важни услови за развој туризма у заштићеним подручјима издвајају се: ендемична флора и фауна, разноврстан екосистем, постојање рамсарских станишта (Stojanović *et al.*, 2018), постојање законске легислативе која регулише заштиту, богата социо-културна баштина локалног становништва, постојање зона заштите унутар подручја и други фактори. Према наведеном, одрживи туризам се обично поистовећује са развојем туризма у дестинацијама са осетљивим екосистемом.

Специфичност одрживог туризма подразумева укључивање свих заинтересованих страна у планирање и развој и узима у обзир географске варијације и различите локалне услове (Bennett, 2018). Једна од дефиниција

одрживог туристичког развоја заштићених подручја истиче да је туризам директно условљен квалитетом простора и окружењем које чини животну средину, због чега је та веза нераскидива (Frost & Hall, 2009; Agyeiwaah *et al.*, 2017). Свака промена квалитета животне средине веома брзо доводи до губитка атрактивности туристичке дестинације. То као крајњи индиректни резултат може имати одсуство еколошке, економске и социо-културне користи за дестинацију, каква је заштићено подручје (Seba, 2012; Holden, 2016; Borges de Lima & Green, 2017) у којем је неопходно развијати оне облике туризма базиране на природи, чији развој поспешује јачање система заштите подручја, изграђује дестинацију и доноси користи за локално становништво и посетиоце (Mitsch *et al.*, 2015).

Швајцарски национални парк је једно од најзаштићенијих подручја у Алпима. Овде је природа главна!

Посетиоци су у могућности да буду сведоци динамичних процеса који овом пејзажу дају јединствен карактер. Молимо вас да нас подржите у нашим настојањима да смањимо утицаје људи на природне процесе.

Прописи о заштити природе су засновани на националном закону о Националном парку и детаљно су наведени у правилнику.

Потребно је знати:

- строго је забрањено напуштање обележених стаза као и одморишта обележених граничним стубовима;
- не остављајте смеће;
- ниједан део природе се не сме брати или уклањати: животиње, биљке, штапови, камење итд.;
- посета Националном парку је дозвољена само током дана. Дан је дефинисан као време од почетка свитања до сумрака у вечерњим сатима. Исто важи и за ноћење у возилима уз *Pass dal Fuorn (Ofenpass)* пут;
- псима није дозвољен улазак у парк, чак ни на поводцу;
- купање у језерима, потоцима и рекама није дозвољено;
- нема логорске ватре;
- није дозвољена вожња бицикала или употреба летилица било које врсте (нпр. дронави);
- природа мора бити неометана;
- Национални парк је затворен зими, улазак тада није дозвољен.

Слика 1. Планирање туристичких активности у швајцарском националном парку

Извор: Тришић, И.

Развијање туризма у специфичним дестинацијама са осетљивим екосистемима, као што су заштићена подручја, захтева стандардне, као и додатне мере управљања у заштити природе у самом развоју туризма, што проистиче из комплексне суштине оваквих целина. Заштићена подручја би требало да су више осетљива на негативне утицаје туристичког развоја, због чега неопходност примене технике управљања посетиоцима овде посебно долази до изражаја. Упражњавање слободног времена, рекреација и туризам су од самих почетака савремене заштите природе били главни аргумент за изузеће простора заштићених подручја из неких других видова економског развоја. Дебата с циљем одабира између конзервације или коришћења природних потенцијала је актуелна до данас, а туризам и рекреација су њени кључни актери (Williams & Lew, 2015; Holden, 2016).

Развој одрживог туризма у заштићеним подручјима може допринети унапређењу комплетне туристичке понуде (McCool *et al.*, 2001; Buckley, 2003; Queiroz *et al.*, 2014; McCool & Bosak, 2016). С друге стране, кроз туристичку потрошњу може се индиректно улагати у унапређење заштите животне средине (Cater, 2013). То представља један врло значајан кружни систем који, ако функционишу сви његови елементи, производи позитивне економске, социо-културне и еколошке резултате (Holden, 2016). Тај кружни систем чини одрживи туристички развој (Mercer, 2013; Stojanović, 2006; Buckley, 2003; Choi & Sirakaya, 2006; Schianetz & Kavanagh, 2008; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Tanguay *et al.*, 2013). Слика 2 приказује пример туристичке валоризације природних и хидролошких ресурса у оквиру Парка природе Јужни Шварцвалд. Са једне стране, извор Дунава у Донауешингену представља уређену туристичку атракцију са изграђеном инфраструктуром која омогућава контролисан приступ посетилаца, док са друге стране језеро Schluchsee илуструје природни амбијент са наглашеним рекреативним потенцијалом. Овај пример указује на различите приступе управљању туристичким просторима у заштићеним подручјима – од високог степена уређености и контроле до очувања природности и ограниченог интервенисања. Таква диференцијација је од кључног значаја за постизање равнотеже између коришћења и заштите, што представља један од основних принципа одрживог туризма.

Поред основних атрактивних туристичких фактора, на развој туризма заштићених подручја могу утицати и други фактори као што су: заштита простора, интензитет коришћења, попуњеност капацитета, улога локалне заједнице у развоју туризма, социо-културни утицаји, допринос туризма локалној економији, контрола развоја, управљање отпадом и други (Chin *et al.*, 2000; McCool *et al.*, 2001; Buckley, 2003; Choi & Sirakaya, 2006; Schianetz & Kavanagh, 2008; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Tanguay *et al.*, 2013; Queiroz *et al.*, 2014; Vučetić, 2018). Као значајни издвајају се и: ниво деградације простора проузрокован повећаним бројем посетилаца, број туриста и број становника у

заштићеном подручју и заштитној зони око подручја, аеро и хидро загађење, штетне антропогене активности, трошкови реконструкције и заштите, социјални утицаји, економска ефикасност условљена развојем контролисаних облика туризма и други (Twining-Ward & Butler, 2002; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Rasoolimanesh *et al.*, 2020).

Слика 2. Парк природе Јужни Шварцвалд (извор Дунава у Донауешингену и језеро Шлухзе)
Извор: Тришић, И.

Прегледом литературе, поред екотуризма као значајне покретаче одрживости у оквиру заштићених подручја, наводе се посебни облици туризма попут авантуристичког, едукативног, спортско-рекреативног и манифестационог туризма. Ови облици могу допринети јачању природних и антропогених фактора одрживог туристичког развоја у оквиру заштићених подручја (Carr *et al.*, 2016). Ови облици туризма, поред тога што јачају квалитет дестинације, имају за циљ економске и социо-културне користи. Дестинација са нарушеним еколошким вредностима није атрактивна за посетиоце (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Torres-Delgado & Saarinen, 2014; Borges de Lima и Green, 2017; Sanchez, Cabrera & Gomez del Pulgar, 2020).

Моделі примењени у истраживању утицаја специфичних туристичких дестинација са природним и културним наслеђем на одрживи туристички развој (Sowinska-Świerkosz & Chmielewski, 2014; Banos-Gonzales *et al.*, 2016; Lee & Hsieh, 2016; Agyeiwaah *et al.*, 2017; Vučetić, 2018), издвојили су као најважније факторе развоја туризма унутар заштићених подручја оне који су везани за природне и друштвене елементе дестинације и њену изграђеност, утицаје простора и живог света на развој туризма, улогу локалне заједнице у одрживом развоју, примену законских мера, могућност развоја различитих облика туризма, унапређење локалне традиције и културе, носећи капацитет

простора, експлоатацију ресурса и друге факторе (Scholtz *et al.*, 2015). Сви наведени индикатори могу се приказати табеларно. Табела 2 систематизује кључне индикаторе који се користе за процену нивоа одрживог туристичког развоја у заштићеним подручјима. Приказани индикатори обухватају више димензија – просторну и инфраструктурну опремљеност (нпр. повољан положај, саобраћајна инфраструктура, смештајни капацитети), степен заштите и очуваности природних вредности (очување и статус врста, присуство ендемичних и угрожених врста), као и социо-економске и културне аспекте (улога локалне заједнице, економски и социо-културни утицаји туризма, локални производи и услуге). Посебно се издвајају индикатори који се односе на управљање посетама и одрживост коришћења ресурса, као што су примена концепта носећег капацитета, развијеност еко-туризма, постојање едукативних стаза и визиторских центара, као и контрола негативних утицаја, укључујући загађење и прекомерну експлоатацију ресурса. Овако структурисан скуп индикатора омогућава свеобухватну анализу односа између туризма и заштите природе, указујући на потребу интегрисаног приступа који истовремено обухвата еколошке, економске и друштвене аспекте одрживости. Истовремено, табела наглашава да одрживи развој туризма у заштићеним подручјима зависи од уравнотеженог управљања позитивним и негативним утицајима, као и од континуираног мониторинга и прилагођавања управљачких мера.

Buckley (2009), означава везу туризма и заштићених подручја кроз наглашавање важности развијања узајамних односа елемената дестинације и утицаја који настају као последица односа. Наводи да само правилан развој туризма базиран на природним и антропогеним туристичким мотивима има позитивне ефекте и може обезбедити дугорочне користи. Предлаже аналитички оквир који разликује четири типа механизма:

- Оне који могу генерисати позитивне ефекте;
- Оне који могу смањити негативне ефекте;
- Оне који могу повећати негативне ефекте;
- Механизме спорних питања која укључују обим и интегрисање различитих управљачких субјеката.

Према наведеном, развој туризма у заштићеним подручјима треба да укључи управљачке системе и решавање конфликта, коришћење еко-ознака и регулисање коришћења ресурса. Аутор издваја важност еколошког стуба развоја туризма, који не сме имати негативне утицаје на окружење. То се може постићи адекватним планирањем развоја туризма који укључује системске управљачке активности: примену етичких кодекса, активну улогу локалних предузећа, маркетинг, локалну заједницу и промену нових трендова живота и путовања која морају бити у директној вези са еколошким, економским и социо-културним принципима.

Табела 2. Индикатори за утврђивање одрживог туризма заштићених подручја

Индикатори	
Повољан положај	Манифестације
Изграђена саобраћајна инфраструктура	Економски утицаји туризма
Национални статус заштите	Резултати заштите
Међународни статус	Угрожене врсте по IUCN
Довољан број изграђених објеката	Визиторски центар
Очување врста	Пешачке и едукативне стазе
Улога локалне заједнице	Обучени водичи
Развијен еко-туризам	Примена носећег капацитета простора
Позитивни социо-културни утицаји туризма	Ендемичне врсте
Могућност излетничког туризма	Реинтродуковане врсте
Школе у природи	Истраживање ретких врста
Елиминисан проблем отпадних вода из насеља	Посматрање птица
Локални производи и услуге	Еколошке добити од заштите
Доступност фондова	Хидрографски потенцијали
Постојање етно села	Повољна клима
Близина потенцијаног загађивача	Коришћење природних ресурса
Присутност домаћих животиња	Негативни социо-културни утицаји
Нестанак врста	Близина пољопривредног земљишта

Извор: Trišić, 2024.

Buckley (2003) описује заштићена подручја као важан сегмент туристичког развоја. Аутор везу између туризма и заштићених подручја систематизује кроз индикаторе одрживог туризма. Они су груписани у три нивоа: еколошки, економски и социо-културни. Уједно се ови нивои описују и као основни темељи одрживог туризма. Како су заштићена подручја дестинације са лако променљивим екосистемом, на који туризам може да оствари најбрже утицаје, еколошки фактори имају важну улогу у позиционирању заштићених подручја као туристичких дестинација. У нарушавању еколошких вредности ових дестинација могу утицати одсуство мера заштите и етичких кодекса, непостојање зона заштите и носећег капацитета простора.

Бројне туристичке активности могу резултирати различите утицаје на географске и биолошке карактеристике заштићених подручја. Изградња туристичке инфраструктуре, у коју спадају и смештајни објекти, туристичко-едукативне стазе, саобраћајнице, подржава са једне стране развој туризма, али са друге стране угрожава заштићено подручје. Наведени фактори имају за последицу девастацију ресурса, енергетску потрошњу, уништавање станишта, изумирање биљног и животињског света и друге геолошке промене. Такође, тип станишта и степен његове осетљивости на поремећај, имају уплив у

укупном обиму неког утицаја од стране туризма. Из свега наведеног одрживи туризам може представљати значајан облик планирања и развоја, који ће првенствено имати за циљ заштиту простора и његовог интегритета. Поред тога, уз помоћ одрживог развоја туризма, могу се јасно дефинисати улоге свих актера у туристичкој привреди, међу којима су: држава и њени апарати, посетиоци и локална заједница (Williams & Lew, 2015). Управљање развојем туризма у заштићеним подручјима би требало да буде основна делатност у менаџменту оних дестинација које теже статусу одрживих, а посебно на атрактивним локалитетима, где се мора обезбедити заштита и очување природног и културног наслеђа (Weaver & Lawton, 2014). Планирање и управљање туризмом посебно долази до изражаја у заштићеним подручјима, с обзиром на њихову специфичност у поређењу са другим туристичким дестинацијама (разноврсност биодиверзитета, станишта и екосистема).

Заштићена подручја могу бити покретачи одрживости и промена начина живота на локалном, регионалном и националном нивоу. Да би исходи били позитивни неопходно је припремити стратегију одрживог туризма и засновати акциони план. Састављање таквог плана чини комплексан задатак, неопходан у туристичком развоју сваког заштићеног подручја. Управљање заштићеним подручјем односи се на управљање људским делатностима које се одвијају у заштићеном подручју, при чему се неке делатности могу ограничити или забранити. Због заштите природе неопходно је активно утицати на све активности које се одвијају у оквиру ових дестинација. Spenceley (2005) наводи слабости одрживог развоја туризма у заштићеним подручјима, на начин када нису јасно планиране и реализоване улоге субјеката у том развоју. Аутор наводи да постоје одређене карактеристике развоја туризма у заштићеним подручјима које свакако треба узети у обзир:

- 1) Туризам се састоји од многих повезаних активности, што отежава идентификовање узрока и последица;
- 2) Дугорочне ефекте туризма је тешко одредити;
- 3) Стварне физичке промене дестинације не морају увек бити штетне за опстанак;
- 4) Мере за опоравак екосистема од различитих утицаја су слабо разумљиве.

2.5 Веза са досадашњим истраживањима одрживог туризма заштићених подручја

Међу истраживањима одрживог туризма у оквиру заштићених подручја, свакако је значајно истраживање Goodland (1995). Циљ овог истраживања био је да се уз примену квалитативне методологије, испита концепт одрживости и да се идентификују позитивни и негативни утицаји туризма у заштићеним подручјима. Анализом различитих студија случаја,

испитани су бројни антропогени утицаји на заштићена подручја. Резултати опсежног истраживања указују да је еколошка одрживост самостални концепт у поређењу са одрживим развојем и да ју је потребно посебно изучавати. Између осталог, истиче се да је велики изазов осигурати егзистенцију човечанства, а да се не уништи животна средина од које зависимо. Научни допринос овог истраживања темељи се у пружању информација које могу помоћи у спречавању деградације животне средине уз примену различитих мера, међу којима значајне утицаје имају туристичке активности. Поред тога, важно је да се разумеју директни утицаји на животну средину. Такви су утицаји човека на природне вредности, односно на елементе животне средине. Управо се уз разумевање ових утицаја могу планирати различите мере и активности.

Циљ истраживања Eagles *et al.* (2002) био је да се изврши анализа бројних студија случаја о утицајима заштићених подручја на одрживи развој туризма у бројним осетљивим дестинацијама света. Том приликом прикупљене су значајне информације које могу помоћи у конституисању различитих мера заштите, с циљем смањења антропогених утицаја на животну средину у бројним заштићеним подручјима света. Аутори су за подручја истраживања имали бројне моринске екосистеме, мангрове шуме, националне паркове, специјалне резервате природе, планинска и хидрографска подручја, подручја дивљине, екосистеме уз градска подручја и друга заштићена подручја у којима постоје одређене туристичке активности и где се емитују различити утицаји на окружење. Најважнији утицаји у односу на одређене елементе дестинације издвојени су у Табели 3. Анализом података може се закључити да је туризам потребно развијати унутар осетљивих дестинација како би се остварили одређени бенефити за различите субјекте, али са основним циљем да се очувају и унапреде еколошки, економски и управљачки принципи, који се приликом развоја туризма издвајају као најважнији. Резултати истраживања указују на важност примене еколошких кодекса на понашање посетилаца. Туризам је потребно развијати у оквиру заштићених подручја али је нужно постојање зона заштите у којима се ограничавају одређене антропогене активности. Научни допринос овог истраживања се темељи на пружању информација о томе како се може вршити примена међународне легислативе заштите и конституисање различитих еколошких активности у које морају бити укључени представници локалне заједнице и државни органи.

Додатно, подаци приказани у Табели 3 указују да се утицаји туризма не могу посматрати једнодимензионално, већ као сложени систем интеракција између природних компоненти и антропогених активности. Посебно је значајно уочити да сваки елемент животне средине (екосистем, земљиште, вода, ваздух, вегетација и дивље животиње) реагује различитим интензитетом и на различите облике туристичког притиска. На пример, док инфраструктурни развој директно утиче на деградацију станишта и промене у коришћењу земљишта, повећано присуство посетилаца може индиректно утицати на

понашање животиња, повећање загађења и промене у екосистемским процесима. С тим у вези, резултати указују на неопходност примене интегрисаног приступа управљању, који подразумева не само регулативне мере, већ и континуирани мониторинг стања животне средине, едукацију посетилаца и адаптивно управљање туристичким токовима. Посебан значај има увођење концепата као што су носећи капацитет простора, зонирање и контролисан приступ осетљивим деловима дестинације, чиме се омогућава уравнотежен однос између заштите и коришћења ресурса. Fennel (2002) је у опсежној монографији испитао утицаје које туризам остварује на различите осетљиве дестинације широм света. Циљ овог истраживања је био да се уз помоћ квалитативне методологије анализирају потенцијали за развој одрживог туризма у:

- Планинским дестинацијама попут Хималаја, Анда, Алпа и Стеновитих планина;
- Маринским областима и приобаљу, каква се среће у Аустралији (Велики корални гребен), Јужној Африци, Централној Америци, острвима Пацифика, у Средоземљу;
- Градским дестинацијама какве су туристички атрактивни градови света;
- Националним парковима света и у другим заштићеним подручјима;
- Пределитема на половима.

Поред загађења ваздуха, истражена су загађења вода и земљишта. У погледу потреба за снабдевањем водом, туризам се изједначава са другим секторима привреде, попут пољопривреде и индустрије. Студије су показале да се просечна потрошња воде креће од 200 до 2.000 литара по становнику дневно. Ово представља значајан притисак на ресурс, када је вода већ релативно оскудна у простору. Фонд за истраживање туризма и коришћења воде на Медитерану, као резултат студија, истиче да се просечна потрошња воде у Шпанији креће од 440 до 880 литара по туристи, и то у областима где су за потребе туризма изграђени базени и голф терени. Главни разлози велике потрошње воде наводе се: одржавање голф терена, наводњавање вртова и хортикултурних засада, одржавање базена, бања, wellness садржаја, самих соба и смештајних јединица за госте. У истраживању се даље описују примери деградације приобаља и земљишта за изградњу комплетне туристичке инфраструктуре широм света. Резултати истраживања указују на важност унапређења еколошког аспекта развоја туризма. Очекивани научни допринос истраживања односи се на пружање помоћи приликом усвајања значајних мера заштите, које би требало усмерити управо на очување дестинације приликом планирања и развоја туризма. Ове активности би требало да остану примарне унутар заштићених подручја.

Табела 3. Однос туризма према основним елементима животне средине

Елементи дестинације	Примери ризика туристичких активности
Екосистеми	- изградња смештајних капацитета, визиторских центара, инфраструктуре и других објеката, има директног утицаја на животну средину кроз уклањање вегетације, елиминацију станишта животиња, утицаје на одводњавање итд; - станиште се може драстично променити свим врстама туристичког развоја и коришћења.
Земљиште	- на одређеним често коришћеним подручјима може доћи до набирања тла; - након уклањања земљишта јавља се ерозија, која траје и касније.
Вегетација	- стално коришћење простора око објеката негативно утиче на вегетацију; - саобраћај може имати директне негативне утицаје на животну средину (нпр. уклањањем вегетације, преношењем семена корова, узнемиравањем животиња); - може се јавити учесталост пожара проузрокованог од туриста или управљача.
Вода	- повећана потреба за свежеом водом; - одлагање отпадних вода или отпадака у рекама, језерима или океанима; - изливање моторног уља или горива са бродова или мањих пловила; - пловила са елисом могу утицати на водене биљке
Ваздух	моторизовани превоз може изазвати загађења емисијом гасова (авио превоз, брод или аутомобил)
Дивље животиње	- лов и риболов могу мењати динамику популације; - ловци и риболовци могу учествовати у увођењу алохтоних врста и повећању њихове популације; - због ефеката транспорта, врши се утицај на инсекте и мање бескичмењаке; - узнемиравање се може одразити на све врсте укључујући и оне мање атрактивне посетиоцима; - поремећаји се могу манифестовати кроз бучно, визуелно или узнемирујуће понашање; - након контакта утицај траје и дужи (док узнемиреност нестане, док птице не слете или док сисари не наставе бригу око младих или јела); - морски сисари се могу повредити или усмртити ударцима чамца или посекотинама од елисе мотора чамаца или бродова; - навикавање на људе може проузроковати промењено понашање животиња, као што је приближавање људима због хране

Извор: Eagles *et al.*, 2002

Циљ истраживања Ниаућуаса *et al.* (2010) је био да се испита значај одрживог туризма на локално становништво у Парку природе Француска шума у Немачкој. Истраживање се темељило на анкетирању локалног становништва о могућностима развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима. Коришћен је истраживачки PoS (Prism of Sustainability) модел који је конципиран за испитивање четири димензије одрживости: еколошке, економске, социо-културне и институционалне. Резултати истраживања указују да поред социо-културне и економске одрживости, еколошка одрживост остварује најзначајније утицаје на задовољство испитаника. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању значајних информација о одрживом развоју туризма у заштићеном подручју, које могу послужити у испитивању одрживог туризма у другим подручјима света.

У испитивању могућности примене значајних алата за праћење напредовања развоја туристичке дестинације, аутори Rio и Nunes (2012) користили су упитнике као значајне мерне инструменте за процену међусобних утицаја туризма, локалне заједнице и природних и друштвених ресурса у оквиру Карпатског националног парка у Украјини. Анкетирано је укупно 400 субјеката уз помоћ којих су идентификовани нивои утицаја локалне заједнице на природне факторе, туризам и друштвене туристичке вредности, утицаји туризма на локалну заједницу, природне и друштвене вредности, као и утицаји природних и друштвених фактора на локалну заједницу и развој туризма. Испитивани фактори су груписани по димензијама: еколошка димензија (18), социјална димензија (13) и економска димензија (5). Испитаници су одговоре на одређене тврдње рангирани на скали од 1 до 5. Најзначајнија идентификована претња за дестинацију је неправилно поступање са чврстим отпадом и отпадним водама. Представници локалне заједнице подржавају заштиту природе учешћем у активностима и пројектима заштите животне средине. Резултати истраживања могу послужити предлагању мера заштите које се односе на пољопривреду, риболов, лов и друге активности. Како је локална заједница истакла важност образовања које се тиче заштите животне средине и показала да је спремна да пружи позитивна културна искуства туристима, туризам се управо дефинише као спона у пружању могућности запошљавања и остварењу значајних прихода. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању значајних информација о одрживом развоју туризма, што може послужити у испитивању одрживог туризма у другим заштићеним подручјима света и у планирању туристичких активности.

Заштићени простори могу имати велики еколошки и туристички значај на регионалном и међународном нивоу. То потврђују резултати спроведеног истраживања у финским заштићеним подручјима, као врло значајним туристичким дестинацијама (Korh & Kajala, 2012). Циљ овог истраживања био је да се уз примену квантитативне методологије, техником анкетирања

(писаним или онлајн упитником као инструментом), утврди мотив посете туриста у 74 различита заштићена подручја Финске. Поред тога, потребно је било идентификовати активности које посетиоци подржавају у овим дестинацијама и одредити најзначајније факторе за развој туризма. Узорак је сачињавао 34.868 испитаника (домаћих и страних туриста). Резултати истраживања указују на податак да се већина испитаника определила за природне мотиве својих путовања какви постоје у овим заштићеним подручјима. Преко 70% испитаника определило се за путовање у националне паркове и резервате природе из еколошких разлога, пре него за одлазак у неку другу средину или просторе. Од резервата природе, најзначајнији су они простори који су лоцирани у руралним срединама. Следе резервати у главним регионима и у густо насељеним срединама. Овај важан податак може послужити у дефинисању стратегије туристичког развоја како на националном, тако и на међународном нивоу, када су положај и саобраћајна приступачност дестинације од важности за развој туризма. Резултати истраживања указују на значај еколошке одрживости за развој одређених туристичких активности унутар заштићених подручја. Међу најзначајније мотиве посете овим подручјима издвојене су могућности за све облике туризма базиране на природи. Као пресудне услове за развој туризма, испитаници су навели: објекте за пријем туриста, визиторске центре, постојање воде као значајног ресурса, нетакнуту природу, рекреативне и едукативне стазе, значај улоге локалне заједнице, постојање локалних производа и друге факторе. Аутори су навели да развој туризма у овим подручјима обезбеђује приходе од туристичке потрошње који се могу рефинансирати у системе заштите. Истраживање потврђује да еколошки аспект одрживости иницира комплетан развој дестинације и обезбеђује економску добит. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању важних информација управљачима заштићених подручја широм света, приликом реализације туристичких активности које би требало да буду усмерене на очување еколошких вредности. То може бити значајно и за одрживи развој туризма.

Спону одрживих утицаја туризма у дестинацијама са осетљивим екосистемима широм света испитивали су Holden и Fennell (2013), анализирајући бројне студије случаја. Циљ истраживања био је да се испита стање туризма у заштићеним подручјима и да се утврде утицаји на локално становништво и њихове економије. Резултати истраживања указују на важност очувања природе у заштићеним подручјима и остваривање прихода од туризма, који је значајна карика одрживости. Они се доводе у директну везу са еколошком одрживошћу јер дестинација са нарушеним природним вредностима није атрактивна за посетиоце, што резултира одсуством прихода од туристичке потрошње. Планирање развоја туризма у заштићеним подручјима мора имплементирати планирање прихода за локално

становништво али уз активности које се тичу заштите и унапређења природних и културних вредности дестинације и њихове промоције.

Слика 3 приказује пример очувања и туристичке валоризације локалне културне баштине кроз традицију израде зидних сатова у заштићеним подручјима Немачке и Аустрије. Ови производи, препознатљиви по аутентичном дизајну и ручној изради, представљају значајан елемент културног идентитета дестинације, који се успешно интегрише у туристичку понуду. На тај начин, културни ресурси постају важан комплемент природним вредностима заштићених подручја, доприносећи диверзификацији туристичких активности и стварању додатних извора прихода за локалну заједницу. Истовремено, овакви облици туризма подстичу очување традиционалних заната и знања, чиме се јача веза између заштите културног наслеђа и одрживог развоја туризма. Студије са фокусом на туризам у заштићеним подручјима у већини случајева могу се разумети као промовисање очувања екосистема, природних и културних вредности. Циљ истраживања Habibah *et al.* (2013) је да се уз помоћ квалитативне методологије, кроз студију случаја о екотуризму, утврди улога локалног становништва у одрживом туристичком развоју, у Тасик Чини резервату биосфере. Опсежном анализом установљено је да постоје четири главне компоненте развоја туризма:

- Одрживи туристички сектор, са повољном понудом и потражњом током сезоне;
- Учешће локалне заједнице;
- Учешће заинтересованих страна у планирању и доношењу одлука;
- Комбинација наведеног са адекватном инфраструктуром за подршку развоју туризма.

Слика 3. Традиција израде зидних сатова и промоција локалне културе у заштићеним подручјима Немачке и Аустрије
Извор: Тришић, И.

Комбинација ове четири компоненте олакшава континуирано истраживање одрживог развоја туризма. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању важних информација управљачима заштићених подручја широм света, приликом реализације туристичких активности које би требало да буду усмерене на очување еколошких вредности.

Истраживање Cottrell *et al.* (2013) имало је за циљ да се испита утицај одрживог развоја на посетиоце у два заштићена подручја Немачке. Модел истраживања је конципиран по PoS моделу одрживости (испитивање еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости), који је прилагођен истраживању одрживог туризма испитивањем посетилаца у овим заштићеним подручјима. У резултатима истраживања се наводи значај еколошке и социо-културне одрживости за посетиоце. Ове две одрживости издвојене су као најзначајније за развој туризма. Stojanović *et al.* (2014) су испитивали утицај одрживог туризма на ставове локалног становништва у Специјалном резервату природе „Горње Подунавље“. Циљ истраживања био је да се применом квалитативне методологије испитају бројне студије случаја и подаци локалних управа о планирању развоја туризма у овом заштићеном подручју. Резултати истраживања издвајају еколошку и социо-културну одрживост као најзначајније приликом планирања туристичког развоја. Еколошка одрживост укључује примену различитих мера заштите, попут носећег капацитета, зонирања простора и примену националних и међународних мера заштите простора. Социо-културна одрживост се темељи на активнијој промоцији социо-културних вредности локалног становништва. Резултати истраживања могу послужити изради стратегија развоја туризма на локалном, националном и међународном нивоу.

Значајно је истаћи истраживање које је спровео Fennell (2015), у којем се одрживост и туристички развој сагледавају искључиво кроз имплементацију екотуризма и других облика базираних на природи у готово свим заштићеним подручјима света. Аутор је истраживао дестинације са најосетљивијим екосистемима, попут мочварних и мангрових станишта, пешчаних дина, пустињских терена, као и дестинација под сталним ледом и снегом. Циљ овог истраживања био је да се утврди значај еколошких принципа у заштити природе и развоју туризма. Управо се туризам у овим подручјима може сматрати важним катализатором заштите, што може послужити за испитивање туристичких утицаја и степена развоја туризма у другим дестинацијама света. Ставови туриста о одређеним факторима и појавама у оквиру одабраних заштићених подручја истраживали су Scholtz *et al.* (2015). Циљ истраживања био је да се испита перцепција туриста о одређеним природним и друштвеним факторима и мотивима посете важним националним парковима Јужне Африке. Резултати истраживања указују да је значајан број испитаника навео природне и друштвене факторе паркова као разлоге посете. За природне факторе и развој специфичних облика туризма базираних на природи, определило се више од

70% испитаника. Велики број испитаника (90%) оценио је еколошку одрживост као најзначајнији стуб у развоју туризма ових заштићених подручја. Реализација туристичких активности требало би да буде усмерена на очување еколошких вредности и угрожених популација.

На овом постулату темељи се квалитативно истраживање које је спровео Holden (2016), с циљем да се поред екотуризма, истраже могућности за планирање развоја других облика туризма који поред еколошких, имају и позитивне социо-културне утицаје на учеснике туристичких кретања и припаднике локалне заједнице. Закључна разматрања истичу да је у оквиру заштићених подручја важно планирати развој свих облика туризма који су базирани на природи. Тиме би еколошка одрживост допринела јачању социо-културне и економске одрживости. Научни допринос овог истраживања огледа се у чињеници да израда стратегије развоја туризма може да имплементира одређене мере заштите попут: граница прихватљивих промена (до којих се граница прихватају промене у дестинацији), носећег капацитета простора, зонирања, рефинансирања и других. Један од основних разлога због којих се одређена подручја штите јесте заштита угроженог биљног и животињског света од антропогених и природних утицаја, спречавање загађења животне средине чврстим и течним отпадом и отпадним водама, спречавање несавесног понашања корисника простора, сузбијање непланске градње, спречавање неовлашћеног и неодрживог коришћења ресурса, лоше туристичко коришћење подручја и други. Управо су ове разлоге навели аутори Car *et al.* (2016) и Muñoz *et al.* (2019) у својим истраживањима значаја заштићених подручја за развој туризма.

Истраживање Muñoz *et al.* (2019), укључило је примену квантитативне и квалитативне методологије. Предмет истраживања је анализа просторних природних вредности у два заштићена подручја Норвешке. То су Национални парк Јотунхајмен и Предео изузетних одлика Утледален. Циљ истраживања је био утврдити који су најзначајнији атрактивни природни фактори, који представљају важан потенцијал одрживог туризма. Анализом одговора 377 испитаника, дошло се до значајних резултата који у први план истичу оне факторе који се доводе у везу са екологијом и заштитом природе. Резултати истраживања указују на то да се као најзначајнији фактори издвајају управо: важност флоре и фауне, незагађена вода, нетакнута природа, простор од значаја за еколошке активности и рекреацију, и други фактори. Научни допринос се огледа у пружању смерница и модела испитивања одрживог развоја туризма у другим заштићеним подручјима света. Циљ истраживања Car *et al.* (2016) био је да се анализирају важни резултати развоја туризма и да се обједине бројне смернице ка одрживом туризму. Анализа је обухватила 16 објављених резултата истраживања у високо рангираним научним часописима. Аутори су као значајне резултате навели важност примене заштитних мера у склопу развоја туризма. Ове мере морају имати за циљ очување

биодиверзитета, а развој туристичке инфраструктуре мора бити у тесној вези са екологијом. Тако се конципира „здрава“ туристичка дестинација. Истраживање Asmelash и Kumar (2019) имало је за циљ да се испита функција коју заштићена подручја могу имати у одрживом развоју туризма. Истраживање је конципирано на испитивању одрживог туризма кроз четири димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну. Резултати истраживања указују на постојање јаке везе између испитаника, економске, социо-културне и институционалне димензије одрживости.

Правилан мониторинг и заштита простора могу утицати на приходе од туристичке потрошње. Део прихода би требало да се усмерава ка унапређењу система заштите, што је један од основних циљева одрживог туристичког развоја (Sanchez *et al.*, 2020). Истраживање је укључило испитивање великог сета различитих индикатора одрживости у заштићеним подручјима која могу бити и „културна“ дестинација. Као значајне мере заштите простора наводе се контрола отпадних вода, издувних гасова и других загађивача, зонирање простора, планска изградња инфраструктуре и друге мере. Научни допринос овог истраживања темељи се на чињеници да туризам треба плански развијати у свим дестинацијама, са посебним освртом на заштићена подручја где развој туризма треба пажљиво контролисати. Obradović *et al.* (2021) испитивали су утицај одрживог развоја туризма на становнике Резервата биосфере „Бачко Подунавље“ што је представљало циљ истраживања. У истраживању је коришћена квантитативна методологија, применом упитника као инструмента. Узорак је сачињавао 1.233 испитаника који су своје одговоре рангирали уз помоћ седмостепене Ликертове скале. Испитаници су износили своје перципиране ставове о факторима одрживости унутар овог заштићеног подручја. Након спроведене факторске анализе, резултати истраживања указују на важност еколошке и социо-културне димензије одрживости приликом планирања туризма. Поред тога, испитаници су изнели значај укључивања локалног становништва у планирање, развој и промоцију туризма овог заштићеног подручја. Резултати истраживања могу послужити доношењу стратегија туристичког развоја које имплементирају туризам заштићених подручја, што представља важан научни допринос.

Jeelani *et al.* (2023) су испитивали ставове локалног становништва у планинској туристичкој дестинацији са осетљивим екосистемом, Циму и Кашмир у Тибетанској висоравни у Индији, о значају одрживог туристичког развоја, што је био основни циљ овог истраживања. Коришћењем квалитативне и квантитативне методологије, техником анкетирања и упитником као инструментом, анкетирано је укупно 352 домаћинства. Статистичка обрада података вршена је уз помоћ SUS-TAS методе, која има задатак да рангира и међусобно ротира укупно 42 тврдње, које су позициониране у 7 група. Други значајни циљ истраживања био је да се утврди која димензија одрживости има

приоритет у локалним активностима и односу на заштићено подручје. Након анализе, рангиране вредности су следеће: еколошка одрживост (вредност варијабле 16,01), друштвена потрошња (6,03), економска добит (3,68), дугорочно планирање (2,86), улога локалне заједнице (1,79), задовољство посетилаца (1,64) и централна економија (1,57). Изузетно висока оцена дата еколошкој одрживости указује на развијену свест локалног становништва о потреби и значају да се простор и живи свет морају заштитити од различитих утицаја којима је свакодневно изложено ово заштићено подручје. Ако се ова вредност упореди са вредностима задовољства туриста и економске добити, закључује се да је посебна брига управо усмерена на еколошку одрживост и активности усмерене на заштиту овог подручја. Резултати истраживања могу послужити доношењу стратегија туристичког развоја које имплементирају туризам заштићених подручја, што представља важан научни допринос.

Одрживи развој туризма може вишеструко бити користан за заштићено подручје као (Shen *et al.*, 2009):

- Фактор у заштити природних добара, односно, проблем заштите природе може се посматрати и са становишта перспективе одрживог развоја;
- Вишеструко користан за заштићена подручја и савременог човека. Савременом, постиндустријском човеку, помаже да замисли како су природа и живот изгледали пре индустријализације и уопште човековог деструктивног деловања. Другим речима, одрживи развој заштићених подручја помаже човеку да схвати какав однос треба имати према природи, односно према животној средини;
- Фактор од значаја за објекте заштићене природе, када првенствено мислимо на категорију стицања различитих бенефита, од којих се економске добити могу стећи наплатом туристичких услуга. То зависи од типа и степена дозвољених активности у заштићеном подручју, што опет зависи од политике заштите природе у земљи која је креира;
- Фактор од значаја за домицилно становништво. Помаже да се нематеријално усмери ка интензивирању улоге туриста и представника локалних заједница;
- Едукативна компонента, која чини да објекти заштићене природе подстичу еколошку едукацију младих и одраслих људи.

3. ВРСТЕ И КАТЕГОРИЈЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА

Заштићени простори представљају одређене површине у којима су ограничене многе активности које могу мењати простор и утицати на природне процесе и комплетан живи свет укључујући и човека. Концепт управљања туризмом и заштите у већини оваквих простора у свету толерише коришћење ресурса у туристичке сврхе али искључиво на одржив начин са основама обновљивости. Зато интерес у заштити и очувању имају држава, локална заједница, конзерватори, научно-истраживачки актери, туристички корисници простора и представници туристичке привреде. Као коначни резултат заштите могу се издвојити еколошке, економске и социо-културне добити за све учеснике овог система, што је напред значајније описано.

3.1 Врсте и категорије заштићених подручја у свету

Формирање заштићених подручја у свету предмет је бројних студија заштите, просторних планова и конзерваторских пројеката. У светској литератури заштићена подручја се најчешће називају подручјима дивљине или нетакнуте природе (Wildlife). Доношење и регулисање статуса заштите доприноси директне или индиректне бенефите свим субјектима у погледу коришћења таквих простора. Сам процес стицања заштите укључује анализу различитих природних и друштвених аспеката, међу којима се као најзначајнији издвајају (Maksin *et al.*, 2011):

- Друштвени аспекти и свест локалне заједнице у развијању ставова према значају заштите;
- Развој индустријализације одређених региона;
- Постојаност и угроженост врста и екосистема, и њихов значај за комплетну заштиту;
- Ставови држава и интереси влада;
- Утицај корисника простора на ова подручја кроз туристичко коришћење ресурса;
- Степен деградираности и ниво конфликта са медијима окружења.

Стрес окружења је честа појава утицаја антропогених активности у оквиру развоја туризма. Бројни аутори проучавали су начине емитовања утицаја туризма на окружење и могуће облике промена структуре станишта као последице тих дешавања. Како је напред било речи, последице неправилно развијаног туризма се најбрже репродукују на окружење. Понекад су главни разлози заштите одређених подручја управо спречавање различитих промена у окружењу, насталих као последица антропогених активности, међу којима је

и туризам. Fennell (2008) је репродуковао оквир за проучавање животне средине и стреса, који укључује активности емитера стреса, притисак као резултат активности изазивања стреса, примарни и секундарни одговор животне средине и човека и реакције на стрес. Четири главна оквира стреса могу бити трајно реструктурирање животне средине, стварање отпада, туристичке активности и ефекти динамике раста становништва. Приказ оквира за проучавање животне средине и стреса се може сагледати у Табели 4. Анализа Табеле 4 указује на сложеност односа између туристичких активности и животне средине, где сваки идентификовани извор стреса генерише специфичне притиске и последичне реакције у екосистему и друштву. Посебно је значајно уочити да се ефекти не испољавају само на једном нивоу, већ обухватају физичке промене у простору (нпр. деградација земљишта и вегетације), хемијске промене (загађење ваздуха и вода), као и биолошке последице (угрожавање и промене у популацијама врста). Истовремено, секундарни одговори, који укључују реакције човека, показују да управљачке мере и понашање посетилаца имају кључну улогу у ублажавању негативних утицаја. Овај оквир омогућава идентификацију критичних тачака интервенције, где је могуће деловати превентивно или корективно, кроз примену политика заштите, еколошких стандарда и одрживих пракси у туризму. Такође, овако постављен концептуални оквир омогућава систематично сагледавање узрочно-последичних веза између туристичког развоја и стања животне средине. Он истиче значај интегралног приступа у анализи, где се природни и друштвени процеси посматрају као међусобно повезани и условљени. Примена оваког оквира доприноси унапређењу процеса доношења одлука, јер омогућава препознавање потенцијалних ризика и благовремено реаговање кроз одговарајуће мере управљања. Истовремено, наглашава се потреба за континуираним праћењем утицаја туризма, како би се обезбедила дугорочна одрживост заштићених подручја.

Досадашња истраживања дала су значајан допринос у дефинисању одређених туристичких активности које су имале за циљ коришћење основних ресурса из животне средине. Коришћење тих ресурса обично је модификовало простор, прилагођавајући га туристичким потребама. Временом су се ресурси значајно трошили а активности утицале на деградацију екосистема. Како су последице деградације попримиле значајне размере, тако су се у системе заштите простора укључивале бројне светске организације, институције и удружења. Међународно удружење за заштиту природе (IUCN – International Union for Conservation of Nature) дефинише заштићено подручје као део копна или мора које се штити како би се очувала биолошка вредност и екосистеми, и ограничило коришћење ресурса из животне средине. Поред тога, примењује се правило да се на 75% површине сваког заштићеног подручја управља у складу са његовом основном наменом, док се на преосталих 25% површине спроводе мере које су компатибилне са циљевима управљања (Panjković *et al.*, 2016).

Табела 4. Оквир за проучавање утицаја на животну средину

Активности емитера стреса	Резултат притисака/стреса	Примарни одговор: екологија	Секундарни одговор: (реакција) човек
Трајно еколошко реструктурирање а) Главна пројекција активности: - експанзија урбанизације, - саобраћајна мрежа, - туристички садржаји, - марине, ски-лифтови, морски лукобрани. Б) Промене у коришћењу земљишта	Реструктурирање локалног окружења: проширење изграђеног окружења, земљиште које је изгубило примарну функцију	Промене станишта; Промене у популацији биолошких врста; Промене у стању здравља човека; Промене у визуелном квалитету	Индивидуално – утицај на естетске вредности Колективне мере: - издаци за унапређење животне средине, - издаци за управљање и заштиту, - конституисање заштите дивљих предела и националних паркова
Стварање отпада: транспортом, урбанизацијом	Притисци загађења: емисија гасова, отпадне воде, чврст отпад, бука (саобраћајнице, авио саобраћај)	Промене у квалитету елемената животне средине: - ваздух, - вода, - земљиште. Здравствено стање биљака и животиња; Здравствено стање човека	Индивидуалне мере: - рециклирање отпадних материја, - промена става према еколошким мерама, - пад туристичких прихода. Колективне мере заштите: - издаци за спречавање загађења

Туристичке активности: - скијање, - пешачење, - лов, - бициклизам, колекционарство	Уништавање вегетације и земљишта; Поремећај и деструкција врста	Промене у станишту; Промене биолошких врста	Колективне мере: - издаци за управљање и заштиту, - конституисање заштите дивљих предела и националних паркова
Ефекти динамике раста популације	Сезонска густина популације	Гужве и прекомерни број посетилаца; Потражња за природним ресурсима: земљиштем и водом, енергијом	Индивидуално: пренасељеност у окружењу, Колективно: раст водоснабдевања и електрификације

Извор: Fennell, 2008.

У заштићеним подручјима туризам може бити заступљен у значајној мери. Често укључује веома разноврстан скуп активности, а класификација и посматрање различитих облика мотива ових активности може бити корисна са аспекта управљачких процеса. Најзначајније облике туризма у природи аутор Nigginbottom (2004) наводи следеће:

- Туризам посматрања дивљих животиња, сафари (посматрати или на неки други начин бити у интеракцији са слободним животињама);
- Заљубљеност у природу (посматрање животиња у парковима природе, акваријумима);
- Ловни туризам;
- Риболовни туризам.

Заштићена природна добра могу бити проглашена на различите начине. Два најчешћа су кроз активности владе на националном, регионалном и локалном нивоу и куповином земље од стране приватних организација, намењене успостављању и конституисању заштите. Бројни такви подухвати реализовани су од стране Удружења за заштиту природе (Nature Conservancy) и Аудубон удружења (Audubon Society). Многа заштићена подручја стекла су заштиту конституисањем у складу са важећим законима и прописима који дозвољавају коришћење ресурса, али на одржив начин (Stojanović, 2011).

IUCN је дефинисао заштићено природно добро као јасно дефинисан географски простор, признат, посвећен управљању, путем законских или

других ефикасних средстава, с циљем да се постигне дугорочна заштита природе с припадајућим екосистемским услугама и културним вредностима (Stolton & Dudley, 2012). Према IUCN, разлози због којих се одређена подручја или објекти штите су:

- Коришћење у сврху научних истраживања;
- Заштита дивљег света;
- Очување специјске и генетичке разноврсности;
- Обезбеђивање услуга у животној средини;
- Заштита специфичних природних и културних облика;
- Туризам и рекреација;
- Образовање, усаглашено коришћење ресурса из природних екосистема, очување културних и традиционалних карактеристика (Stojanović, 2011; Mulongoy & Chape, 2010).

С обзиром да се природна или културна добра разликују по свом времену настанка, обиму вредности, садржају раритета, степену угрожености и нивоу оштећености, IUCN је установио категорије и врсте заштићених добара које се примењују у већини земаља света. Те категорије су следеће (Eagles & McCool, 2002):

➤ **Категорија I** – Строги резерват природе/подручје дивљине;

Циљ управљања у овом заштићеном подручју је реализација научно-истраживачког рада. Како су у овом заштићеном подручју посете предвиђене искључиво у научно-истраживачке сврхе, тако су кретања строго контролисана и нису дозвољена обичним посетиоцима. У свету су ова подручја „лабораторија“ биодиверзитета. Под овим статусом су дефинисане две подкатеорије:

• **Категорија Ia** – Строги резерват природе;

То је подручје дивљине или мора које поседује неке изузетне или репрезентативне екосистеме, геолошке појаве или врсте, а првенствено се користи за научна истраживања. Овде је заштита биодиверзитета основни циљ управљања. Поред примарних циљева, постоје и други циљеви управљања и заштите:

- Очувати екосистеме, врсте и карактеристичне геодиверзитете у изворном облику;
- Обезбедити услове у окружењу за научна испитивања, контролу стања и образовање, укључујући основне научне области;
- Минимизирати сметње кроз пажљиво планирање и спровођење истраживања и других одобрених активности;
- Очувати културне и духовне вредности повезане са природом.

• **Категорија Ib** – Област дивљине;

То је велико неизмењено или врло мало измењено подручје које је задржало своја природна и примарна својства, без сталне насељености, а које се штити и управља с циљем очувања природних услова и изворног стања (Eagles *et al.*, 2002). У овом подручју је неопходно заштитити еколошки интегритет, без људских активности и инфраструктуре. Поред примерних циљева управљања овом категоријом заштите, постоје и други циљеви:

- Обезбедити јавни приступ на нивоу који ће одржати квалитет природе овог подручја за садашње и будуће генерације;
- Омогућити локалним заједницама да задрже свој традиционални начин живота и обичаје засноване на природи, живећи у малим групама и користећи расположиве ресурсе на начине који су компатибилни са циљевима очувања;
- Заштитити релевантне културне и духовне вредности аутохтоног или алохтоног становништва, као што су потребе за миром, поштовањем светих места, поштовањем предака итд;
- Омогућити минимално инвазивне образовне и научно-истраживачке активности са малим утицајем на окружење, када се такве активности не могу спроводити изван заштићеног подручја (Stolton & Dudley, 2012).

Ове две категорије заштићених подручја карактерише различита површина коју заузимају, тако да су строги резервати природе подручја од неколико хиљада хектара, док су области дивљине изузетно велика пространства очуване природе. Главна карактеристика ових подручја јесте да се у њима није вршила експлоатација ресурса и нису се емитовали утицаји на окружење. Примери категорије Ia су строги резерват природе Маунт Нимба у Африци и Национални парк и мангрово подручје Сундербан у западном Бенгалу, у којима живе изузетно ретки представници флоре и фауне. Пример категорије Ib је резерват природе Североисточни Свалбард, којег настањује популација белог медведа, што је глобално угрожена врста (Sandwith *et al.*, 2001; Hagen *et al.*, 2012).

➤ **Категорија II** – Национални парк;

То је подручје земље или мора у којем је циљ управљања заштита целовитости екосистема и туристичка рекреација. Циљ управљања је да се спречи коришћење ресурса из животне средине и да се омогуће едукативне, научне и рекреативне активности посетилаца. Све организоване активности у оквиру националног парка морају бити компатибилне са природним и друштвеним вредностима (Eagles *et al.*, 2002). Други значајни циљеви управљања у заштићеном подручју ове категорије су:

- Управљање подручјем како би се у што природнијем стању очували репрезентативни геолошки облици, биотичке заједнице, генетски ресурси и неоштећени природни процеси;

- Брига о одрживим и еколошки функционалним популацијама и скуповима аутохтоних врста у групама које су довољне да очувају интегритет и отпорност екосистема;

- Допринос очувању врста широког спектра, регионалних еколошких процеса и миграторних путева фауне;

- Омогућити посетиоцима коришћење у образовне, културне и рекреативне сврхе, на нивоу који неће изазвати значајну биолошку или еколошку деградацију природних ресурса;

- Узети у обзир потребе локалног становништва и заједница, укључујући коришћење ресурса, у мери у којој се неће негативно утицати на примарни циљ управљања;

- Допринети развоју локалне економије кроз туристичке активности (Stolton *et al.*, 2013).

Према категорији IUCN, до 2009. године постојало је 3.900 националних паркова који су покривали површину од 4,5 милиона km². До 2020. године тај број износио је око 113.000 ових заштићених подручја, са укупном површином од 150 милиона km². Најмањи национални парк на свету налази се на острву Мојен на Сејшелима, са укупном површином од 9,9 ha, док је Национални парк Северни Гренланд највећи национални парк, са површином од 972.000 km² (Bosworth & Curry, 2020).

➤ Категорија III – Споменик природе;

То је подручје у којем се налази један или више природних или природно-културних облика, који поседују изузетне или јединствене вредности, а штите се због својих непоновљивих особина, репрезентативности, естетских квалитета или културног значаја (Stolton *et al.*, 2013). Други значајни циљеви управљања су:

- Обезбеђење заштите биодиверзитета у пределима или маринским деловима који су иначе претрпели велике промене;
- Заштита одређених природних локалитета са културним вредностима које су део биодиверзитета;
- Очување традиционалне духовне и културне вредности локалитета (Stolton *et al.*, 2013).

Међу значајним добрима у свету под овом категоријом заштите треба издвојити Споменик природе Ћавољу кулу, која заузима подручје од 500 хектара, садржи највишу формацијску магматску стену и заштићена је од 1906. године, и Викторијине водопаде на реци Замбези (Mulongoy & Chape, 2010).

➤ **Категорија IV** – Подручје управљања стаништем или врстама;

То је подручје земље или мора којим се управља активним мерама заштите, да би се очувала станишта и обезбедили услови за опстанак одређених врста (Stojanović, 2011). Други значајни циљеви управљања су:

- Заштита вегетације или других биолошких карактеристика кроз традиционалне приступе управљања;
- Заштита фрагмената станишта као компоненте стратегије очувања пејзажа или маринског предела;
- Образовање о уважавању врста и/или станишта;
- Обезбеђење средстава помоћу којих становници урбаних средина могу остварити редован контакт са природом (Stolton *et al.*, 2013).

Пример ове категорије заштићеног подручја је парк природе Лунебург Хеатх као велика шумска област у североисточном делу покрајине Доња Саксонија у северној Немачкој. Ово подручје чини део залеђа градова Хамбург, Хановер и Бремен, и названо је по граду Линебургу (Mulongoy & Chape, 2010).

➤ **Категорија V** – Заштићени предео или марински предео;

То је подручје земље, морске обале или мора, где је међусобно дејство људи и природе током времена обликовало препознатљиве особине подручја. Ова подручја са значајним естетским, еколошким или културним вредностима, често су праћена високом биолошком разноврсношћу. Очување јединства традиционалних веза природе и човека, од значаја је за заштиту, одржавање и развој оваквих подручја. До 2016. године било је око 7,3 милиона km² заштићених подручја под овом категоријом заштите (што је чинило 18% од укупне површине заштићених подручја под категоријом IUCN) (UNEP-WCMC & IUCN, 2016). Поред примарних циљева, постоје и други циљеви управљања и заштите:

- Одржавање уравнотежене интеракције природе и културе кроз заштиту пејзажа и/или маринског предела, где су повезани традиционални приступи у управљању друштвом, културом и духовним вредностима;
- Допринети ширем очувању врста повезаних са културним пејзажима и/или пружити могућност очувања у деловима који се интензивно користе;
- Пружити могућност за уживање и друштвено-економске активности кроз рекреацију и туризам;
- Пружити могућност стварања природних производа и еколошких услуга;

- Обезбедити управљачки оквир који ће подржати активно учешће локалних заједница у управљању пределима или маринским деловима који садрже природно и културно наслеђе;
- Подстицати очување агробiodиверзитета и бiодиверзитета влажних станишта;
- Деловати кроз моделе одрживости, тако да научене лекције имају ширу примену (Stolton *et al.*, 2013).

Многи аутори истичу као важан екосистем за живот људи, управо приобалне и унутрашње мочваре, које покривају око 6% светске површине. Мочварна земљишта не само да поседују широк спектар бiодиверзитета и да делују као места за огромно складиштење угљеника, већ и функционишу као облик локалне контроле над поплавама, апсорбујући огромне количине воде у временима великих падавина, испуштајући воду у суседна подручја споро и умерено (Holden, 2008). Влажна подручја су једнако важна као контрола природног загађења, и као станишта за угрожене биљке и животиње. Услуге контроле загађења мочвара у САД процењују се на 1.659 USD по хектару у току године. Али зато, укупна глобална зарада од мочвара и плавних површина процењује се на 4,9 трилиона долара годишње (Seba, 2012).

Мочваре су високо продуктивни системи који производе више дивљих врста и примарних биљака, како у броју, тако и у разноликости, и то више него било које друго станиште на Земљи. Оне су веома ефикасни природни филтери (хранљивих материја, загађујућих супстанци и муља) и пружају непроцењиву стабилизацију обале. Само мангрове шуме пружају станишта за више од 2.000 врста риба, шкољки, бескичмењака и епифитних биљака. Колики је њихов значај за људе, илуструје један пример из света, са острва Фиџија, где је отприлике половина риба и шкољки, које су изловили комерцијални и индивидуални рибари зависило од мангрових мочвара, у најмање једној фази животног развоја. Фиџијско приобално травнато и мочварно растиње, високо је плодан екосистем, са нивоима продуктивности упоредивим са најквалитетнијим пољопривредним земљиштима. Уједно, пружа важно станиште за ендемичне водене врсте (Eagles & McCool, 2002).

➤ **Категорија VI** – Заштићена подручја за управљање ресурсима;

То је подручје у којем се претежно налазе непромењени природни екосистеми, којима се управља да би се обезбедила дугорочна заштита и очувале биолошке разноврсности а истовремено остварило одрживо коришћење природних ресурса, неопходних заостанак људских заједница (Eagles *et al.*, 2002). Укупно 8,3 милиона km² заштићених подручја регистровано је у оквиру ове категорије VI (што чини преко 21% укупне површине заштићених области под IUCN категоријом) (UNEP-WCMC & IUCN, 2016). Други значајни циљеви управљања су:

- Промовисање одрживог коришћења природних ресурса, разматрање еколошких, економских и друштвених димензија;
- Промовисање друштвених и економских користи за локално становништво где је то релевантно;
- Олакшати међугенерациску сигурност за локално становништво и заједнице – одрживо обезбеђење средстава за живот;
- Интегрисање других културних приступа, система поверења и погледа на свет у оквиру низа друштвених и економских приступа у очувању природе;
- Допринети развоју и/или одржавању уравнотежених односа између човека и природе;
- Допринети одрживом развоју на националном, регионалном и локалном нивоу (углавном локалне заједнице зависе од заштићених подручја);
- Омогућити научно истраживање и мониторинг животне средине;
- Омогућити сарадњу у пружању користи локалној заједници која живи у или у близини одређених заштићених подручја;
- Олакшати рекреацију и одговарајући туризам (Stolton *et al.*, 2013).

Туризам и рекреација дозвољени су у свим подручјима заштите осим у строгим резерватима природе, односно у простору под категоријом заштите Ia. Циљеви управљања у односу на туристичке активности у оквиру заштићених подручја према IUCN категоријама могу се сагледати на Слици 4. Слика јасно приказује диференциран приступ управљању туристичким активностима у складу са степеном заштите природних подручја. Како се крећемо од најстрожих ка мање рестриктивним категоријама, повећава се и степен дозвољености туристичких активности, као и њихова улога у укупном управљању простором. У категоријама са вишим степеном заштите нагласак је на очувању природних процеса и ограниченом приступу, док се у осталим категоријама туризам препознаје као значајан инструмент одрживог развоја и валоризације природних ресурса. Оваква класификација омогућава балансирање између заштите и коришћења, у зависности од осетљивости екосистема и циљева управљања.

Ia	II	III	IV	V	VI
					
Строги резерват природе	Национални парк	Споменик природе	Подручје управљања стаништем или врстама	Заштићени предео/марински предео	Подручје за управљање ресурсима
Туризам је забрањен					
Ib					
					
Област дивљине	Туризам је примарни циљ	Туризам је примарни циљ	Туризам је потенцијално примењив	Туризам је примарни циљ	Туризам је потенцијално примењив
Туризам је секундаран					

Слика 4. Циљеви управљања и туристичке активности према IUCN категоријама заштите

Извор: Прилагођено из Spenceley et al., 2017.

Заштићена подручја треба посматрати са аспекта примарних и препоручених активности. Развој туризма се у бројним заштићеним подручјима ослања на заштиту као примарни циљ управљања и препоручених активности. Према категоријама IUCN циљеви управљања заштићеним подручјима могу се класификовати и приказати табеларно (Табела 5).

Анализа података у Табели 5 показује да се циљеви управљања значајно разликују у зависности од категорије заштите, при чему су у строжим категоријама (Ia и Ib) доминантни циљеви очување биодиверзитета, научна истраживања и заштита дивљине. Са друге стране, у категоријама као што су II, V и VI, туризам и рекреација добијају израженију улогу, али и даље у оквиру контролисаног и одрживог коришћења природних ресурса. Ово указује на то да туризам није универзално примарни циљ, већ се његова улога прилагођава степену заштите и специфичностима подручја. Поред тога, табела наглашава значај интеграције различитих управљачких циљева, где се еколошки, социо-културни и економски аспекти међусобно допуњују. Посебно је важно уочити да су образовање, очување културних вредности и одрживо коришћење ресурса препознати као пратећи циљеви који доприносе дугорочној одрживости. Оваква структура циљева омогућава флексибилно управљање заштићеним подручјима, прилагођено локалним условима и развојним приоритетима.

Табела 5. Матрица циљева и категорије управљања према IUCN

Циљevi управљања	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Научна истраживања	1	3	2	2	2	2	3
Заштита дивљине	2	1	2	3	3	0	2
Очување специјског и генетичког диверзитета (биодиверзитета)	1	2	1	1	1	2	1
Одржавање еколошких услуга	2	1	1	0	1	2	1
Заштита специфичних природних и културних карактеристика	0	0	2	1	3	1	3
Туризам и рекреација	0	2	1	1	3	1	3
Образовање	0	0	1	2	2	2	3
Усаглашено коришћење ресурса из природних екосистема	0	3	3	0	2	2	1
Одржавање културних и традиционалних атрибута	0	0	0	0	0	1	2

Легенда: 1=примарни циљ; 2=секундарни циљ; 3=потенцијално примењив циљ; 0=није примењиво.

Извор : Eagles *et al.*, 2002; Stojanović, 2006.

Иако IUCN класификација заштићених подручја пружа јасан систем поделе према степену заштите и циљевима управљања, њена практична примена указује на значајне разлике у функционалном приступу коришћењу простора, посебно у контексту туристичке валоризације. Основна разлика између категорија огледа се у степену дозвољене људске активности. Строге категорије (Ia и Ib) карактерише минималан антропогени утицај, што значајно ограничава могућност развоја туризма. У овим подручјима туризам, уколико постоји, има искључиво контролисан и научно-едукативни карактер. Са друге стране, категорије II и V представљају најпогоднији оквир за развој одрживог туризма, јер омогућавају балансирање између заштите природе и туристичке експлоатације. Категорија II, која обухвата националне паркове, посебно је значајна јер представља модел интеграције заштите и туризма. У овим подручјима могуће је развити различите облике туризма, као што су еко-туризам, рекреативни и едукативни туризам, уз услов да се активности спроводе у складу са принципима одрживости. Насупрот томе, категорија V омогућава још већу интеракцију човека и природе, што је чини погодном за развој руралног, културног и гастрономског туризма.

Међутим, управо ове разлике у категоријама указују на један од кључних изазова, потребу за прецизним усклађивањем туристичких активности са режимом заштите. У пракси се често дешава да туристички развој не прати адекватно дефинисане циљеве управљања, што може довести до деградације простора, чак и у подручјима са високим степеном заштите. Додатни проблем представља различита интерпретација IUCN категорија у националним законодавствима. Иако ова класификација представља

међународни стандард, њена примена није у потпуности уједначена. Поједине државе прилагођавају категорије својим институционалним и просторним специфичностима, што може довести до неслагања између формалног статуса заштите и стварног стања на терену. У контексту туризма, ово има посебан значај јер туристи често не праве разлику између категорија заштите, већ дестинацију посматрају као јединствен туристички производ. Због тога је улога управљача заштићених подручја кључна у дефинисању јасних правила коришћења простора, контроли туристичких активности и едукацији посетилаца.

3.2 Настајање заштићених подручја

Заштићена подручја доприносе очувању биолошке и предеоне разноврсности, очувању екосистема и специфичних станишта дивљих биљних и животињских врста. Поред тога, омогућавају научно-истраживачки рад и еколошку едукацију, прихватљиво (одрживо) коришћење ресурса у сврху рекреације и туризма, чувају културну баштину и унапређују економију локалних заједница. Међународна унија за заштиту природе (IUCN), заједно са својом стручном Комисијом за заштићена подручја (WCPA), представља глобално најрепрезентативнију стручну мрежу за заштиту природе и заштићена подручја, која дефинише међународне стандарде у области категорија и принципа управљања заштићеним подручјима. Дефиниција заштићеног подручја, категоризација и циљеви управљања формулисани су у Приручнику за примену категорија управљања заштићеним подручјима. Прихваћени су од стране свих релевантних међународних процеса у заштити природе, укључујући и Конвенцију о биолошкој разноврсности. Као такви представљају међународни стандард и референтну тачку у процесу трансформације принципа управљања појединим категоријама заштићених подручја у национална законодавства (Panjković *et al.*, 2016).

Туризам и рекреација су одувек имали удела у еколошким променама у простору у којем се реализују. Због непожељних промена, најзначајнији су еколошки, социо-културни и економски утицаји туризма на простор и друштвену заједницу. Поједини утицаји мењају медије окружења, загађују их трајно, утичу на живи свет, модификују ставове локалне заједнице или врше друге промене. У процесу заштите нужно је сагледати све активности, анализирати утицаје и могуће промене, изоловати постојеће и појачати нове бенефите и одредити на који начин ће поједине мере минимизирати негативне конфликте. Потенцијане користи од туризма у заштићеним подручјима идентификовали су Eagles *et al.* (2002), што је приказано у Табели 6. Потенцијалне користи од туризма у заштићеним подручјима, које су идентификовали Eagles *et al.* (2002), могу се груписати у три шире категорије: економске користи, користи у домену заштите природне и културне баштине

и користи које се огледају у унапређењу квалитета живота локалног становништва. Како показује Табела 6, туризам у заштићеним подручјима не треба посматрати искључиво као извор прихода, већ као сложен механизам који, уколико се правилно планира и контролише, може истовремено генерисати економске, еколошке, социо-културне и образовне ефекте.

Пре свега, економске користи огледају се у отварању нових радних места за локално становништво, повећању дохотка и подстицању развоја локалног предузетништва. Туристичка потрошња утиче на ширење локалног тржишта, повећање тражње за робама и услугама, као и на стварање услова за привлачење домаћих и страних инвестиција. На овај начин туризам може да допринесе диверзификацији локалне економије, побољшању животног стандарда и јачању финансијске основе локалних заједница. Посебно је важно то што део прихода оствареног кроз туристичке активности може бити усмерен ка финансирању заштите природе, унапређењу инфраструктуре и подршци локалним развојним иницијативама (Chan *et al.*, 2021; Nyamboke, 2024). Друга важна група користи односи се на заштиту природне и културне баштине. У том смислу, туризам може имати значајну улогу у очувању екосистемских процеса, биодиверзитета, станишта, врста и генетичке разноврсности. Истовремено, он подстиче препознавање, вредновање и очување културних вредности, укључујући локалну традицију, наслеђе, обичаје и аутентичне форме живота. Туризам, дакле, може допринети стварању економске и друштвене вредности ресурса који без адекватне туристичке валоризације често остају недовољно препознати. Поред тога, кроз образовне програме, интерпретацију наслеђа, стручна вођења и различите облике еколошке едукације, туризам доприноси развоју свести о значају очувања природних и културних ресурса, како код посетилаца, тако и код локалног становништва (Jiang *et al.*, 2019; Ye *et al.*, 2024).

Табела 6. Користи од туризма заштићених подручја

Користи	
Повећање економских могућности	- Повећава радна места за локално становништво; - Повећава приход; - Стимулише нова туристичка предузећа и диверзификује локалну економију; - Подстиче локалну производњу робе; - Омогућава нова тржишта и девизни прилив; - Побољшава животни стандард; - Остварује локалне пореске приходе; - Омогућава запосленима да науче нове вештине; - Повећава средства за заштићена подручја и локалне заједнице
Заштита природне и културне баштине	- Штити еколошке процесе и токове; - Чува биодиверзитет (укључујући генетски биодиверзитет, врсте и екосистеме);

	▪ Штити, чува и вреднује ресурсе културног и природног наслеђа; ▪ Ствара економску вредност и штити ресурсе који иначе немају значајну вредност за локално становништво, представљају трошак пре него корист; ▪ Доприноси вредности очувања, кроз образовање и обуку; ▪ Помаже у комуникацији и разумевању вредности природног и антропогеног наслеђа међу посетиоцима и локалним становницима, чиме се гради нова генерација одговорних потрошача; ▪ Подржава истраживање и развој добрих еколошких пракси и система управљања утицајима на пословање путничких и туристичких предузећа, као и на понашање посетилаца у дестинацијама; ▪ Побољшава квалитет локалних објеката, транспорта и комуникације; ▪ Помаже у развоју механизма самофинансирања за функционисање заштићених подручја
Повећање квалитета живота	▪ Промовише естетске, духовне и друге вредности које се односе на различите користи; ▪ Подржава образовање и едукацију о животној средини за посетиоце и локално становништво; ▪ Успоставља атрактивно окружење дестинације, како за локално становништво тако и за посетиоце који могу подржати и друге компатибилне активности, од рибарства до услужних или производних индустрија; ▪ Побољшава интеркултурално разумевање; ▪ Подстиче развој културе, занатства и уметности; ▪ Повећава ниво образовања локалног становништва; ▪ Подстиче људе да уче језике и културе страних туриста; ▪ Подстиче локално становништво да вреднује своју локалну културу и окружење

Извор: Eagles *et al.*, 2002

Трећа група користи односи се на унапређење квалитета живота. Туризам у заштићеним подручјима може допринети побољшању локалне инфраструктуре, квалитета услуга, транспорта и комуникација, што позитивно утиче не само на посетиоце већ и на свакодневни живот локалне заједнице. Такође, развој туризма може подстаћи јачање образовања, интеркултуралне размене, локалног поноса и свести о вредности сопственог природног и културног окружења. Посебан значај има чињеница да туризам може мотивисати локално становништво да активније учествује у заштити и промоцији сопствене баштине, јер се она не посматра више само као простор

заштите, већ и као ресурс одрживог развоја (Eslami *et al.*, 2019; Su & Swanson, 2020). Из тога произилази да користи од туризма у заштићеним подручјима настају само онда када је туристички развој заснован на принципима одрживости, контролисаног коришћења ресурса и укључивања локалне заједнице у процес планирања и управљања. У супротном, уместо позитивних ефеката, могу се јавити деградација простора, губитак аутентичности и неравномерна расподела економских добити.

Како би се на најбољи начин схватила суштина заштите и донели адекватни програми управљања, потребно је направити кратак осврт на историјске податке који се тичу хронологије успостављања различитих статуса заштите одређених простора у свету. Једна од најстаријих мера заштите донета је у Лондону 1273. године, а односила се на ограничења утицаја дима и пепела. Револуционарни помак у заштити природе извео је француски писац Жан Жак Русо, који је позвао људе да се врате природи и одбаце све предрасуде које имају у вези са њом. Нешто касније, немачки научник и оснивач модерне географије Александар Хумболт употребио је појам природни споменици како би описао природне реткости. Иначе, Александар Хумболт се сматра за првог савременог иницијатора заштите природе (Stojanović, 2011). У другој половини 19. века почиње борба за очување природе као последица деструктивних привредних активности. Буђење свести за очување природе настаје као производ јачања природних наука а нарочито билошких. Почев од 14. века краљ Јагелон ставио је под интегралну заштиту Бјаловјешку шуму у Пољској ради очувања аурокса (праговеда), европског бизона и тарпана (дивљег коња) који су већ у то време били угрожени (Tomić *et al.*, 2000). У истој земљи, 1499. године, донет је акт о заштити лоса (*Alces alces*) и дивљег коња тарпана (*Equus caballus gmelini* Ant.) (Stojanović, 2006).

У свету, први статус имао је резерват природе Фонтенбло шума, код Париза 1848. године, а затим Јосемитска долина 1864. године у САД. Подухват заштите Фонтенбла извели су природњаци, уметници и љубитељи природе. Циљ је био да се сачува равнотежа у искоришћавању природних ресурса, због јачања потребе градског становништва за боравком у природи (Stojanović, 2011). Недуго затим, по узору на ове примере, широм света почињу да се успостављају режими заштите на различитим просторима и нивоима. Статусе заштите стичу и први национални паркови, па је тако први национални парк Јелоустоун у САД добио статус 1. марта 1872. године и представља први национални парк у свету. У Европи, национални парк Абиско у Шведској основан је 1909. године, затим Енгадин у Швајцарској 1914. године (Trišić *et al.*, 2018). У Аустралији, у колонији Новог Јужног Велса основан је Национални парк Ројал, јужно од Сиднеја 1879. године, чинећи га другим таквим парком у свету. Године 1885. Канада је обезбедила заштиту врелих извора и гејзира у Бов Валеј долини Стеновитих планина, што је 1887. године преименовано у Национални парк Банф. На Новом Зеланду, Национални парк

Тонгарио конституисан је 1894. године у договору између владе и староседелачког народа Маори, за које су вулкански врхови важна света места. Године 1895, Јужноафричка република основала је Парк-мочвару Свете Луције као прву заштићену мочвару у Африци (Williams & Lew, 2015).

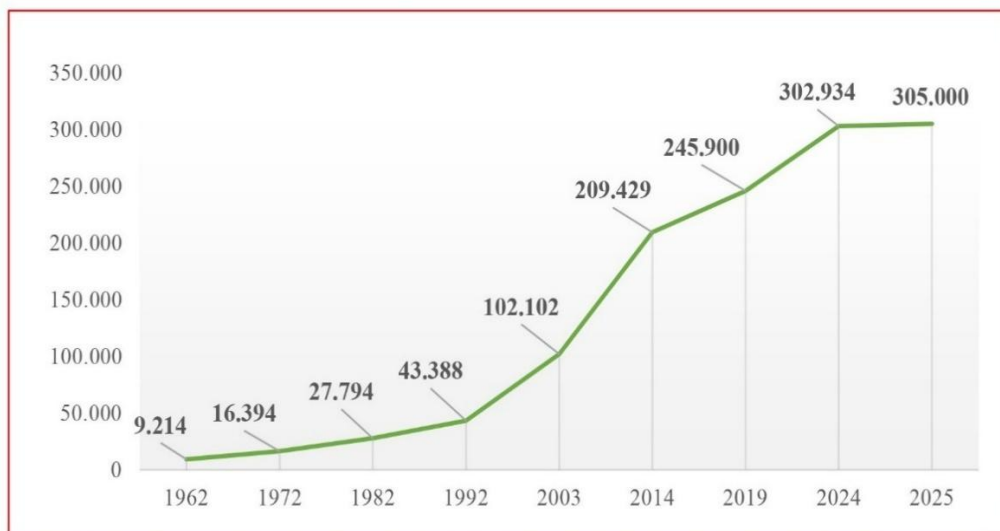
Први прави национални парк на свету Јелоустоун, имао је епитет „резервисан и изолован од насеља, становања или трговине, и издвојен као јавни парк или место за угодан боравак и уживање људи“. Велика разлика између овог новог америчког концепта парка и традиционалнијег концепта, била је његова имплементација у дивљину, а не управљачки акценат, што је чест случај у Европи и Источној Азији. Међутим, чак и уз стварање Јелоустоуна, требало је још пар деценија пре него што се овај концепт у потпуности прихватио у САД. Већина америчких националних паркова створена је на просторима који су имали високе природне квалитете и били мање пожељни за градњу насеља због њихових пустих или екстремних услова околине (Williams & Lew, 2015).

Концепт парка успостављен је још у западним цивилизацијама. Грци и Римљани су се сусретали на одређеним отвореним просторима (*agore*), док је у средњем веку европско племство користило своје приватно земљиште као ловачке резервате. Са врло малим бројем неодређених отворених простора у Британији до деветнаестог века, паркови су препознати по својој улози у обезбеђивању могућности за рекреацију на отвореном простору. У циљу прилагођавања тражњи, племство је почело закупуљивати отворене просторе за летње и зимске рекреације свих класа унутар британског друштва. Значај паркова формално је утврђен Законом о општинским корпорацијама 1835. године, омогућујући стварање општинских паркова као простора за рекреацију (Fennell, 2015). Јасно је да су светска заштићена добра драстично порасла откако су 1962. године објављени подаци о првим заштићеним подручјима од стране Уједињених нација, са 9.214 заштићених подручја на површини од 2,4 милиона km². Број је порастао на 16.394 у 1972. и 27.794 у 1982. години. До 1992. године било је 43.388 добара, док су у извештајима из 2003. године приказане 102.102 локације које покривају 18,8 милиона km². Ова бројка је еквивалентна 12,65% површине земље или подручју које је веће од заједничке површине Кине, Јужне и Југоисточне Азије. Од укупне заштићене површине, процењује се да 17,1 милион km² чине копнене заштићене области, што је 11,5% укупне површине земље. Ипак, биоми, укључујући језерске системе и пашњаке, остају ван евиденције, док су морска подручја изразито мало заступљена. Морска заштићена подручја заузимају површину од око 1,64 милиона km² (Hall & Frost, 2009).

Према расположивим подацима UN за 2014. годину, у свету је постојало 209.429 заштићених подручја која су захватала укупну површину од 32.868.673 km², што је чинило површину већу од афричког континента и било дупло више у односу на површину из 2003. године. Ако би се из глобалне покривености

искључио Антарктик, проценат укупне заштићене земаљске области износио је 15,4%. Према тим подацима, укупна површина 10 највећих заштићених локација, од којих је 8 било морских подручја, чинила су више од 20% од укупног светског простора под заштитом (32.868.673 km²). У Светској бази података о заштићеним подручјима (WDPA – World Database on Protected Areas), године 2019. је постојало 245.900 заштићених подручја, која су покривала територију укупне површине од 21 милион km². Од овог броја евидентирано је 14.688 заштићених морских подручја, што је обухватало 4,12% (14,9 милиона km²) глобалног океана и 10,2% обалних и маринских подручја под националном управом (UNEP-WCMC & IUCN, 2019). Од мреже глобалних заштићених подручја приближно се 65% локација налази у европском региону. Насупрот томе, Африку и Јужну Америку карактерише релативно мали број заштићених подручја (3,3% и 1,6% од укупног броја) (Deguignet *et al.*, 2014). Према Светској бази података о заштићеним подручјима (WDPA), до 2024. године постојало је укупно 302.934 заштићених подручја. Она захватају укупну површину од 52.266.892,49 km². Од укупног броја заштићених подручја 18.692 јесу маринска (морска) подручја са укупном површином од 30.244.768,95 km² (UNEP-WCMC & IUCN, 2024). Према прелиминарним подацима до краја 2025. године је постојало преко 305.000 заштићених подручја (UNEP-WCMC & IUCN, 2025). Тренд раста броја заштићених подручја по изабраним годинама, може се сагледати на Слици 5.

Анализа података приказаних на Слици 5. указује на континуирани раст броја заштићених подручја на глобалном нивоу, са посебно израженим интензитетом након почетка 21. века. Док је у ранијим деценијама раст био умерен и постепен, након 2000. године долази до значајног убрзања, што се може довести у везу са јачањем међународних иницијатива за заштиту природе, развојем политика одрживог развоја и већим препознавањем значаја очувања биодиверзитета. Посебно је уочљив нагли пораст у периоду између 2003. и 2014. године, када се број заштићених подручја више него удвостручује, што указује на интензивирање активности у области заштите животне средине. У наредном периоду, раст се наставља, али умеренијим темпом, што може указивати на фазу консолидације постојећих заштићених подручја и фокус на њихово ефикасније управљање. Овај тренд потврђује све већи значај заштићених подручја као кључних инструмената очувања природних ресурса, али и као простора за развој одрживог туризма. Истовремено, повећање њиховог броја намеће потребу за унапређењем управљачких механизма, како би се обезбедила равнотежа између заштите природе и растућих туристичких притисака.

Слика 5. Тренд раста броја заштићених подручја у свету
Извор: Аутори

На простору бивших југословенских република, у складу са донетим европским статусима, предузимане су сличне мере заштите. Године 1839. донесен је први пропис који садржи одредбу о заштити природе. То је била Уредба о сечи шума којом се забрањује сеча „липове горе“. На територији данашње Србије, 1874. године, Обедска бара стиче статус заштите, тако да то представља први облик заштићеног простора у нашој земљи (Nikolić, 2006). Први акт о заштити комплексне природе односио се на заштиту резервата природе Остроzub, а прво решење о заштити односило се на водопаде Велика и Мала Рипаљка на Озрену. Оба акта Завод за заштиту природе донео је 1949. године (Trišić *et al.*, 2018). На територији Србије први национални парк Фрушка гора основан је 23. децембра 1960. године, законском уредбом ФНРЈ. Као разлози за оснивање истичу се: заштита природних лепота, историјских споменика, биљног и животињског света и особина земљишта (Lazić *et al.*, 2008; Vujko *et al.*, 2022).

У Војводини је под заштиту стављено 138 заштићених подручја, на укупној површини од око 148.599,6 хектара, што чини 6,91% њене територије. Ту спадају 1 национални парк, 3 предела изузетних одлика, 16 специјалних резервата природе, 10 паркова природе, 56 споменика природе као и природна добра других категорија (Trišić *et al.*, 2024; Stojnić *et al.*, 2015). На основу изнетог може се закључити да је површина под заштитом у Србији и АП Војводини изузетно мала у односу на површину територије и да постоји значајна потреба да се конверзацијом обухвате одређени простори који већ дуже време трпе различите утицаје (Stojnić *et al.*, 2015).

Подаци приказани у Табели 7 указују на значајну заступљеност различитих категорија заштићених подручја на територији АП Војводине, при

чему укупна површина обухваћена овим облицима заштите износи 38,66% територије. Највећи удео заузимају ИВА (Important Bird Areas) подручја са 16,5%, као и ИРА (Important Plant Areas) са 15,3%, што указује на изразит значај очувања биодиверзитета, посебно орнитофауне и флоре у овом региону. Рамсарска подручја, иако површином мања, имају висок еколошки значај због заштите влажних станишта, док РВА подручја додатно доприносе очувању биљног света. Посебно је важно нагласити да укупно 138 заштићених добара заузима 6,91% територије, што указује на институционализован приступ заштити природе. Оваква структура заштићених подручја указује на висок потенцијал за развој одрживог туризма, али истовремено намеће потребу за пажљивим планирањем и управљањем, како би се очувале осетљиве природне вредности. У том контексту, Војводина представља пример простора где се различити нивои заштите и међународни стандарди могу интегрисати у функцију одрживог развоја туризма и заштите животне средине.

Поред квантитативних показатеља, важно је нагласити да различите категорије заштићених подручја често имају преклапајуће просторне и функционалне карактеристике, што додатно усложњава процес управљања. Оваква вишеслојна структура заштите захтева координисан приступ између институција, као и јасно дефинисане управљачке механизме и приоритете. Такође, значајан удео територије под различитим облицима заштите указује на потребу за континуираним мониторингом стања екосистема и проценом утицаја туристичких активности. Истовремено, оваква расподела заштићених подручја представља и развојну шансу, јер омогућава креирање разноврсне и тематски диференциране туристичке понуде, засноване на природним и културним вредностима. У том контексту, кључни изазов остаје успостављање равнотеже између очувања ресурса и њихове одрживе туристичке валоризације.

Заштићена подручја Војводине која су предмет интензивног туристичког интересовања су: Фрушка гора, Делиблатска пешчара, Палић, Обедска бара, Горње Подунавље, Засавица, Вршачке планине, Ковиљско-петроварадински рит, Карађорђево и Русанда, док остали локалитети могу имати комплементарни карактер у односу на туристичке мотиве којима располажу. Споменици природе могу бити укључени као део туристичке понуде ширих размера (Romelić & Tomić, 2002). Разлози због којих се одређени простори на територији АП Војводине штите су: угроженост биљног и животињског света антропогеним и природним утицајима, загађење простора чврстим и течним отпаcima и отпадним водама, несавесно понашање корисника простора, непланска градња, неовлашћено и неодрживо коришћење ресурса, туристички и други разлози. Сваки од ових утицаја може трајно изменити животну средину. Угроженост врста, загађење и непланска градња у многим студијама заштите, наводе се као најзначајнији разлози заштите.

Табела 7. Преглед броја заштићених подручја Војводине

Тип заштићеног простора	ha	% територије АП Војводине
Рамсарска подручја	57.255	2,3
IBA	354.786	16,5
IPA	328.208	15,3
PBA	91.107	4,2
Σ_1	831.356,00	38,66
138 добара	148.599,60	6,91

Извор: Аутори

Заштићен статус одређеног природног добра, без правилног мониторинга и имплементације мера, не може креирати безбедно окружење. У прилог томе сведочи мали број података са терена који описују загађења формирањем дивљих депонија, деструктивно понашање посетилаца итд. На Слици 6 могу се видети негативни утицаји посетилаца у Парку природе „Поњавица“ кроз уништење мобилијара, стварање депоније у Специјаном резервату природе „Ковиљско-петроварадински рит“ и уништење опреме у објекту за смештај Националног парка „Фрушка гора“. Слика 8 јасно илуструје различите облике негативних утицаја посетилаца на заштићена подручја, који се огледају у деградацији простора, нарушавању естетских вредности и оштећењу туристичке инфраструктуре. Приказани примери указују на проблем неодговорног понашања посетилаца, као што су вандализам, неправилно одлагање отпада и неадекватно коришћење објеката и опреме. Овакви облици антропогеног притиска доводе до смањења квалитета природног окружења, угрожавања биодиверзитета и смањења туристичке атрактивности дестинације. Истовремено, ови примери указују на недостатке у систему управљања, посебно у домену контроле, мониторинга и едукације посетилаца. Неопходно је увођење строжих мера управљања, укључујући јасније дефинисане прописе, повећан надзор, као и развој еколошке свести код посетилаца кроз образовне и интерпретативне програме. На тај начин, негативни утицаји могу бити ублажени, а заштићена подручја очувана у складу са принципима одрживог туризма.

У последњим деценијама, заштићена подручја постала су један од кључних инструмената глобалне политике заштите животне средине. Њихов број, површина и значај континуирано расту, што указује на све већу свест о потреби очувања биодиверзитета, природних ресурса и екосистемских услуга. Овај тренд је посебно интензивирао након усвајања међународних конвенција и стратегија које наглашавају улогу заштићених подручја у одрживом развоју. Један од најзначајнијих глобалних трендова јесте квантитативно ширење мреже заштићених подручја. Према доступним подацима, површина под заштитом на глобалном нивоу бележи стални раст, како у копненим, тако и у морским екосистемима. Посебно је уочљив пораст морских заштићених

подручја, која су дуго била недовољно заступљена у систему заштите природе. Овај тренд резултат је све већег разумевања значаја морских екосистема за глобалну климу, биодиверзитет и економске активности. Поред повећања површине, уочава се и промена у приступу управљању заштићеним подручјима. Савремени модели све више наглашавају интеграцију заштите природе са одрживим развојем локалних заједница. Уместо искључиво рестриктивног приступа, који је био доминантан у прошлости, данас се све више примењују модели ко-управљања (co-management) и партиципативног управљања, у којима локално становништво има активну улогу у доношењу одлука (Demirović Bajrami *et al.*, 2020).

Слика 6. Примери негативних утицаја посетилаца
Извор: Тришић, И.

Још један значајан тренд односи се на повезивање заштићених подручја у шире еколошке мреже. Концепти као што су „еколошки коридори“ и „зелена инфраструктура“ имају за циљ да омогуће миграцију врста, очување генетске разноврсности и стабилност екосистема. У Европи је овај приступ реализован кроз мрежу Натура 2000, док се слични модели развијају и у другим деловима света. Истовремено, уочава се и све већа улога заштићених подручја у борби против климатских промена. Ова подручја делују као природни „резервоари“ угљеника, доприносе регулацији климе и смањењу ризика од природних катастрофа. У том контексту, заштићена подручја добијају нову функцију, не само као простори очувања природе, већ и као важни елементи глобалне климатске стратегије. Међутим, упркос позитивним трендовима, бројни изазови и даље постоје. Један од кључних проблема јесте такозвана „номинална заштита“, где подручја формално имају статус заштите, али у пракси недостају адекватни механизми управљања и контроле. Ова појава,

позната и као „rare parks“, указује на потребу за јачањем институционалних капацитета и обезбеђивањем финансијских ресурса (Radović *et al.*, 2020). Додатни изазов представља неравномерна географска расподела заштићених подручја. Док су неки региони, попут Европе и Северне Америке, релативно добро покривени мрежом заштићених подручја, други делови света, посебно у земљама у развоју, и даље имају ограничене капацитете за њихово успостављање и управљање. Ово доводи до глобалних неравнотежа у заштити биодиверзитета.

У контексту туризма, глобални трендови указују на све већу улогу заштићених подручја као туристичких дестинација. Раст интересовања за природу, екотуризам и аутентична искуства довео је до повећања броја посетилаца у овим подручјима. Иако ово представља значајну економску прилику, истовремено повећава ризик од прекомерног коришћења ресурса и деградације екосистема. Због тога се као један од савремених трендова издваја потреба за увођењем одрживих модела управљања туризмом у заштићеним подручјима. Ови модели подразумевају контролу броја посетилаца, развој еколошки прихватљиве инфраструктуре, едукацију туриста и укључивање локалне заједнице у туристичке активности. Сагледавајући све наведене трендове, заштићена подручја данас представљају сложене системе који имају вишеструке функције, од очувања природе, преко економског развоја, до ублажавања климатских промена. Њихов даљи развој зависиће од способности да се постигне баланс између заштите и коришћења ресурса, уз примену интегрисаних и адаптивних приступа управљању.

У савременим условима глобализације, заштита природе више се не може посматрати искључиво као еколошко питање, већ све више добија и изражену геополитичку димензију. Природни ресурси, биодиверзитет и просторне целине од изузетне еколошке вредности постају важни елементи националних и међународних стратегија, што утиче на начин њиховог управљања и коришћења. Геополитички аспект заштите природе огледа се пре свега у различитим интересима држава, региона и глобалних актера у вези са коришћењем и очувањем природних ресурса. Док развијене земље често имају веће капацитете за финансирање и управљање заштићеним подручјима, земље у развоју се суочавају са изазовом балансирања између економског раста и очувања природе. У овим условима, природни ресурси постају предмет стратешког планирања, али и потенцијалних конфликта.

Један од значајних аспеката геополитике заштите природе јесте трансгранично управљање заштићеним подручјима. Бројна заштићена подручја простиру се на територијама више држава, што захтева координацију политика, законодавства и управљачких пракси. Ови простори, познати као трансгранична заштићена подручја, представљају пример сарадње, али и потенцијалних изазова, посебно у случајевима различитих националних интереса и нивоа развијености. Поред тога, све већи значај имају и

међународне организације и иницијативе које утичу на политику заштите природе. Конвенције као што су Конвенција о биолошкој разноврсности, Рамсарска конвенција или системи као што је Натура 2000 утичу на формирање националних политика и стандарда заштите. На тај начин, заштита природе постаје део ширег система глобалног управљања ресурсима. У контексту управљања ресурсима, геополитика се огледа и у питању приступа и контроле над природним ресурсима. Земљишта, шуме, водни ресурси и биодиверзитет имају не само еколошку, већ и економску и политичку вредност. Одлуке о њиховом коришћењу често укључују различите интересне групе, укључујући државне институције, приватни сектор и локалне заједнице.

Посебно је значајан однос између заштите природе и економског развоја. У многим случајевима, проглашење заштићених подручја може ограничити одређене привредне активности, као што су експлоатација ресурса, индустријски развој или инфраструктурни пројекти. Ово може довести до конфликта између циљева заштите и економских интереса, што представља један од кључних изазова геополитике заштите природе. Са друге стране, туризам се све више препознаје као инструмент који може допринети решавању ових конфликта. Одрживи туризам омогућава економску валоризацију природних ресурса без њихове деградације, што га чини важним елементом у стратегијама управљања заштићеним подручјима. У том контексту, заштићена подручја постају простори у којима се преплићу интереси заштите природе, економског развоја и друштвеног благостања.

Важан аспект геополитике заштите природе односи се на климатске промене. Промене у климатским условима утичу на распоред екосистема, доступност ресурса и функционисање заштићених подручја. Ово захтева адаптацију постојећих стратегија управљања и јачање међународне сарадње, јер климатске промене не познају административне границе. У савременом контексту, заштита природе све више укључује и концепт „екосистемских услуга“, који наглашава вредност коју природни системи пружају друштву, као што су чист ваздух, вода, регулација климе и рекреативне могућности. Овај приступ доприноси бољем разумевању значаја заштићених подручја и њиховој интеграцији у економске и политичке системе. Може се закључити да геополитика заштите природе представља сложен и вишеслојан процес који укључује интеракцију различитих актера, интереса и нивоа управљања. Ефикасно управљање заштићеним подручјима захтева интегрисан приступ који обједињује еколошке, економске и политичке аспекте, уз активно учешће свих релевантних субјеката. У том контексту, заштићена подручја не представљају само просторе очувања природе, већ и важне елементе глобалних стратегија одрживог развоја, у којима туризам има значајну улогу као посредник између заштите и економске валоризације ресурса.

3.3 Примери добре праксе

Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју (UNCED) – такозвани Земаљски самит, која је одржана у Рио де Жанеиру 1992. године, поред тема о одрживом развоју, имала је за циљ да упозна човечанство са рапидним уништавањем екосистема широм света. Изнети су подаци да је између 600 и 900 врста биљака и животиња изумрло, око 487.200 ха обрадивог земљишта је претворено у пустињу, и више од милион хектара тропске кишне шуме је уништено. Такође, напомиње се да је присутна стална тенденција пораста броја становништва, што ће стварати значајне притиске на природне ресурсе (Southgate & Sharpley, 2015). Закључак ове конференције тиче се значаја успостављања заштите над великим делом територије, како би се спречило нестајање живог света на планети. Упоредо с тим, јача и интересовање туриста за подручјима заштићене природе, о чему је напред било речи.

Анализом различитих научних извора може се закључити да су заштићена подручја данас међу најпопуларнијим међународним и домаћим туристичким дестинацијама. Национални паркови као што су Јелоустоун, Велики кањон и Јосемити (САД), Банф (Канада), Какаду, Ламингтон и Улуру (Аустралија), су главне, па чак и култне туристичке атракције у својим земљама. Обзиром на то да су многа заштићена подручја првобитно основана у сврху очувања екосистема, није се узимала у обзир могућност да би једног дана ове дестинације могле бити привлачне великом броју туриста. Смањење финансирања и екстерни системи као што су пољопривреда и девастација дрвећа као претња овим областима, учинили су да њихови управљачи буду отворенији ка туризму као потенцијално компатибилној активности која ствара приходе за локално становништво, и која може послужити да се спрече деструктивне активности (Weaver & Lawton, 2014).

У прилог заштити простора и његове везе са туризмом говоре подаци студије испитивања различитих утицаја туризма на екосистеме Галапагоса. Овај архипелаг се сматра једним од најосетљивијих екосистема на свету. Значајно је то да 95% гмизаваца, 50% птица, 42% копнених биљака, између 70% и 80% инсеката и 17% риба пронађених на Галапагосу, не постоји ни на једном другом месту у свету јер су ретки ендемити. Успостављање статуса националног парка је за 97% острва омогућило очување и заштиту. Уз помоћ различитих прописа и потреба локалног становништва и других интересних група на острву, предузели су се позитивни кораци да би се сачувала једна од највреднијих лабораторија нетакнуте природе. Напори службе Еквадорског националног парка (Instituto Ecuatoriano Forestal y de Áreas Naturales y Vida Silvestre: INEFAN) учинили су Галапагос атрактивним за туристе. Приход од туризма значајно је порастао током година. На пример, улазнице су износиле 100 долара за странце, чиме се 5 милиона долара директно враћало у

управљачке системе парка. Из приложеног се може закључити да конзервација има значајне користи од туризма, и да је формиран врло близак однос између туристичке привреде и животне средине (Cajiao *et al.*, 2020; Burbano *et al.*, 2022).

У појединим случајевима, туризам је постао „спасилац” екосистема. На Мадагаскару, у великом делу природног окружења постоје оштећења услед брзог пораста броја становника и повећања зависности од природних ресурса. Процењује се да су посечене велике површине шума и то за производњу угља и стварање простора за узгој различитих култура за сточну производњу, што је резултирало драстичним повећањем ерозије тла. У извештају Економист-а процењује се да је цена крчења шума износила између 100 и 300 милиона долара годишње. Међутим, уз помоћ туризма обезбеђено је продужење животног века шума Мадагаскара. Туризам утемељен на природи постао је главни извор прихода за владу Мадагаскара због међународног интереса за јединствени екосистем какав је успостављен на острву. Врсте као што су патуљаста лемур (*Allocebus trichotis*) изазвале су значајно интересовање међу растућим бројем научника и екотуриста. Главне категорије туриста који посећују Мадагаскар су авантуристи и научни туристи (43%), присталице купалишног туризма (15,3%) и „зелени“ туристи (41,7%), при чему се број екотуриста значајно повећао током последњих десет година. Успостављен је пројекат финансиран од стране USAID-а како би се локално становништво обучило за туристичке водиче, да другим представницима локалне заједнице пружи знање и основне пословне вештине потребне локалном туризму и угоститељству. Половина прихода остварених од наплате улазница у национални парк доприноси раду овог пројекта (Scales, 2014; Casse *et al.*, 2022).

Влажна станишта у свету представљају драгоцен потенцијал јер подаци о водама упућују да се трећина човечанства данас суочава са њеним недостацима и лошим квалитетом. Док с једне стране вода постаје ретка, с друге успоставља значајне услове специјске и биолошке разноврсности. У оквиру ових подручја постоје специфични и осетљиви екосистеми које настајују угрожени организми. Многи од таквих предела, имају статус националних паркова и маринских подручја и значајно се штите, што повећава њихову атрактивну вредност. У појединим земљама остварени приходи од посета овим стаништима, имају значајан удео у националним економијама већине земаља. Пешчане плаже и корални гребени карипских држава привлаче милионе посетилаца годишње. Заштићено подручје Великог коралног гребена у Аустралији посети неколико милиона посетилаца годишње. Национални парк Бонаире на Холандским Антилима финансира управљачке процесе у парку од наплате улазница и других туристичких издатака. Мало заштићено маринско природно добро на Кајманским острвима привлачи 168.000 посетилаца годишње, који овде потроше неколико десетина милиона долара.

Флорида Кејс од туризма заради годишње чак 800 милиона долара (Stojanović, 2011; Trišić, 2019c).

Анализом резултата испитивања користи добијених од успостављања велике мреже морских резервата који чине Велики корални гребен, може се закључити да је релативна учесталост појављивања морске звезде (*Acanthaster planci*) као главног узрочника изумирања корала на Великом коралном гребену, 3,75 пута већа у областима дозвољеним за риболов него на гребенима који то забрањују. Покривеност корала је такође била знатно већа у зонама забране него у зонама у којима се изловљавају гребенске рибе. Ово сугерише да проширена мрежа морских резервата са строжијим управљањем над риболовним активностима пружа исплатив допринос повећању отпорности екосистема Великог коралног гребена (UNEP-WCMC & IUCN, 2016) Разумевање виталне везе између пејзажа и туризма може се уочити на примеру Аустрије, која је започела политику одрживог туризма с циљем очувања и свеобухватног побољшања квалитета природног аутентичног алпског окружења. У склопу ове политике наводе се следеће мере:

- Равнање криве тражње како би се избегли захтеви и оптерећења;
- Смањење потрошње простора за туристичке потребе;
- Очување природних предела;
- Сарадња са другим индустријама, посебно пољопривредом и шумарством;
- Професионализам у индустрији;
- Промена понашања туриста.

Један од значајнијих програма је пројекат изградње „зелених“ села, који је осмишљен да локалним заједницама омогући одржавање тренда одрживог раста туристичких потреба. Насеља се подстичу на уградњу соларних плоча у систему грејања, ограничавају се висине зграда на највише три етаже, организују се паркинг места на најмањој удаљености од 80 метара од зграда, ради елиминације буке и издувних гасова, и граде се аутопутеви на удаљености од најмање 3 km од ових „зелених села“. Поред тога, ограничава се превоз робе кроз села, изграђују се бициклистичке стазе, успостављају се рециклажни центри, ограничава градња, елиминише се неодржива пољопривредна производња на околним пољопривредним земљиштима, спречава се дискриминација локалних произвођача и одрживих занатлија, граде се хотели коришћењем природних материјала, инсистира се на продаји пољопривредних производа на локалном тржишту и ствара се могућност коришћења локалних, природних и фармацеутских производа. Закључује се да ће овакав одрживи систем паралелно користити локалној заједници и туристичкој индустрији (Fennell, 2015).

Са аспекта користи од развијеног туризма у одређеним заштићеним просторима, може се анализирати једна студија: Национални парк Ројал Читван у Непалу је последњих година имао преко 60.000 туриста. Упркос томе, економски утицај на приходе домаћинстава био је минималан и ограничен само на села која су најближа парку. Студија је показала да од процењених 87.000 радно способних људи, који живе близу парка, мање од 1.100 је директно запослено од стране индустрије екотуризма. У извештају се наводи да само 6% анкетираних домаћинстава зарађује директно или индиректно из екотуризма. Заправо, просечна годишња примања, чак и ових домаћинстава са користима од екотуризма, била је само 600 долара. Важно је створити право разумевање нивоа економских користи. Овде планери туризма не стварају нереална очекивања од степена економског утицаја који се може заиста реализовати (Trišić *et al.*, 2021).

Национални парк Сигатока пешчане дине, површине само 6,5 km², основан је 1989. године ради заштите археолошких налазишта. Њим управља национални фонд Фиџија и то је први национални парк у овој земљи. Циљ заштите се темељи на очувању ендемичне приобалне флоре и бројних представника орнитофауне, од којих су осам ендемичних. Ту спадају врло угрожене врсте фиџијски дрозд (*Horornis ruficapilla*), јастреб (*Accipiter rufitorques*) и наранџаста медарица (*Myzomela jugularis*). Национални фонд Фиџија финансира заштиту овог парка наплаћујући улазнице у износу од 5 USD по особи. Постоје изграђене стазе и визиторски центар за посетиоце. Туристе кроз парк воде обучени представници локалне заједнице и тимови еколога. Туристичка предузећа и ризорт хотелски објекти промовишу еко туристичке туре кроз парк (Morrison & Buckley, 2010).

Национални парк Килиманџаро је природни резерват који се налази у Танзанији. Планина Килиманџаро је кључни туристички мотив овог резервата. Активности специфичних облика туризма у националном парку, као што су пешачење и планинарење, остварују приход од око 50 милиона долара годишње. Укупни приходи остварени од туризма омогућавају финансијске користи за локално становништво јер су многи запослени као водичи, кувари или носачи. Значајан део оствареног прихода од туризма усмерава се на побољшање животног стандарда локалног становништва које живи у близини овог заштићеног подручја. Локално становништво у овој области ужива највећу стопу уписа у установе образовања и стопу писмености одраслих у Танзанији. Ако се анализирају приходи по основу других привредних активности, изузев туризма, може се закључити да су они на релативно ниском економском нивоу. То би значило да туризам овог заштићеног подручја остварује значајан утицај на смањење сиромаштва у овом делу Танзаније (Jimura, 2019).

И поред система и мера заштите, корисници заштићених подручја понекад теже испуњењу сопствених жеља, које се директно косе са основним

моделима дозвољеног понашања, односно са нивоима услуга у заштићеним подручјима. У прилог томе говори податак да у неким заштићеним подручјима комерцијални туроператори траже посебне привилегије које нису доступне самосталним посетиоцима. Ово укључује коришћење подручја без ограничења, приступ возилима на стазама затвореним за појединачне активности које су иначе забрањене посетиоцима због утицаја на простор, фотографисање и снимање за комерцијално оглашавање. Парковске службе разматрају и пажљиво контролишу такве привилегије и преговарају о посебним правима и једнократним накнадама (Buckley, 2012).

Слика 7 приказује пример организованог и контролисаног туристичког развоја у оквиру природног резервата Кукунариес на острву Скијатос, који обухвата слано језеро Строфилија и околне природне вредности. Овај пример указује на могућност успостављања равнотеже између заштите осетљивих екосистема и туристичке валоризације простора, кроз примену јасно дефинисаних правила понашања и управљачких мера. Присуство информативних табли, уређених плажа и контролисаних зона кретања посетилаца доприноси очувању биодиверзитета, посебно станишта водених птица, уз истовремено омогућавање рекреативних и туристичких активности. Оваква организација туристичког простора представља пример добре праксе у управљању заштићеним подручјима, где се кроз планско уређење, едукацију посетилаца и контролу активности обезбеђује дугорочна одрживост. Истовремено, овај модел указује на значај интеграције природних и туристичких функција простора, чиме се доприноси унапређењу туристичке понуде и очувању природних ресурса.

Са аспекта позитивних примера односа природе и туризма, значајан је пројекат од стране државних, локалних и непрофитних агенција и локалних интересних субјеката, који су се удружили да би изградили заштићено подручје за концепт одрживог развоја туризма у Беркширском планинском подручју у Масачусетсу. Идејни творци се надају да ће ово заштићено подручје бити прототип за сличне пројекте широм света. Одмаралиште генерише концепте одрживог развоја туризма, нудећи образовне, рекреативне и конференцијске програме. Поред образовног еколошког објекта, посетиоци могу да уживају у голф терену, развијеном на основу смерница друштва за изградњу голф терена Аудубон на еколошки осетљивим локацијама. У овом подручју развијени су планинарење, нордијско скијање, бициклизам, камповање, тенис, пливање, јахање и друге рекреативне активности. Поред одмаралишта са 200 соба, 800 хектара је означено као тле за рекреативне активности. Управљачи наглашавају да је одржавање интегритета шума и очување животиња приоритетна активност. Публикован је приручник за одржавање и унапређење природних ресурса. У управљачке процесе укључена је брига о културним ресурсима, пољопривредним пољима и воћњацима, старим калдрмисаним путевима, електричној енергији, води, канализацији,

отпаду, рециклажи и другим одрживим активностима. Посетиоци овог заштићеног подручја се едукују да, поред уживања у природи, у свој боравак имплементирају активности око смањења потрошње воде и електричне енергије, управљања отпадом и компостирања (Fennell, 2015).

Слика 7. Природни резерват Кукунариес – слано језеро Строфилија, Скијатос (пример организованог туризма)

Извор: Тришић, И.

Из праксе позитивних примера развоја туризма у заштићеним подручјима, значајна је студија коју износи Стојановић (2011). Туризам је једна од најзначајнијих привредних делатности у Костарики. Са близу милион посетилаца током године, туризам остварује приход већи од пољопривреде, која је круцијална привредна грана у великом броју земаља. Последњих година бележи се све већи број долазака туриста у склопу путовања базираног на природним вредностима. У овој држави се као туристичка атракција изградила успињача из које туристи могу разгледати шумске пределе. Овај пројекат је позитивно утицао на развој туризма који је укључио велики број авантуриста, научника, љубитеља природе и екотуриста. Поред позитивних утицаја на посетиоце, пројекат је иницирао велики број нових радних места за локално становништво. Са великим бројем националних паркова и најбогатијим диверзитетом, Костарика је формирала значајну понуду екотуризма на светском тржишту. Преко 25% од укупне територије Костарике је под различитим облицима заштите. Постоје врло различити национални паркови и резервати природе са шумским екосистемима, који су саставни део туристичке

понуде. За потребе туризма изграђено је преко 1.000 објеката. У Националном парку Тортугеро на обали Карипског мора, туристи могу да учествују у едукативним и конзерваторским програмима заштите тропских птица и корњача. Сарадња између државе, локалног становништва, управљача и туриста је утицала на креирање јединствене светске понуде екотуризма какав је у Костарики.

Значајан је и пример добре праксе заштите подручја и развијања одрживог туризма у једном заштићеном маринском подручју острва Света Луција у Карипском мору. Подручје управљања маринским парком Суфријер основано је 1994. године ради заштите и управљања морским ресурсима, укључујући и коралне гребене. Финансирање овог заштићеног подручја реализује се из различитих извора, владиних агенција, путем корисничких накнада и од различитих група волонтера, пријатеља и поборника заштите у овом резервату. Парком управљају Фондација Суфријер и Одељење за рибарство (Department of Fisheries), под управом Техничког саветодавног одбора, који се састоји од кључних управљачких органа и група корисника. Парк привлачи око 3.600 јахти и 5.000 чамаца годишње, са 21.000 ронилаца на дах и 12.000 ронилаца уз помоћ ронилачке опреме. Парк је настао након дуготрајног процеса преговора између владе, локалних рибарских заједница, ронилачких оператера и других интересних група. Туризам у парку заменио је значајан део локалног ослањања на приходе од риболова. Рибари су одустали од изловљавања риба у замену за друге могућности запошљавања, могућности добијања кредита за мала предузећа и друге економске алтернативе и могућности. Морски резерват сада пружа одличне природне услове за функционисање подводног света. Подручје парка подељено је на зоне, свака са профилом активности. Управљачи парком успоставили су програм управљања посетиоцима са посебним нагласком на контролу броја и активности посетилаца које привлаче морски ресурси. Пристајање јахти ограничено је само на неколико одабраних подручја. Морски биолози потврдили су да због ових управљачких акција неки гребени већ показују напредак у опоравку од претходних оштећења. Парк има активан програм едукације и интерпретације. За информисање о парку и његовом коришћењу користи се широк едукативни дијапазон техника и материјала попут предавања, брошура, филмова снимљених у резервату, видео и интернет материјала. Ронилачки оператери ангажовани су да пружају посебну обуку и упутства заинтересованим туристима. Заштићено подручје Суфријер има програме праћења и мерења промена у екосистему, које се могу појавити као последица утицаја човека на окружење. Рутинска мерења прате еколошке, биолошке и социо-економске варијабле на кључним локацијама. Истраживачки пројекти дизајнирани су да унапреде знање и разумевање структуре и функције морског екосистема ове обале. Пројекти обухватају студије миграције коралних риба и изучавање профила људи у локалној заједници, како би се идентификовали односи према

окружењу. Подручје управљања моринским пределом Суфријер на Светој Луцији добило је 1997. године од стране Светске уније за заштиту природе (WCPA – World Commission on Protected Areas), награду за изузетне заслуге и резултате у развијању одрживог туризма. Ово се може сматрати изузетним примером пажљивог развоја локалне заједнице, планирања туризма, управљања, праћења и унапређења осетљивог екосистема (Eagles & McCool, 2002).

3.4 Врсте заштићених добара у Србији

Република Србија располаже великим бројем значајних објеката природе и предела која поседују ретке, атрактивне, репрезентативне и рекреативне одлике. Уколико се правилно идентификују и валоризују, такви предели могу да имају научни, културни, образовни и туристички значај. Због поменутих особина, постоји културна потреба, друштвена одговорност и обавеза, да се обезбеди трајна заштита ових предела, како би остали атрактивни и за будуће генерације. То ће се постићи планирањем и успостављањем заштите уз помоћ законских оквира, просторним планирањем и различитим програмима развоја, међу којима је значајна стратегија развоја туризма (Nikolić, 2006).

Заштиту простора и врста које су настањене на обухваћеном простору, у Републици Србији регулише Закон о заштити природе („Сл. Гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010, 91/2010 – испр., 14/2016, 95/2018 – др. Закон и 71/2021). Овај највиши правни акт у области заштите природе дефинише заштићено подручје као просторну целину са геолошким, биолошким, екосистемским и предеоним разноврсностима. Према овом документу, заштићена подручја су важна станишта за птице и друге врсте које се штите и међународним регулативама. Заштићена подручја се могу повезивати прекогранично са другим заштићеним подручјима, какав је случај са Специјалним резерватом природе „Горње Подунавље“, које је интегрални део Резервата биосфере „Мура-Драва-Дунав“. Према Закону, заштићена природна добра могу бити категорисана као заштићена подручја, заштићене врсте или покретна заштићена природна документа:

1) Заштићена подручја:

- строги резервати природе,
- специјални резервати природе,
- национални паркови,
- споменици природе,
- заштићена станишта,
- предели изузетних одлика,
- паркови природе (Stojanović, 2006);

2) Заштићене врсте:

- строго заштићене дивље врсте,
- заштићене дивље врсте;

3) Покретна заштићена природна документа.

Према истом документу, на заштићеном подручју се могу успостављати три степена заштите. Режим заштите I степена обухвата строгу заштиту која се спроводи на заштићеном подручју или његовом делу, са изворним или мало измењеним екосистемима изузетног научног и практичног значаја, којом се омогућавају процеси природне сукцесије и очување станишта и животних заједница у условима дивљине.

Режим заштите I степена:

- 1) Забрањује коришћење природних ресурса и изградњу објеката;
- 2) Ограничава радове и активности на научна истраживања и праћење природних процеса, контролисану посету у образовне, рекреативне и општекултурне сврхе, као и спровођење заштитних, санационих и других неопходних мера у случају пожара, елементарних непогода и удеса, појава билијних и животињских болести и пренамножавања штеточина, уз сагласност министарства.

Режим заштите II степена обухвата активну заштиту која се спроводи на заштићеном подручју или његовом делу, са делимично измењеним екосистемима великог научног и практичног значаја и посебно вредним пределима и објектима геонаслеђа. У II степену заштите могу се вршити: управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређења заштићеног подручја, без последица по примарне вредности њихових природних станишта, популација, екосистема, обележја предела и објеката геонаслеђа; обављање традиционалних делатности и ограничено коришћење природних ресурса на одржив и строго контролисан начин.

Режим заштите II степена:

- 1) Забрањује изградњу индустријских, металуршких и рударских објеката, асфалтних база, рафинерија нафте, као и објеката за складиштење и продају деривата нафте и течног нафтног гаса, термоелектрана и ветрогенератора, лука и робно-трговинских центара, аеродрома, услужних складишта, магацина и хладњача, викендица и других породичних објеката за одмор, експлоатацију минералних сировина, тресета и материјала речних корита и језера, преоравање природних травњака, привредни риболов, уношење инвазивних алохтоних врста, изградњу објеката за рециклажу и спаљивање отпада и образовање депонија отпада;
- 2) Ограничава регулацију и преграђивање водотока, формирање водоакумулација, мелиорационе и друге хидротехничке радове, изградњу хидроелектрана, соларних електрана и електрана на био-гас, објеката

туристичког смештаја, угоститељства, наутичког туризма и туристичке инфраструктуре и уређење јавних скијалишта, изградњу објеката саобраћајне, енергетске, комуналне и друге инфраструктуре, стамбених и економских објеката пољопривредних газдинстава, традиционално коришћење камена, глине и другог материјала за локалне потребе, изградњу рибака, објеката за конвенционално гајење домаћих животиња и дивљачи, риболов, лов, сакупљање гљива, дивљих биљних и животињских врста, газдовање шумама и шумским земљиштем, формирање шумских и пољопривредних монокултура, уношење врста страних за дивљи биљни и животињски свет регије у којој се налази заштићено подручје и примену хемијских средстава.

Режим заштите III степена – проактивна заштита, спроводи се на заштићеном подручју или његовом делу са делимично измењеним и/или измењеним екосистемима, пределима и објектима геонаслеђа од научног и практичног значаја. У III степену заштите могу се вршити управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређења заштићеног подручја, развој села и унапређење сеоских домаћинстава, уређење објеката културно-историјског наслеђа и традиционалног градитељства, очување традиционалних делатности локалног становништва, селективно и ограничено коришћење природних ресурса и простора уз потребну инфраструктуру и другу изградњу.

Режим заштите III степена:

1) Забрањује изградњу рафинерија нафте и објеката хемијске индустрије, металуршких и термоенергетских објеката, складишта нафте, нафтних деривата и природног гаса, уношење инвазивних алохтоних врста и образовање депонија;

2) Ограничава изградњу других индустријских и енергетских објеката, асфалтних база, објеката туристичког смештаја и јавних скијалишта, инфраструктурних објеката, складишта индустријске робе и грађевинског материјала, викендица, експлоатацију и примарну прераду минералних сировина, образовање објеката за управљање отпадом, изградњу насеља и ширење њихових грађевинских подручја, лов и риболов, формирање шумских и пољопривредних монокултура, примену хемијских средстава и друге радове и активности који могу имати значајан неповољан утицај на природне и друге вредности заштићеног подручја. Режимима заштите и границе делова заштићеног подручја са различитим режимима заштите утврђују се актом о проглашењу заштићеног подручја на основу студије заштите.

Режими заштите и границе делова заштићеног подручја са различитим режимима заштите утврђују се актом о проглашењу заштићеног подручја на основу студије заштите. Режим заштитне зоне заштићеног подручја забрањује и ограничава радове и активности за које се утврди да могу имати значајан неповољан утицај на биолошку разноврсност, вредности геонаслеђа и предела тог заштићеног подручја.

Национални прописи дефинишу врсте и функцију заштићених подручја. Организација заштите и управљање заштићеним подручјима у Србији се усклађује са међународним прописима који регулишу успостављање заштите, управљање и организацију туристичких активности. Према националним прописима национални парк је подручје које садржи значајан број разноврсних екосистема, истакнутих предеоних одлика и различито културно наслеђе. Подручје је намењено очувању природних вредности и ресурса. Примарне активности у парку су научне, образовне, културне, туристичке и здравствено-рекреативне, које су усклађене у са начелима заштите природе и одрживог развоја туризма. Овим подручјем се управља уз помоћ плана управљања који доноси управљач. Строги резерват природе је подручје неизмењених природних одлика и екосистема, намењено очувању природе, генетског биодиверзитета и успостављању еколошке равнотеже. У овим подручјима се врши праћење појава и процеса у екосистемима у научне сврхе и не могу се различитим утицајима мењати елементи природе и екосистемске вредности.

Статус специјалног резервата природе стиче подручје које поседује станишта са различитим природним карактеристикама и одликама и које насељавају ретки примерци флоре и фауне. У овом резервату се могу обављати научна истраживања, образовање и туризам, с циљем очувања природе и културних вредности. Живот локалног становништва у овим заштићеним подручјима мора бити усклађен са природним начелима. Специјални резерват природе може имати флористички, миколошки, шумски, зоолошки (орнитолошки, ихтиолошки и други), геолошки, палеонтолошки, хидрогеолошки и хидролошки карактер. У строгом и специјалном резервату природе забрањено је утицати на особине подручја због којих су стекли статус заштите. Недозвољене активности су брање и уништавање биљака, узнемиравање, хватање и убијање животиња, уношење нових (алохтоних) врста, експлоатација ресурса, разни облици привредног и другог коришћења.

Парк природе поседује претежно очуване екосистеме и пределе. Намењен је очувању геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, кроз научне, образовне, културне, здравствене, рекреативне и туристичке активности, у складу са одрживим туристичким развојем.

3.5 Природно-географске вредности АП Војводине

Природно-географске вредности као катализатори у највећој мери формирају комплетан живот одређеног простора, укључујући особине живе и неживе природе. Ови услови свакако одлучују улогу сваке јединке у системским симбиозама и ланцима исхране, у којима је улога човека од пресудног значаја. Све активности чинилаца уско су везане за основне одлике и особине простора у којем се реализује живот. Мењањем појединих елемената

животне средине, директно се утиче на понашање и особине живих бића и комплетне природе. Стога су положај одређеног простора, рељеф и састав земљишта, клима, хидрографија и биогеографија основни предуслови за формирање главних особина одређених простора, који се у погледу ових елемената међусобно разликују. Сваки од њих поседује одређене карактеристике у погледу особина, живог света или појава, понекад својствене само у одређеним ареалима. Заштита оваквих простора од спољашњих утицаја, активности и притисака корисника, мора узети у обзир све природно-географске особине. Заштита се рецимо, прилагођава рељефу и клими индиректно јер наведени елементи у одређеној мери одлучују број и структуру врста. Како представљају основ у студијама и плановима заштите, у овом раду су посебно анализиране геолошке форме, влажна станишта и биогеографске карактеристике одабраних заштићених подручја.

3.5.1 Положај, границе и предеоне целине

Аутономна Покрајина Војводина налази се у јужном делу Панонске низије, у северном делу Србије. Заузима површину од 21.506 km², што чини 24,3% укупне територије Републике Србије (са Косовом и Метохијом). Простире се од 44°38' и 46°10' СГШ, и од 18°10' до 21°15' ИГД (Томić *et al.*, 2004). Статут Аутономне Покрајине Војводине је прецизирао у члану 1. да је Војводина регија, а у члану 3. дефинисао да „територију АП Војводине чине територије јединица локалних самоуправа у њеним географским областима (Бачка, Банат и Срем) утврђене законом”. Уједно су Срем, Банат и Бачка три засебне географске целине (CODEX, 2013).

Простор АП Војводине чини територијалну целину обухваћену: на северу границом са Републиком Мађарском, на истоку са Републиком Румунијом, на западу са Републиком Хрватском, на југозападу са Републиком Босном и Херцеговином. Јужна граница Војводине је административна граница према централној Србији. Природну границу АП Војводине чине међународне пловне реке Дунав, према Републици Хрватској и централној Србији, и Сава према Босни и Херцеговини и централној Србији. Граница према Републици Мађарској дуга је 174,4 km, равничарска је и пружа се од реке Дунав на западу, до насељеног места Рабе (општина Нови Кнежевац) на истоку. Граница према Републици Румунији дуга је 247,5 km, равничарска је и протеже се од насељеног места Рабе до ушћа реке Нере у реку Дунав. Административна граница према централној Србији дуга је 330,04 km, и протеже се од истока од ушћа Нере у Дунав до ушћа реке Дрине у реку Саву, и већим делом је у саставу тока река Дунав, Тамиш и Сава, осим на подручју према територији града Београда и подручју северне Мачве. Граница према Републици Босни и Херцеговини (Републици Српској) дугачка је 32,56 km.

Протеже се од истока од ушћа реке Дрине у реку Саву до границе са Републиком Хрватском, и представља природну границу дуж тока реке Саве. Граница према Републици Хрватској дугачка је 253,3 km. Од реке Саве код насељеног места Јамена (општина Шид) протеже се кроз сремску равницу, прелази реку Босут и Фрушку гору и спушта се на реку Дунав између Илока и Бачке Паланке. Од Бачке Паланке до границе са Републиком Мађарском граница је трасирана углавном средином пловног пута реке Дунав (Regionalni prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine do 2020, 2011).

Војводина у потпуности припада панонском биогеографском региону, а представља секундарну шумско-степску област, у којој су степе климатогене, а шуме хидролошки или рељефно условљене. Шуме и шумовити крајеви обухватају 6,8% територије. Природне специфичности (повољни климатски услови, плодно земљиште, богатство водних ресурса и др.) сврставају овај регион у високо перспективна подручја за производњу здраве и безбедне хране. Од укупне површине Војводине (2.150.600 ha), пољопривредно земљиште чини чак 1.747.000 ha, односно 81,26%, док је учешће обрадивог земљишта 74,6% (Sekulić *et al.*, 2011).

Овде се налазе очуване природне и предеоне целине, јединствене за овај део Европе, као што су Делиблатска пешчара, Фрушка гора и Вршачке планине. На најнижим теренима очувана су плавна подручја Дунава, Саве, Тисе, Бегеја, Тамиша, Караша, Нере и Босута, која представљају својеврсну оазу флоре и фауне, а већина их је у режимима заштите, из разлога биолошке разноврсности. Присутна су и пространа степска подручја у средњем и северном Банату, као и лесни комплекси уз Тису и Дунав. Посебно треба навести очуване слатине Баната и јединствена и специфична станишта сланих језера, приоритетна за заштиту на међународном и националном нивоу. На подручју АП Војводине постоји значајна мрежа заштићених подручја, односно својеврсних центара аутохтоне биолошке разноврсности.

Захваљујући оваквом богатству различитих типова станишта, подручје Војводине, које је значајним делом оивичено природним границама, одликује богат и специфичан специјски и екосистемски диверзитет. Особеност овој флори и фауни даје присуство ендемичних, реликтних и угрожених врста. Такође, анализом прикупљених података може се извести закључак да Аутономна Покрајина Војводина има врло повољан географски и туристички положај који се огледа у близини суседних држава и градова, доброј хидрографској вези са великим бројем земаља преко Дунава, Саве и Тисе као најзначајнијих река, као и доброј приступачности свих терена и предела на територији, што омогућује квалитетну заштиту подручја и мониторинг.

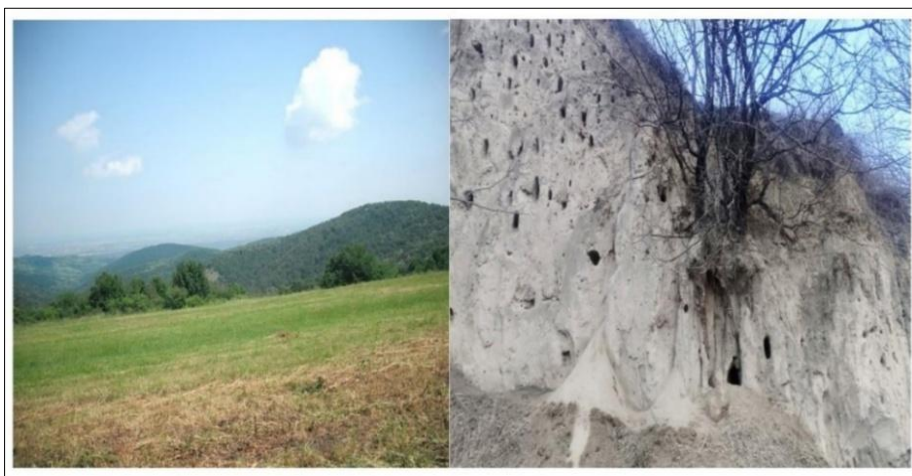
3.5.2 Релјеф

Подручје Војводине захвата јужне делове пространог Панонског басена. Она је својим највећим делом низијско и равничарско тле, у којем се смењују благо заталасане и заравњене релјефне целине. У релјефу се могу издвојити следеће главне геоморфолошке јединице: планине, пешчаре, лесне заравни, лесне терасе и алувијалне равни. Сваки од ових геолошких облика представља важан природни потенцијал и реткост. Такође, на ова подручја се врше одређени притисци различитог интензитета и порекла, па је потребно успоставити одређен статус заштите, како би се очувала њихова функција и вредност. Територија Војводине захвата површину која лежи између 641 m и 66 m надморске висине, што упућује на закључак да се ради о релативно ниском терену са два значајна планинска подручја: Фрушка гора (539 m) и Вршачке планине (641 m). Пружајући се у правцу запад-исток Фрушка гора захвата јужне и југозападне делове Војводине, односно северни део Срема, док Вршачке планине заузимају сличан правац пружања и налазе се на крајњем југоистоку покрајине, у Банату (Lazić *et al.*, 2011).

Простор покрајине чине врло ретке биogeографске целине, значајне за формирање јединственог живог света. Одређени услови животне средине и природни процеси формирали су врло специфичне терене, од којих многи датирају из раних периода формирања тла. Већина их је са посебним особинама и одликама, карактеристичним само за овај простор. Притом, настањени су специфичним организмима, који су усвојили ове посебне услове средине и прилагодили им се. Ту свакако треба истаћи пешчаре и лесне заравни као важне објекте геонаслеђа (Тителски брег, лесни профил Старог Сланкамена, Сремска, Банатска и Бачка лесна тераса) (Lukić & Petrović, 2020). Поред тога, значајне су алувијалне равни Дунава, Тисе и Саве, које су утицале на формирање великог броја влажних станишта попут Горњег Подунавља, Ковиљско-петроварадинског рита, Лабудовог окна и других подручја која имају међународни или национални статус, или су у поступку заштите (Tomić *et al.*, 2004). Због својих јединствених особина и карактеристика, ове геолошке форме су важне у формирању јединственог екосистема.

На територији покрајине постоје две пешчаре у чијој грађи највећим делом учествује ситан еолски песак. Ради се о Суботичко-хоргошкој пешчари на крајњем северу Бачке и Делиблатској (Банатској) пешчари на југоистоку Баната. Обе су настале доминантним ерозивно-акумулативним радом ветра јер је за војвођанске пешчаре карактеристичан типичан заталасан дински релјеф. Обе пешчаре имају статус заштите. Лесне заравни су изграђене првенствено од типског леса и представљају веома заступљен елемент у релјефу овог простора. Овај редак геолошки облик је изграђен од еолског и флувијалног материјала који је таложен изразито дугим временским периодом у формирању тла (Lazić *et al.*, 2011; Tomić *et al.*, 2004; Lukić & Petrović, 2020). Слика 8 приказује

различите геоморфолошке и пејзажне карактеристике простора Фрушке горе и Тителског лесног одсека, као значајних природних целина у Војводини. Док Фрушка гора представља благо заталасани рељеф са шумским и травнатим површинама, погодан за развој рекреативних и излетничких активности, Тителски лесни одсек карактерише изразита ерозиона морфологија и специфичне геолошке формације, које имају висок научни и едукативни значај. Ови простори поседују различите, али комплементарне природне вредности, што их чини погодним за развој различитих облика одрживог туризма, укључујући еко-туризам, гео-туризам и образовни туризам. Истовремено, приказани примери указују на потребу за пажљивим управљањем и заштитом, с обзиром на осетљивост лесних формација на ерозију и антропогене утицаје, као и значај очувања биодиверзитета Фрушке горе. У том контексту, валоризација ових простора мора бити усклађена са принципима одрживог развоја, како би се обезбедило дугорочно очување њихових природних и пејзажних вредности.

Слика 8. Рељеф Фрушке горе и Тителски лесни одсек
Извор: Тришић, И

Алувијалне равни су најниже степеннице у рељефу Војводине, углавном изграђене од песковитог и песковито-муљевитог материјала којег су донеле реке и наталожиле дугим временским активностима. Најпространије алувијалне равни у Војводини имају Дунав, Тиса, Сава, Тамиш, Златица и Бегеј. Поред поменутих геоморфолошких јединица, у рељефу Војводине постоје и такве мезорељефне целине које су настале услед неотектонског спуштања терена. То су тзв. депресије, а најпространија је Источнобанатска у граничном појасу са суседном Румунијом (Томић *et al.*, 2004).

Анализирајући наведене податке, може се извести закључак да Аутономна Покрајина Војводина има рељеф који је карактеристичан за

низијске пределе, који су свој повољан утицај оставили на климу и на формирање живе и неживе природе овог простора. Виши терени изражени су на Фрушкој гори и Вршачким планинама, који такође поседују изузетне одлике терена и разноврсност живог света, који се разликује од мочварних и алувијалних нижих терена покрајине. Такође, изводи се закључак да је рељеф у великој мери утицао на доношење мера заштите различитих просторних целина, стога и на конституисање заштићених природних добара Војводине, значајних за очување ових драгоцених биogeографских целина и одрживи туризам.

3.5.3 Клима

Клима овог простора заједно са геоморфологијом дефинише врсту вегетације која је аутентична за ово подручје. Разумевање биogeографије је од суштинског значаја за управљање већином дестинација, које су значајне за све активности на отвореном, међу којима је и туризам. Клима има директан утицај на биogeографску дистрибуцију природне вегетације у региону. Заправо, ова два елемента су често неодвојива.

Клима Војводине је умерено континентална са извесним специфичностима. Карактеристичан је велики распон екстремних температура, средње максималне температуре у јулу (средња месечна температура 21,4°C) и средње минималне температуре у јануару (средња месечна температура -1,3°C), а средња годишња температура ваздуха је 11°C, што одговара пролећу. Режим падавина у Војводини носи делом обележје средњоевропског, тј. подунавског режима расподеле падавина, са врло великом неравномерношћу расподеле по месецима. Средња годишња количина падавина у Војводини се креће од 550 – 600 mm/m², где се могу издвојити изразито кишни периоди почетком лета (јун), и периоди без или са малом количином падавина (октобар и март). Од ветрова присутни су кошава, северац и јужни ветар (CODEX, 2013). Повољна војвођанска клима имала је значајног утицаја на формирање карактеристичног биљног и животињског света на овом простору и то у погледу разноврсности организама, од којих су одређени представници врсте ендемични (банатски божур, мргуда идр.). Исти повољан утицај одразио се на формирање карактеристичних станишта попут еолских и влажних средина, који представљају раритетне облике геодиверзитета, карактеристичног за простор покрајине. Ништа мање није значајан утицај климе на друштвене навике и облике живота становника овог простора, који се прилагодио овим климатским особинама.

Поред наведеног, климатске карактеристике Војводине имају значајан утицај и на сезоналност туристичких активности, као и на типове туризма који се могу развијати у овом региону. Топла лета и умерене температуре погодују развоју рекреативног, излетничког и еко-туризма, док благе зиме омогућавају

континуитет туристичких активности током већег дела године. Истовремено, климатски услови утичу и на носећи капацитет простора, посебно у контексту осетљивих екосистема као што су влажна станишта и лесни предели, који су подложни деградацији услед екстремних временских услова и антропогеног притиска. Такође, у условима климатских промена, све је израженија потреба за прилагођавањем управљачких пракси у заштићеним подручјима, како би се ублажили негативни ефекти као што су суше, ерозија и промене у биодиверзитету. У том контексту, разумевање односа између климе, вегетације и туристичких активности представља основу за планирање одрживог туристичког развоја и очување природних ресурса овог подручја.

3.5.4 Хидрографски објекти и влажна станишта

Хидрографску мрежу АП Војводине чине три велике реке: Дунав, Сава и Тиса, са свим својим притокама и каналима. Дунав кроз Војводину протиче у дужини од 358 km (Dalmacija *et al.*, 2011) и целом овом дужином је плован. Дунавски регион Србије је врло значајан и представља део ширег европског простора који гради Горње, Средње и Доње Подунавље. Значајне су и дунавске притоке Тиса (168 km), Сава (206 km) и Тамиш (118 km), између којих је прокопана разграната мрежа канала за наводњавање, одводњавање и транспорт, укупне дужине 939 km, од чега је 673 km пловно. Све реке се одликују малим падом, спорим и кривудавим током, великом акумулативном моћи и склоношћу ка стварању мртваја и меандра, што пружа велику погодност у формирању влажних станишта значајних за флору и фауну (Томić *et al.*, 2004). Протицај Дунава на овом простору дефинисао је 10 засебних влажних станишта и подручја са специфичним природним одликама који представљају очуване, јединствене, ретке, ендемореликтне и посебне целине, и штите се као Специјални резервати природе Горње Подунавље, Карађорђево, Тителски брег, Ковилско-петроварадински рит, Стари Бегеј – Царска бара, Слано Копово, Засавица, Обедска бара, Багремара и Делиблатска пешчара. Имају неизмењене и добро очуване екосистеме на које је антрополошки утицај сведен на минимум. Они су уједно у режиму међународних IPA, IBA, PBA, EMERALD или Рамсарских подручја (Lazić *et al.*, 2008).

Велики број заштићених природних добара на територији Аутономне Покрајине Војводине управо су влажна станишта са ретким биљним и животињским врстама, које узајамно чине једну биогеографску разноврсност. Постоји велики број језера и бара флувијалног, еолског и вештачког порекла. Флувијални објекти углавном су представљени природним или вештачким путем одсечених меандара и речних рукаваца, позиционираним у алувијалним равнинама Дунава, Тисе, Саве и Тамиша. Површинске воде Војводине налазе се у потпуности у сливу Дунава и користе се за водни транспорт, као реципијенти употребљених вода насеља и индустрије, за наводњавање, снабдевање

индустрије, туристичке и спортско-рекреативне активности (Tomić *et al.*, 2004). Постоје флувијална језера на лесној тераси, и то Слано Копово (1,45 km²), Лудашко језеро (2,5 km²), Острово (3,5 km²) и Русанда (4 km²). Еолска језера у Војводини су везана за северне крајеве Бачке, односно делове Суботичко-хоргошке пешчаре и Бачке лесне заравни. До данас се одржао мањи број језера, међу којима се својом површином и количином воде издвајају Палићко језеро (5,6 km²), Лудашко језеро (3,3 km²) и мањи број језера у Бачкој и Банату (Dalmacija *et al.*, 2011).

Генетски посматрано вештачка језера и баре су најбројнији у Војводини. Међу њима посебно су значајне проточне хидроакмулације и рибњаци. Поред хидроакмулације на Тиси, постоји и читав низ проточних језера образовних преграђивањем мањих водотока као што су: Зобнатица, Стара Моравица, Пачир, Панонија, Светићево, Велебит, Чонопља, језера у поточним долинама на падини Фрушке горе попут језера Сот, Кудош, Брује, Међеша и др. Бројни рибњаци представљају велико богатство Војводине. Углавном су изграђени у природним депресијама. Највећа језера-рибњаци у Војводини се налазе код Ечке, Сутјеске, Бача, Бечеја, Жабља, Српског Милетића, Футога и Велебита (Dalmacija *et al.*, 2011). Влажна станишта у Војводини представљају предмет интересовања UNESCO-а јер чине својеврсну оазу живог света. Конвенцију заштићених мочварних подручја – Рамсарску листу, потписало је преко 170 земаља света, међу којима је и Србија (Bridgewater & Kim, 2021). Међу значајним рамсарским подручјима на територији покрајине свакако су: Стари Бегеј, Царска и Обедска бара, а поред ових свакако треба истаћи и важност Засавице, Окањ баре, Лабудовог окна, Ковиљско-петроварадинског рита и других мочварних станишта (Tomić *et al.*, 2004).

Слика 9 приказује примере значајних влажних станишта у Војводини, укључујући језеро Сот на Фрушкој гори и Рамсарско подручје „Лабудово окно“. Ови екосистеми одликују се богатим биодиверзитетом, посебно у погледу водене вегетације и птичијих врста, и представљају важна станишта за бројне ретке и заштићене врсте. Истовремено, они имају значајан потенцијал за развој еко-туризма и образовних активности, уз услов да се њихово коришћење одвија у складу са принципима одрживог управљања и заштите природе.

Слика 9. Језеро Сот на Фрушкој гори и Рамсарко подручје „Лабудово окно“
Извор: Тришић, И.

Влажна станишта штите се посебним режимима заштите с циљем очувања јединственог живог света. Такође, контролишу се и притисци које ова окружења трпе од стране корисника простора. Велики број заштићених подручја на територији Аутономне Покрајине Војводине управо су влажна станишта са ретким биљним и животињским врстама, које узајамно чине једну биогеографску разноврсност и екосистем. Влажна станишта у Војводини поред напред изнетог природног, имају и друштвени утицај. На првом месту истиче се привредни, који се огледа у развоју шумарства, пољопривреде (због квалитетног земљишта и могућности наводњавања), наутичког туризма и посматрања природе, птица и животиња, као и других делатности које могу бити извор новчаних прихода. Значајан је и утицај на културну свест становништва које живи у близини ових станишта. Тај утицај уочава се у стварању свакодневних навика у односу према овим вредностима, начину градње кућа, стилу живота и другим социо-културним облицима понашања, који су формирани управо под дејством ових природних вредности. Поред наведених, треба истаћи и научно-образовни и рекреативни значај јер су ови простори уједно и терени са атрактивним атрибутима туристичких мотива. Све то потврђује заинтересованост различитих привредних и друштвених структура за коришћење ових влажних станишта. Зато је неопходно ускладити све потребе и ставити их у корелативну везу са функцијом заштите природе (Stojanović, 2011). Због наведених карактеристика и потенцијала за развој одрживог туризма, у овом раду посебно су испитивани паркови природе „Палићко језеро“, „Русанда“ и „Поњавица“, и специјални резервати природе „Обедска бара“, „Засавица“, „Ковиљско-петровардински рит“ и „Краљевац“.

3.5.5 Биогеографске вредности

Подручје Војводине се традиционално убраја у најистраженије делове Србије, будући да је од 1699. до 1918. године било у саставу Хабзбуршке односно Аустро-Угарске царевине, и да је привлачило пажњу бројних истраживача живог света, почевши од XVIII века. Па ипак, и поред многих података, до данас није познат тачан број врста и подврста виших биљака, мада се упоређењем са низијским деловима Мађарске, претпоставља да би овај број могао износити око 1.800 врста и подврста. Што се тиче флоре маховина и јетрењача (бриофлоре), Војводина спада у најмање истражене делове Србије са спорадичним подацима, објављеним током последњих стотинак година (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2016. godinu, 2017). У раду су анализирани најзначајније биљне и животињске врсте које су у великој мери утицале на доношење статуса и режима заштите.

Банатски божур (*Paeonia officinalis* L. Subsp. *Banatica*), постао је изузетно ретка врста. Мониторинг ове критично угрожене и строго заштићене врсте, спроводи се у континуитету од 1994. године. У СРП „Делиблатска пешчара“, очувана је једина популација ове ретке врсте у Србији, око 50 јединки (Panjković & Stojnić, 2011). У оквиру мониторинга стања популације прати се: бројност, узрасна структура, биометријске карактеристике и распоред јединки унутар две групе божура. Од 1996. године у три наврата су спроведене активне мере са уклањањем жбуња, а 2011. и 2012. године санитарна сеча и проред дрвећа како би се обезбедио продор светлости. Бројност популације је у протекле две деценије од једва 40 вегетативних јединки повећана на просечно 60 до 80 јединки. У протеклим годинама, када су спроведене активне мере, јављало се и преко 100 јединки. После неуспешних покушаја одгоја културе ткива и исклијавања у Институту за семенарство, Нови Сад и Институту за биолошка истраживања „Синиша Станковић“ у Београду, нису спровођене активности на репродукцији, због угрожености популације. Након опоравка планира се реинтродукција ризома божура на његова природна станишта, за шта су издвојене површине у светлим храстовим шумама у Делиблатској пешчари (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2020. godinu, 2019; Stojšić, 2011; Trišić *et al.*, 2023a).

Степски божур (*Paeonia tenuifolia*) је заштићен конвенцијом о заштити европских дивљих врста и природних станишта – Бернском конвенцијом и налази се у Црвеној књизи флоре Србије (I том – прелиминарна листа најугроженијих биљака). Вишегодишња је зељаста биљка, висок до 60 cm. Цвета од априла до маја. Расте на сувим и песковитим стаништима степских предела Делиблатске пешчаре (Prijić *et al.*, 2023). Непосредно је угрожена од излетника због лепих цветова (Retke, ranjive i ugrožene biljne i životinjske vrste na području JP “Vojvodinašume“, 2011).

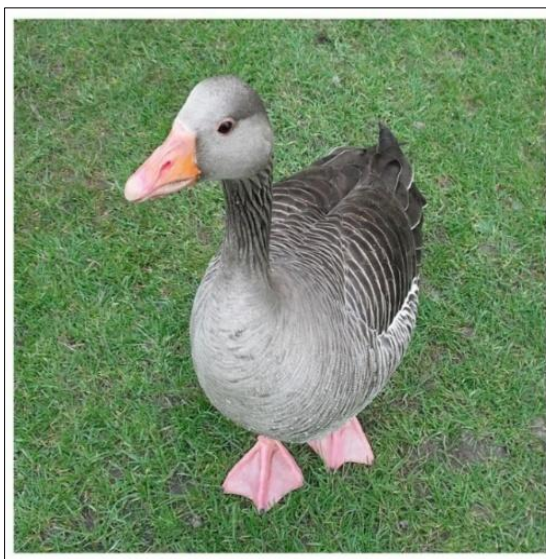
Кукурјак (*Eranthis hyemalis*) је крајње угрожен таксон у Србији и строго заштићен (Petrović & Lakušić, 2017). Једино потврђено станиште ове врсте у Србији је у оквиру СРП „Багremaра“ у општини Бачка Паланка (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, 2020). Врста је заштићена као природна реткост, а станишта на којем расте строго су контролисана (Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva, 2016). Специјални резерват природе „Багremaра“ због станишта кукурјака, има статус природног добра од изузетног значаја за Републику Србију – I категорије. Резерват је истовремено једини научни пункт за проучавање кукурјака у „in situ“ условима са аспекта екологије, популације, еколошких особености станишта и заштите врсте. Као ранопролећна врста геофита, која цвета и испод снега, кукурјак може да послужи и као врста индикатор глобалних климатских промена јер су уочене промене у развојним стадијумима, будући да цвета од средине јануара до средине марта, у зависности од температуре ваздуха и земљишта (Panjković, 2011).

Јесењи зумбул (*Scilla autumnalis*) је распрострањен на слатинама Бачке и Баната. Угрожен је због специфичног водног режима заслањених станишта, услед изградње мелиоративних канала, затим услед претеране испаше, гажења и атрактивности његових цветова. Ова строго заштићена врста је данас ограничена на мали број локалитета у Подунављу и Банату (претежно дуж Тисе) (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, 2020). Пешчарска перуника (*Iris arenaria*) насељава подручје Селевењске шуме, где се налази и једина витална субпопулација у Србији, која броји преко 50 јединки. Захваљујући активностима многих субјеката у заштити, популација пешчарске перунике није директно угрожена, али обрастање шумско-степских и пешчарских станишта у непосредној околини доводи у питање дугорочни опстанак ове врсте (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, 2020).

Простор АП Војводине насељава 75 врста сисара, сврстаних у 6 редова: бубоједи (*Insectivora*), слепи мишеви (*Chiroptera*), глодари (*Rodentia*), паглодари (*Lagomorpha*), звери (*Carnivora*) и папкари (*Artiodactyla*), што чини 76,5% укупног броја сисара (98) који живе у Републици Србији. Од тог броја, 37 врста су у Војводини строго заштићене према Правилнику о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста („Службени гласник РС“, бр. 5/10). Треба напоменути да је дивља мачка (*Felis silvestris*) строго заштићена врста само на територији Војводине, док вук (*Canis lupus*) има статус строго заштићене врсте на овој територији, изузев на подручју ловишта Делиблатске пешчаре и Вршачких планина, где се штити као заштићена дивља врста. Од заштићених 10 врста (срна, јелен, дивља свиња, шакал, лисица, куна белица, куна златица, јазавац, сиви пух и зец) су ловне, чији су статус и режим заштите регулисани прописима из области ловства. На простору Војводине живе 3 алохтоне врсте (јелен лопатар, белорепи јелен и муфлон) које су унесене

још половином прошлог века у нека ограђена ловишта (Карађорђево, Суботичке шуме) у циљу повећања понуде ловне дивљачи. Орнитофауна заштићених подручја Војводине представља важан природни потенцијал. Изузетно ретке врсте птица трајно настањују ова подручја, користе их периодично или као одмориште на својим миграторским рутама из различитих праваца света. Популација птица је значајна за одржавање целокупног екосистема. Поред тога, развој туризма посматрања птица у фокусу интересовања бројних туриста. Научно-истраживачки, едукативни, екотуризам и туризам посматрања и фотографисања птица у директној су вези са орнитофауном.

Слика 10 приказује сиву гуску (*Anser anser*), једну од карактеристичних врста влажних станишта, која има значајну улогу у очувању биодиверзитета Рамсарског подручја „Лабудово окно“. Присуство оваквих врста указује на очуваност екосистема и повољне услове станишта, који омогућавају њихов опстанак и размножавање. Истовремено, атрактивност орнитофауне представља важан ресурс за развој специјализованих облика туризма, као што су посматрање птица (birdwatching) и фотографски туризам. Ови облици туризма, уколико се адекватно управљају, могу допринети подизању свести о значају заштите птица и њихових станишта, као и обезбеђивању додатних прихода за локалну заједницу. Међутим, неопходно је спроводити контролисан приступ и минимизирати узнемиравање врста, како би се очувала природна равнотежа и дугорочна одрживост ових екосистема.

Слика 10. Сива гуска (*Anser anser*), Рамсарско подручје „Лабудово окно“
Извор: Тришић, И.

Од укупно 307 строго заштићених врста птица у Србији, у Војводини су регистроване 283 врсте. Међу најугроженијим гнездарицама у Војводини су велика дропља (*Otis tarda*), орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*) и орао крсташ (*Aquila heliaca*). Значајно је поменути и гнездарице чија је бројност у Војводини мала или је у опадању, али нису значајно угрожене, попут риђоглавог гњурца (*Podiceps griseigena*), ражња (*Plegadis falcinellus*) и кликташа (*Aquila pomarina*). Код појединих врста бележи се раст популације што је резултат активних мера заштите. Такви су мали вранац (*Phalacrocorax pygmeus*), чија је бројност последњих година порасла на 1.300 гнездећих парова, и модроврана (*Coracias garrulus*) чија је бројност са 15-20 порасла на 155 гнездећих парова.

Подаци приказани у Табели 8 указују на значајан негативан утицај човека на строго заштићене врсте птица, који се огледа у великом броју годишње страдалих јединки. Посебно се издвајају врсте као што су мишар (*Buteo buteo*), штиглић (*Carduelis carduelis*) и конопљарка (*Carduelis cannabina*), код којих је забележен највећи број страдања, што указује на њихову изложеност различитим облицима антропогеног притиска. Ови притисци могу бити последица криволова, уништавања станишта, загађења животне средине, као и индиректних утицаја као што су урбанизација и интензивирање пољопривреде. Анализа табеле показује да нису угрожене само ретке и специфичне врсте, већ и оне које су шире распрострањене, што додатно наглашава обим и комплексност проблема. Грабљивице, као што су кобац (*Accipiter gentilis*) и утина (*Asio otus*), као и водене врсте попут малог ронца (*Mergus albellus*) и патке дупљашице (*Bucephala clangula*), указују на то да су различити типови станишта – шумски, пољопривредни и водени екосистеми – подједнако изложени негативним утицајима.

Табела 8. Утицај човека на строго заштићене врсте птица

	врста	латински назив	годишње убијене јединке
1.	Мишар	<i>Buteo buteo</i>	7.000
2.	Штиглић	<i>Carduelis carduelis</i>	2.500
3.	Конопљарка	<i>Carduelis cannabina</i>	1.500
4.	Зимовка	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	750
5.	Утина	<i>Asio otus</i>	500
6.	Кобац	<i>Accipiter gentilis</i>	500
7.	Жутарица	<i>Serinus serinus</i>	500
8.	Мали ронац	<i>Mergus albellus</i>	400
9.	Дрозд певач	<i>Turdus philomelos</i>	400
10.	Патка дупљашица	<i>Bucephala clangula</i>	300
11.	Мали вранац	<i>Phalacrocorax pygmeus</i>	300

12.	Ветрушка	<i>Falco tinnunculus</i>	300
13.	Мали славуј	<i>Luscinia megarhynchos</i>	250
14.	Крекетаљка	<i>Anas strepera</i>	200
15.	Пчеларица	<i>Merops apiaster</i>	200
16.	Патка кашикара	<i>Anas clypeata</i>	150

Извор: Stojnić *et al.*, 2015.

Ови подаци указују на потребу за јачањем мера заштите, укључујући строжи надзор, ефикаснију примену законске регулативе и континуирану едукацију локалног становништва и посетилаца. Посебан значај има интеграција мера заштите у планирање туристичких активности, како би се минимизирало узнемиравање птица и очувала њихова станишта. У том контексту, Табела 8 представља важан индикатор степена угрожености орнитофауне и основу за креирање одрживих стратегија управљања заштићеним подручјима. Од 24 врсте гмизаваца које живе на територији Србије, подручје Војводине насељава 16 врста. Од тог броја, 10 врста је строго заштићено, док су две врсте са статусом заштићених. По регионима, највећи број врста водоземаца је регистрован у Банату – 16, у Срему – 15 и у Бачкој – 14. А од гмизаваца се моху издвојити поскок (*Vipera ammodytes*), степски гуштер (*Podarcis tauricus*) и кратконоги гуштер (*Ablepharus kitaibelii*) (Stojnić *et al.*, 2015).

Са 21 регистрованом врстом водоземаца, Србија се по богатству батрахофауне налази на другом месту међу балканским земљама и има 22 регистроване врсте, односно у Србији се може наћи 25% врста од укупно познатих 85, које насељавају простор целе Европе. Од тог броја, подручје Војводине насељава 16 врста, од којих је 13 строго заштићено, а 3 врсте имају статус заштићених. По регионима, највећи број врста водоземаца регистрован је у Банату – 16, у Срему – 13 и у Бачкој – 11. Од 16 врста водоземаца које насељавају простор Војводине, треба издвојити сиријску чешњарку (*Pelobates syriacus*) и подунавског мрмољка (*Triturus dobrogicus*).

У водотоцима и стајаћим водама на територији АП Војводине забележено је око 75 врста слатководних риба из 17 породица. Коначан број познатих слатководних врста риба није могуће тачно одредити, услед таксономских статуса појединих врста. Такође, поједине миграторне врсте из породица јесетри (*Acipenseridae*) и слатководне харинге (*Clupeidae*) су забележене са појединачним примерцима, односно случајним налазима. Сви водотоци се налазе унутар сливног подручја Дунава, односно припадају црноморском сливу. Фауна рибљих подручја је типична за горњи и средњи ципринидни (шарански) регион, а јављају се и врсте које насељавају узводнији, мренски регион. Са највише врста су заступљене породице шарана (*Cyprinidae*) и гргеча (*Percidae*), док су остале породице заступљене са пет или мање врста. Од 30 строго заштићених врста и 34 заштићене врсте риба у Србији, на

подручју Војводине је забележено 17 строго заштићених и 28 заштићених врста риба (Stojnić *et al.*, 2015). Међу најзначајнијим представницима заштићених фаунистичких врста налазе се:

1. Мргуда (*Umbra krameri*) је једини представник породице умбра у Европи. Ова мала риба, која не достиже величину преко 12 cm, сматра се једним од најближих рођака штуке. Као што јој народни назив каже, црнку препознајемо по тамној обојености, али и великој глави у односу на остатак тела и заобљеном репном перају. У питању је становник стајаћих вода (бара, мочвара, плавних зона), где обитава крећући се између воденог растиња и хранећи се воденим инсектима и ситним организмима. Овај минијатурни грабљивац познат је по одређеним карактеристикама. Мргуда се често креће таласастим покретима дугачког леђног пераја и на тај начин може неопажено да се прикраде плену. Поред тога, има способност удисања атмосферског ваздуха и издвајања кисеоника уз помоћ посебног рибљег мехура. Ово јој омогућава да преживи ако станиште у којем се налази остане без воде (Mesaroš, 2014). Мргуда у Србији има статус строго заштићене дивље врсте. На основу IUCN Црвене листе угрожених врста (Red List of Threatened Species) има статус рањиве врсте – Vulnerable (VU). На националном нивоу има статус критично угрожене врсте (CR) и налази се у непосредној опасности од ишчезавања (Извештај о спровођењу програма заштите природних добара за 2019. godinu, 2020). Поред Мргуде, водена станишта Војводине насељавају и строго заштићене врсте риба: белица (*Leucaspis delineatus*), лињак (*Tinca tinca*), гавчица (*Rhodeus sericeus*) и вијуница (*Cobitis elongata*). У воденим површинама присутне су и заштићене врсте: деверика (*Abramis brama*), кесера (*Ballerus ballerus*), буцов (*Leuciscus aspius*), мрена (*Barbus barbus*), шаран (*Cyprinus carpio*), јаз (*Leuciscus idus*), зимски манић (*Lota lota*), штука (*Esox lucius*), смуђ (*Sander lucioperca*) и бандар (*Perca fluviatilis*) (Stojnić *et al.*, 2015).

2. Велика дропља (*Otis tarda*) је глобално угрожена врста, чија се популација у Србији процењује на свега 15 јединки. Иако је подручје које насељава ова птица данас заштићено као Специјални резерват природе „Пашњаци велике дропље“ у северном Банату, популација је и даље у опадању и постоји могућност ишчезавања. Поред проблема малобројности, присутни су тровање јединки пестицидима и инсектицидима, утицај бројних предатора који уништавају јаја и младунце у резервату, као и отворена питања везана за управљање и коришћење простора (Mesaroš, 2014). Удружење орнитолога Србије данас се са посебном пажњом односи према овој врсти (Извештај о спровођењу програма заштите природних добара за 2019. godinu, 2020).

3. Орао крсташ (*Aquila heliaca*) је глобално угрожена врста у свету чија се популација у Србији процењује на свега 5-8 гнездећих парова (на Балкану 30-40 парова) (Stojnić *et al.*, 2015; Ristić & Ristić, 2021). Орао крсташ спада у групу правих орлова, чије су ноге обрасле перјем. Храни се живим пленом (птицама и сисарима) или угинулим животињама. Због овог начина исхране, често се

контаминира отровом преко већ отрованих животиња и глодара са пољопривредних земљишта (Grubač & Stojnić, 2011). Делиблатска пешчара је током 70-их година прошлог века представљала једно од најважнијих гнездилишта ове врсте у Европи, док је данас то случај само на Фрушкој гори. Заштићен је Конвенцијом о међународном промету угрожених врста дивље флоре и фауне – CITES, Конвенцијом о заштити миграторних врста дивљих животиња – Бонском конвенцијом, Директивом о заштити дивљих птица, Правилником о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива – Прилог I – строго заштићене врсте (Службени гласник Републике Србије, бр. 05/10) и налази се на Црвеној листи угрожених врста IUCN (Stojnić, 2011). На територији покрајине постоје бројна удружења заштитника природе и волонтера чији је заштитни знак управо орао крсташ. Удружења генеришу помоћ бројних државних апарата у праћењу јединки и обезбеђењу ареала. Постоје и акције контроле коришћења пољопривредних средстава са околних обрадивих површина, како не би дошло до нежељених утицаја на преостале примерке.

4. Орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*) спада у групу станарица. Насељава подручја влажних станишта која су обрасла шумом. Прави велика гнезда при врху дрвећа на висини од 15 до 30 m. Овако направљено гнездо користи више година. Популација у нашој земљи броји свега око 60 – 70 парова. Угрожен је нестајањем природних шума, тровањем забрањеним пољопривредним средством фураданом¹ и криволовом. Исхрана му је врло разноврсна. Заштићен је истим међународним и националним законским оквирима као орао крсташ и налази се на Црвеној листи угрожених врста по IUCN-у (Mesaroš, 2014).

5. Степски соко (*Falco cherrug*) представља врсту од глобалног значаја. Насељава искључиво Војводину, посебно Банат и Бачку. Редован је на Малом песку и око Делиблатске пешчаре. У Срему је све ређи и на ивици је нестајања. Сви забележени парови гнезде се на стубовима високонапонских далековаода, што представља велику опасност за ову птицу. У првој деценији 21. века идентификовано је 50-60 парова, од којих су готово сви забележени у Војводини (Mesaroš, 2014).

6. Текуница (*Spermophilus citellus*) је глодар који насељава централну и југоисточну Европу. Ареал распрострањености ове врсте је у значајној мери редукван и фрагментисан. Од некада бројних популација ове врсте у нашој земљи данас су опстале малобројне које су међусобно изоловане и у директној опасности од нестајања. Најбројније популације текуница задржале су се на

¹фурадан 35ST је хемијско средство које се употребљавало у пољопривреди. Користи се за сузбијање инсеката штеточина у фази клијавости семена. Представља јак токсин, тако да је забрањен 2014. године и нема га у слободној продаји али се још увек користи. Глодари који се нахране семеном третираним овим средством, представљају лаку мету грабљивицама, међу којима су и ретке и заштићене врсте птица.

простору Војводине, на степским и слатинским пашњацима, какви су простори око Делиблатске пешчаре, Палића, Суботице и Фрушке горе. Разлог нестајања су експлоатација ресурса и претварање терена у обрадиве пољопривредне површине (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, 2020).

7. Дабар (*Castor fiber*) је аутохтона врста сисара Србије. Рестаурација плавних и мочварних подручја нарочито у Војводини представља једну од успешних мера на унапређењу биодиверзитета за дабра. Поново је насељен (реинтродукован) у Засавицу 21.04.2004. године, а убрзо и у Обедску бару. У претходном периоду раширио се дуж река Дрине, Саве, Тамиша, Дунава и Тисе. Присуство дабра у фауни заштићених подручја представља позитиван резултат програма заштите. Ови програми заштите и повратка дабра у заштићена подручја Војводине представљају значајан подухват у популаризацији заштите природе и очувању биолошке разноврсности. Дабар директно утиче на развој еколошког и едукативног туризма у заштићеним подручјима (Stojnić *et al.*, 2015).

8. Дивља мачка (*Felis silvestris*) у Војводини насељава очуване остатке некада великих шумских комплекса и ритских шума око подручја река. Основни угрожавајући фактор за опстанак ове врсте је деградација или уништавање станишта. Ова ретка врста се угрожава радовима у шумарству, неконтролисаним кретањем људи, псима и мачкама луталицама. Значајан број јединки страда на путевима где не постоје изграђени прелази за животиње. Применом хемијских средстава у пољопривреди и шумарству којима се регулише број глодара, често долази до тровања дивље мачке (Mesaroš, 2014).

9. Видра (*Lutra lutra*) је врста која првенствено насељава водене токове и обалне појасеве као места за одгајање младих. На простору АП Војводине видра се може наћи на појединим водотоцима, од великих река до каналских система какав је ДТД. Као предатор чија је основа исхране риба, осетљива је на загађење водотока и еутрофикацију. Изградњом путне мреже видре често страдају на путевима, посебно младе јединке које су у потрази за новом територијом. Упркос угрожавајућим факторима, популација ове врсте је још увек стабилна (Stojnić *et al.*, 2015).

Поред тога што имају биолошку вредност и утичу на специјску разноврсност, наведени представници флоре и фауне могу имати изузетан едукативан значај за посетиоце у заштићеним подручјима. Пример за то су мргуда и дабар, који су већ увелико важан део едукативних и научних програма у склопу различитих образовних активности. Последњих година јавља се значајно интересовање за едукацијом и учешћем у програмима изучавања и заштите других угрожених врста попут праћења птица грабљивица и реинтродукције појединих врста. Различита удружења остварују значајну сарадњу са управљачима заштићених подручја у заједничким активностима промоције и спровођења едукације о значају заштите. У склопу визиторских

центара одређених заштићених подручја, обавља се едукација посетилаца о биогеографским вредностима подручја. Посебно интересовање за флору и фауну исказују учесници туризма посматрања природе, птица и животиња. За те потребе се изграђује велики број осматрачница, које су саставни део објеката за реализацију туризма у оквиру заштићених подручја. Едукатори и обучени водичи имају задатак да упознају посетиоце са основним вредностима, значајем очувања природних вредности и о мерама које се предузимају како би се очували простор и врсте. У великом броју заштићених подручја Војводине, своје запослење и волонтерски статус нашао је значајан број представника локалне заједнице. На овај начин туризам утиче на стварање позитивних односа и интеракције између посетилаца и локалног становништва, што доприноси позитивним социо-културним вредностима.

Додатно, едукативна функција туризма у заштићеним подручјима доприноси развоју еколошке свести и одговорног понашања посетилаца, што је један од кључних предуслова за дугорочно очување природних ресурса. Кроз интерактивне програме, радионице, вођене туре и интерпретативне садржаје, посетиоци се активно укључују у процес учења, што омогућава боље разумевање комплексних еколошких процеса и значаја биодиверзитета (Demirović Bajrami *et al.*, 2020). Овакви облици едукације често превазилазе класичан информативни приступ и доприносе формирању личног односа посетилаца према природи. У том контексту, заштићена подручја постају „отворене учионице“ у којима се спајају наука, образовање и туризам.

4. СИСТЕМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

Поред бројних утицаја туризма на економију, друштво и природно окружење, неопходно је да се простори у којима се реализују туристичка кретања подвргну процесу планирања и заштите, како би се туризам интегрисао у контекст општег привредног и друштвеног развоја. Деградирани, а незаштићени простори тешко се могу ревитализовати, чиме се драстично умањује њихово атрактивно дејство. Кроз процес заштите неопходно је минимизирати све конфликте који се могу појавити између туризма као делатности и осталих привредних и друштвених субјеката. Овај процес мора развијати позитиван однос према животној средини, туристичким ресурсима и економским интересима локалне заједнице. Туризам је растућа привреда у којој се ефекти тешко могу уочити на краткорочан период, док су дугорочни ефекти више него добри. Туризам са једне стране доноси нова радна места, пораст улагања, утиче на повећање националног дохотка, развија инфраструктуру, обезбеђује систем услуга које могу користити и локалној заједници, даје шансу странцима да науче више о другим земљама итд. С друге стране, туризам производи социјалне проблеме, деградира природно и културно наслеђе, подстиче нежељене економске и политичке промене, поседује проблем сезоналности итд. Туристички развој дестинација мора се водити планско осмишљеном политиком, која не сме бити искључиво одраз жеље за профитом. Сваки од интересних субјеката туризма има улогу у туристичком развоју и одговоран је за утицаје које туризам реализује на окружење, било да су утицаји позитивни или негативни.

Улога државе у туризму је базирана на пружању новчане подршке и увођење забрана и ограничења. Ова помоћ кроз владине органе и организације може бити бескорисна уколико се негативни утицаји учестало понављају. Кроз законодавство и контролу, држава има моћ у одређивању правца туристичког развоја, а велики део те моћи мора тежити ка интересима у заштити животне средине и социо-културних вредности. Свој велики део надлежности држава путем министарстава може пренети на локални ниво контроле. Уколико сама заједница утиче у планирању туризма, његовој заштити кроз конзервацију простора и ресурса, могу се очекивати позитивни резултати по све субјекте туристичке привреде. Треба констатовати да иза сваког квалитетног планирања заштите стоји економски добитак који је иницијатор свих поступака. И коначно, сами учесници туристичких кретања морају дати свој велики допринос у процесу заштите свих туристички расположивих атрибута. Владе земаља имају на располагању велики број могућности којима могу спречити негативне утицаје туризма. Показатељи да владе на националном, регионалном и локалном нивоу могу имплементирати скуп политика и планираних мера и активности, којима се могу спречити ови утицаји су (Holden, 2016):

- Оснивање заштићених природних добара на националном нивоу какви су национални паркови или неки други заштићени предели;
- Заштита од стране светске природне или културне баштине под UNESCO статусом;
- Зонирањем заштићеног простора и увођењем носећег капацитета;
- Етичким кодексима којима ће се утицати на понашање потрошача у туризму.

Због растућих проблема нарушавања простора и његових ресурса развојним туристичким активностима, комплетна светска јавност почела је иницирати међународну сарадњу на пољима спречавања ових утицаја још половином 19. века. Из тог разлога су се у оквиру Организације уједињених нација (UN) формирале специјалне институције и агенције за праћење проблема утицаја на животну средину, те су остварене сарадње ка предузимању мера и активности заштите животне средине и културно-историјског наслеђа. Анализом различитих писаних података и њиховим упоређивањем, могу се издвојити одређене делатности значајних институција на међународном нивоу, као и значај имплементације појединих глобалних аката, листа и режима заштите, као и активности других субјеката у системима заштите. Међу најзначајнијим истичу се (Maksin *et al.*, 2011; Stojanović, 2006):

- ✓ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) је организација за образовање, науку и културу Уједињених Нација, основана 16. новембра 1945. године, са седиштем у Паризу. Промовише међународну сарадњу из области образовања, науке, културе и комуникације, између 193 земље чланице и 6 придружених земаља.
- ✓ UNEP (United Nations Environment Programme), институција чији је програм еколошка заштита животне средине, основана 1972. године са седиштем у Кенији.
- ✓ IUCN (International Union for the Conservation of Nature), чија скраћеница потиче од старог назива – Међународна организација за заштиту природе. Ова организација формирана је 1948. године, са седиштем у Швајцарској. IUCN у партнерству са UNEP Светским центром за мониторинг и очување, интензивно прати напредак светске заштите, где је циљ да се конзервира најмање 17% површине земље и 10% морског подручја.

Слика 11 приказује најзначајније међународне ознаке и организације у области заштите природе и културне баштине, укључујући UNESCO, UNEP, IUCN и MaB програм. Ови симболи указују на глобалне стандарде и иницијативе усмерене ка очувању биодиверзитета и одрживом управљању заштићеним подручјима.

Слика 11. Препознатљиви заштитни знаци UNESCO, UNEP, IUCN, MaB и Светска баштина

Извор: Стојановић, 2006.

UNESCO и IUCN су још давне 1978. године спровели опсежне анализе светске баштине и идентификовали потребу да се формирају две категорије добара, односно две врсте међународних статуса свих заштићених светских културних и природних добара. Те категорије су Резерват биосфере – MaB (Man and Biosphere) и Светска баштина. Програм Човек и биосфера (MaB) се темљи на истраживањима са намером пружања важних информација у решавању проблема природних ресурса и питања животне средине. Сваку номинацију детаљно анализира саветодавни комитет за резервате биосфере и извештај прослеђује Међународном координационом већу за MaB програм. Овај савет доноси одлуку о именовању статуса заштите, а руководство UNESCO-а обавештава матичну државу о одлуци (Eagles *et al.*, 2001).

Слика 12. Значајна UNESCO културна баштина (атински Акропољ и Епидаурус)

Извор: Тришић, И.

Примери културне баштине која је под заштитом UNESCO-а приказани су на Слици 12, где су представљени атински Акропољ и античко позориште у Епидаурусу. Ови локалитети представљају изузетне вредности светске културне баштине, које имају не само историјски и уметнички значај, већ и важну улогу у савременом туризму. Њихова заштита и очување омогућавају дугорочну валоризацију кроз одрживе туристичке активности, које доприносе економском развоју и промоцији културног идентитета. Истовремено, ови примери указују на изазове управљања великим бројем посетилаца, што захтева примену адекватних мера контроле, планирања и интерпретације, како би се спречила деградација локалитета. У том контексту, UNESCO статус не представља само признање, већ и обавезу за очување и одрживо коришћење културних добара у складу са међународним стандардима заштите.

Природне и културне вредности на листама Човек и биосфера и Светска културна и природна баштина значајан су ресурс туристичке понуде бројних држава. На МаВ листи у свету налази се: Делта Дунава у Румунији, Национални парк Донана у Шпанији, Кишкуншаг у Мађарској, Ичкеул у Тунису, Амбосели у Кенији и централни Амазон у Бразилу (Stojanović, 2023). На листи Светске културне или природне баштине до 2026. године је уписано укупно 1.248 добара у преко 170 земаља света. Од тога су 972 културна, 235 природних и 41 мешовито добро, од којих је преко 50 издвојено као посебно угрожено. Од укупног броја заштићених добара, 46,47% се налази на територији Северне Америке и Европе, док је најмањи проценат (7,77%) заступљен на територији арапских земаља (World Heritage List Statistics, 2026). Владе многих земаља имају на располагању велики број могућности којима могу спречити негативне утицаје туризма на простор. Сprovedеним анализама и студијама случаја, закључује се да оне на националном, регионалном и локалном нивоу могу имплементирати велики скуп политика, планираних мера и активности, којима се могу спречити лоши утицаји, и то кроз:

- Конституисање заштићених подручја кроз законодавство, на пример, успостављањем статуса националних паркова и аплицирањем за међународно признавање значајних простора, као што је Светска баштина, чији статус доноси UNESCO;

- Спровођење мера планирања коришћења простора као што су зонирање, носећи капацитет простора и граница прихватљивих промена кроз контролу развоја;

- За одређене врсте пројеката обавезна је анализа утицаја на животну средину;

- Подстицање координације између владиних одељења око спровођења политике заштите животне средине и ступања у дијалог са приватним сектором, како би се подстакло усвајање еколошке политике;

- Подстицање координације између владиних сектора око имплементације политике заштите животне средине и ступања у дијалог са

приватним сектором, како би се подстакло усвајање политика управљања заштитом животне средине, као што су еколошка ревизија и развој система управљања заштитом животне средине (Stojanović, 2006; Holden, 2008).

Успостављањем режима заштите до 2026. године, у Србији је заштићено око 470 природних добара која захватају површину од 832.963 ha (Zaštićena prirodna dobra u Republici Srbiji, 2026). По том критеријуму, она се сврстава у европске земље са релативно малим уделом простора под заштитом природног наслеђа у површини државне територије (9,41%). Како се наводи у евиденцији Завода за заштиту природе Србије, до 2026. заштићено је 5 националних паркова, 62 резервата природе (строгих и специјалних), 22 парка природе, 34 природних простора око споменика културе и места од историјског значаја, 33 предела од којих је 26 предела изузетних одлика, и 307 споменика природе (ботаничко-дендролошких, геоморфолошких, геолошких и хидролошких). На листи Светске природне баштине нема уписаних добара. У Републици Србији су успостављена два Резервата биосфере у оквиру UNESCO-овог Програма Човек и биосфера (MaB): Голија-Студеница (2001. године) и Горње Подунавље (2017. године) као део Резервата биосфере „Бачко Подунавље“. Поред наведеног специјалног резервата природе, Бачко Подунавље чине и Парк природе Тиквара, Специјални резерват природе „Карађорђево“ и заштићена подручја Шума Јунаковић и Букински храстик.

UNESCO је 15. септембра 2021. године установио Прекогранични резерват биосфере „Мура-Драва-Дунав“, назван „Европски Амазон“, са укупном површином од 930.000 хектара, распоређених у 13 засебних заштићених подручја Аустрије, Словеније, Хрватске, Мађарске и Србије, и која укључују 700 km тока река Муре, Драве и Дунава. Саставни део овог великог резервата биосфере је и Бачко Подунавље (Trišić *et al.*, 2022b). Године 1993, Завод за заштиту природе номиновао је 5 добара за стицање статуса Светске природне баштине: национални паркови Ђердап, Тара и Шар-планина, Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ и Споменик природе „Ђавоља варош“ (Maksin-Mićić, 2008). На територији Републике Србије је до сада проглашено 5 добара Светске културне баштине: Стари Рас и Сопоћани, манастир Студеница, Средњовековни споменици на Косову, Гамзиград – Ромулијана и Стећци у западној Србији (World Heritage List Statistics, 2024). У Војводини је до данас је под заштиту стављено 138 природних добара, на укупној површини од око 148.599,6 хектара, што чини 6,91% њене територије, што је свакако још увек мала површина. Заштитом су обухваћени: 1 национални парк, 3 предела изузетних одлика, 16 специјалних резервата природе, 8 строгих резервата природе, 10 паркова природе, 53 споменика природе као и природна добра других категорија (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, (2020); Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine, 2020). Заштитом је обухваћено преко 300

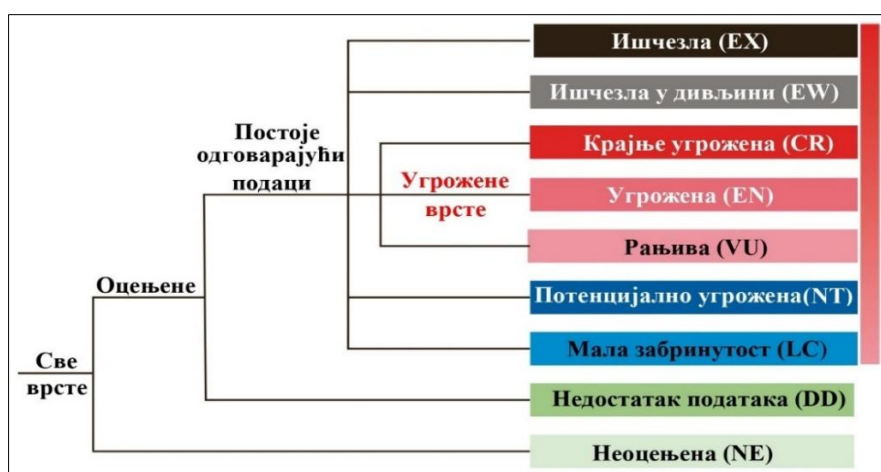
биљних и животињских врста са статусом природних реткости. Један број природних добара има међународни статус или је кандидован за стицање истог (Puzović *et al.*, 2015). На основу резултата изведених и завршених студија заштите у периоду од 2010 до 2015. године, заштита се може успоставити на 189.125,23 ha или на 8,79% територије Војводине.

Шетње, вожње пловилима и други облици рекреације у природним подручјима у Војводини и даље су мањег обима, да би се могло говорити о значајнијем утицају. Изузетак чини период првомајских празника, када се јавља велики број посетилаца на већини заштићених подручја, као и на евидентираним стаништима заштићених врста. Присуство људи (бука, ложење ватре, гажење вегетације, брање цвећа и другог растиња) у периоду када је већина врста у фази размножавања води до бројних непожељних последица. Смањењу негативних утицаја у многоне доприноси стручна процена капацитета простора, као и издвајање и опремање просторних целина намењених за посетиоце (едукативне и рекреативне стазе, осматрачице, пунктови за одмор и рекреацију и сл.). Негативни утицаји пешачења, јахања и немоторизованих возила су забележени на трећини (32,5%) заштићених подручја, а само 20% њих је без утицаја моторизованих возила. Честа појава у НП „Фрушка гора“ је вожња мотоцикала по шумским путевима и стазама. И поред залагања чуварске службе, не постоји одговарајући правни и практични механизми да се ова појава заустави или ублажи. Само на 30% заштићених подручја је изграђен неки облик спортске или рекреативне инфраструктуре, половина њих испољава негативан утицај ниског интензитета на природне вредности, а четири подручја (међу којима је и НП „Фрушка гора“) трпе овакве утицаје из непосредног окружења. Управљачи 6 заштићених подручја (15%) се суочавају са проблематиком спорта на води, што је половина њих успешно регулисала актом о заштити. Најчешћи вид бесправне градње у заштићеним подручјима представљају изграђене викендице и бесправни објекти у насељима, без обзира на ограничене капацитете. Поред викендица, молови које власници викенд објеката постављају како би пришли воденим површинама, такође представљају најшири облик узурпација заштићених подручја. У Националном парку „Фрушка гора“ су се у периоду од 2008-2014, десила 103 случаја бесправне градње која се односи на објекте који се налазе у Чортановачкој шуми. Због наведених проблема потребно је спровести значајније управљачке мере и контроле коришћења простора у заштићеним подручјима (Stojnić *et al.*, 2015).

4.1 IUCN Листа угрожених врста

IUCN Црвена листа представља скуп информација о статусу очувања биљака, животиња и гљива. Укључује и процену ризика од изумирања врста у случају одсуства мера заштите. Врсте су сврстане у једну од осам категорија

угрожености на основу примене критеријума у вези са величином, структуром и распрострањеношћу популације. Врсте које су означене као Крајње угрожене (CR), Угрожене (EN) или Осетљиве (VU) сматрају се угроженим (Слика 13). IUCN Црвена листа пружа неопходне информације о еколошким потребама врста, стаништима, угрожавајућим факторима са којима се врсте суочавају и мерама заштите које је потребно предузети у циљу смањења или спречавања ризика од изумирања. Оваква класификација представља важан алат у планирању управљања заштићеним подручјима, јер омогућава доношење одлука заснованих на научним подацима. Истовремено, она има и едукативну функцију, јер доприноси подизању свести јавности о степену угрожености појединих врста и значају њихове заштите. У контексту туризма, познавање ових категорија омогућава развој одговорних туристичких активности које минимизирају негативне утицаје на осетљиве врсте и њихова станишта.

Слика 13. Категорије угрожених врста према IUCN
Извор: Тришић, И.

Црвена листа IUCN до краја 2024. године је обухватала укупно 172.000 врста животиња, биљака и гљива (IUCN, 2025). IUCN Црвена листа угрожених врста је резултат сарадње између IUCN-а и бројних партнерских организација. IUCN Међународна унија за заштиту природе, је најстарија и највећа еколошка организација на свету, са преко 1.200 чланица које чине владе и невладине организације, и готово 11.000 волонтера стручњака у 160 земаља. Програмска канцеларија за југоисточну Европу, на територији Србије и Војводине, промовише добро управљање и одрживо коришћење природних ресурса и биодиверзитета, и подржава иницијативе које чувају биолошку разноврсност и управљају еколошким системима за добробит људи и природе (Месарош, 2014). Подручје покрајине је због свог преовлађујућег равничарског рељефа, природних богатстава, плодних типова земљишта и развијених пловних

путева, било од давнина под израженим антропогеним притисцима у виду прилагођавања земљишта сопственим потребама. У главне узроке угрожености флоре спадају уништавање станишта услед превођења у обрадиве површине и плантаже, мелиоративни захвати, ширење инвазивних врста, затим органско оптерећење воде и земљишта, загађења, урбанизација, индустријализација, изградња и други видови деградације. Стога се многе биљне врсте налазе у Црвеној књизи угрожених флористичких врста Србије. Биљни и животињски свет представља најзначајнији ресурс свих просторних целина. Системи заштите успостављају се с циљем очувања ових вредности јер ови простори врло често трпе различите притиске од стране корисника због својих атрактивних атрибута. Честе посете одређених простора прате и интензивна градња и присуство осталих субјеката који црпе ресурсе окружења. Ништа мање нису присутни криволов и дејство забрањених пољопривредних хемијских средстава на живот флоре и фауне.

На број врста у одређеном подручју могу утицати различити биотички и абиотички фактори. Најзначајнији утицаји су антропогеног порекла и могу остварити последице по живи свет. Коришћење ресурса из окружења свакако је један од главних утицаја на флору и фауну. Девастација шума, коришћење земљишта у пољопривредне сврхе, употреба хемијских средстава у пољопривреди и неконтролисан лов директно утичу на промену станишта и екосистема. Због таквог деловања, појединим врстама се смањује популација, постају ретке или ишчезавају у одређеним подручјима. Успостављање система заштите над одређеним подручјима има за циљ да сачува бројност одређених врста и да утиче на повећање одређених популација. Поред тога, програми заштите имплементирају важне биолошке акције уз помоћ којих се поједине врсте реинтродукују у одређена подручја у којима су ишчезла. Праћење броја популација део је посебних националних програма. Представници флоре и фауне у фазама смањења броја популације добијају своје статусе према Црвеној листи угрожености IUCN и категоријама угрожености (IUCN Standards and Petitions Committee, 2024).

Подручје покрајине је због свог преовлађујућег равничарског рељефа, природних богатстава, плодних типова земљишта и развијених пловних путева, под израженим антропогеним притисцима у виду прилагођавања земљишта сопственим потребама. У главне узроке угрожености флоре спадају уништавање станишта због претварања у обрадиве површине, коришћење хемијских средстава у пољопривреди, ширење инвазивних врста, отпадне воде, издувни гасови, изградња и други видови. Стога се многе биљне врсте налазе у Црвеној књизи угрожених флористичких врста Србије (План заштите природних добара за 2024. годину, 2023). У групи национално и међународно значајних врста, на подручју Војводине забележено је 455 таксона, односно 270 врста (Stojnić *et al.*, 2015). У категорији ишчезлих (EX) са подручја Војводине

могуће издвојити 15 врста, при чему су за њих 7, једина позната налазишта у Србији била на територији Војводине: ланolist (*Alyssum linifolium*), астрагалус (*Astragalus varius*), чичак (*Cirsium boujartii* subsp. *Boujartii*), маршалијанов шебој (*Erysimum marschallianum*), једногодишња пречица (*Lycopodium annotinum* subsp. *Annotinum*), климава жалфија (*Salvia nutans*) и девесиље (*Seseli hippomarathrum* subsp. *Hippomarathrum*). Две врсте из категорије EX, водена ступица (*Aldrovanda vesiculosa*) и љубичаста горушица (*Chorispora tenella*) су поново идентификоване. У категорији критично угрожених (CR) забележено је 28 врста и подврста, од чега је за њих 18 Србија једино станиште. У категорији угрожених (EN) је забележено 50 врста, а у категорији рањивих (VU) укупно 40. На списковима Правилника о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива (2016) наведено је 149 строго заштићених врста са 36 подврста, односно 203 врсте са 67 подврста у категорији заштићених које су познате са територије Војводине. У Додатку I Бернске конвенције је у категорији строго заштићених (App. I, strictly protected plant species, 1992 and 1999 rev., Appendix 1/Annexe 1) наведено 16 врста са 4 подврсте. На CITES листи (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Appendix 2) налази се 46 врста и подврста (План заштите природних добара за 2024. годину, 2023).

У том контексту, подаци о угрожености врста не представљају само опис стања биодиверзитета, већ и кључни инструмент за стратешко планирање и управљање заштићеним подручјима. Њихова интеграција у процесе просторног планирања, управљања природним ресурсима и развоја туризма омогућава идентификацију приоритетних зона заштите, као и дефинисање степена дозвољених активности у складу са осетљивошћу екосистема. Посебно је важно нагласити да присуство угрожених врста захтева примену рестриктивнијих режима заштите, контролу туристичких токова и увођење специфичних мера као што су сезонска ограничења, контролисан приступ и едукација посетилаца. Истовремено, ови подаци могу бити основа за развој одрживих и специјализованих облика туризма, као што су еко-туризам и орнитолошки туризам, који се заснивају на очувању природних вредности, а не на њиховој експлоатацији. У условима појачаних антропогених притисака и климатских промена, значај континуираног мониторинга и ажурирања података о статусу врста постаје још израженији, јер омогућава благовремено реаговање и прилагођавање управљачких мера. На тај начин, IUCN категорије, национални прописи и научна истраживања заједно чине основу за интегрисани приступ који повезује заштиту природе, друштвено-економски развој и одрживи туризам у заштићеним подручјима.

4.2 Еколошка мрежа – Натура 2000

Са преко 26.000 до сада проглашених подручја, Натура 2000 представља највећу мрежу заштићених подручја на свету. Као програм који чини основу заштите природе у Европској унији, Натура 2000 произилази из Директиве о заштити птица и Директиве о заштити природних станишта, дивље флоре и фауне (Stojanović *et al.*, 2014). Потребно је истаћи да Натура 2000 није систем строгих природних резервата где су онемогућене све људске активности. Заправо, она подржава одрживи развој и интегрисано управљање, на начин који чува и подржава присутне врсте и станишта, али одржава и стабилност екосистема у целини. Вредност многих подручја унутар Натура 2000 мреже заснива се управо на досадашњем начину управљања, па је важно осигурати наставак таквих активности и у будућности. У оквиру Натура 2000 подручја, земље чланице морају обезбедити следеће:

- Избећи активности које могу значајно пореметити врсте или станишта због којих је подручје уврштено у Натура 2000 мрежу;
- Предузети одговарајуће мере за очување или враћање „повољног конзервационог статуса“ врста и станишта, тамо где је то неопходно (Mesaroš, 2014).

Поред наведеног, Натура 2000 подручја треба да буду заштићена од пројеката или промена у коришћењу земљишта, који би могли озбиљно угрозити природне вредности подручја, осим уколико постоји јавни интерес за њихово спровођење у одсуству алтернатива, али уз обезбеђење одговарајућих компензацијских мера. Бројна истраживања наводе значај имплементације пројеката заштите природе Натура 2000. Проблем којег наводе бројни аутори јесте недостатак или потпуно одсуство финансија које су потребне за спровођење мера. Као могуће решење наводи се наплата различитих услуга и издвајање дела средстава (Pellegrino *et al.*, 2016). Аутори Sumares и Fidélis (2011) наводе могуће препреке у имплементацији мера ове еколошке мреже као што су:

- Прецизирање распореда имплементације мера;
- Слаба интеграција међусекторских и планираних политика на различитим нивоима;
- Управљање на вишим нивоима;
- Касно и неефикасно учешће локалних актера у одређивању и доношењу одлука;
- Неусклађеност у основним погледима и етици о природи;
- Суштински недостатак политичког приоритета, финансијских средстава и научних података о биодиверзитету (Sumares & Fidélis, 2011).

Модел испуњења обавеза по основу Натура 2000 је на земљама чланицама, при чему треба узети у обзир економске, друштвене, културне, као и регионалне и локалне карактеристике подручја. Ова подручја од значаја за заштиту природе издвојена су на основу примене директива ЕУ и јединствених критеријума, заснованих на принципима одрживог развоја и примени других међународних конвенција везаних за очување биолошке разноврсности, пре свега Конвенције о биодиверзитету (Dalle Fratte *et al.*, 2018). Натура 2000 подручја покривају у просеку 18,36% територије Европске уније, а мрежу чини преко 27.000 подручја са укупном површином од преко 1 милион km² у 28 држава чланица. Република Србија која тек треба да приступи Европској унији, поседује око 277 идентификованих потенцијалних подручја, што је резултат опсежног теренског рада (Stojanović, 2023).

У том контексту, Натура 2000 мрежа представља не само инструмент заштите биодиверзитета, већ и важан оквир за интеграцију заштите природе у шире развојне политике, укључујући туризам, пољопривреду и регионални развој. Њена суштина огледа се у успостављању равнотеже између очувања природних вредности и одрживог коришћења простора, што подразумева активну улогу различитих актера – од државних институција и управљача заштићених подручја, до локалних заједница и привредних субјеката. Посебан значај има укључивање локалног становништва у процес доношења одлука, јер се на тај начин обезбеђује већи степен прихватања и ефикасности мера заштите. Истовремено, Натура 2000 подручја пружају значајне могућности за развој одрживог туризма, заснованог на природним вредностима и очуваним екосистемима, што може допринети економском развоју локалних заједница. Међутим, успешност овог модела зависи од адекватног финансирања, јачања институционалних капацитета, као и од континуираног мониторинга и прилагођавања управљачких пракси. У том смислу, процес приступања Србије Европској унији представља значајну прилику за унапређење система заштите природе и имплементацију стандарда Натура 2000, али истовремено и изазов који захтева координисан и стратешки приступ у управљању природним ресурсима.

4.3 Рамсарска конвенција

Конвенција о мочварама од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица, један је од најстаријих међународних уговора који се тиче заштите природе. Усвојена је 2. фебруара 1971. године у иранском граду Рамсару (Finlayson *et al.*, 2011), а дан усвајања конвенције проглашен је међународним даном заштите влажних станишта. Овом конвенцијом штите се станишта у којима је вода примарни ресурс унутар животне средине и као таква доводе се у значајну везу са живим светом. Ово су обично станишта са богатим биодиверзитетом флоре и фауне. Такође, овој групи припадају делови

океана или мора, мангрове површине, острва, рибњаци, пиринчана поља, иригациони канали и други облици влажних станишта која поред основне функције очувања биодиверзитета, имају важну функцију у одрживом туризму (López-Calatayud *et al.*, 2021). Може се закључити да је мисија Рамсарске конвенције очување и планирано коришћење различитих влажних станишта кроз локалне, регионалне, националне и међународне активности. Овим се директно пружа подршка остварењу циљева одрживог развоја (Stojanović, 2023). Главни циљеви Рамсарске конвенције су:

- Усвајање националних политика о влажним стаништима и предузимање ревизија постојећег законодавства и институционалних програма који се тичу питања ових осетљивих екосистема (било као засебни инструменти политике или као део националних акционих планова за животну средину, националних стратегија биодиверзитета или других националних стратешких планирања);
- Развијање програма идентификације и пописа влажних станишта, успостављање мониторинга, истраживања, образовања и обука и подизање опште свести јавности о њиховом значају;
- Предузимање различитих активности на локацијама, кроз развој интегрисаних планова управљања који покривају сваки аспект односа влажних станишта са њиховим околним сливовима (Finlayson *et al.*, 2011).

Слика 14. Еколошки објекат у Рамсарском подручју „Стари Бегеј-Царска бара“

Извор: Тришић, И.

Слика 14 приказује еколошки уређен простор у оквиру Рамсарског подручја „Стари Бегеј-Царска бара“, са изграђеном дрвеном стазом која омогућава контролисано кретање посетилаца кроз осетљива влажна станишта. Овакви објекти представљају пример добре праксе у управљању туристичким активностима, јер омогућавају приступ природним вредностима уз минималан

утицај на екосистем. Истовремено, они имају важну едукативну функцију, доприносећи бољем разумевању значаја очувања влажних станишта и биодиверзитета.

До 2026. године постојало је преко 2.524 рамсарских подручја у 172 земље света, која покривају површину од преко 2,5 милиона квадратних километара (<https://www.ramsar.org/sites/default/files/2023-08/sitelist.pdf>). Како је напред било речи, мочваре спадају међу најпродуктивније екосистеме на свету (Chow *et al.*, 2017). Оне су важни центри биолошке разноврсности јер обезбеђују услове за опстанак великог броја птица, сисара, гмизаваца, водоземаца, риба и бескичмењака (Finlayson *et al.*, 2011). Кроз рибарство, пољопривреду и туризам, мочваре пружају значајне економске користи локалном становништву као извор воде, сировина и других екосистемских услуга. Међутим, услед обимних регулација водотокова, загађења, претераног искориштавања, утицаја инвазивних врста или других фактора, мочваре спадају међу најугроженије екосистеме на свету (López-Calatayud *et al.*, 2021). У Војводини на Рамсарској листи налазе се: Стари Бегеј – Царска бара (Слика 14), Обедска бара, Засавица, Лудашко језеро, Слано Копово, Горње Подунавље, Ковиљско-петроварадински рит и Лабудово окно, укупне површине 57.255 ha, односно 2,3% територије покрајине. (Stojanović, 2023; Nikolić, 2006).

Слика 15. Рамсарска подручја у Војводини
Извор: Аутори

Слика 15 приказује просторни распоред Рамсарских подручја на територији АП Војводине, при чему су влажна станишта означена на карти као изоловане, али еколошки изузетно значајне целине. Уочљиво је да су ова

подручја углавном повезана са великим речним системима, као што су Дунав, Тиса и њихови рукавци, што указује на хидролошку условљеност њиховог настанка и очувања. Просторна дисперзија Рамсарских локалитета указује на њихову улогу као кључних тачака биодиверзитета, посебно у контексту миграционих коридора птица и очувања влажних екосистема.

Иако су ова подручја релативно просторно ограничена у односу на укупну територију покрајине, њихов еколошки значај је несразмерно велики, јер представљају станишта бројних ретких, угрожених и заштићених врста. Истовремено, њихова просторна изолованост указује на потребу за успостављањем еколошке повезаности и коридора, како би се обезбедила функционалност екосистема и дугорочна одрживост биодиверзитета. У том контексту, Рамсарска подручја у Војводини представљају важан ресурс не само за заштиту природе, већ и за развој одрживог туризма, који се може базирати на посматрању птица, едукацији и интерпретацији природних вредности.

4.4 Бернска конвенција

Конвенција о заштити природе Европе и природних станишта, позната као Бернска конвенција, усвојена је у септембру 1979. године у Берну (Швајцарска) а ступила је на снагу 1982. године (Јен, 1999). Србија је овај документ потписала 2007. године. Циљ ове конвенције је заштита дивље флоре и фауне и њихових природних станишта, посебно оних чија заштита захтева сарадњу више земаља, укључујући и промоцију таквог облика сарадње. Посебно место у овој конвенцији имају угрожене, рањиве и миграторне врсте. У оквиру радног тела ове конвенције постоје тимови за:

- Заштиту водоземаца, гмизаваца, птица бескичмењака, гљива и биљака;
- Заштићена подручја и спровођење еколошке мреже;
- Алохтоне инвазивне врсте;
- Грабљивице;
- Климатске промене и биолошку разноврсност;
- Острвске екосистеме и биолошку разноврсност (Јен, 1999).

Бернска конвенција разврстава врсте у оквиру четири додатка (Анекса), при чему се Додатак I односи на строго заштићену флору, Додатак II на строго заштићену фауну, Додатак III на заштићену фауну, а Додатак IV набраја забрањена средства убијања, хватања и друге видове коришћења дивље флоре и фауне (Trouwborst *et al.*, 2017). У том контексту, Бернска конвенција представља један од кључних међународних инструмената за координацију заштите биодиверзитета на европском нивоу, јер омогућава усклађивање националних политика са заједничким стандардима очувања природе. Посебан

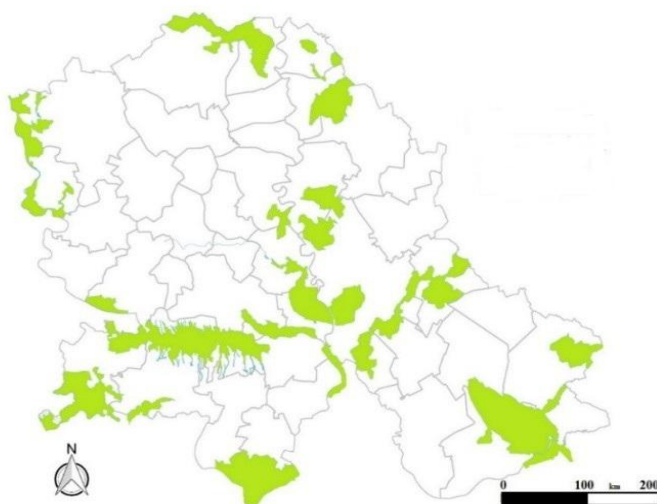
значај конвенције огледа се у успостављању еколошке мреже Emerald, која је претеца и комплементарни систем Натура 2000 мреже за земље које нису чланице Европске уније. Ова мрежа има за циљ идентификацију и заштиту подручја од посебног значаја за очување угрожених врста и станишта, чиме се доприноси дугорочној стабилности екосистема. У пракси, имплементација Бернске конвенције подразумева доношење законских мера, контролу активности које могу угрозити врсте и станишта, као и развој програма мониторинга и едукације. Истовремено, конвенција има важну улогу и у контексту одрживог туризма, јер поставља оквире за коришћење природних ресурса на начин који не угрожава њихову дугорочну одрживост. Ограничења у погледу начина коришћења врста, забране одређених активности и промоција очувања станишта директно утичу на планирање туристичких активности у заштићеним подручјима. На тај начин, Бернска конвенција доприноси развоју одговорних облика туризма, који су усклађени са принципима заштите природе и очувања биолошке разноврсности.

4.5 Значајна подручја за птице (IBA – Important Bird Areas)

Програм заштите подручја значајних за ретке врсте птица (IBA – Important Bird Areas) је пројекат међународне организације која се бави идентификацијом за птице значајних подручја, вредновањем одређених предела према одређеним критеријумима, уписивањем подручја у међународне регистре, пружањем смерница ка унапређењу заштите и предузимањем одговарајућих мера заштите птица. Носилац овог програма заштите је BirdLife International. Ова организација односи се на заштиту дивљих и ретких врста птица којима прети опасност од истребљења. Програм заштите укључује и птице селице које су такође изложене угрожавању током прелетања територија појединих држава на својим миграторним рутама. Овом Конвенцијом државе потписнице се обавезују да под утврђеним условима штите места гнежђења, ограничавају лов или га спречавају, а у вези са тим регулишу и услове хватања и извоза птица. Прописани услови заштите и промета регулишу се националним прописима (Nikolić, 2006).

IBA програм у ширем смислу третира и човека као интегралог дела екосистема. Значајна подручја за птице чине једну јединствену мрежу која има значај за миграцију птичијих врста и за њихово привремено или трајно настањивање. Идентификована IBA подручја су уствари подручја од приоритетног значаја за заштиту која у међународном систему задовољавају категорију посебно заштићених подручја (SPA – Special Protected Areas). Због изразитог тренда опадања бројности многих врста птица у Европи током последњих деценија, развијен је систем критеријума за идентификацију врста птица којима су потребне координиране мере очувања на нивоу Европе (Species of European Conservation Concern – SPEC). Успостављеном мрежом

ІВА жели се обезбедити очување виталности популација и распрострањења дивљих врста птица, њиховог несметаног кретања, као и представљање и промоција подручја у јавности и обезбеђивање одговарајуће заштите и управљања. ІВА подручја се одређују на основу међународног скупа критеријума. Да би подручје стекло ІВА статус, мора да садржи: глобално угрожене врсте, врсте ограничене на одређен ареал, врсте са ограниченим биомом и врсте које се удружују у јата. Данас је ІВА програм део глобалног програма и мреже „BirdLife International“, као IBAs (Important Bird and Biodiversity Areas – IBAs) и захвата површину од преко 13.000 просторних јединица у преко 200 земаља широм света. Тај простор чини укупну површину од 10 милиона km², односно 7% укупне површине копна на земљи (Waliczky *et al.*, 2019). На територији Аутономне Покрајине Војводине је издвојено 21 подручје укупне површине 354.786 ha, што захвата 16,5% територије Војводине. До данас ІВА статус поседују: Горње Подунавље, Карађорђево, Палић, Јегричка, Тителски брег, Ковиљско-петроварадински рит, Пашњаци велике дропље, Слано Копово, Окањ бара, Русанда, Царска бара, Вршачке планине, Делиблатска пешчара, Лабудово окно, Фрушка гора, Обедска бара, Засавица и друга заштићена подручја (Trišić, 2021).

Слика 16. ІВА подручја у Војводини
Извор: Аутори

Слика 16 приказује просторни распоред ІВА (Important Bird Areas) подручја на територији АП Војводине, која представљају кључне локације за очување орнитофауне. Ова подручја су идентификована на основу присуства значајних популација птица, укључујући ретке, угрожене и миграторне врсте, и имају изузетан значај у оквиру националних и међународних напора за заштиту биодиверзитета. Уочљиво је да су ІВА локалитети углавном повезани

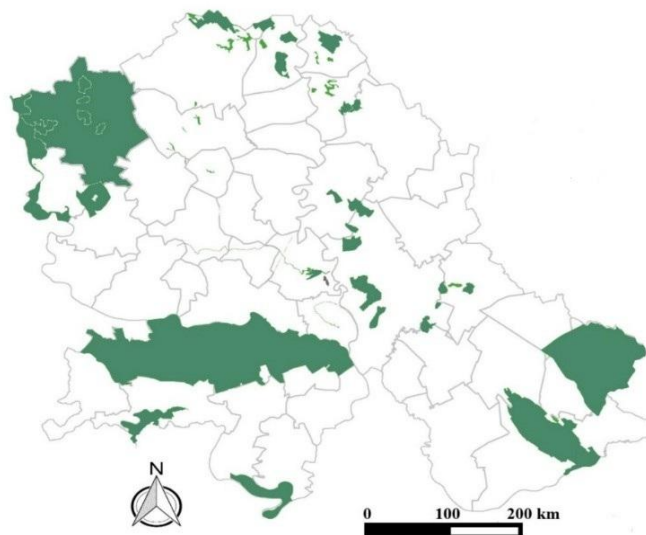
са воденим и влажним стаништима, као и са степским и шумским екосистемима, што указује на разноврсност станишта од значаја за птице. Просторна дистрибуција ових подручја указује на њихову улогу као важних еколошких коридора, посебно у контексту миграционих путева птица. Истовремено, ИВА подручја представљају значајан потенцијал за развој специјализованих облика туризма, као што је посматрање птица, али уз неопходност примене мера заштите и контроле активности, како би се избегло узнемиравање врста и деградација станишта.

Подручја која насељавају различите врсте птица могу бити значајне дестинације туризма утемељеног на природи. Правилна туристичка валоризација ових подручја не само да може утицати на дефинисање потреба и развоја система заштите, већ може позиционирати ове дестинације у туристичку понуду земље или региона. Туризам посматрања птица (bird-watching), едукативни и научно-истраживачки туризам могу генерисати значајан део прихода од туристичке потрошње у овим дестинацијама и усмерити их на унапређење заштите орнитофауне, флоре и самог подручја. Поред наведених економских и еколошких бенефита, које ова подручја могу остварити одрживим развојем туризма, утицајем на свест туриста и локалног становништва о значају заштите и узајамне подршке, остварују се социо-културне вредности ових дестинација.

4.6 Значајна подручја за биљке (IPA – Important Plant Areas)

Ова подручја представљају међународно значајна станишта дивљих биљака и гљива. Нису званично заштићена подручја али су важна са аспекта развоја и спровођења активности модела заштите у природи. У многим литературама као главни циљ IPA програма наводи се заштита најмање 50% ових биљних подручја и површина. Дефинисање IPA подручја је такође важно и за остваривање циљева Конвенције о биолошкој разноврсности. Према расположивим подацима у Европи је до сада идентификовано 1.771 подручје, распоређено у 16 земаља (укључујући и Србију). У Војводини је издвојено 27 подручја укупне површине 328.208 ha (Слика 17), која чине 15,3% територије (Trišić, 2024).

У том контексту, IPA подручја представљају важан сегмент еколошке мреже, јер омогућавају идентификацију и очување кључних станишта за ретке, ендемичне и угрожене биљне врсте. Њихова просторна дистрибуција у Војводини указује на високу разноврсност станишта, укључујући степске, шумске и влажне екосистеме, који су под различитим степеном антропогеног притиска. Иако ова подручја немају увек формални статус заштите, њихов значај у планирању просторног развоја и управљању природним ресурсима је изузетан, јер представљају основу за успостављање будућих заштићених подручја и интеграцију у шире европске еколошке мреже.

Слика 17. IPA подручја у Војводини
Извор: Аутори

Истовремено, IPA локалитети имају значајан потенцијал за развој одрживог туризма, посебно у домену еко-туризма, образовних и научно-истраживачких активности. Међутим, њихова осетљивост захтева пажљиво планирање туристичких активности, уз примену мера заштите које ће обезбедити очување биљног диверзитета и спречити деградацију станишта. У том смислу, интеграција IPA подручја у стратегије одрживог развоја представља важан корак ка очувању природних вредности и унапређењу туристичке понуде региона.

4.7 Одабрана подручја за лептире (PBA – Prime Butterflay Areas)

Ово су подручја од значаја за заштиту лептира. Поред тога, циљ њиховог дефинисања је и подршка развоју Натура 2000 Европске еколошке мреже. У Европи је дефинисано 431 PBA подручје у 37 земаља и 3 архипелага, која заузимају 21 милион хектара или 1,8% територије Европе. Како је у великом броју земаља пољопривреда доминантна привредна грана, она је и најзначајнији угрожавајући фактор ових заштићених подручја. Одабрана подручја за дневне лептире представљају природна или полуприродна станишта са изузетним фаунистичким богатством, посебно фауном дневних лептира или станишта која садрже изузетне заједнице ретких, ендемичних и угрожених врста, као и циљних врста од европског значаја или од значаја за Србију (Jakšić, 2008). PBA подручја у АП Војводини захватају површину од 91.107 ha, што чини 4,2% укупне територије покрајине. Део су већ

заштићених подручја различите структуре, као што су Горње Подунавље, Фрушка гора, Делиблатска пешчара и Засавица (Trišić, 2021).

У том контексту, РВА подручја имају значајну улогу у очувању биодиверзитета, јер дневни лептири представљају важне биоиндикаторе стања екосистема, посебно у погледу квалитета станишта и присуства специфичних биљних врста. Њихова осетљивост на промене у животној средини, као што су интензивирање пољопривреде, употреба пестицида, фрагментација станишта и климатске промене, чини их погодним за праћење деградације екосистема. Стога, очување ових подручја доприноси не само заштити лептира, већ и ширем очувању биљног и животињског света. Истовремено, РВА локалитети представљају потенцијал за развој специфичних облика одрживог туризма, као што су еко-туризам, образовни туризам и туризам посматрања инсеката (*insect watching*), који је у порасту на глобалном нивоу. Међутим, њихова релативно ниска препознатљивост у јавности и често одсуство формалног статуса заштите представљају изазов за њихово ефикасно управљање. Због тога је неопходно унапређење мера заштите, укључујући едукацију локалног становништва, контролу коришћења земљишта и интеграцију ових подручја у шире стратегије заштите природе и одрживог развоја.

4.8 Конвенција о биолошкој разноврсности (CBD)

Конвенција се тиче иницирања заштите подручја и одрживог коришћења ресурса из различитих биодиверзитета. Поред тога, главни циљеви су и регулисање приступа генетским ресурсима, приступ и размена технологија и биотехнологија, техничка и научна сарадња, процена утицаја, образовање и подизање свести јавности, обезбеђивање финансијских средстава и извештавање о резултатима примене конвенције. Од држава потписница се очекује да израде и спроведу националне стратегије и акционе планове за очување, заштиту и унапређење биолошке разноврсности. Оне такође морају да реализују тематске програме усмерене ка очувању екосистема и решавању проблема који су препознати на терену (Mesaroš, 2014). Конвенција о биолошкој разноврсности је усвојена је 1992. године на Конференцији о животној средини и развоју у Рио де Женеиру, позната као Земаљски самит. Конвенција о биолошкој разноврсности ступила је на снагу 29. децембра 1993. године (Frisvold & Condon, 1998), док ју је Србија ратификовала 2001. године. Између осталог, конвенцијом се апострофирају три основна циља:

- Заштита биолошке разноврсности;
- Одрживо коришћење ресурса из екосистема;
- Правична и уједначена подела добробити проистеклих из коришћења генетских ресурса (Farhan Ferrari *et al.*, 2015).

У документу конвенције биодиверзитет се дефинише као разноврсност (варијабилност) међу живим организмима, који потичу из свих природних ресурса/извора, интегришући између осталог, копнена и моринска заштићена подручја и влажна станишта, укључујући разноврсност у оквиру врста, између врста или међу екосистемима. Потписници овог документа се обавезују на:

- Идентификацију и праћење стања биодиверзитета и процеса или активности које имају значајан негативан утицај;

- *In-situ*² очување установљаванем система заштићених области и управљања биолошким ресурсима, контроле интродукције врста, ревитализације екосистема или угрожених биљних и животињских врста и др;

- *Ex-situ* очување установљаванем и одржавањем капацитета за *ex-situ* заштиту и др;

- Одрживо коришћење компоненти биодиверзитета, интегрисањем разматрања очувања и одрживог коришћења биолошких ресурса и доношењем националних одлука, усвајањем економских подстицајних мера и сл;

- Истраживање и обуку и унапређење јавног образовања и свести;

- Процену утицаја и свођење негативних утицаја на биодиверзитет и животну средину на минимум;

- Приступ генетичким ресурсима;

- Приступ биотехнологијама и њиховом трансферу;

- Размену информација узимајући посебно у обзир потребе земаља у развоју;

- Техничку и научну сарадњу на пољу очувања и одрживог коришћења биодиверзитета;

- Поступање са биотехнологијом и расподелу користи које из ње проистичу (Pantović & Dučić, 2009).

Стратешки план за биодиверзитет је флексибилан оквир за акцију у подршци биодиверзитету и основа за одрживи развој за све земље потписнице и заинтересоване стране. Стратешки план за биодиверзитет утемељен на Конвенцији о биолошкој разноврсности може се сагледати на Слици 20. Године 2010. године, на десетом састанку потписница конвенције, ревидиран је, допуњен и усвојен Стратешки план за биодиверзитет, који укључује пет општих стратешких циљева и 20 посебних циљева биодиверзитета. Циљеви и задаци обухватају тежње за постизањем циљева на глобалном нивоу и флексибилан оквир за успостављање националних или регионалних интереса. Након усвајања, Генерална скупштина УН поставила је Стратешки план за биодиверзитет као универзални оквир за све активности усмерене ка заштити

² *In situ* заштита- очување изворних екосистема и врста на њиховим природним стаништима; *Ex situ*- заштита ван природних станишта.

биодиверзитета и одрживом развоју, укључујући цео свет (UNEP-WCMC & IUCN, 2016). Препознајући критичну и важну улогу заштићених подручја не само за очување биодиверзитета већ и за обезбеђивање добара и услуга екосистема за постизање одрживог развоја, укупно 196 потписница Конвенције о биолошкој разноврсности (CBD) обавезале су се на спровођење одређеног скупа активности за заштићена подручја. Бројне активности имплементирани су у програму рада заштићених подручја који пружа глобални оквир за успостављање свеобухватних, еколошки репрезентативних, ефективно и правилно вођених националних и регионалних система заштићених подручја на копненим и унутрашњим водама, као и у морском и приобалном окружењу. Значај овог документа треба препознати пре свега у чињеници да територију Србије карактерише велика генетичка, специјска и екосистемска разноврсност, која се појављује као одговор живог света на геолошку, климатску, хидролошку и орографску разноврсност Србије, уз сву сложеност историјских промена које су се дешавале у прошлости на овим просторима. Данас високопланински и планински масиви Србије као део Балканског полуострва представљају један од шест центара европског биодиверзитета. Конвенција о биолошкој разноврсности обавезује Војводину на заштиту и одрживо коришћење биодиверзитета, с фокусом на очување специфичних екосистема попут Делиблатске пешчаре, Фрушке горе и ритских подручја. Имплементација се спроводи кроз стратегије које обухватају обнову станишта, заштиту врста и успостављање еколошких коридора.

4.1 Емералд мрежа

Емералд је европска еколошка мрежа намењена очувању дивље флоре и фауне и њихових станишта у оним земљама које нису чланице ЕУ. Ова мрежа обухвата велики део територије Европе. Ову мрежу чине подручја од посебног значаја за заштиту природе а успоставља се под покровитељством Савета Европе, као део активности које произилазе из примене Конвенције о очувању европске дивље флоре, фауне и станишта – Бернске конвенције (Amidžić *et al.*, 2014). У Европској унији Емералд мрежа функционише упоредо са програмом Натура 2000 и Пилот пројектом под називом „Успостављање Емералд мреже у земљама југоисточне Европе“. Од стране Завода за заштиту природе Србије и Биолошког факултета у Београду извршена је идентификација врста и станишта, и предложена је листа врсти са спискова Бернске конвенције које су значајне за Србију, као и избор и опис потенцијалних подручја која би требало да буду део мреже. Пре интегрисања у Емералд мрежу, све потенцијалне локације подлежу биогеографској анализи. Када предложене области буду званично усвојене као локације Емералд мреже, предстоји израда националних система управљачких мера над којима се врши стална евалуација. Број потенцијалних Емералд локалитета у Србији је 61, укупне површине

1.019.269,31 ha, која покрива 11,54% територије (Mesaroš, 2014; Program zaštite prirode Republike Srbije, za period od 2021. do 2023. godine, 2021).

Стратешки циљ А: Решавање узрока губита биодиверзитета укључивањем владе и и друштва у решавање питања биодиверзитета			
	Циљ 1: Повећање свести о биодиверзитету		Циљ 3: Реформа подстицаја
	Циљ 2: Интегрисане вредности биодиверзитета		Циљ 4: Одржива производња и потрошња
Стратешки циљ Б: Смањити директне притиске на биодиверзитет и промовисати одрживо коришћење			
	Циљ 5: Губитак станишта је преполовљен или смањен		Циљ 8: Смањење загађења
	Циљ 6: Одрживо управљање воденим живим ресурсима		Циљ 9: Спрећавање и контрола инвазивних и уведених врста
	Циљ 7: Одржива пољопривреда, водопривреда и шумарство		Циљ 10: Осетљивост екосистема на климатске промене
Стратешки циљ В: Побољшање статуса биодиверзитета очувањем екосистема, врста и генетског диверзитета			
	Циљ 11: Заштићена подручја		Циљ: Очување генетског диверзитета
	Циљ 12: Смањење ризика од изумирања		
Стратешки циљ Г: Повећање користи од биодиверзитета и услуга екосистема			
	Циљ 14: Услуге екосистема		Циљ 16: Ширење приступа и користи од генетских ресурса
	Циљ 15: Обнова и отпорност екосистема		
Стратешки циљ Д: Побољшање имплементације кроз партиципативно планирање, управљање знањем и изградњу капацитета			
	Циљ 17: Стратегије и акциони планови		Циљ 19: Ширење информација и знања
	Циљ 18: Традиционално знање		Циљ 20: Мобилизација ресурса из свих извора

Слика 18. Стратешки план за биодиверзитет
Извор: Прилагођено из UNEP-WCMC & IUCN, 2016

Резултати међународне сарадње на светском и регионалном нивоу су бројни међународни документи који директно или индиректно обавезују државе потписнице да их примењују. Они се разликују по облику и правно-нормативном карактеру. Резултат досадашње иницијативе на међународном нивоу јесу бројне декларације, препоруке, закони, правилници, ставови и принципи са званичних међународних стручних и међудржавних форума, чији се утицај заснива на снази научних доказа, аргумената и препорука. Такође, важни резултати сарадње су међународни уговорни документи попут конвенција, уговора, споразума и протокола, које земље потписнице прихватају, ратификују и примењују непосредно или посредно, имплементацијом у своје национално законодавство. Поред наведених регулатива и међународних аката, нужно је навести и документа која се тичу заштите природе а које је ратификовала Република Србија. Таква значајна легислатива дата је у Прилогу I.

Емералд мрежа представља значајан инструмент за постепено усклађивање националних система заштите природе са европским стандардима, посебно у земљама које су у процесу приступања Европској унији. Њена имплементација доприноси јачању институционалних капацитета, унапређењу научно-истраживачке основе и развоју интегрисаног приступа управљању природним ресурсима. Посебан значај има повезивање Емералд подручја у функционалну еколошку мрежу, која омогућава миграцију врста, одржавање генетичке разноврсности и стабилност екосистема. Истовремено, ова подручја представљају значајан потенцијал за развој одрживог туризма, јер обухватају очуване и атрактивне природне пределе, погодне за едукативне, научне и рекреативне активности. Међутим, изазови у имплементацији Емералд мреже огледају се у потреби за обезбеђивањем адекватних финансијских ресурса, ефикасне координације између институција и већег укључивања локалних заједница у процес управљања. Успешност овог система зависи од способности да се успостави баланс између заштите природе и развојних потреба, уз поштовање принципа одрживости. У том смислу, Емералд мрежа има потенцијал да буде кључни механизам за очување биодиверзитета и унапређење одрживог развоја у Србији, као и важан корак ка интеграцији у европске еколошке и институционалне оквире.

4.2 Зонирање простора

У сваком заштићеном подручју дозвољена су туристичка кретања и поједине активности али без погубних радњи по простор окружења. Поједини делови ових простора поседују више или мање осетљиве зоне у поређењу са другим деловима истог простора. Тако да сви делови једног подручја не могу да поднесу подједнаке активности. Разлог је и тај што се осетљиве врсте и реткости не налазе увек у равномерно распоређеном ареалу. Из поменутих

разлога неопходно је увођење мера зонирања простора заштићеног природног добра. Ово је организациона стратегија коришћења одређених заштићених територија у туризму, кроз равномерну расподелу туристичких капацитета у циљу очувања животне средине. Уколико је потребно, поједине територије могу бити изузете од туристичког коришћења. Светска туристичка организација истиче као важне четири зоне у заштићеним природним добрима. То су:

- Зона стриктне заштите – У овој зони забрањује се свако присуство туриста.

- Зона дивљине – Овде је кретање туриста дозвољено једино пешачењем.

- Туристичка зона – Кретање туриста је дозвољено на више недеградирајућих начина. Могу се користити моторна возила, али која користе мање штетна горива и производе малу буку.

- Зона развоја – Овде су смештени угоститељско – туристички капацитети, са строгим мерама контроле, како се животна средина не би загадила и како се њене вредности не би нарушиле (Holden, 2016).

Канадска служба националних паркова, која управља са укупно 34 националних паркова и једним маринским пределом, на укупној површини од 180.000 км², увела је 5 зона заштите у оквиру заштићених простора:

- Зона I има статус специјалне заштите и обухвата строго заштићене или угрожене врсте, где приступ људи мора бити строго контролисан.

- Зона II или зона дивљине. Представља од 60 до 90% простора територије унутар које је примарни циљ заштита, док су услуге посетиоцима прилично ограничене.

- Зона III или зона природне средине. Функционише као зона ублажавања између друге и четврте зоне, а приступ овој зони није једино дозвољен возилима на моторни погон.

- Зона IV или зона рекреације. Представља зону у којој се налазе услуге смештаја и то првенствено кампови.

- Зона V или парк сервис. Ова зона чини свега 1% територије парка и битно је модификована из разлога пружања многобројних услуга посетиоцима (Garrett, 1999).

Национални паркови у Великој Британији врло често уводе 4 зоне заштите у складу са препорукама Светске туристичке организације. Пример је Национални парк Киларни, основан 1932. године, у којем постоје следеће зоне:

- ✓ Зона природе у којој је примарни циљ заштита природних објеката;

- ✓ Културна зона у којој је примарни циљ заштита природних вредности од људских активности. Садржи природне пејзаже, археолошка и историјска здања, грађевине и објекте;
- ✓ Зона интензивног управљања у којој иако се истичу објективни и стварни разлози заштите, постоје објекти који се не косе са режимима заштите;
- ✓ Зона обновљивих ресурса која поред активности укључује и расаднике дрвећа (Holden, 2016).

Према истом извору, Велики корални гребен у Аустралији, укупне дужине 2.000 km, представља станиште 350 врсти корала, 1.500 врсти риба и корњача. Аеродроми у Кернсу и Таунсвилу омогућили су долазак великог броја туриста. Прилив све већег броја посетиоца почео је да угрожава овај изузетно осетљив марински предео. Због тога је управа маринског парка успоставила четири зоне:

- Зону заштите где је искључено икакво коришћење са погубном сврхом;
- Научно – истраживачку зону у којој је дозвољен рад научних радника уз стриктну контролу;
- Маринску зону у којој је дозвољено научно, образовно и рекреативно коришћење;
- Зону општег коришћења у којој је дозвољен и рекреативно – комерцијалан риболов.

У заштићеним природним добрима Србије зонирање се реализује кроз режиме заштите. Унутар њихових граница установљен је режим заштите I, II или III степена. У I степену заштите утврђена је забрана коришћења природних богатстава и искључени су сви други облици коришћења простора и активности, осим научних истраживања и контролисане едукације. У II степену заштите утврђено је ограничено и строго контролисано коришћење природних богатстава, док се активности у простору могу вршити у мери која омогућава унапређење стања и презентацију природног добра, без последица по његове примарне вредности. У III степену заштите утврђено је селективно и ограничено коришћење природних богатстава и активности у простору, уколико су усклађене са функцијама заштићеног добра или су везане за наслеђене традиционалне облике обављања привредних делатности и становања, укључујући и туристичку градњу (Stojanović, 2006).

4.3 Носећи капацитет простора

Процена носећег капацитета се користи као показатељ утицаја туризма на животну средину у туристичким местима и регијама а уједно представља и

важну компоненту планирања просторног развоја туризма. То је и један од механизма за постављање стандарда одрживог туризма у одређеној области. До сада је учињено више покушаја у циљу поузданог дефинисања носећег капацитета. По тумачењу Федерације природе и Националних паркова Европе, носећи капацитет одређеног простора, представља способност екосистема да се самоодржава и подстиче развој људских активности у неограниченом обиму али без негативних повратних дејстава. То се посебно односи на све видове туристичких активности укључујући и развој туризма специјалних интереса, који све више поприма одлике масовности. Имајући у виду да је већина негативних еколошких и других проблема проузрокована великом концентрацијом посетилаца, туристичких капацитета и садржаја, многи аутори баве се дефинисањем носећег капацитета и неопходности утврђивања максималног броја туриста који могу истовремено да бораве у одређеном просторном обухвату. Анализом прикупљених података може се закључити да носећи капацитет представља максималан број људи који може да се налази на одређеном локалитету, без неповратне измене и деградације физичке средине и без значајнијег угрожавања квалитета рекреативног доживљаја (Stojanović, 2011).

Светска туристичка организација дефинише 3 нивоа на којима се капацитет може процењивати, а то су (Stojanović, 2006):

- Еколошки капацитет, подразумева максималан степен туристичког коришћења простора, а да при томе не дође до еколошке деградације. Његова процена укључује комплексно разматрање низа чинилаца као што су еколошке, геоморфолошке и климатске карактеристике, број туриста, њихове активности, изграђеност туристичких капацитета, инфраструктурни садржаји, економски чиниоци итд.

- Психолошки капацитет, представља максималан степен коришћења простора, са аспекта броја туриста, њихових активности и изграђених објеката, а да не дође до пада квалитета туристичког доживљаја. Он се може утврдити само на основу субјективних процена и мишљења посетилаца, тако да је неопходно спровести анкетна истраживања. Анкетне упитнике треба добро припремити и преко њих се може доћи до мишљења туриста о квалитету животне средине у туристичком месту, атрактивности туристичких мотива, квалитету и цени туристичких услуга, опремљености објеката, квалитету и обиму инфраструктурних садржаја итд. Овај капацитет није лако утврдити јер су перцепције и ставови посетилаца о поменутиим чиниоцима увек различити, што је резултат жеља, укуса, информисаности и очекивања.

- Социо – културни носећи капацитет, подразумева максимално могућ развој туризма, укључујући и број туриста, њихове активности, изграђеност капацитета и инфраструктуре, који неће нарушити начин живота, културу и традицију домицилног становништва. Овај капацитет се може

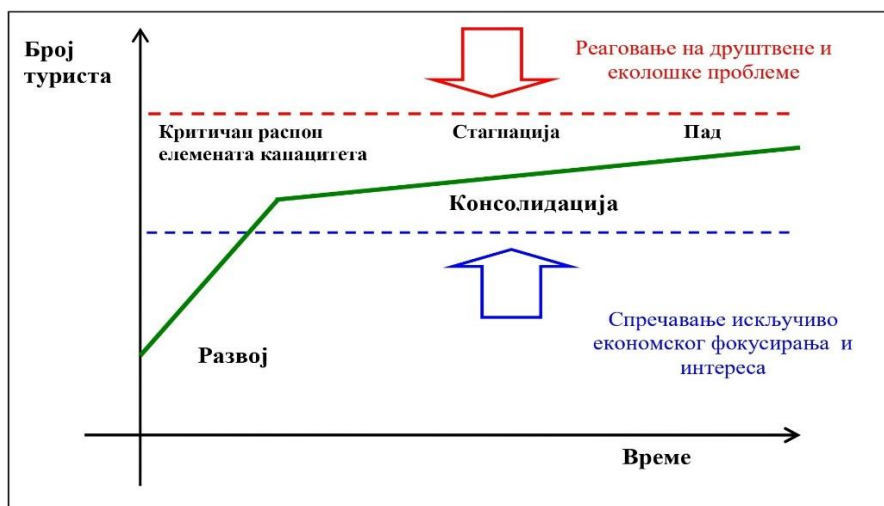
оценити као најапстрактнији и најтеже га је проценити. Утврдити се може методом упитника али у овом случају анкетирана лица морају бити из састава домицилног становништва, односно припадника локалне заједнице.

Поједини аутори поред ова три наведена носећа капацитета укључују и економски капацитет, који представља ниво зависности локалне економије од степена туристичког развоја. Са тим што није пожељно да та зависност буде велика. У појединим дестинацијама, а у случајевима када су позитивни сви носећи капацитети, може се констатовати да је присутан коначни носећи капацитет, који обухвата све наведене видове капацитета. У пракси, постојање таквих дестинација је у врло малом броју, изузев заштићених подручја. Концепт коначног (стварног) капацитета један је од основних елемената стратегије одрживог туристичког развоја, преко кога се морају остварити позитивни економски, социјални и еколошки резултати на дестинацију. Стварни носећи капацитет туристичке дестинације чине просторни, биолошки, друштвени и психолошки аспекти окружења у туризму. Једна од најпознатијих употреба концепата стварног капацитета у туристичкој литератури развијена је од Батлера, који је модификовао концепт животног циклуса како би га применио на туристичку дестинацију. Батлерова претпоставка је била да повећање броја посетилаца одређеној области може брзо резултирати смањењу посета, а као резултат се добија граница коначног (стварног) капацитета (Fennell, 1999). То се може приказати на Слици 19. Слика приказује концепт стварног (ефективног) носећег капацитета туристичке дестинације и његов животни циклус кроз време. У почетној фази развоја долази до наглог раста броја туриста, што указује на повећану атрактивност дестинације. Како се дестинација развија, улази у фазу консолидације, где се раст наставља, али успоренијим темпом, уз све већи притисак на природне и друштвене ресурсе.

Уколико се не примењују адекватне мере управљања, дестинација достиже критичан ниво капацитета, након чега долази до стагнације или чак пада броја туриста услед деградације ресурса и смањења квалитета туристичког искуства. Слика такође указује на значај благовремене реакције на еколошке и друштвене проблеме, као и на потребу да се избегне искључиво економски фокус у развоју туризма. Примена одрживих управљачких пракси омогућава одржавање равнотеже између туристичког раста и очувања ресурса, чиме се продужава животни циклус дестинације и спречава њена деградација.

Примена концепта носећег капацитета може се уочити и код коришћења културно – историјских споменика у туристичке сврхе. Исти случај је и са свим институцијама од културног значаја, који се стављају на располагање туристима или се у оквиру њих организују поједине манифестације или скупови. Понекада и врло мали број посетилаца својим несавесним понашањем може произвести велике последице по простор. Пример за то је италијанска Помпеја. Овај антички град пострадао је у ерупцији Везува 1979. године. За њега се и данас каже да по други пут умире. Његове рушевине привлаче

туристе чији број годишње износи око два милиона. У таквом метежу, недовољан је број запослених чувара који би требало да спрече оштећења мурала, фресака, мозаика и скулптура. Остављају се графити, одваљује стење, урезају поруке, бацају се отпаци и слично. Поред свега, појачала су се и оштећења од климе јер су се одговорни увек руководили тиме да треба наставити ископавања, уместо да се већ ископани објекти правилно одржавају и конзервирају (Maksin, 2011).

Слика 19. Стварни капацитет и његов животни циклус
Извор: Fennell, 1999.

Многа истраживања су обављена у циљу прецизирања поступака за израчунавање носећег капацитета и израде конкретних формула, које би важиле за одређени тип туристичке дестинације. И поред тога још увек у свету не постоји поуздана и научно доказана метода за израчунавање носећег капацитета. Већина аутора или организација користи различите стандарде, до којих се долази сопственим истраживањима и искуствима. Сва искуства у истраживању се веома разликују, па се очекује и висок раритет у примењеним стандардима. Све значајније институције могу дати само смернице туристичкој привреди и локалним заједницама у смислу предлога капацитета. То би се односило на предлоге препоручљивог максималног броја посетиоца и објеката на одређеном простору или у појединачном објекту за реализацију активности, а да при том не долази до одређених негативних дејстава по све субјекте туристичке привреде.

Свака просторна област или туристички центар има своје специфичности какви су: основни феномени, сложеност екосистема, мотиви различитих атрактивности, конфликти или угрожене зоне, инфраструктурни елементи, рекреативни и културни садржаји, различит број и структура

становништва, површине које су под заштитом итд. Ово налаже потребу да одређивање носећег капацитета буде утемељено на низу претходних елабората и студија за сваку просторну целину појединачно у зависности од њених особености, карактера или ранга. Посебан приступ изискују зоне велике атрактивности, које трпе и највећи притисак и подложне су измени еколошке равнотеже. Да би се проценио носећи капацитет неопходно је утврдити оптималне стандарде за туристе, њихове активности и изграђене објекте, и то за свако туристичко место, заштићено подручје или регију појединачно. Субјективне перцепције туриста представљају највећи проблем у процени носећег капацитета јер се често дешава да се њихово мишљење о квалитету животне средине туристичких места битно разликује од става локалног становништва или органа који доносе управне одлуке.

Велику пажњу треба обратити на сезонски карактер туристичког промета, што значи да носећи капацитет треба утврдити у односу на период максималне сезонске концентрације тражње. Тада је оптерећеност туристичког места, нарочито приморског најизраженија, за разлику од осталих периода када је туристички промет знатно мањег обима. Предузимањем одређених мера управљања, а које се превасходно састоје у обезбеђивању адекватних информација, продужавању века трајања ресурса, равномерној просторној и временској дистрибуцији туристичког промета, носећи капацитет одређене области се може повећати (Stojanović, 2006). Имајући у виду све наведено, Европска унија предлаже стандарде носећег капацитета за различите типове туристичких области, места и активности које се у њима упражњавају. То се може приказати у Табели 9. Табела приказује предлоге носећег капацитета туристичких активности у различитим типовима подручја, засноване на европским стандардима и праксама управљања. Из представљених вредности може се уочити да носећи капацитет значајно варира у зависности од карактеристика простора и врсте активности, што указује на потребу диференцираног приступа у планирању туристичког развоја. У приморским областима, капацитети су дефинисани према површини по посетиоцу, док се код активности као што су једрење, риболов и скијање на води примењују ограничења по броју посетилаца на јединицу површине и временски период.

У планинским областима, капацитет је прилагођен специфичностима инфраструктуре, као што су скијашке стазе, где се број корисника дефинише у односу на просторне и безбедносне услове. Са друге стране, у заштићеним подручјима капацитети су строже дефинисани, са циљем минимизирања негативних утицаја на осетљиве екосистеме. Активности као што су пешачење, јахање или излети имају ограничења која омогућавају контролисано коришћење простора, уз очување природних вредности. Ови показатељи наглашавају значај примене концепта носећег капацитета као кључног алата у управљању туризмом, јер омогућавају балансирање између туристичке потражње и капацитета природних и изграђених ресурса. Истовремено, они

представљају основу за доношење одлука у процесу планирања, мониторинга и контроле туристичких активности, посебно у заштићеним подручјима где је очување екосистема примарни циљ.

Табела 9. Предлог носећег капацитета туристичких области према ЕУ

Тип области	Тип активности	Предложени капацитет
Приморска област	Медитеран-купање	3 m ² по особи
	Област Северног мора	1,7 m ² по особи
	Једрење	5 -30 посетилаца на дан по ha
	Риболов	5 -30 посетилаца на дан по ha
	Скијање на води	5 -15 посетилаца на дан по ha
Планинска област	Скијашки центар	100 скијаша на дан по ha скијашке стазе
Заштићено подручје	Шумски парк	До 15 посетилаца на дан по ha
	Парк у приградској зони	15-70 посетилаца на дан по ha
	Пешачење	40 особа на дан по км стазе
	Јахање	25-80 особа на дан по км стазе
	Већи излет са оброцима	300-600 учесника на дан по ha
	Мањи излет са или без оброка	60-200 учесника на дан по ha

Извор: Jovićić, 2000.

Имајући у виду сложеност дефинисања носећег капацитета, проистиче закључак да овај чинилац није способан да као самосталан фактор или мера спречи деградацију простора и животне средине, као и негативне утицаје на локалну заједницу. Остаје да локалне заједнице, власти и организатори туризма прилагоде своје мере носећег капацитета сопственим могућностима, а по препорукама стручњака из ове области. Зато је неопходно да се у истраживању утицаја на простор обухвате сви чиниоци и индикатори и да се са скупом мера делује како би се задовољили сви напред наведени услови. Носећи капацитет простора у заштићеним подручјима Војводине није дефинисан. Требало би да буде саставни део управљачких активности, планских докумената развоја туризма и контроле развоја у оквиру интерних аката заштићених подручја.

5. ОПИС ИСТРАЖИВАЧКОГ ПОДРУЧЈА

На подручју Војводине постоји укупно 138 заштићених добара (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, (2020); Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine, 2020). За испитивање утицаја одрживог туризма одабрано је 11 заштићених подручја – просторних целина (од укупно 34) у којима се реализују одређени облици туристичких активности и у којима се може испитивати утицај одрживог туризма на локално становништво и посетиоце. То су подручја без строгих природних резервата, споменика природе и места од историјског значаја, за које је познато да у њима нису дозвољене или нису могуће туристичке активности. За предмет анализе одрживог туризма одабрана су следећа подручја (слика 20):

- 1 национални парк – Фрушка гора;
- 7 специјалних резервата природе – Делиблатска пашчара, Обедска бара, Засавица, Карађорђево, Ковиљско-петроварадински рит, Краљевац и Тителски брег;
- 3 парка природе – Палић, Русанда и Поњавица.

Слика 20. Приказ подручја истраживања

Легенда: Национални парк „Фрушка гора“ (1); Специјални резервати природе: „Делиблатска пешчара“ (2), „Обедска бара“ (3), „Засавица“ (4), „Карађорђево“ (5), „Ковиљско-петроварадински рит“ (6), „Краљевац“ (7), „Тителски брег“ (8); Паркови природе: „Палић“ (9), „Русанда“ (10) и „Поњавица“ (11).

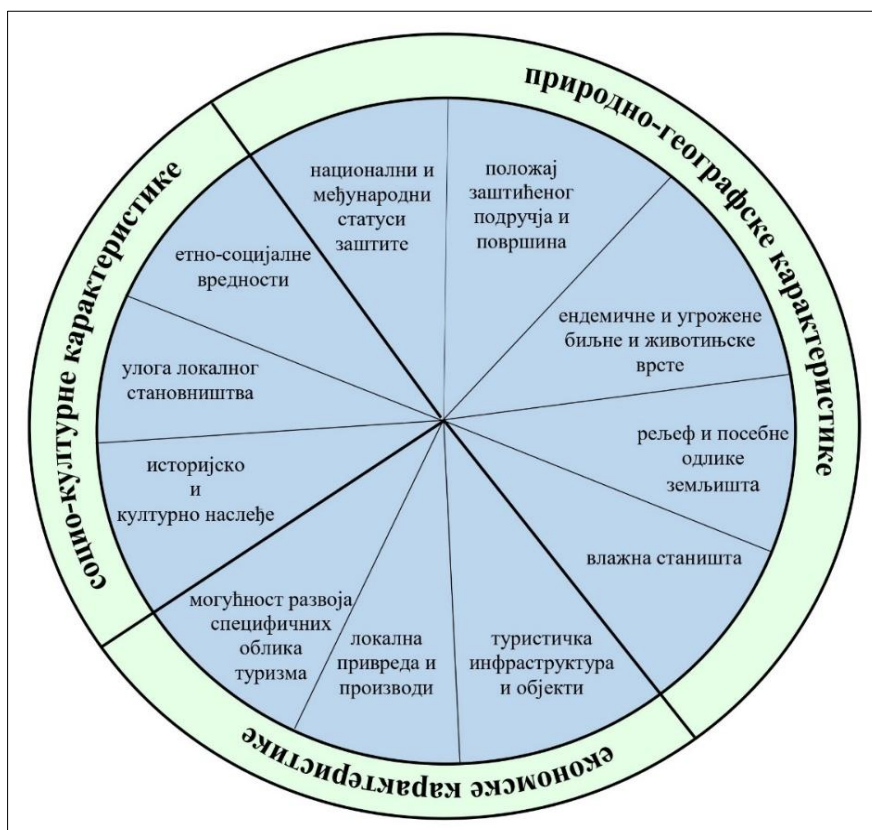
Извор: Аутори

5.1. Критеријуми одабира подручја за истраживање

Критеријуми који су послужили за одабир подручја за истраживање јесу степен развијености туризма и расположивост природних и друштвених фактора који утичу на развој туризма у овим дестинацијама. Оно што је карактеристично за одабрана подручја јесте степен развијености туризма и расположивост природних и друштвених мотива који карактеришу ове дестинације и омогућавају развој различитих одрживих облика туризма. Поред тога основне одлике и обележја ових подручја су: положај, специфични облици рељефа, постојање влажних станишта или других хидрографских потенцијала, раритетна ендемична или угрожена флора и фауна, значајни национални и међународни статуси заштите подручја, туристичка инфраструктура и могућност њеног развоја, капацитети за развој специфичних облика туризма, инфраструктура и друге карактеристике. Одабрана подручја представљају репрезентативан узорак за анализу јер у оквиру ових дестинација постоје значајни фактори развоја туризма који могу утицати на функцију ових подручја у одрживом туристичком развоју (*Srednjoročni program zaštite prirodnih dobara za period 2011-2020*, 2011; *Puzović et al.*, 2015; *Stojnić et al.*, 2015; *Пивац et al.*, 2016; *Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine*, 2016; *Amidžić et al.*, 2017; *Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu*, 2020). Критеријуми који су послужили одабиру заштићених подручја за испитивање стања и перспективе одрживог развоја туризма могу се класификовати у три димензије: природно-географске, социо-културне и економске карактеристике (Слика 21).

Природно-географске карактеристике обухватају елементе као што су положај и површина заштићеног подручја, присуство ендемичних и угрожених врста, специфичности рељефа и геодиверзитета, као и постојање осетљивих екосистема попут влажних станишта. Ови фактори представљају основу за процену еколошке вредности и степена заштите простора, али и за одређивање потенцијала и ограничења за развој туристичких активности. Социо-културне карактеристике укључују историјско и културно наслеђе, етно-социјалне вредности, као и улогу локалног становништва у управљању и развоју туризма. Ови елементи доприносе аутентичности дестинације и представљају важан ресурс за развој културног и одрживог туризма, уз истовремено јачање локалног идентитета и укључивање заједнице у процес доношења одлука. Економске карактеристике односе се на ниво развијености туристичке инфраструктуре, доступност објеката и услуга, као и постојање локалне привреде и производа који могу бити интегрисани у туристичку понуду. Поред тога, значајан критеријум представља и могућност развоја специфичних облика туризма, који су усклађени са природним и друштвеним условима

дестинације. Оваква класификација критеријума омогућава свеобухватну процену заштићених подручја, јер обједињује еколошке, друштвене и економске аспекте одрживости. На тај начин, обезбеђује се основа за доношење стратешких одлука у планирању и управљању туризмом, са циљем очувања природних вредности и унапређења квалитета туристичке понуде.

Слика 21. Кључни критеријуми у одабиру заштићених подручја
Извор: Аутори

Туризам се у овим подручјима може манифестовати кроз излетнички, едукативни, спортско-рекреативни, вински, ловни, а последњих година постоји тенденција развоја екотуризма, туризма посматрања птица и животиња, фото туризма и других облика базираних на природи (Lazić *et al.*, 2008; Srednjoročni program zaštite prirodnih dobara za period 2011-2020, 2011; Stojnić *et al.*, 2015; Pivac *et al.*, 2016). У сваком од одабраних подручја присутни су различити и веома специфични екосистеми које насељавају карактеристичне врсте. Планирање и развој туризма у овим подручјима условљени су управо заштитом простора и врста (Puzović *et al.*, 2015).

Анализом различитих писаних извора који описују заштићена подручја Војводине и њихов утицај на развој туризма, може се извести закључак да су у заштићеним подручјима Војводине присутни врло различити туристички потенцијали. Ове дестинације могу имати значајну функцију у одрживом развоју туризма (Puzović *et al.*, 2015; Stojnić *et al.*, 2015; Pivac *et al.*, 2016; Amidžić *et al.*, 2017). Поједина заштићена подручја поседују врло значајан потенцијал за развој туризма а то је систем влажних станишта која насељавају бројни представници орнитофауне, које ова подручја користе на својим миграторским рутама или их трајно насељавају (Simić & Puzović, 2008; Puzović *et al.*, 2015; Stojanović *et al.*, 2018). Ова подручја уписана су на Рамсарску листу значајних влажних станишта у свету (Stojanović, 2011). СРП „Засавица“ је један од најпосећенијих заштићених подручја у Војводини. Овај резерват посети преко 30.000 посетилаца годишње. Приходи које овај резерват годишње оствари само од продаје улазница крећу се око 2 и по милиона динара. Специјални резерват природе „Обедску бару“ годишње посети око 20.000 посетилаца (Jovanović *et al.*, 2019). СРП „Засавица“ је познат по брендираним домаћим производима од млека магарца и меса аутохтоне сорте свиња – мангулице (Gajić & Cvetanović, 2015). Влажно станиште овог резервата насељава врло угрожена врста рибе – Мргуда (*Umbra krameri*), која је значајна за развој едукативног туризма. Одабрана заштићена подручја са влажним стаништима поседују међународни значај и то као: Рамсарска подручја, ИВА, ИРА, РВА и EMERALD подручја и потенцијална су Натура 2000 подручја (Puzović *et al.*, 2015). Поред екотуризма, у овим заштићеним подручјима могу се развијати научички, излетнички, едукативни, фото, манифестациони, рурални, туризам посматрања птица и други облици туризма базирани на природи.

Национални парк „Фрушка гора“ јесте заштићено подручје које одликују врло специфични и разноврсни екосистеми (Stojnić *et al.*, 2015). На простору парка налазе се бројна језера, површине под различитим врстама биљака (ендемичних) (Lazić *et al.*, 2008), као и површине које насељавају специфични представници фауне (Simić & Puzović, 2008). У овом заштићеном подручју постоје изграђени туристички и спортски капацитети који омогућавају развој туристичких активности (Trišić, 2018). Најзначајнији фактори овог заштићеног подручја за развој одрживог туризма издвајају се планински рељеф, хидрографски објекти међу којима су бројни извори термалних и минералних вода, шумски терени, повољан географски и туристички положај, изграђена туристичка инфраструктура и близина насеља (Vučko *et al.*, 2012; Vučko & Plavša, 2014). Позната је дестинација за туристе и излетнике, како из Србије, тако и из иностранства. Национални парк је атрактивна дестинација за екскурзисте из већих градских средина попут Београда, Новог Сада, Сремске Митровице, али и становника других градова Србије (Penić *et al.*, 2016). Према Мастер плану одрживог развоја Фрушке горе

од 2012 до 2022. године, (2012) положај националног парка представља значајан ресурс за развој туризма јер ка овом подручју гравитира око 3 милиона људи. На подручју Фрушке горе налази се преко 40 објеката за смештај разврстаних у различите типове и категорије. Већину смештаја чине приватни апартмани и собе. Такође, налази се и неколико хотела, SPA центара и еко камп. Природни и друштвени фактори Националног парка „Фрушка гора“ пружају могућност развоја научно-истраживачког, излетничког, планинског, наутичког, екотуризма, wellness и SPA туризма, спортско-рекреативног, едукативног, туризма посматрања природе, птица и животиња и осталих специфичних облика туризма (Master plan održivog razvoja Fruške gore od 2012. do 2022. godine, 2012). Како се Национални парк „Фрушка гора“ налази на значајним винским путевима, постоје потенцијали за развој винског и манифестационог туризма који се могу комбиновати са еко и едукативним туризмом (Trišić, 2018). На простору Фрушке горе постоји шеснаест српских православних манастира. Ова јединствена културно-историјска целина утврђена је за културно добро од изузетног значаја за Републику Србију 1990. године и предложена је за упис на Листу светске баштине UNESCO-а (Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine, 2004).

У Делиблатској пешчари специфичан екосистем чине пешчане дине, ендемично растиње и представници фауне (Simić & Puzović, 2008; Trišić, 2019b). На простору резервата постоје капацитети који омогућавају развој екотуризма, излетничког, руралног, наутичког, винског, спортског и едукативног туризма. То омогућавају смештајни капацитети Школско-рекреативног центра „Чардак“ (130 лежаја) и ловачке куће, кампови и капацитети сеоских домаћинстава у Шумарку, Дубовцу, Делиблату, Скореновцу и Ковину (Specijalni rezervat prirode „Deliblatska Peščara“, 2011). На простору резервата постоје насеља која располажу значајним културним, споменичким и археолошким наслеђем попут Долова, Делиблата, Гребенца, Дубовца, Плочице, Банатског Карловца, Алибунара и Избишта. Ови друштвени потенцијали омогућавају развој културног облика туризма. Као последња и највећа оаза пешчарско-степске, шумске и мочварне вегетације која је некада доминирала Панонском низијом, СРП „Делиблатска пешчара“ је један од најважнијих центара биодиверзитета у Србији и Европи и значајно степско подручје. Због наведеног, подручје резервата је јединствено за развој научно-истраживачког и туризма посматрања птица и животиња (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016).

Специјални резервати природе „Засавица“ и „Обедска бара“ поседују врло значајан потенцијал за развој туризма због јединственог екосистема влажних станишта која насељавају бројни представници орнитофауне, које ова подручја користе на својим миграторским рутама или их трајно насељавају (Simić & Puzović, 2008; Puzović *et al.*, 2015; Stojanović *et al.*, 2018). Ова подручја

уписана су на Рамсарску листу значајних влажних станишта у свету (Stojanović, 2011). СРП „Засавица“ је један од најпосећенијих заштићених подручја у Војводини. Овај резерват посети преко 30.000 посетилаца годишње. Приходи које овај резерват годишње оствари само од продаје улазница крећу се око 2 и по милиона динара. Специјални резерват природе „Обедску бару“ годишње посети око 20.000 посетилаца (Jovanović *et al.*, 2019). СРП „Засавица“ је познат по брендираним домаћим производима од млека магарца и меса аутохтоне сорте свиња – мангулице (Gajić & Cvetanović, 2015). Влажно станиште овог резервата насељава врло угрожена врста рибе – Мргуда (*Umbra krameri*). Према IUCN Црвеној листи угрожености врста (Red List of Threatened Species) има статус рањиве врсте (VU – Vulnerable) (Noakes, 2013), док на националном нивоу има статус критично угрожене врсте (CR – Critically Endangered), односно врсте којој прети ишчезавање (Месарош, 2014). Према IUCN систему међународне заштите СРП „Засавица“ и „Обедска бара“ сврставају се у IV категорију – подручје управљања стаништем или врстама, односно подручје земље којим се управља активним мерама заштите да би се очувала станишта и обезбедили услови за опстанак одређених врста (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010; Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011). Оба заштићена подручја поседују међународни значај и то као: Рамсарска подручја, ИВА, ИРА, РВА и EMERALD подручја и потенцијална су Натура 2000 подручја (Puzović *et al.*, 2015). Најзначајнији ресурс за развој туризма у оба резервата јесте јединствен систем влажних станишта (Слика 22). Поред екотуризма, у оба заштићена подручја могу се развијати наутички, излетнички, едукативни, фото, манифестациони, рурални, туризам посматрања птица и други облици туризма базирани на природи.

Слика 22. Јединствено влажно станиште Специјалног резервата природе „Засавица“

Извор: Trišić, 2019a.

Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“, представља заштићено подручје где се истраживање може фокусирати на значај и утицај великог влажног станишта на одрживи развој туризма, којег чини мрежа бара и ритских терена (Stojnić *et al.*, 2015; Trišić, 2019a). Повољан географски положај, који се огледа у близини Новог Сада, Фрушке горе и Коридора 10 и јединствен екосистем значајни су фактори који могу утицати на одрживи туристички развој (Lazić *et al.*, 2008).

Специјалне резервате природе „Краљевац“, „Крађорђево“ и „Тителски брег“ карактеришу врло разноврсни геолошки облици рељефа, какви су пешчане дине и лесни одсеци значајни за конституисање објеката геонаслеђа (Lukić & Petrović, 2020). Поред тога, присутна су и влажна станишта као значајни екосистеми. Подручје ових заштићених подручја насељавају врло ретки ендемити представници флоре и фауне, због којих је примарни циљ управљања заштита природе и екосистема. Становништво које живи у/или близини ових подручја одликује значајна мултикултуралност и етно-социјалне вредности. Подручја око ових резервата насељавају Срби, Румуни, Мађари, Словаци и други народи. Ове етничке заједнице одликује богата културна баштина и наслеђе. Међу најзначајнијим социо-културним вредностима истиче се: културно и историјско наслеђе, језик, културни објекти и историјски локалитети, домаћа радиност, обичаји из личног и народног живота, народна ношња, домаћи производи и занати, локалне манифестације и смотре, гастрономске вредности националних кухиња и друге вредности. Поред тога што наведене социокултурне вредности могу имати значај као самостални туристички мотиви, комбиновањем са природним туристичким мотивима, кроз комплементарну функцију могу креирати значајну туристичку понуду на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу.

Парк природе „Палић“ јесте заштићено подручје у којем су хидрографски туристички потенцијали најзначајнији ресурс за развој туризма. Поред различитих и бројних влажних станишта која чине хидрографску карту овог парка природе, за развој туризма најзначајније је Палићко језеро (Park prirode „Palić“, 2011). Поред хидрографских потенцијала за развој наутичког и спортског туризма, Парк природе „Палић“ са својим природним факторима пружа могућност за развој здравственог, научно-истраживачког, винског, излетничког, едукативног и екотуризма (Lazić *et al.*, 2008; Denda, 2014; Trišić, 2024). Развој специфичних облика туризма у овом парку природе омогућава изграђена туристичка инфраструктура (Park prirode „Palić“, 2022).

Паркови природе „Русанда“ и „Поњавица“ поседују различите природне и друштвене карактеристике. Поред врло различитих екосистема и ареалом врста, постоје и потенцијали за развој бањског и здравственог туризма, какав је случај у Парку природе „Поњавица“. Здравствени, едукативни, научно-истраживачки, културни, манифестациони, вински и

гастрономски туризам могу бити основни специфични облици туризма ових заштићених подручја који могу утицати на функцију ових подручја у одрживом развоју туризма.

5.2 Национални парк „Фрушка гора“

Ово заштићено подручје представља најстарији национални парк у Србији који је проглашен 23. децембра 1960. године. Национални парк захвата површину од 26.672 ha. Простире се на истоименој планини која се налази на десној обали Дунава, што чини део Горњег Подунавља у Србији. Јужно од овог заштићеног подручја налази се ток реке Саве, што скупа формира важно природно подручје (Tomić *et al.*, 2000; Amidžić *et al.*, 2017; Ristić *et al.*, 2024). Фрушка гора се простире од 45°04' до 45°16' СГШ, и од 16°37' до 18°01' ИГД. Насеља која имају директних веза са заштићеним подручјем су Петроварадин, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Беочин, Ириг, Инђија, Бачка Паланка и Шид (Nacionalni park „Fruška gora”, 2010). Добра саобраћајна повезаност Фрушке горе са већим градовима у Србији и у региону, поред наведених карактеристика, чини повољан географско-туристички положај овог заштићеног природног добра. Положај заштићеног подручја може се сагледати на Слици 23.

Слика 23. Положај Националног парка „Фрушка гора“
Извор: Trišić *et al.*, 2022a

5.2.1. Природне карактеристике

Анализом различитих извора информација може се закључити да Фрушка гора припада групи релативно ниских планина. Највиши врхови овог планинског подручја су Црвени Чот (539 m), Бранковац (477 m) и Краљеве столице (507 m). Укупна површина коју заузима планина је око 500 km² (Tomić *et al.*, 2000; Amidžić *et al.*, 2017). У непосредној близини Националног парка протиче Дунав који овде чини природну границу са Републиком Хрватском, док се јужно од парка налазе Срем и централна Србија (Lazić *et al.*, 2008; Ristić *et al.*, 2024). У геолошком погледу Фрушка гора је виши део равничарских предела Панонске низије. Одликује се богатим геолошким диверзитетом, многобројним налазиштима фосила и геолошким формама значајних за проучавање, које потичу још из периода Панонског мора (Stojnić *et al.*, 2015). Релјеф Фрушке горе има значајан утицај на формирање климе овог региона. Температура ваздуха опада са порастом надморске висине (термални градијент). Иришки венац у највишем делу планине има највишу средњу месечну температуру у августу од 20,4°C. У осталим деловима планине највише температуре бележе се у јулу месецу. Слична је ситуација и са годишњим просечним температурама. Од ветрова дувају северозападни и југоисточни ветар (кошава) (Lazić *et al.*, 2008). Анализирањем релјефа и климатских одлика може се закључити да подручје парка поседује значајне вредности за развој свих облика туристичких кретања.

На подручју Фрушке горе постоји 15 мањих водених акумулација и језера (Nikolić, 2006). Највећа језера су Сот, Ердевик, Ривице и Добродолско језеро. На Фрушкој гори постоји неколико локалитета термо-минералних извора, а то су Врдник, Стари Сланкамен, Љуба и Старо Хопово. Сви спадају у старе, мање или више коришћене издани. Извор Врдник један је од значајнијих локалитета на овом подручју. Изворска вода има температуру од 15,5°C. У јужном делу извора вода је бистра, минерализована и са температуром од 30,7°C. Представља значајан потенцијал за развој здравственог и бањског туризма (Lazić *et al.*, 2008; Ristić *et al.*, 2024).

Подручје националног парка насељавају врло ретки и аутентични представници биљака и животиња. Међу флором овог подручја значајно је учешће реликата и ендема. До сада је у ширем подручју забележено преко 1.500 врста биљака, односно око 1.000 врста у оквиру граница парка. Међу значајним је око 30 врста орхидеја (*Orchidaceae*), од којих је 18 од међународног значаја. Врло реликтни примерци су кадивка (*Kitaibela vitifolia*), татарско зеље (*Crambe tataria*), крупноцветна саса (*Pulsatilla vulgaris*) и пљевика (*Notholena maranthae*). У флористичком погледу, Фрушка гора је претежно шумско подручје са 90% ове покривености. Најзаступљенија је сребнолисна липа (*Tilia tomentosa*) која заузима преко 30% шумске површине, што представља јединствен случај у Европи. Поред значајне популације

инсеката, подручје националног парка насељава 24 врсте водоземаца и гмизаваца, међу којима су значајни шумска жаба (*Rana dalmatina*) и кратконоги гуштер (*Ablepharus kitaibellii*). Орнитофауна чини преко 200 забележених врста, од којих се поједине штите међународним прописима. Национални парк „Фрушка гора“ се сматра јединим преосталим ареалом орла крсташа (*Aquila heliaca*) у Србији. Данас се предузимају значајне акције како би се ова врста очувала на националној територији. Поред птица, биогеографску вредност парка чини присуство преко 60 врста сисара, међу којима треба издвојити текуницу (*Spermophilus citellus*), реликтну врсту војвођанског слепог кучета (*Nanospalax (leucodon) montanosyrmiensis*), дивљу мачку (*Felis silvestris*) и пуха лешникара (*Muscardinus avellanarius*), као и 17 врста из заштићене групе слепих мишева (*Chiroptera*) (Puzović et al., 2015).

5.2.2. Друштвене карактеристике

Значајна насеља на подручју Фрушке горе су Ириг, Чортановци, Беоцин, Сремски Карловци, Петроварадин, Сремска Каменица, Инђија, Шид, Сремска Митровица и друга, што укупно чини преко 100 насеља. Становништво које их насељава карактерише етничка, културна, национална и верска различитост, што представља изузетан друштвени потенцијал Војводине (Nikolić, 2006; Ristić et al., 2024). Културно наслеђе овог заштићеног подручја чини изузетна културна ризница која интерпретира важан друштвени, материјални и туристички значај овог подручја. Ово наслеђе је имало значајан утицај на доношење статуса заштите и данас се штити посебним прописима. Културна добра су распоређена на читавом подручју парка. Културну баштину чине материјални трагови културе (археолошки локалитети), насеља, манастири и споменичке вредности новије историје:

- 414 археолошких локалитета из праисторије, античког Рима и средњег века;
- Сремски Карловаци и Ириг, са својом историјском и културном ризницом;
- 50 сакралних објеката из различитих периода (средњи век, Византија и барок);
- 16 православних манастира из периода средњег века: Нова Раваница (Врдник), Ћипша, Бешеново, Мала Ремета, Беоцин, Раковац, Јазак, Старо Хопово, Ново Хопово, Гргетег, Велика Ремета, Привина Глава, Кувеждин, Петковица, Шишатовач и Крушедол;
- три радничке колоније у Беоцину, две рударске колоније у Врднику, из периода 19. и 20. века;
- 95 споменика и спомен обележја из II Светског рата;

- четири дворца и летњиковца из периода 19. и 20. века, међу којима су Марцибањи-Карачоњи и Шпицеров дворца;
- 3 значајне историјске тврђаве (Петроварадин, Беркасово, Моровић);
- Стражилово са спомеником Бранка Радичевића (Nacionalni park „Fruška gora”, 2017).

Слика 24 приказује примере интерпретације природних вредности у Националном парку „Фрушка гора“, кроз информативне табле и визуелне приказе намењене посетиоцима. Ови елементи интерпретације имају за циљ да приближе природне и еколошке карактеристике подручја, као и да укажу на значај њиховог очувања. Комбинацијом едукативних порука и картографских приказа, посетиоцима се омогућава боље разумевање простора, правила понашања и специфичности екосистема. Истовремено, овакви интерпретативни садржаји доприносе развоју одговорног понашања посетилаца, јер подстичу еколошку свест и поштовање природних вредности. Они представљају важан инструмент управљања посетама, јер усмеравају кретање туриста, смањују потенцијалне негативне утицаје и доприносе укупном квалитету туристичког искуства. На тај начин, интерпретација постаје кључни елемент у повезивању заштите природе и одрживог туристичког развоја.

Слика 24. Интерпретација вредности националног парка „Фрушка Гора“
Извор: Тришић, И.

Друштвену вредност поред историјских локалитета и културних објеката чине и друге значајне карактеристике становништва. Социо-културне вредности од посебног су значаја за креирање туристичке понуде (Trišić, 2018). Становништво Фрушке горе поседује богату духовну и културну традицију коју карактеришу обичаји, гастрономија, домаћа радиност, занати,

манифестације однос према култури и образовању и друге вредности. Наведене вредности могу бити значајне са аспекта атрактивности овог дела Војводине, па се могу анализирати и изучавати као комплементарни туристички мотиви. Друштвене карактеристике становништва Фрушке горе могу бити важни сегменти туристичке валоризације и предуслови за остваривање позитивних социо-културних резултата туристичког развоја. Као такве могу се изучавати са аспекта фактора одрживог туризма.

5.2.3. Статус заштите и циљеви управљања

Поред националних прописа којима се штити, Национални парк „Фрушка гора“ поседује међународне статусе заштите и то:

- Подручје Important Bird and Biodiversity Areas (IBAs), које захвата површину од 49.210 ha и од значаја је за заштиту ретких и угрожених представника орнитофауне;

- Подручје Important Plant Areas – IPA од значаја за ретке врсте биљака и то IBA „Фрушка гора“ и „Ковиљско-петроварадински Рит“ са укупно 142.376 ha;

- Prime Butterfly Areas – PBA, подручје од значаја за дневне лептире које захвата површину од 34.771 ha;

- EMERALD подручје са 25.393 ha;

- Национални парк је члан мреже „Parks Dinarides“ и потенцијално је Натура 2000 подручје;

- Током 2015. године је покренута иницијатива за успостављање геопарка "Fruška Gora – Loessland" (Ristić *et al.*, 2024; Trišić *et al.*, 2022a).

- Према IUCN категоризацији Национални парк „Фрушка гора“ припада II категорији (National Park) подручја у којима се управљање и заштита спроводе због целовитости екосистема и туристичких активности. Циљ управљања је да се спречи коришћење ресурса из животне средине и да се омогуће едукативне, научне и рекреативне активности посетилаца (Trišić, 2018).

На подручју парка је успостављена тростепена заштита. Режим заштите I степена је успостављен на 34 издвојена локалитета, што чини 3,7% парка. Режим заштите II степена обухвата 67% и режим заштите III степена 29,3% територије заштићеног подручја. Режим заштите I степена обухвата највредније, пре свега шумске локалитете, равномерно и мозаично распоређене на Фрушкој гори. У режиму заштите I степена забрањено је:

- 1) Коришћење природних ресурса и изградња објеката;

- 2) Сви радови и активности осим:

- научних истраживања и праћења биогеографских и природних процеса;

- контролираних посета у образовне и општекултурне сврхе;
- спровођења заштитних, санационих и других неопходних мера у случају пожара, елементарних непогода и удеса, појава биљних и животињских болести и пренамножавања штеточина;
- посебних интервентних мера на заштити екосистема (Trišić *et al.*, 2022a).

Режим заштите II степена обухвата већину шума на Фрушкој гори, са делимично измењеним екосистемима великог научног и практичног значаја, где су могуће управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације и укупног унапређења заштићеног подручја, без последица по примарне вредности природних станишта, популација и екосистема. У овом режиму заштите забрањује се:

- 1) Изградња јавних путева;
- 2) Нарушавање и уништавање површина под травнатом вегетацијом, њихово преоравање и успостављање пољопривредне производње;
- 3) Уклањање травнатог покривача са површинским слојем земљишта;
- 4) Ноћење домаће стоке и постављање пастирских склоништа.

Режим заштите III степена обухвата измењене екосистеме, постојеће објекте и инфраструктуру, туристичке и викенд зоне, као и просторе одрживог коришћења. У режиму III степена заштите забрањено је:

- 1) Грађење објеката за депоновање отпада и других објеката којима би се могао загадити ваздух, вода и земљиште и угрозити флора и фауна;
- 2) Извођење радова и активности који могу имати значајан неповољан утицај на геоморфолошке, хидролошке и педолошке карактеристике, живи свет, животну средину, еколошки интегритет и естетска обележја предела;
- 3) Узнемиравање, непланско сакупљање и уништавање дивљих животиња;
- 4) Уништавање, непланско уклањање и сакупљање дивљих биљака и гљива;
- 5) Уношење алохтоних врста животиња;
- 6) Замена аутохтоних врста дрвећа алохтоном;
- 7) Сечење аутохтоних шума, осим за потребе ревитализације станишта;
- 8) Сечење издвојених и репрезентативних јединки и група аутохтоних врста дрвећа;

- 9) Пошумљавање и преоравање травнатих станишта, ливада и пашњака;
- 10) Исушивање или затрпавање влажних станишта;
- 11) Узимање геолошког и палеонтолошког материјала, осим за потребе научних истраживања;
- 12) Експлоатисање минералних сировина;
- 13) Испуштање непречишћених отпадних вода, као и вода испод квалитета који одговара II (β мезосапробној) класи;
- 14) Коришћење локалних шумских путева за јавни саобраћај;
- 15) Уништавање мобилијара уређених излетишта, информативних табли, излетничких стаза, туристичких пунктова и културно-историјских садржаја;
- 16) Коришћење возила на моторни погон, других возила и превозних средстава изван путева, стаза и простора који су за то намењени, осим за службене потребе;
- 17) Извођење испаше стоке у шумама и на шумским ливадама, осим по посебним активностима ревитализације;
- 18) Обављање осталих активности којим би се могле нарушити природне вредности Националног парка (Nacionalni park „Fruška gora”, 2017).

У оквиру система и мера заштите II степена заштите, активности које се ограничавају су следеће:

- 1) Изградња објеката и инфраструктуре, осим за потребе управљања заштићеним подручјем и постављања подземних водова уз постојећу инфраструктуру;
- 2) Асфалтирање путева, осим реконструкције постојећих асфалтираних путева;
- 3) Насипање шумских путева, осим употребе природних тврдых материјала;
- 4) Ограничава се насипање шумских путева на трасе и деонице усклађене са циљевима очувања природних вредности;
- 5) Обнова шумских састојина у појасу од најмање 30 метара око подручја са режимом заштите I степена, осим обнове аутохтоних врста;
- 6) Обављање радова и активности у околини подручја под режимом заштите I степена у периоду од 15. марта до 1. августа, осим удаљености већих од 150 m или радова и активности плански усклађених са потребом очувања вредности локалитета;
- 7) Испаша, на просторно и временски ограничене активности, по посебном програму, као и кошење, осим просторно и временски ограничених активности, уз примену заштитних мера за флору и фауну;
- 8) Паљење вегетације осим за потребе ревитализације станишта, по посебном пројекту и условима заштите природе;

9) Лов у отвореним ловиштима, осим просторно и временски ограничених активности на одржавању здравственог стања и бројности популација ловних врста;

10) Риболов, осим рекреативног и санационог риболова у научно-истраживачке сврхе и изловљавање алохтоних и инвазивних врста;

11) Туризам, осим просторно и временски ограничених активности, у складу са потребом очувања природних вредности;

12) Осветљавање простора, осим неопходног и усмереног осветљавања објеката, приземних површина и површина земљишта, као и за потребе безбедности саобраћајница, туристичких садржаја и културно-историјских вредности;

13) Употреба хемијских средстава, осим за сузбијање пренамножених и инвазивних врста, болести и паразита у случајевима кад је немогуће применити алтернативно биолошко/механичко решење (Nacionalni park „Fruška gora”, 2017).

У оквиру система и мера заштите III степена заштите, ограничава се:

1) Изградња објеката и инфраструктуре на потребе одрживог коришћења и управљања заштићеним подручјем, одржавање постојећих објеката, постојећу викенд зону и постављање подземних водова уз постојећу инфраструктуру;

2) Промена намене површина, на потребе ревитализације и унапређења природних станишта;

3) Уношење алохтоних врста биљака на привремено одржавање постојећих састојина и неинвазивних врста за спречавање ерозије, појаве клизишта и обнове шумског земљишта на деградованим стаништима;

4) Насељавање алохтоних врста животиња на простору ограђених ловишта;

5) Обављање радова и активности у околини подручја под режимом заштите I степена у периоду од 15. марта до 1. августа, на удаљеност већу од 150 m или радове и активности плански усклађене са потребом очувања вредности локалитета;

6) Обнова шумских састојина у појасу од 30 метара око подручја са режимом заштите I степена, на групимичну обнову применом искључиво аутохтоних врста;

7) Испаша, на просторно и временски ограничене активности, по посебном програму;

8) Кошење, на просторно и временски ограничене активности, уз примену заштитних мера за флору и фауну;

9) Паљење вегетације на потребу ревитализације станишта, по посебном пројекту и условима заштите природе;

10) Осветљавање простора на усмерено осветљавање објеката, приземних површина и површина земљишта, као и за потребе безбедности саобраћајница, туристичких садржаја и културно-историјских вредности;

11) Употреба хемијских средстава на сузбијање пренамножених и инвазивних врста, болести и паразита у случајевима када је немогуће применити алтернативно биолошко/механичко решење;

12) Паркирање моторних возила и/или камп-приколица, постављање шатора, паљење ватре и кретање паса на активности усклађене са циљевима очувања и управљања;

13) Туристичке активности осим одрживих облика туризма и рекреације на предвиђеним локалитетима, објектима и стазама;

14) Риболов, осим спортског, рекреативног, санационог, и риболова у научно-истраживачке сврхе и изловљавања алохтоних врста. Препоручује се порибљавање аутохтоним врстама за потребе реинтродукције.

Општи циљеви развоја подручја Националног парка „Фрушка гора“ обухваћени су планским мерама просторног плана и проистичу из усвојених циљева и одређења просторног развоја републике и специфичности овог подручја у просторно-функционалном смислу. Као општи циљеви управљања издвајају се (Nacionalni park „Fruška gora”, 2017):

- ✓ Постизање рационалне организације и уређења простора, усклађивањем његовог коришћења са могућностима и ограничењима у располагању природним и створеним вредностима и са потребама дугорочног одрживог развоја;

- ✓ Обезбеђење просторних услова за реализацију концепта трајно одрживог и уравнотеженог развоја подручја, нарочито у области животне средине, економске и друштвене сфере;

- ✓ Обезбеђење адекватне превенције, минимизирања, мониторинга и контроле свих облика загађивања;

- ✓ Дефинисање просторних услова развоја подручја, као дела интегралног управљања у оквиру целокупног система заштите животне средине.

Као посебни циљеви плана развоја овог простора наводе се:

- ✓ Заштита посебно вредних, угрожених и деградираних локалитета;

- ✓ Интеграција заштите животне средине у појединачне секторске политике и стратегије развоја;

- ✓ Планирање и одрживо коришћење природних ресурса, добара и енергије;

- ✓ Увођење енергетски економичнијих технологија и постепени прелазак на максимално могуће коришћење обновљивих природних ресурса;
- ✓ Подстицање производње и примене технологија које смањују загађивање животне средине и производњу отпада;
- ✓ Максимално могуће смањење свих активности које имају негативне ефекте на природни систем Националног парка Фрушка гора.

Драматичан пад бројности неких врста птица грабљивица и недостатак хране, иницирали су изградњу наменских хранилишта. Као најповољније место за одлагање хране за птице грабљивице на Фрушкој гори, посебно за орла крсташа, одабран је напуштени каменолом „Средње брдо“ на северним падинама средњег дела масива, у близини Црвеног чота и Папратског дола. То је прво хранилиште за птице грабљивице и друге некрофаге у Војводини. Идеја о формирању хранилишта конципирана је 1999. А пробно изношење угинулих животиња вршено је током јесени 2003. године. Стално хранилиште је почело са радом у јесен 2007. Године. Хранилиште је имало циљ да веже младе и одрасле јединке појединих ретких врста грабљивица за одређене локалитете унутар заштићеног подручја, где су знатно безбедније него на околним пољопривредним и воденим површинама. Тиме је смањена опасност од потенцијалног убијања, тровања или узнемиравања. Хранилиште је реконструисано 2014. године, када је изграђена наменска пространа метална платформа, издигнута 2 метара изнад тла, ради спречавања контаката са сисарима попут лисице (*Vulpes vulpes*) и шакала (*Canis aureus*), који су присутни у заштићеном подручју. У зони хранилишта је изграђена дрвена колиба за посматрање птица, са опремом за видео надзор, што је помогло младим истраживачима и заштитарима природе и птица. Највећи број забележених јединки крсташа (*Aquila heliaca*) на хранилишту је био 2, белорепана (*Haliaeetus albicilla*) 16, а гаврана (*Corvus corax*) 70 јединки. Током последњих година постављен је већи број дрвених платформи за гнежђење крсташа и степског сокола, што употпуњује програм заштите птица грабљивица (Stojnić *et al.*, 2015).

Туризам и рекреација, као и шумарство и ловство, су доминантни облици коришћења простора националног парка. Ширењем граница јављају се и нови начини коришћења, пре свега коришћење травнатих станишта. Као и у досадашњим границама парка, потребно је да се све присутне активности прилагоде заштити природних и културних вредности. Због тога концепт заштите предвиђа зоне са различитим нивоима активности у шумарству, усмереном пре свега на одрживе видове у другом степену заштите, укључујући испашу и кошење. Шумске и травнате површине већином се сврставају у режим заштите другог степена. Трећи степен предвиђен је за туристичко-рекреативну и другу инфраструктуру, која је прилагођена потребама очувања, управљања и повољних видова коришћења. Први степен заштите обухвата

највредније природне целине, у највећој мери шуме, којима је у концепту заштите посвећена посебна пажња. Према плану одрживог и туристичког развоја Фрушке горе као значајне зоне издвајају се:

✓ Зона Подунавља која обухвата крајње северне рубне делове Фрушке горе, односно спуштајуће планинске падине према Дунаву (Нештин, Сусек, Баноштор и Черевих, Сремска Каменица, Петроварадин, Сремски Карловци, Стари Сланкамен);

✓ Зона Иришког венца која укључује централни део подручја (Стражилово, Иришки венац, Врдник, Нерадин, Норцев, Змајевац, Поповица и Бранковац, манастире Крушедол, Хопово и Јазак);

✓ Зона Црвеног чота која обухвата централне делове Фрушке горе. Ова зона је углавном предодређена за програме спортско-рекреативног и излетничког туризма;

✓ Зона западне Фрушке горе која обухвата западни део Фрушке горе, који у погледу туристичког развоја заостаје за претходно поменутиим зонама;

✓ Зона Фрушкогорског виногорја која обухвата виноградарске рејоне на северним и јужним падинама Фрушке горе (виногради и вински подруми); (Trišić, 2018).

5.2.4. Стање туризма

Теренским истраживањем дошло се до значајних података који се односе на туристичке капацитете, инфраструктуру и друге могућности које могу допринети унапређењу тренутног стања. Туризам и шумарство су примарне активности коришћења простора националног парка. Анализом природних и друштвених вредности у парку закључује се да је потребно прилагодити све активности ка заштити, унапређењу стања и планирању коришћења простора. Због тога концепт заштите и управљања предвиђа зонирање простора са различитим нивоима активности, усмерених на одрживе видове, а то су I, II и III степен заштите (заштитне зоне). Трећи степен заштите у парку дозвољава туристичку изградњу с циљем управљања у туризму на начин да се очува екосистем, промовишу и унапреде природне реткости.

Простор националног парка поседује велики број објеката. Број и структура објеката осмишљени су да задовоље туристичке потребе, али њихова опремљеност и функционалност захтевају значајне интервенције. Туристички инфо-центар пружа значајне информације о свим културним, научним и туристичким догађајима и манифестацијама. У овом објекту налазе се природњачки експонати и друштвени артефакти који на најбољи начин репрезентују природне и културне вредности парка. У склопу објекта постоји конференцијска сала у којој се могу одржавати пословни догађаји, реализовати

едукативни програми и организовати изложбе или мали сајмови (B₂C) различите тематике и циља (Слика 25).

Од објеката за потребе туризма и едукације треба издвојити одмаралиште „Тестера“, излетиште и спортско-рекреативни центар „Летенка“ (Слика 26), наставни и образовни центар „Норцев“, бању „Врдник“, планинарски дом „Војводина“, „Бранков чардак“ на Стражилову, етно ресторан „Корушку“ и друге објекте (Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine, 2004; Nacionalni park „Fruška gora“, 2017).

Слика 25. Инфоцентар Националног парка „Фрушка гора“ на Иришком венцу

Извор: Тришић, И.

Комплекс туристичких мотива парка, положај, рељеф, биљни и животињски свет и статуси заштите омогућавају остваривање више туристичких функција кроз различите облике туризма у које треба уврстити (Lazić *et al.*, 2008):

- Спортско-рекреативни облик туризма за који постоје изграђени терени, едукативне и стазе здравља;

- Wellness и Spa туристички облици. Ове активности је могуће реализовати због постојања термоминералних извора. На основу анализе различитих података и стања на терену, може се извести закључак да ови потенцијали нису у довољној мери искоришћени, што прати различита изграђеност бања Врдник и Стари Сланкамен;

- Научно-истраживачки туризам, туризам посматрања птица и животиња, пешачење, екотуризам и други облици утемељени на природној основи националног парка;

- Наутички туризам, који би као основни ресурс користио потенцијале Дунава и постојећих акумулација. За овај облик нужна је изградња прихватних лука и пратећих објеката;

- Културни и верски туризам, који већ имају значаја у туристичком промету овог дела Војводине. Разлог је постојање бројних манастира који датирају из периода између 15. и 18. века;
- Едукативни облици туризма који би били утемељени на школама у природи и уз помоћ којих би се развијала позитивна еколошка свест код туриста и локалног становништва, узајамно разумевање људи, стицање и неговање навика заштите и љубави према природи. Од значајних излетишта треба издвојити: Чортановачку шуму, Стражилово, Партизански пут, Иришки венац, Хопово, Главицу, Поповицу, Змајевац, Летенку, Хајдучки брег, Андревље, Тестеру, Цигански логор, Лежимир, Рохал базу, Липовачу и друге.
- Екотуризам као савремен концепт туризма заштићених простора.

Слика 26. Одмаралиште Летенка
Извор: Тришић, И.

Како простор НП „Фрушке горе“ и нетакнута природа представљају основ за развој еколошких облика туризма, тако је за израде стратегије развоја туризма нужно извршити анализу потенцијала. Један од потенцијалних модела је SWOT анализа. SWOT анализа приказана у Табели 10 омогућава свеобухватно сагледавање потенцијала за развој екотуризма у Националном парку „Фрушка гора“, кроз идентификацију унутрашњих предности и слабости, као и спољашњих шанси и претњи. Из анализе се може уочити да парк располаже значајним природним и географским предностима, укључујући богат биодиверзитет, повољну климу и добру саобраћајну доступност, што представља солидну основу за развој одрживих туристичких активности. Поред тога, постојање културних и гастрономских вредности, као што су вински подруми и локални производи, доприноси диверзификацији туристичке понуде.

С друге стране, уочене слабости указују на недовољну инфраструктурну опремљеност и ограничен развој интерпретативних и едукативних садржаја, што може утицати на квалитет туристичког искуства. Недостатак пратећих објеката и јасно дефинисаних стандарда понашања

указује на потребу за унапређењем управљања посетама. У делу који се односи на шансе, посебно се издвајају могућности интеграције у шире европске пројекте, развој брендираних производа и јачање улоге локалне заједнице, што може допринети економском развоју региона. Међутим, присутне претње, као што су недовољна институционална подршка, низак ниво инвестиција и притисци на природне ресурсе, указују на потребу за стратешким и координисаним приступом развоју екотуризма. У том контексту, SWOT анализа представља важан алат за дефинисање приоритета и доношење мера које ће омогућити одрживи развој туризма уз очување природних вредности Националног парка „Фрушка гора“.

Табела 10. SWOT анализа могућег екотуризма у НП „Фрушка гора“

Снаге	Слабости
• постојање заштићеног подручја; • изграђена комуникација; • постојање манифестација; • позната виногорја и вински подруми; • богата флора и фауна; • значајни минерални извори; • близина Новог Сада и Београда; • близина Дунава и Саве; • повољна клима.	• слаба изграђеност рецептивних објеката и еко-коначишта; • слаба изграђеност визиторских центара; • едукативне и образовне активности минималне; • недостатак пратећих и помоћних објеката (тоалети, објекти за одлагање смећа); • одсуство значајних етичких кодекса за кориснике; • недовољна ревитализација шума; • непостојање еко-стаза; • недовољно присуство путоказа.
Шансе и могућности	Опасности и претње
• укључивање екотуризма у туристичку понуду Србије; • доступност пројеката од стране покрајине; • приступачност ЕУ пројеката; • богате етносоцијалне вредности становништва овог региона; • брендирани производи (вино бермет, мед); • спој друштвеног и природног аспекта; • јаке дисперзивне зоне еко-туриста; • постојање етно-села или	• недовољна улога локалне заједнице у систему управљања и заштите; • одсуство консеквенци; • одсуство добрих економских утицаја туризма; • низак ниво улагања у одржавање парка; • криволов; • девастација шумских екосистема; • близина пољопривредног земљишта; • загађења.

• насеља; • сертификација у еко-туризму Фрушке горе.	
--	--

Извор: Аутори

5.3. Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“

Делиблатска пешчара се налази у јужном Банату. Простире се на територији Алибунара, Вршца, Беле Цркве, Ковина и Панчева. Захвата површину од 34.829,32 ha. Површина заштићеног подручја се простире од 44°48' и 45°10' СГШ и од 38°36' до 38°58' ИГД (Štetić *et al.*, 2021). Дужина пешчаре у правцу југоисток-северозапад износи 35 km, док је ширина од 10 до 20 km (Kovačev *et al.*, 2014; Trišić *et al.*, 2023a). Положај резервата може се сагледати на Слици 27.

5.3.1. Биogeографске карактеристике пешчаре

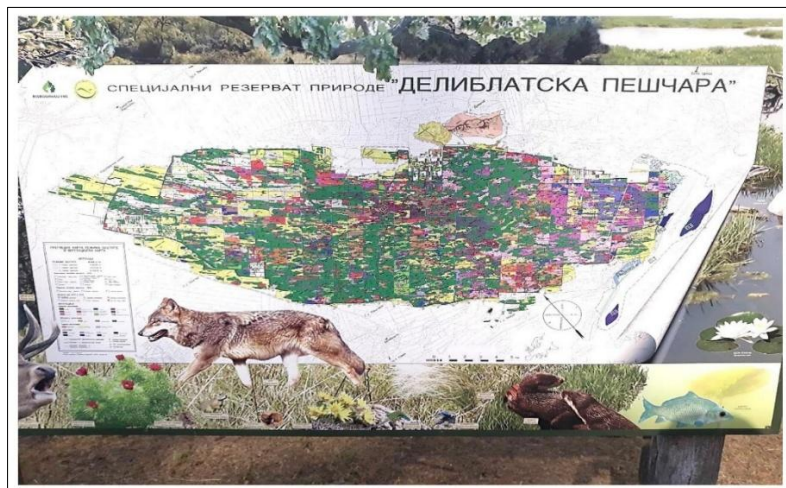
Ово је заштићено подручје које је у геолошком погледу сачињено од еолског песка, копнених и водених станишта што ову пешчару чини јединственом у Европи (Pavlović *et al.*, 2017). Делиблатску пешчару чине наслаге еолског песка који гради дински рељеф насељен шумским, степским и пешчарским екосистемима (Menković, 2013). На простору Делиблатске пешчаре влада степска клима са просечном количином падавина од 633 mm и средњим температурама ваздуха од 9,5 до 11°C. Бележе се необично велика колебања температуре ваздуха, како током године, тако и у току дана (Mrkša, 2008). Што се тиче хидрографских карактеристика у пешчари нема сталних водотокова, пошто атмосферска вода која доспе на тло понире и отиче вертикално кроз песак због његове велике пропустљивости. Као последица овога, површински делови остају без довољно влаге. Песак се током лета и услед дувања кошава исушује до 0,5 m дубине. Близина Тамиша, Караша и Дунава има велики утицај на количину и ниво подземних вода (Trišić *et al.*, 2020).

Слика 27. Положај Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“
Извор: Аутори

У пешчари постоји преко 900 врста биљака. Најзначајнији реликти (ендеми) су: банатски божур (*Peonia officinalis* subsp. *Banatica*), панчићев пелен (*Artemisia pancici*), шерпет (*Ridera umbellata*), бадемић (*Prunus tenella*), пешчарско смиље (*Chelichrisum arenarium*) и клека (*Juniperus communis*), као једина самоникла врста четинара Панонске низије (Mrkša, 2008). Вегетација Делиблатске пешчаре се јавља у неколико облика, а то су шумски, пешчарски, степски и мочварни тип (Роровић, *et al.*, 2012). Шумски тип вегетације заузима 61% површине резервата. Од аутохтоних врста карактеристичне су: топола, јова, пољски јасен, храст лужњак, храст медунац и липа, а од унетих врста доминирају багрем, црни и бели бор, канадска топола и амерички јасен.

На подручју резервата постоји преко 200 животињских врста које су у статусу природних реткости. Међу раритетима фауне истичу се врсте степских и пешчарских станишта пустињски мрав (*Cataglyphis* sp), степски соко (*Falco cherrug*), степски скочимиш (*Sicista subtilis*), текуница (*Spermophilus citellus*), слепо куче (*Spalax leucodon*), степски твор (*Mustela eversmanni*), и вук (*Canis lupus*) (Trišić *et al.*, 2023a), а за неке од њих је Делиблатска пешчара једино или једно од малобројних преосталих станишта у Србији. Према наведеним подацима у погледу биогеографских вредности, Делиблатска пешчара представља један од најважнијих европских центара биодиверзитета од међународног значаја (Puzović *et al.*, 2015). Она је уједно и европска природна реткост и најбоље очувана пешчара Европе.

Слика 28. Приоритети у управљању резерватом (интерпретативна табла)
Извор: Тришић, И.

Слика 28 приказује интерпретативну таблу Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“, која визуелно представља просторни распоред станишта, биодиверзитет и кључне приоритете у управљању овим заштићеним подручјем. Овакве табле имају значајну улогу у информисању посетилаца о природним вредностима, карактеристикама екосистема и мерама заштите, чиме доприносе подизању еколошке свести. Поред едукативне функције, интерпретативни садржаји служе и као алат за управљање посетама, јер усмеравају кретање туриста и указују на дозвољене активности у оквиру резервата. На тај начин се смањује ризик од деградације осетљивих станишта, што је посебно важно у подручјима као што је Делиблатска пешчара, позната по својој специфичној геоморфологији и богатом биодиверзитету. Истовремено, овакви прикази доприносе бољем разумевању односа између заштите природе и одрживог коришћења простора, што је од кључног значаја за дугорочно управљање овим подручјем.

5.3.2. Локалитет „Лабудово окно“

Овај југоисточни део Делиблатске пешчаре представља важно Рамсарско подручје у Србији. Територијално припада општини Бела Црква и захвата површину од 3.733 ha. Простире се између 44°48'22" СГШ и 21°18'26" ИГД. У његовој непосредној близини налазе се насеља Бела Црква, Врачев Гај, Банатска Паланка, Гај, Шумарак, Дубовац и Ковин. Главна карактеристика овог ИВА заштићеног подручја је разноврстан екосистем влажних станишта којег чине плавна подручја и приобаље Дунава на јужном ободу Панонске низије, систем речних ада, потоњени меандри реке Караш,

ушће Нере, Ада Завојска, мали Дунавац и узан појас десне обале Дунава (Томић, 2020).

Ово ИВА подручје је најзначајније гнездилиште, зимовалиште и миграторна станица барских птица. У локалитету се гнезди 55 врста, од којих је већина на листи природних реткости и штити се међународним прописима. Ово је најважније балканско зимовалиште за лисасту гуску (*Anser albifrons*), сиву гуску (*Anser anser*), патку златооку (*Bucephala clangula*), орла белорепана (*Haliaeetus albicilla*) и црног орла (*Clanga clanga*). Такође, Лабудово окно је најважнији ареал малог вранца (*Microcarbo pygmeus*) у Србији и једино место гнезђења црног ибиса (*Plegadis falcinellus*). Подручје сваке године обезбеђује опстанак за више од 20.000 јединки птица мочварица а током миграција, репродукције и зимовања овде се окупља преко 40.000 јединки малих белих чапљи (*Egretta garzetta*), риђоглавих патки (*Aythya ferina*) и малог гњурца (*Mergellus albellus*). На пешчарској обали Дунава овог локалитета налази се највећа европска колонија брегуница (*Riparia riparia*) са око 15.000 парова (Trišić *et al.*, 2024).

5.3.3. Друштвене вредности

На простору резервата постоје насеља која располажу значајним културним, споменичким и археолошким наслеђем попут Долова, Делиблата, Гребенца, Дубовца, Плочице, Банатских Карловца, Алибунара и Избишта. Ови друштвени потенцијали омогућавају развој културних и других специфичних облика туризма. Становништво ових насеља припада различитим етничким групама. Поред Срба, значајно је присуство Мађара, Румуна, Словака, Рома, Русина и других етничких заједница. Фолклор овог становништва изузетно је оплемењен социо-културним елементима попут обичаја, изворног народног мелоса, умећа израде домаћих производа и заната, ношње, светковина, гастрономије, манифестација, језика и опште културе. Другим речима, становништво које насељава подручје Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“ поседује изузетно материјално и нематеријално културно наслеђе (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Amidžić *et al.*, 2017). Наведени антропогени потенцијали могу имати значајну функцију у развоју туризма. Правилним одрживим коришћењем ових ресурса могу се остварити значајни бенефити за локално становништво, природно окружење, државу и туристе.

5.3.4. Статус заштите

Делиблатска пешчара стиче статус 1965. године као општи резерват природе, а нешто касније, након стицања услова овај статус се трансформише у специјални резерват природе. Према IUCN категорији сврстава се у IV

катеорију или Подручје управљања стаништем или врстама. Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ је подручје I категорије заштите на укупној површини резервата (Trišić *et al.*, 2023a). На овом простору утврђен је тростепени режим заштите: I степен захвата површину од 2.354 ha; II степен са површином од 8.219 ha и III степен заштите захвата површину од 24.257 ha (Lazić *et al.*, 2008; Puzović *et al.*, 2015). Међународни статус заштите је утицао на формирање одређених зона и подручја у оквиру резервата, која се данас у значајној мери преклапају:

- ИВА подручје од међународног значаја за ретке птице је успостављено на територији са укупном површином од 48.758 ha;
- ИВА подручје на локалитету који се налази на југоистоку резервата „Лабудово окно“, са укупном површином од 6.488 ha (Trišić *et al.*, 2024);
- ИРА подручје од значаја за ретке врсте биљака са укупном површином од 35.332 ha;
- РВА подручје од значаја за дневне лептире, са укупном површином од 35.496 ha;
- Рамсарско подручје на локалитету „Лабудово окно“, са статусом заштите које датира од 2007. године и са површином од 3.733 ha;
- ICPDR (International Commission for the Protection of the Danube River) подручје уз Дунав;
- DNPA (Dartmoor National Park Authority) подручје;
- EMERALD подручје са укупном површином од 34.829 ha;
- Потенцијално је Натура 2000 подручје (Puzović *et al.*, 2015; Štetić *et al.*, 2021).

У тростепеном систему заштите утврђене су следеће активности:

- Зона I (6,76% територије) намењена је искључиво очувању изворних природних вредности, уз ограничену могућност коришћења у научно-истраживачком раду и ограниченим активностима на едукацијама;
- Зона II (23,60%) организована је са основном наменом очувања и унапређења постојећих природних вредности, уз постојање могућности ограниченог коришћења где спада и туризам кроз еколошке облике утемељене на очувању и унапређењу природе;
- Зона III (69,65%) обухвата највећи простор овог заштићеног добра. У овој зони дозвољавају се сви остали видови туризма, који неће имати негативних утицаја на окружење (Lazić *et al.*, 2008).

5.3.5. Циљеви управљања

Управљач Делиблатском пешчаром је ЈП „Војводина Шуме“, Шумско газдинство „Банат” из Панчева (Puzović *et al.*, 2015). Финансирање заштићеног подручја обезбеђено је из:

- Средства буџета Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе;
- Средства Фонда за заштиту животне средине;
- Накнада за коришћење заштићеног подручја;
- Прихода остварених у обављању делатности и управљања заштићеним подручјем;
- Средства обезбеђених за реализацију програма, планова и пројеката у области заштите природе;
- Донација, поклона и помоћи;
- Других извора у складу са законом.

У документу Специјалног резервата природе Делиблатска пешчара – План управљања СРП „Делиблатска пешчара“ као дугорочни стратешки циљеви управљања наводе се:

- Очување предела, екосистема, ретких и ендемичних врста и унапређење биодиверзитета;
- Успостављање комуникација и партнерстава са широким кругом заинтересованих страна и развијање механизма за подстицање њиховог активног учешћа у заштити и унапређењу подручја и развоју одрживог туризма;
- Развијање екотуризма уз неопходно обезбеђење адекватне инфраструктуре и опреме;
- Подршка економском развоју локалне заједнице путем разноврсних активности одрживог туризма у заштићеном подручју и околини;
- Развијање програма обуке и унапређења свести у области заштите природе и развоја одрживог туризма за управљаче заштићеним подручјем, као и локално становништво.

Заштита природних добара обухвата заштиту изузетних и јединствених делова природе, карактеристичних представника појединих екосистема, природних предела око културно-историјских споменика и заштитних зона око заштићених природних добара. Циљеви заштите биодиверзитета обухватају његово очување, истраживања, праћење стања и одржавање у складу са политиком одрживог развоја. Циљ заштите природних добара је приближавање нивоу заштите развијених европских држава. Приоритет у заштити природе у Војводини имају водени токови и обална подручја, као и степска и пешчараска подручја. Просторним планом Републике Србије

предлаже се стицање међународног статуса заштите за целину заштићеног природног добра СРП „Делиблатска пешчара“, односно упис у Светску листу заштићене природне и културне баштине (Puzović *et al.*, 2015). Као основни циљ управљања овим добром треба издвојити заштиту. У овом специјалном резервату природе заштита екосистема поседује основне циљеве:

- Заштита и праћење стања биљних и животињских врста, њихових популација и очување станишта;
- Очување динског рељефа и других пејзажних вредности, које представљају изворне и оригиналне особености овог простора;
- Адекватно инфраструктурно опремање насеља и туристичких локалитета, које ће бити у функцији заштите свих природних ресурса;
- Коришћење пољопривредног земљишта на адекватан начин (адекватна обрада и законски прописано коришћење хемијских средстава);
- Заштита земљишта од дезертификације;
- Заштита насеља од еолске ерозије;
- Успостављање савременог начина управљања комуналним отпадом, у складу са стратегијом управљања отпадом.

Туристичка вредност природних потенцијала овог подручја је значајна, већ због саме чињенице да СРП „Делиблатска пешчара“ по својим укупним карактеристикама, представља значајну туристичку вредност. Дински рељеф, специфична клима, разноврсност флоре и фауне, чине овај простор изузетно привлачним за посетиоце разних интересовања. Разнолика хидрографска мрежа овог подручја, у садејству са другим природним елементима и појавама, доприноси укупној туристичкој атрактивности и рекреативној функционалности субрегиона (реке Дунав, Нера, Караш, канал ДТД – основна каналска мрежа, мањи водотоци, вештачка језера, забарене површине, извори питке воде, подземне питке и геотермалне воде). Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“, издвојио је као могуће следеће еколошке претње које се тичу изградње или коришћења овог простора:

✓ У насељима свих општина која се налазе у обухвату Плана, присутна је еолска ерозија због мањег процента шумовитости, недостатка заштитног зеленила и неадекватног коришћења пољопривредног земљишта. Недостатак шумског зеленила се може превазићи садњом појасева дрвећа и грмља уз постојеће и планиране путеве, уз каналску мрежу и нарочито пољопривредне површине, што би допринело смањењу утицаја ветрова и еолске ерозије.

✓ Неадекватно водоснабдевање насеља је изазвано недостатком воде због угроженог, раније успостављеног режима на Дунаву. Посебно треба

обратити пажњу на очување приобалних вода, јер је због изградње Ђердапа изазван успор Дунава, што има за последицу таложење органског и неорганског материјала који чини ове воде неподесним за коришћење у наведеном контексту.

✓ У домену пољопривредне производње, неконтролисана примена хемијских средстава заштите и вештачког ђубрива изазива загађење земљишта, што има утицаја на квалитет производа.

✓ Експлоатација минералних сировина има негативног утицаја на земљиште, првенствено у погледу његовог заузећа, поремећају структуре земљишта (Lazić *et al.*, 2008; Puzović *et al.*, 2015).

Од забрањених активности посебно се истичу следеће:

- Пошумљавање травнатих површина већих од 1 ha;
- Замена аутохтоних шума алохтоним врстама;
- Сеча борових култура;
- Уношење алохтоних врста биљака и животиња, без претходно прибављеног мишљења надлежног завода за заштиту природе;
- Ширење постојеће мреже саобраћајница;
- Ширење постојећих изграђених површина (дозвољена је реконструкција постојећих објеката у границама утврђених зона);
- Сви остали радови и активности који су на било који начин у супротности са основном наменом заштићеног природног добра.

Анализама различитих грађа дошло се до података који се тичу одређених претњи и опасности за комплетан систем управљања овим добром. Између осталог истичу се следећи (Puzović *et al.*, 2015):

■ Неповољан је однос просторног распореда и површине отворених травнатих станишта и пошумљених површина (нарушен екосистемски диверзитет). Чистине са енклавама степских и пешчарских станишта, које заузимају око 10% резервата, све брже нестају услед природног зарастања, због одсуства испаше, као и услед садње култура багрема и бора. Посебан проблем је велика обраслост отворених степских станишта и пашњака глогом, који годинама није уклањан или сузбијан адекватним мерама, као и повремено подизање нових засада багрема. Имајући у виду структуру засада и климатске услове, Делиблатска пешчара је окарактерисана као изразито осетљиво подручје на избијање пожара. Због све сушнијих година, неодговарајућег одржавања отворених станишта и униформисања простора, пожари већих размера су све чешћа појава.

■ У структури шумских заједница велика је заступљеност деградираних засада багрема изданачког порекла. То је у многоне умањило њихову привредну, а још више еколошку функцију. Такве багремове састојине

захватају највећи део шумског простора (32% укупне површине резервата, у односу на само 2% аутохтоних шума), што ће, ако се и даље настави са досадашњом праксом, знатно погоршати ионако лоше стање.

■ На делу резервата који покрива плавну зону Дунава и приобаље, присутан је криволов птица водених станишта, које се овде задржавају на сеоби и зимовању. Присутна је и рибокрађа. Велике количине отпада, које доноси Дунав, депонују се на обалама Дубовачког рита и Стеванових равница. Скупштина АПВ донела је мере којима се одређују правци развоја и уређења простора у функцији унапређења програма заштите и управљања природним добром, отклањања антагонизама између интереса заштите и коришћења простора, те омогућавања одрживог развоја.

5.3.6. Туризам резервата

Анализом природних и друштвених вредности Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“ може се извести закључак да овај резерват може бити значајна туристичка дестинација. Дински рељеф, специфична клима, разноврсност флоре и фауне чине овај простор изузетно привлачним за посетиоце разних интересовања. Примарни облици туристичких активности у резервату би требало да буду утемељени на природи. Такви су екотуризам, научно-истраживачки, едукативни, излетнички, туризам посматрања птица и животиња, док друштвени туристички мотиви могу утицати на развој етно и културних облика туризма. Према Просторном плану, приликом планирања развоја туризма и уређења зона поштована су одређена правила:

- уцртавање и обележавање пешачких стаза;
- контролисање броја посетилаца (примена принципа носећег капацитета простора и границе прихватљивих промена);
- формирање водичке службе (природне вредности се презентују путем стручно оспособљене водичке службе);
- организовање чуварске службе;
- уређење зона према законским одредбама (Specijalni rezervat prirode „Deliblatska peščara“, 2011).

Имплементација активних мера заштите и контроле туристичког коришћења може се обезбедити изградњом визиторских центара, доступним брошурама које садрже јасне етичке кодексе који би требало да упуте на одређене активности и поступке у различитим ситуацијама, контролом носећег капацитета од стране управе и укључивањем корисника у директне активности заштите. Препоручено је увођење еко-радионица и екотуризма по узору на слична заштићена природна добра из света или окружења. Међу значајније потенцијалне туристичке просторне целине и локалитете спадају село Шушара, Загајичка брда и Думача, као и важна насеља Шумарак и Дубовац. У

склопу резервата постоји едукативни и школски центар „Чардак“ који је 4 km удаљен од насеља Делиблато, са око 130 лежаја (Trišić *et al.*, 2021). Важан је објекат за реализацију едукативних, научних, спортских и културних програма. Објекат се може сагледати на Слици 29.

У објекту Информативног центра постоје туристички садржаји и инфраструктура са музејском поставом која се односи на приоритете заштите овим резерватом природе. Центар је окружен стазама на којима су одморишта и осматрачнице. Информативни пунктови су у Едукативном центру „Чардак“ и у информативним центрима „Шушара“, „Девојачки бунар“, „Стара Паланка“ и Делиблато.

Слика 29. Школски центар „Чардак“
Извор: Тришић, И.

Поређењем са сличним просторима у свету, Делиблатска пешчара се може идентификовати са канадским националним парковима. На основу анализе постојећих потенцијала за развој туризма, закључује се да Делиблатска пешчара, као специјални резерват природе, поседује потребне атрактивне факторе за развој специфичних облика туризма као што су екотуризам, научно-истраживачки, авантуристички, рурални туризам, здравствени, спортски, риболовни, волонтерски и други облици засновани на природним ресурсима. Туристичка понуда и едукација из области заштите могу да укључе едукативне и рекреативне стазе које чине овај резерват природе аутентичним у односу на друга заштићена подручја у Војводини. Такве стазе су:

- Чардак – Врела, кружна пешачка стаза дужине 12 km;
 - Борови брег, пешачка стаза у облику осмице, дуга 15 km.
- Погодна је за бициклистичку вожњу и кондиционо трчање;
- Копривић, кружна пешачка стаза дужине 7 km;
 - Стаза радости дужине 7 km и кружног облика;
 - Екостаза, дужине 3,5 km, кружна;
 - Стаза здравља, кружна и дужине 12 km (Pantelić *et al.*, 2012).

За потребе истраживања екотуризма у Делиблатској пешчари, године 2011, Природно-математички факултет у Новом Саду, Департман за географију, туризам и хотелијерство, објавио је истраживање о потенцијалима развоја туризма у Делиблатској пешчари. Тврдње на које су се испитаници изјашњавали тичале су се знања и свести о екотуризму, мотивима доласка у овај резерват природе, активностима и потребама екотуризма (Pantelić *et al.*, 2012). Већина испитаника (40%) је старосне доби изнад 40 година. На тврдње из упитника испитаници су одговарали на скали од један до пет. Постојале су тврдње које се односе на степен интересовања испитаника за екотуристичко путовање. Приликом оцене заинтересованости за ова путовања добијена је висока просечна оцена од 4,34, што указује на значајну мотивацију потенцијалних туриста за овај вид туризма у Делиблатској пешчари. У групи питања која се односе на облике активности у којима туристи уживају на простору заштићеног природног добра, шетња је оцењена највишом просечном оценом, а поред тога су издвојене потребе за фотографисањем, посматрањем природе и птица и друге туристичке активности. Анализом добијених резултата може се извести закључак да би велику пажњу требало посветити развоју туризма утемељеног на природи, валоризацији природних вредности, а нарочито стазама здравља и пешачким турама са водичем. Испитаници су екотуризам издвојили ка најважнији потенцијални облик активности утемељен на заштићеним биљним и животињским врстама. Такав резултат указује на значајну потребу за изучавањем специфичне флоре и фауне Делиблатске пешчаре и њиховом заштитом.

Теренским испитивањем овог резервата дошло се до значајних сазнања која се тичу стања и перспективе развоја туризма. На територији коју захвата подручје резервата (5 општина) постоји преко 40 установа образовања (средње и основне школе, предшколске установе). У склопу наставних планова и програма ни у једној установи образовања не постоји стална едукација о одрживом развоју туризма. У средњим стручним школама и у основном образовању у склопу одређених наставних предмета изучавају се поједине наставне јединице које се тичу елементарних знања о одрживом развоју али ниједан наставни план не укључује теренске вежбе. Наведене установе образовања у склопу излета или школа у природи организовано посећују Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“. Приликом оваквих посета акценат се ставља на рекреацију и упознавање основних елемената природе и њене заштите. Приликом оваквих посета ретко се ангажују стручна лица која би на адекватан начин представила функцију ове туристичке дестинације.

Анализом постојећих манифестација које се реализују на територији општина које захвата овај резерват природе, не постоји веза између образовања туриста и локалног становништва с једне и одрживог развоја туризма с друге стране, у склопу програма манифестација и основног мотива одржавања

манифестација. Анализом туристичко-информативне документације свих локалних туристичких организација на територији општина које захвата резерват, постоје одређени билтени и други информативни материјали чија је основна функција едукативног карактера о одрживом развоју туризма и његовом значају. Значајно присуство бележи се од стране Општине Ковин и локалне туристичке организације. Сва документација искључиво промовише природне и друштвене вредности Делиблатске пешчаре и њену заштиту.

Све општинске управе са територије коју захвата Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ поседују документе Стратегије одрживог развоја. Извештаји о реализацији стратегије или о активностима у вези са планским акцијама нису доступни. Анализом наведених података може се закључити да је улога образовних установа у одрживом развоју туризма заступљена у изузетно малој мери. Посетиоци и локално становништво недовољно се едукују или информишу о одрживом туризму и његовом значају.

Анализом писане литературе и теренским истраживањем, дошло се до закључка да не постоји активна интеракција туриста и локалног становништва са територије резервата у програмима едукације о изради производа старих заната и домаће радиности. Изузетак су Општине Ковин и Алибунар. Такође, туристи немају могућност да се интензивније упознају са свим етно-социјалним вредностима ове туристичке дестинације. О нематеријалном културном наслеђу може се едуковати у народном музеју у Панчеву приликом изложбених активности, Ковину и Белој Цркви. Туристичке туре креативног туризма, које би имале за циљ учење о друштвеним вредностима становништва око Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“, нису забележене осим студијских путовања и излета организованих од стране Средње стручне школе „Васа Пелагић“ са територије Ковина и Средње економске школе „Паја Маргановић“ из Панчева, образовних профила подручја рада Трговина, угоститељство и туризам. Екотуризам Делиблатске пешчаре може бити форма и основа за друге видове едукативног туризма или наставе у природи. Студијски облици и теренске вежбе могу користите ове терене за потребе истраживачког рада. Сви наведени облици, уз правилну туристичку стратегију могу унапредити простор, његово управљање и заштиту, и то кроз промоцију као важан сегмент развоја дестинације. Укупни утицаји имали би социо-културне, економске и еколошке бенефите.

Поред Срба, на подручју резервата живе различите етничке заједнице Румуна и Мађара, које поседују богату културну баштину и етносоцијалне вредности. Домаћа радиност, обичаји, изворни народни мелос, историјско наслеђе, локалне манифестације и друге вредности могу допринети развоју етно туризма, значајним манифестацијама и другим културним облицима туризма.

5.4. Специјални резерват природе „Обедска бара“

Обедска бара се простире у југоисточном Срему, на територији насеља Купиново, Обреж, Ашања, Грабовоц, Огар, Рума и Пећинци. Лоцирана је на сремској левој страни Саве (Крајић, 2011). Дужина Обедске баре износи 13,5 km а ширина 750 m. Дубина корита износи 12 m док надморска висина обалног подручја варира између 71 и 73 m (Mrkša, 2008). По постанку, Обедска бара је мртваја, односно пресечен меандар Саве коју гради водена површина и земљиште у оквиру главног дела резервата (потковице) који захвата површину од 25 km² (Nikolić, 2006). Подручје се простире између 44°38' и 44°46' СГШ и од 19°47 до 20°03' источне ИГД (Pavić *et al.*, 2016).

Слика 30. Положај Специјалног резервата природе „Обедска бара“
Извор: Аутори.

Овај резерват природе припада групи најстарије конституисаних заштићених подручја у свету. Прва заштита датира из 1874., а последња из 1994. године, када је подручје проглашено Специјалним резерватом природе, на површини од 9.820 ha и са заштитном зоном од 19.611 ha (Pavić *et al.*, 2016; Amidžić *et al.*, 2017). Заштићени простор обухвата неколико издвојених целина: Потковицу, Купинске греде, Купински кут, Чењин-Ширине, Витојевачко и Грабовачко острво. Значајни локалитети у заштитној зони су Јасенска-Белило, Матијевица-Кадioniца и Висока шума-Лошинци (Puzović *et al.*, 2015). Ови локалитети представљају важне тачке у истраживању екосистема и могућности за развој туризма. Положај Специјалног резервата природе „Обедска бара“ може се сагледати на Слици 30.

5.4.1. Биogeографске карактеристике Обедске баре

На простору Обедске баре издвајају се две геолошке целине: алувијална равна Саве и лесна тераса. Алувијална равна је настала акумулацијом флувијалног материјала, муља и песка током дугог временског периода, што је карактеристика готово свих алувијалних земљишта у Војводини. Надморска висина подручја варира од 71 m у нижим теренима до 76 m на гредима и обалним лесним терасама које чине највише делове Обедске баре. Главна карактеристика овог подручја је постојање система влажних станишта која су формирала репрезентативне екосистеме (Stanković & Joldžić, 2018). Посебно су вредни лучна потковица и најизраженији меандар у Србији – Купински кут. Потковица је дуга 13,5 km, са највећом ширином од 750 m. Овај некадашњи ток Саве снабдева се водом из подземних извора, атмосферским падавинама и дотоком из реке. Вода тада прво продире у источни део Потковице код Купиника, кроз канал Вок. У време веома високих водостаја, Сава сасвим прелива Обедску бару, која постаје саставни део тока реке. Водостај може варирати до 7 m, а плавлeње алувијалне равни може се понављати и до осам пута годишње. У време високих водостаја Обедска бара се спаја са Савом и формира један шири речни ток (Puzović *et al.*, 2015).

Обедска бара припада континенталном типу средњеевропског климатског подручја. Клима јужног Срема формирала се под утицајем надморске висине, геологије, рељефа и вегетације. Средња годишња температура ваздуха износи око 11,3°C. Просечна зимска температура износи 0,9°C, пролећна 11,3°C, исто колико и просечна годишња температура ваздуха. Летња температура не прелази значајне граничне вредности са просеком од 21,1°C, док просечна јесења температура износи 12,1°C. У овом подручју доминирају ветрови из правца истока са годишњим просеком од 18,3%. То су јаки ветрови, преовлађују зими, док им јачина лети опада. Западни ветрови годишње дувају 179,2%. Просечна количина падавина износи 625 mm. Примарни максимум је у јуну, са вредношћу од 81 mm атмосферског талога. Секундарни максимум је у децембру и износи 70 mm (Mrkša, 2008). Анализом приказаних резултата се може закључити да Обедска бара поседује повољну климу за развој одрживих облика туризма.

На подручју Обедске баре забележено је више од 280 биљних врста, а многе од њих су ретке, реликтне и ендемичне. Простором доминирају разноврсне шумске заједнице у којима су посебно заступљени храст лужњак (*Quercus robur*), јасен (*Fraxinus angustifolia* ssp. *oxycarpa*), бели граб (*Carpinus betulus*), брест (*Ulmus campestris*), клен (*Acer campestris*), дрен (*Cornus mas*), жешља (*Acer tataricum*) и други. Највредније реликтне биљне врсте су бели локвањ (*Nuphar alba*), жути локвањ (*Nuphar luteum*, Слика 31), тестерица (*Stratiotes aloides*), барска коприва (*Urtica kioviensis*), барска папрат (*Thelypteris palustris*) и седмопрстак (*Potentilla palustris*) (Mrkša, 2008; Štetić & Trišić,

2020). Отворена барска станишта на подручју које сада захвата СРП „Обедска бара“, покривала су у 19. веку површину од око 3.500 ha, да би се крајем 20. века свела на 1.200 ha. Отворена водена огледала у летњем периоду некада су захватала и до 100 ha, док су крајем 20. века у сушном периоду износила свега 10 ha. Неповољни тренд је пре свега био условљен издизањем дна депресија услед седиментације наноса и таложења одумрлих делова биљака, замуљивањем, еутрофикацијом, обрастањем жбунасте и дрвенасте вегетације, као и пошумљавањем клонским тополама. Створене су велике наслаге тресета из групе ниских тресава са карбонификованим биљним материјалима, дебљине до 2 m. Године 2000. процењено је да га на Обедској бари има око 500 ha, у количини од 10.000.000 тона. Како нагомилавање тресета представља проблем за заштиту природе, јер издиже депресије и мења њихов еколошки карактер, могуће је кроз његово одрживо коришћење, омогућити да се без већих улагања реализује програм „измуљивања“ корита. Тиме би се Обедској бари вратио део њеног изгледа из прошлих векова, а уједно би се кроз коришћење тресета омогућио развој локалне економије (Puzović *et al.*, 2015).

Слика 31. Вредне биоценозе ретког и угроженог жутог локвања (*Nuphar luteum*)

Извор: Тришић, И.

На Обедској бари издвајају се мешовити типови станишта попут подручја под белим врбама (*Salix alba*), црним тополама (*Populus nigra*), барском ивом (*Salix cinerea*), травнатим теренима, високим шашем (*Carex spp.*), заједницама водених папрати (*Salvinia natans*) и слободно плутајућих заједница мезотропних биљака карактеристичних за стајаће воде. Ови по флористичкој структури мешовити терени представљају идеална станишта за ретке врсте птица и животиња. Овде је забележено преко 200 птичјих врста са преко 100.000 јединки (Nikolić, 2006; Mrkša, 2008; Pavić *et al.*, 2016). Међу најважнијим представницима треба издвојити гака (*Nycticorax nycticorax*), сиву чапљу (*Ardea cinerea*), црвену чапљу (*Ardea purpurea*), малу белу чапљу (*Ergetta garzetta*), жуту чапљу (*Ardeola ralloides*), велику белу чапљу (*Egretta*

alba), чапљицу (*Ixobrychus minutus*) и малог вранца (*Phalacrocorax pygmeus*). На овом подручју се и даље појављују кашикаре (*Platalea leucorodia*) којима Обедска бара није стално станиште (Nikolić, 2006; Mrkša, 2008; Pavić *et al.*, 2016).

На подручју СРП „Обедска бара“ евидентирано је 13 врста водоземаца и 12 врста гмизаваца (Puzović *et al.*, 2015). Међу важнијим представницима треба издвојити велику зелену жабу (*Pelophylax ridibundus*), малу зелену жабу (*Pelophylax lessonae*), гаталинку (*Hyla arborea*), жабу чешњачу (*Pelobates fuscus*) и црвенотрбог мукача (*Bombina bombina*). Забележене врсте гмизаваца су белоушка (*Natrix natrix*) и зелембаћ (*Lacerta viridis*). Врста Ескулапов смук (*Zamenis longissimus*) први пут је забележена 2007. године (Puzović *et al.*, 2015). Међу сисарима (50 врста) најзначајнији су видра (*Lutra lutra*), шакал (*Canis aureus*), дивља мачка (*Felis silvestris*) и куна златица (*Martes martes*). Извршена је и реинтродукција дабра (*Castor fiber*) са 40 јединки донетих из Немачке. У резервату је познато 16 врста риба и преко 1.200 врста инсеката (Lazić *et al.*, 2008; Pavić *et al.*, 2016).

5.4.2. Антропогене вредности резервата

Теренским радом и анализом писаних извора података дошло се до значајних информација о антропогеним вредностима овог заштићеног подручја. На подручју Специјалног резервата природе „Обедска бара“ постоји значајно културно-историјско наслеђе које сведочи о историји становништва овог дела Војводине. Трагови насељавања подручја постоје још из периода млађег каменог доба. Велики број налазишта се везује за винчанску и старчевачку културу. Такође, забележени су остаци из периода Римске цивилизације и то остаци архитектуре, насеља са некрополама и пољопривредна добра (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010). Једно од најзначајнијих археолошких налазишта је у месту Купиново, остаци старог града Купиника који датира с краја 15. века. Поред рушевина постоји тврђава Купиник која датира из 14. века и представљала је утврђење мађарских

владара. Недалеко од овог средњовековног утврђења се налази црква Св. Луке коју су 1486. године порушили Турци, кад и некадашњи град Купиник. Црква је обновљена у 18. веку. Песебну вредност представљају иконе Арханђела Михаила и Благовести (Lazić *et al.*, 2008). На великом острву Обедске баре, недалеко од места Купиново се налази црква Мајке Ангелине, саграђена од дрвета и представља изузетан реликт Српске православне цркве. На подручју резервата постоји систем заштите културних добара која су од посебног значаја. У зону примарне заштите укључени су део села Купиново око цркве Светог Луке и остаци средњовековне тврђаве са окружењем. У састав зоне заштите улазе следећа културна добра:

- Православна црква Светог Луке (представља непокретно културно добро од изузетног значаја);
- Етно –парк као просторно, културна и историјска целина са 10 кућа и пратећим објектима (непокретно културно добро од великог значаја);
- Кућа и окућница Бранка Махаревића (непокретно културно добро од великог значаја);
- Тврђава Купиник (непокретно културно добро од великог значаја);
- Локалитет "Порта Српске православне цркве Св. Луке" – археолошки локалитет (евидентирана непокретност);
- Остаци манастира Обед, односно Црква мајке Ангелине (у фази утврђивања) (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010).

5.4.3. Међународни и национални статуси заштите

На подручју резервата успостављена је тростепена заштита. Зона I степена заштите обухвата површину од 315 ha, зона II степена 2.565 ha и подручје под III степеном заштите површину од 6.940 ha (Pavić *et al.*, 2016). Овај резерват је прво подручје које је уписано на Рамсарску листу међу бившим југословенским републикама 1977. године. Површина Рамсарског подручја износи 17.501 ha (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010). На простору Обедске баре установљена је заштитна зона која обухвата 19.611 ha (Lazić *et al.*, 2008). Пошто резерват представља важно подручје за очување ретких врста птица, године 1989. проглашен је за ИВА подручје под покровитељством BirdLife International. У 2005. години Обедска бара проглашена је за подручје од посебног значаја за ретке и угрожене биљке (IPA) у склопу програма PlantLife. Обедска бара је одређена као подручје за које ће се радити номинација за упис на UNESCO листу резервата биосфере – Човек и биосфера (MAB) (Štetić & Trišić, 2020). Просторним планом Републике Србије дефинише се као подручје заштите посебних природних вредности које има међународни статус заштите (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010).

5.4.4. Циљеви управљања

Током друге половине 20. века програми заштите природних вредности и планови одрживог развоја подручја СРП „Обедска бара“, припремљени и реализовани од стране управљача и других институција, нису дали задовољавајуће резултате, пре свега услед хроничног недостатка материјалних средстава и адекватних пројеката управљања природним процесима и антропогеним утицајима. Током времена, значајно је измењен предеони изглед подручја, поремећеним водним режимом у ширем сливном подручју Саве,

замрло је традиционално коришћење подручја за испашу стоке и кошење ливада, подигнуте су велике површине плантажа клонских топола, обрасле су некадашње ливаде и пашњаци са багреном (*Amorpha fruticosa*), замуљене су плитке баре и депресије, изграђена је мрежа канала и исушен шарански рибњак код Обрежа.

До средине 20. века на овом простору је постојала одређена равнотежа између површина и просторног распореда бара, ливада и шума, али је природним процесима (сукцесијом вегетације, еутрофикацијом) и људским деловањем на самом локалитету и у ширем окружењу, дошло до значајног нарушавања тог односа. Површина баре се непрекидно смањивала услед засипања речним наносом и органском масом, као и услед зарастања (са 7,2 km² на садашњих 6 km²), а на сличан начин су нестајале и друге баре у Купинским гредама. Присутан је био сукоб интереса секторских политика у области шумарства, водопривреде и пољопривреде, са заштитом природе, што је ометало озбиљније планирање и реализацију пројеката активне заштите врста и станишта, као и саме промоције подручја. Била је занемарена улога локалних заједница, њихових интереса и могућности да буду информисане и да одлучују о економији. У периоду 2002–2015. површина под сталном отвореном водом је повећана за 5 ha, а планирано је да се барска и отворена водена станишта стабилизују на наповршини од 1.100 ha (12% заштићеног подручја). Захваљујући бројним активностима на ревитализацији влажних ливада и бара, број врста чапљи и вранаца у мешовитој колонији, попео се са три на девет, а број парова са 200 на преко 800, у повољним годинама (Puzović *et al.*, 2015). Према плану управљања, урађеном од стране управљача овим добром, кроз управљање истичу се следећи циљеви:

- Унапређење послова заштите и очувања природног добра, уз јачање стручних и материјалних капацитета управљача;

- Одржавање биолошке равнотеже, односно обезбеђење опстанка изворних екосистема и њихове мозаичности, који својим појединим компонентама у целини представљају темељну природну вредност подручја, посебно водених, ливадских и шумских станишта;

- Обезбеђење одговарајућег водног режима са акцентом на нивоу и брзини протока воде и дужини трајања поплаве (успостављање контакта са реком Савом, омогућавање нормалног протока воде са запада на исток, повезивање водених огледала-окана отвореним воденим коридорима, изградња наменских брана (устава) на улазно-излазним каналима уз сезонско нивелисање воде);

- Успостављање оптималног процентуалног односа и просторног распореда водене, барске, ливадске и шумске вегетације и њихових заједница, уз смањење површина под клонским тополама, шикарама и састојинама барског јасена;

- Поспешивање редовног кошења и испаше на традиционалан начин на влажним и другим ливадама, ради спречавања сукцесије и поновног зарастања инвазивним врстама (багремац, врба и јасен);
- Формирање мешовитих шумских састојина са аутохтоним врстама;
- Спречавање повећања површина под вештачким засадама клонских топола, посебно у пределима Купинског кута, Обрешке ширине и Грабовачко-Витојевачког острва, уз сузбијање инвазивних и алохтоних врста;
- Обезбеђивање додатних извора хране и места гнежђења за различите представнике фауне путем чишћења влажних ливада, спречавањем зарастања постојећих водених окана и формирање нових, изградњом мањих наменских рибњака и острва, и слично;
- Спајање западног дела канала Ревеница са депресијом Врањ код Грабоваца, ради омогућавања природног протока воде кроз резерват;
- Израда пројекта ревитализације и промоције природних екосистема „Грабовачко-Витојевачко острво“ у СРП „Обедска бара“;
- Ревитализација отворених екосистема на простору Обрешких Ширина, уз усклађене видове коришћења простора (кошење и испаша) са шумарством;
- Очување и унапређење станишних услова, нарочито у барама, на влажним ливадама и у шумама са храстом лужњаком;
- Решавање проблема хидролошког режима услед недостатка воде у резервату;
- Активна заштита екосистема, санација станишта пашњака, бара, природних шумских састојина и ревитализација биоценоза уз репродукцију врста, односно реконструкцију појединих екосистема или њихових делова, тамо где је то могуће;
- Усклађивање привредних делатности (шумарство, ловство, пољопривреда, водопривреда, енергетика, саобраћај, рибарство и др.) са пословима заштите и унапређења стања природног добра;
- Трајни мониторинг стања екосистема угрожавајућих фактора, ефеката мера усклађеног коришћења и дозвољених развојних активности;
- Повезивање интереса заштите природне и културне баштине са традицијом и одрживим развојем локалних заједница;
- Сарадња са међународним, републичким, покрајинским и локалним установама, стручним и научним институцијама и невладиним организацијама, које су повезане са заштићеним природним добром и интересима локалног становништва (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010).

Један од значајнијих проблема Обедске баре истиче се снабдевање водом. Овај простор храни се површински водом из реке Саве, подземним водама, и из атмосферских падавина. Целокупна зона од 9.820 ha налази се у алувијалној равни, која је потпуно потопљена услед високог водостаја Саве. Насупрот томе, услед ниског водостаја, у летњим месецима, свега је 3-5% површине резервата под водом. То омогућава приступ различитих животиња па и самих људи. Заштитна зона углавном се налази на издигнутом терену, те никада није плављена. Овако чест низак водостај, условио је бујање вегетације, уз таложење великих количина седимената. Последица је постепено губљење карактера мочварног станишта, што негативно утиче на живи свет. Као други проблем истиче се близина великог индустријског и хемијског постројења „Зорка“ из Шапца и две термоелектране „Никола Тесла“, код Обреновца, које преко вода реке Саве и ваздуха, неповољно утичу на овај резерват (Lazić *et al.*, 2008). У контексту заштите воде као природног ресурса, предвиђене су следеће мере:

- За насеља ће се обезбедити вода највишег квалитета из локалних изворишта;
- У насељима ће се изградити сепарациони канализациони системи, посебно за фекалне отпадне воде, а посебно за атмосферске воде, истовремено са развојем система водоснабдевања;
- Пре упуштања у реципијент, отпадне воде ће се пречишћавати на уређајима за пречишћавање;
- На туристичким локалитетима проблем одвођења отпадних вода ће се решавати путем комплетних мини – уређаја за пречишћавање отпадних вода;
- Вршиће се заштита од поплава адекватним одржавањем објеката и система, који су изграђени у том контексту;
- Изградиће се пројектовани насип од Прогара ка Купинову на левој обали Саве;
- Вршиће се одржавање система за одводњавање (чишћење канала од муља и растиња) уз евентуалну реконструкцију;
- У циљу освежавања простора Обедске баре водом из Саве оспособиће се канал Вок за двојну, контролисану функцију – пуњење и пражњење и продубиће се западни лук Ревеница, што ће омогућити доток воде у бару (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010).

5.4.5. Анализа стања туризма

Анализом различитих писаних и података добијених теренским истраживањем може се закључити да природне вредности Обедске баре одликује велики биолошки и еколошки значај, што је основни туристички мотив за посетиоце. Најзначајнију туристичку вредност чини многобројна и

разноврсна заједница птица која насељава влажна станишта овог резервата (Stojanović *et al.*, 2018). У складу са тим, примарни облици туризма у овом резервату би требало да буду посматрање птица, научно-истраживачки и едукативни туризам. За развој ових облика туризма постоји неколико изграђених осматрачница и чамаца који су на располагању посетиоцима. Обзиром на то да се ради о воденом станишту и близини реке Саве, постоји могућност развоја наутичког туризма. Ове аспекте би требало размотрити са посебном пажњом приликом планирања туризма. Наутичке туристичке активности на одређеном степену развијености постоје у резервату, за које прилике служи катамаран за превоз посетиоца.

Повољан положај, добра саобраћајна повезаност, близина Београда, Новог Сада и других мањих градских центара пружају погодности за развој излетничког туризма и школа у природи. У склопу резервата постоји едукативни туристички центар са капацитетом до 40 особа, који пружа могућности за реализацију едукативних и научних активности (Слика 32). Рекреативни туризам такође може бити један од примарних јер резерват поседује неколико едукативних пешачких стаза, које свакако могу имати научни и образовни карактер.

Слика 32. Едукативни туристички центар „Обедска бара“

Извор: Тришић, И.

Од друштвених вредности, највећу потенцијалну туристичку вредност има сеоски амбијент насеља Купиново, остаци града Купиника, црква Св. Луке, стара црква Мајке Ангелине и појединачни сеоски објекти у околним насељима. Капацитети за развој етно туризма поседују изузетно вредне објекте сеоских домаћинстава у чијем се склопу налазе различити алати и рукотворине старих заната овог дела Срема. Манифестациони и гастрономски туризам такође могу бити значајни облици туристичких кретања.

Анализом различитих података долази се до закључка да је туризам у овом заштићеном природном добру у блажој стагнацији, због непостојања

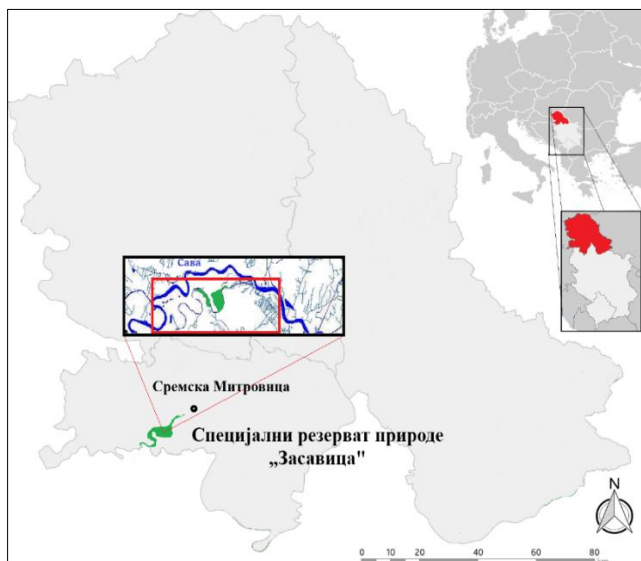
значајније туристичке понуде прилагођене захтевима заштите простора, као и непостојања адекватних пратећих објеката који могу да задовоље потребе већих интересних група домаћих и међународних туриста. Локације које могу да послуже као седишта развоја специфичних облика туризма су Купиник, подручје око цркве Мајке Ангелине и површине са воденим екосистемима Купинске греде, са 28 влажних станишта укупне површине 124 ha. Поред наведених, за посматрање птица су значајни водена окна, острво птица, еколошки коридор и пловна стаза уз северни руб главног влажног станишта.

5.5. Специјални резерват природе „Засавица“

Овај специјални резерват природе налази се у југозападном делу Војводине и захвата подручје јужно од реке Саве. Простире се од 44°52' до 44°58' СГШ, и од 19°24' до 19°36' ИГД (Vukov *et al.*, 2012). Својим највећим делом резерват захвата територију локалне самоуправе Сремска Митровица, док је мањи просторни обухват присутан на подручју Богатића (Lazić *et al.*, 2008). Резерват захвата површину од 1.128,55 ha (Stojanović, *et al.*, 2018). Водоток реке Засавице, која представља некадашње старо корито реке Саве има укупну дужину од преко 33 km, док ширина достиже до 80 m (Amidžić *et al.*, 2017; Lazić *et al.*, 2008). Анализом података може се закључити да резерват поседује повољан географски, саобраћајни и туристички положај. Близина већих градова у земљи и региону је од значаја за развој туризма. Положај и структура овог заштићеног подручја могу се сагледати на Слици 33.

5.5.1. Природне карактеристике

Реке које су утицале на формирање биогеографских карактеристика Засавице су Сава и Дрина. Река Сава на свом кривудавом току у овом делу има мали и спори пад, због чега таложи много природног материјала који утиче на стварање великог броја ада и рукаваца. Због поменутог, површина око резавата обилује ретким и аутентичним крајоликом у којем су примарни облици управо влажна станишта (Stojanović, *et al.*, 2018).

Слика 33. Положај Специјалног резервата природе „Засавица“
Извор: Аутори

Слика 34 приказује карактеристичне делове екосистема Засавице, који обухватају мирне водене токове, приобалну вегетацију и влажна станишта. Ови елементи чине основу биолошке разноврсности подручја, обезбеђујући повољне услове за развој бројних биљних и животињских врста, посебно оних везаних за водене и мочварне екосистеме. Присуство густе вегетације и природно формираних рукаваца указује на висок степен очуваности природних процеса. Истовремено, овај екосистем има значајан потенцијал за развој одрживих туристичких активности, као што су еко-туризам, посматрање птица и едукативне туре, али уз неопходност пажљивог управљања како би се очувала природна равнотежа. Очување хидролошких услова и спречавање негативних антропогених утицаја представљају кључне факторе за дугорочну стабилност овог подручја.

Простор заштићеног добра се налази у појасу умерено-континенталне климе. Према посматраном вишегодишњем периоду, најхладнији месец је јануар, са просечном температуром ваздуха од $-0,5^{\circ}\text{C}$, а најтоплији месец је јул, са просечном температуром од $20,9^{\circ}\text{C}$. Средња годишња температура ваздуха износи 11°C . У вишегодишњем периоду посматрања, просечна вредност годишње инсолације износи 2.039 сунчаних часова. Средња годишња количина падавина износи 630 mm атмосферског талога, са максимумом у мају, јуну и јулу, док су минимуми у фебруару, марту и октобру (Lazić *et al.*, 2008). Најчешћи ветрови на овом подручју се јављају из правца истока-североистока (142%), и са запада-северозапада (112%). У погледу просечних брзина, највећу брзину имају ветрови из северозападног $3,2\text{ m/sec}$ и северног правца $2,8\text{ m/sec}$ (Amidžić *et al.*, 2017). Терен у којем је смештено ово природно

добро део је мачванске равнице. Главни геоморфолошки облик представља алувијална раван реке Саве. На њеној равни издвајају се поједине издужене депресије и греде. У овим депресијама се вода дуже задржава, чинећи бројне баре. Виши терени сачињени су од песка и шљунка и представљају одређене греде. Дринске греде имају правац пружања север-југ, док савске запад-исток. Тачније, греде прате правце пружања токова Дрине и Саве (Mrkša, 2008).

Слика 34. Екосистем Засавице
Извор: Тришић, И.

Очувана станишта Засавице омогућавају опстанак за 218 врста гљива и 655 врста виших биљака са крајње угроженим врстама алдрованда (*Aldrovanda vesiculosa*), борак (*Hippurus vulgaris*), језичасти љутић (*Ranunculus lingua*) и ребратица (*Hottonia palustris*). Присутно је више од 250 врста фитопланктона и 190 врста зоопланктона. Значајно је богатство бескичмењака са ендемичном врстом зрикавца (*Metrioptera amplipennis*), великом храстовом стрижибубом (*Cerambyx cerdo*), алпском стрижибубом (*Pilemia tigrina*), панонским преливцем (*Apatura ilia*) и ускршњим лептиром (*Zerynthia polyxena*) (Puzović et al., 2015; Trišić, 2019c). Од укупно 25 врста риба, посебно место заузима црнка (*Umbra krameri*) односно мргуда (Sekulić, et al., 1998). Од регистрованих риба 7 врста је заштићено као природна реткост и има статус угрожених врста док је 5 врста рањиво (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011).

Подручје резервата насељава преко 10 врста водоземаца и 14 врста гмизаваца. Међу птицама (око 200 врста) треба издвојити белу сеницу (*Remiz pendulinus*), чапљицу (*Ixobrychus minutus*) и патку њорку (*Aythya nyroca*) (Lazić et al., 2008). Према IUCN критеријуму, најугроженије врсте су сиви соко (*Falco peregrinus*) и орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*), који се овде гнезде, док бројност тих двеју врста прелази 1% националне популације. Популација њорке на Засавици сачињена је од свега 25 парова што чини 4,74% националне популације и представља глобално угрожену врсту чија популација у свету опада, тако да њено гнезђење на Засавици има нарочит значај. Популација

патке гроголовац (*Anas querquedula*) је процењена на 20 парова. Заштита птица у резервату је примарна активност управљача, тако да простор поново заузима глобално угрожена врста мали корморан (*Microcarbo pygmeus*) (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011). Од укупно 30 врста сисара треба издвојити присуство дабра (*Castor fiber*), који је после ишчежавања у Србији, реинтродукован у ово заштићено подручје (Amidžić *et al.*, 2017). Поред дабра значајно је присуство видре (*Lutra lutra*) и дивље мачке (*Felis silvestris*).

5.5.2. Друштвене карактеристике

Становништво које насељава подручје око резервата карактерише различити етнички састав који је својствен Срему и овом делу Војводине. Поред већинског српског становништва, састав чине Хрвати, Буњевци, Мађари, Роми и други народи са значајно мањим уделом у популацији (Tomić *et al.*, 2004). Према заштићеном подручју гравитира неколико насеља, а то су Сремска Митровица, Мачванска Митровица, Богатић, Салаш Ноћајски, Баново Поље, Црна Бара и друга насеља. Етнички разнолико становништво поседује драгоцено културно наслеђе и етно-социјалне вредности. Ове друштвене карактеристике могу имати важну улогу у развоју туризму (Jojić-Glavonjić *et al.*, 2017). Аутентичан начин градње кућа и урбанизација карактеристични су за овај нижи део Срема. Значајне културно-историјске вредности резервата се налазе у његовој непосредној близини и могу представљати важне комплементарне туристичке мотиве. Међу најзначајнијим објектима културе у Сремској Митровици могу се издвојити локалитети античког Сирмијума са Царском палатом, део старог језгра на Житном тргу, Базилика светог Димитрија и Музеј Срема са поставком из доба Римског царства (Lazić *et al.*, 2008).

5.5.3. Заштита подручја

Специјални резерват природе „Засавица“ стављен је под заштиту 12. јуна 1997. године, као природно добро од изузетног значаја за Републику – I категорије (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011). Заштитна зона успостављена је на површини од 1.150 ha. Режим заштите чини I, II и III и то:

- режим заштите I степена, који заузима 59,85 ha;
- режим заштите II степена, који заузима 686,26 ha;
- режим заштите III степена, који обухвата површину од 382,44 ha.

Око заштићеног подручја успоставља се заштитна зона од 3.462,65 ha (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011). Према IUCN систему међународне заштите, сврстава се у IV категорију – подручје управљања стаништем или врстама, односно подручје земље којим се управља активним мерама заштите

да би се очувала станишта и обезбедили услови за опстанак одређених врста (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011). Овај заштићен простор поседује међународни значај, и то као Рамсарско подручје са 1.913 ha; ИВА подручје са 4.670 ha; IPA подручје са 7.923 ha; РВА подручје са 1.819 ha (Štetić, *et al.*, 2019); успостављено EMERALD подручје на 671 ha и потенцијално је Натура 2000 подручје. Члан је међународних мрежа *Sava Parks* и *Parks Dinarides* (Puzović *et al.*, 2015; Trišić *et al.*, 2023b).

5.5.4. Циљеви управљања

У Плану управљања резерватом за период од 2012. до 2022. године констатује се да је биодиверзитет резервата у добром стању. Ипак, утврђено је четири угрожавајућа фактора који негативно делују на одржавање пожељног конзервационог статуса врста и станишта:

- Недостатак воде, нарочито у летњем периоду;
- Убрзана сукцесија вегетације (обрастање отворених пашњака жбунастом вегетацијом);
- Инвазивне врсте;
- Нутријенти са околних пољопривредних површина (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011).

У овом документу између осталог стоји: Због неусклађености граница резервата са природном хидролошком целином (сливним подручјем реке Засавице), део површине који се користи за пољопривреду захтева низак ниво воде у пролеће и лето, док други део захтева константно висок ниво воде за потребе одржавања повољних услова за биодиверзитет. Врло је тешко помирити ова два супротстављена интереса. Са аспекта заштите природе једино решење је проширење граница резервата које би обухватило све пољопривредне површине које се сада обрађују. Други негативни фактор који је у вези са хидрологијом је доток воде богате нутријентима и пестицидима са околних пољопривредних површина у Засавицу. Тренутно је ниво загађења релативно низак јер се на околним пољопривредним површинама користи мало вештачких ђубрива, пестицида и хербицида. Али, очекује се да са развојем економије порасте и тражња за пољопривредним производима, што ће сигурно утицати на појачану употребу вештачких ђубрива и хемикалија. Еутрофикација убрзава природне процесе сукцесије претварајући тако акватичне екосистеме у мочваре. Честице земљишта које ерозијом доспевају са околних поља у Засавицу за време јаких падавина утичу на замуљивање речног корита.

Посматрано у глобалу, пољопривредно земљиште које је лоцирано поред заштићених рамсарских подручја на територији Војводине, представља

изузетну претњу воденом екосистему. Преко вода, уз помоћ киша и канала, хемијска средства врло лако доспевају у заштићене просторе. Ту врше различите негативне и погубне утицаје. Ништа мање нису опасни ни фабрички загађивачи и индустријска постројења наомак оваквих простора. Није редак случај када се бележи помор риба или водоземаца, због продора загађујућих материја. Такође, поједини отрови на обрадивим пољопривредним земљиштима, представљају отворену опасност за фауну, којој је подручје резервата природно станиште.

СРП Засавица има добре могућности за развој еко-туризма, што представља добру прилику управљачу да дође до додатних прихода које може да уложи у заштиту природе. Локално становништво има значајну улогу у заштити овог добра. Управљачки систем такође функционише на завидном нивоу, кроз мониторинг и унапређење заштите врста. Подршка Владе Србије пољопривредницима кроз увођење мера везаних за агротехнику хитно је потребна, како би се поспешила промена начина производње, која би била више оријентисана ка природи. Тиме би се индиректно штитио овај простор. У прилог томе иде све већа потражња за еколошким производима, што пољопривредницима пружа добру опцију за зараду. Међутим, прилагођавање на еколошку пољопривреду захтева време и усклађене напоре управљача заштићеног подручја и пољопривредника. Увођење еколошке пољопривреде, свакако ће помоћи да се одрже запосленост и приходи у руралним областима, што је један од основних постулата одрживог туристичког развоја.

5.5.5. Стање туризма

Анализом расположивих података може се закључити да туризам тренутно није угрожавајући фактор природних елемената на Засавици, али бројност и распоред посетилаца захтевају озбиљан мониторинг како би се утврдио утицај туризма на биодиверзитет. СРП Засавица има добре могућности за развој туризма утемељеног на природи, чији је главни потенцијал систем влажних станишта (Stojanović *et al.*, 2018). Локално становништво одржава своју улогу у заштити овог подручја. Такође, успешно се врши промоција локалног туризма са етносоцијалним и традиционалним вредностима овог региона. Домаћа радиност, начин исхране, фолклорни елементи, брендирани сухомеснати производи мангулице (*Sus scrofa domesticus*) и млечни производи магарца са Засавице, представљају комплементарне туристичке садржаје заштићеног подручја „Засавица“. Локални брендирани производи се могу сагледати на Слици 35.

Слика 35. Локални производи Засавице
Извор: Аутори.

Промоцијом ових вредности директно се може промовисати заштита резервата (Carr *et al.*, 2016). Управљачки систем такође функционише на завидном нивоу, кроз мониторинг и унапређење заштите врста. Туризам који је заступљен на овом простору јесте научно-истраживачки, посматрање природе и птица, излетнички, екскурзиони и етно-туризам. Бројне школе у природи реализују своје програме у овом заштићеном простору. Научни облици туризма и истраживања, могу унапредити заштиту овог простора издвајањем средстава од улазница и коришћења пратећих садржаја. Посетиоцима су на располагању туристички брод (катамаран) са око 60 места са водичем (Слика 36), познаваоцем овог простора, визиторски центар и ресторан са националном кухињом.

Слика 36. Катамаран и осматрачница визиторског центра Засавице
Извор: Тришић, И.

У оквиру заштићеног подручја може се планирати развој научно-истраживачког, едукативног, еко-туризма, пешачења, посматрања птица (bird-watching), етно-туризма, манифестационог, културног и других облика.

Туристички смештај, инфраструктура и садржаји у оквиру резервата у складу су са еколошким критеријумима. Постоји потреба за унапређењем смештајних капацитета у виду екоконачишта. Тренутно у резервату постоји туристички и едукативни центар са два апартмана и дрвеним објектом-визиторским центром који има видиковац са 150 места. Трасирана је едукативна стаза значајне дужине од 7 km. Може се закључити да Специјални резерват природе „Засавица“ поседује природне и друштвене потенцијале за туристичку валоризацију и значајније укључење у туристичку понуду на локалном, националном и регионалном нивоу.

5.6. Специјални резерват природе „Карађорђево“

Овај резерват природе се налази у североисточном делу Војводине, у југозападној Бачкој, на левој обали Дунава у средњем делу тока. Простире се на територијама општина Бач и Бачка Паланка, укључујући насеља Младеново и Бачко Ново Село. Резерват захвата површину од 4.184,24 ha. Простире се од 45°14' до 45°22' СГШ и од 19°11' до 19°18' ИГД (Stojanović & Dragin, 2019). Повољан географски и туристички положај чини добру саобраћајну повезаност са Бачом, Одацима и Новим Садом, преко којих је повезан са осталим градовима у Србији и у региону (Lazić *et al.*, 2008). Поред тога, дунавском наутичком рутом резерват има добру повезаност са бројним државама Европе. Положај резервата се може сагледати на Слици 37.

Слика 37. Положај Специјалног резервата природе „Карађорђево“
Извор: Аутори

5.6.1. Природне одлике резервата

Својим највећим делом резерват се простире на алувијалној равни Дунава. Апсолутна висина терена креће се између 84 и 86 метара. У геолошком погледу земљиште је сачињено од песка и таложеног леса. У северном делу резервата налазе се два шумска локалитета Врањак и Гувниште, док је аутентични локалитет „Букински рит“ лоциран у јужном делу на алувијалној тераси. На простору резервата заступљена је умерено-континентална клима са јасно израженим годишњим добрима. Средња годишња температура ваздуха у вишегодишњем периоду износи 11°C (Lazić *et al.*, 2008; Mrkša, 2008). Хидрографија представља једно од најупечатљивијих природних обележја резервата и његов значајан туристички ресурс. До сада није адекватно коришћена у туристичкој презентацији. Најзначајнији хидрографски потенцијал представља Дунав који остварује највише утицаја на формирање тла и водног режима резервата. Он тече јужним делом резервата и формира једну мрежу влажних станишта. Поред Дунава хидрографску мрежу резервата чине Мостонга, Букински рукавац (Слика 38), канал Ловренац и Стари Дунав.

Слика 38. Букински рукавац
Извор: Тришић, И.

Флора и фауна резервата поред хидрографије, представљају врло важан природни потенцијал. У шумским деловима преовладавају црна топола (*Populus nigra*), бела топола (*Populus alba*) и црни глог (*Crataegus nigra*) (Amidžić *et al.*, 2017). Међу строго заштићеним, заштићеним и ретким врстама биљака је значајно присуство иђирота (*Acorus calamus*), белог локвања (*Nuphar alba*), жутог локвања (*Nuphar luteum*) и воденог орашка (*Trapa natans*) који су важни представници воденог биља и представљају природну реткост (Nikolić, 2006). Многе врсте имају ограничен ареал и припадници су малобројних популација. Међу 16 врста риба треба издвојити штуку (*Esox lucius*), деверики (*Abramis brama*), кесегу (*Abramis ballerus*), укљу (*Alburnus alburnus*), буцова (*Aspius aspius*), бабушку (*Carassius auratus gibelio*), јаза (*Leuciscus idus*), шарана

(*Cyprinus carpio*), амурског чебачока (*Pseudorasbora parva*) и гавчицу (*Rhodeus sericeus*) (Stojanović & Dragin, 2019). Посебна карактеристика овог заштићеног подручја јесте да се у делу Дунава уз резерват налази ретко природно мрестилиште риба које је потребно очувати (Lazić *et al.*, 2008). На територији резервата бележи се око 200 врста птица. Посебно се издвајају птице гнездарице које настањују барске области и станишта. Међу значајним представницима орнитофауне треба издвојити орла белорепана (*Haliaeetus albicilla*), црну роду (*Ciconia nigra*) и црну луњу (*Milvus migrans*). Значајно је присуство сисара и то водене ровчице (*Neomys fodiens*), видре (*Lutra lutra*), дивље мачке (*Felis silvestris*), куне белице (*Martes foina*), хермелина (*Mustela erminea*), европског јелена (*Cervus elaphus*) и дивље свиње (*Sus scrofa*).

Поред геолошких и хидролошких карактеристика, врло разноврстан биљни и животињски састав представља важан природни потенцијал овог резервата. Раритетни примерци флоре и фауне захтевају адекватне системе заштите и унапређење популације. Ова специфична природна ризница овог резервата може представљати значајан потенцијал за развој научно-истраживачког, едукативног, туризма посматрања птица и еко туризма.

5.6.2. Друштвени потенцијали

Подручје Специјалног резервата природе „Карађорђево“ се одликује врло значајним друштвеним потенцијалима. На територијама општина Бач и Бачка Паланка постоје непокретна културна добра од изузетног значаја, од великог значаја и од значаја за Републику Србију и представљају аутентичну културну баштину овог дела Војводине. Међу најзначајнијим објектима у Бачу треба издвојити тврђаву, Фрањевачки самостан, хамам, Римокатоличку капелу Светог Антуна пустињака (споменик културе), римокатоличку Цркву Светог Павла и Самостан часних сестара. У склопу Фрањевачког самостана се налази једина средњовековна црква у Бачкој, која је изграђена у 12. веку. Тврђава Бач, грађена у периоду између 14. и 16. века се налази у меандру реке Мостонге. Има облик геометријске фигуре петоугла коју красе куле које се издижу изнад утврђења. Просторну културно-историјску целину данас чине остаци утврђеног замка као заоставштином простора на коме се налазило средњовековно подграђе. Иницијатива за обнову тврђаве Бач је покренута 2005. године, да би данас била на прелиминарној UNESCO листи Светске баштине. Тврђава Бач је 2018. године награђена од стране Европске уније за најбоље урађен пројекат конзервације тврђаве – „Европа Ностра“ (Lazić *et al.*, 2008; Stojanović & Dragin, 2019).

Специјални резерват природе се налази у склопу Туристичког комплекса „Карађорђево“ у чијем саставу су ергела и председничка резиденција. Ергела заузима површину од 11 ha и представља једну од највећих ергела у овом делу Европе. Поре терена покривеног шумом у саставу ергеле се

налази коњички музеј и мањи терени за рекреацију. У музеју се налази поставка слика Титових липицанера, који су представљали поклон краљици Елизабети када је боравила у Карађорђеву. У склопу комплекса се налазе угоститељски објекти за пружање услуга смештаја, хране и пића. Намена изградње Резиденције је била да служи пријему светски познатих личности, коју је првенствено користио Јосип Броз Тито (1892-1980), председник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Прва вила из комплекса је саграђена за потребе династије Карађорђевић после Првог светског рата. Нова вила за потребе резиденције је саграђена 1958. године. Око резиденције се налази велики парк површине 50 ha (Lazić *et al.*, 2008).

5.6.3. Заштита подручја

Специјални резерват природе „Карађорђево” сврстава се у I категорију – међународног, националног и изузетног значаја. У складу са IUCN класификацијом резерват се сврстава у IV категорију као Подручје управљања стаништем или врстама (Lazić *et al.*, 2008). Значајни међународни статуси заштите су:

- Године 2004. уврштен је групу заштићених подручја значајних за басен Дунава (ICPDR);
- Члан је мреже заштићених подручја на Дунаву (DNPA – Danube Network Protected Areas) као једно од пет заштићених подручја из Србије;
- Резерват припада групи ИВА подручја;
- Члан је европске Емералд мреже;
- Специјални резерват природе „Карађорђево“ је од 2017. године део Резервата биосфере „Бачко Подунавље“. Поред овог заштићеног подручја, резерват биосфере чине и Специјални резерват природе „Горње Подунавље“, Парк природе „Тиквара“ и заштићена подручја Шума Јунаковић и Букински храстик (Stojanović *et al.*, 2021; Trišić *et al.*, 2022b).

- Резерват биосфере „Бачко Подунавље“ је 15. септембра 2021. године уврштен у Прекогранични резерват биосфере „Мура-Драва-Дунав“, који представља највећи заштићени водени резерват у Европи, конституисан од стране UNESCO. Простире се на територијама 5 земаља: Аустрије, Словеније, Хрватске, Мађарске и Србије. „Европски Амазон“ је чест назив за овај велики резерват биосфере који захвата токове река Мура, Драва и Дунав, у дужини од 700 km. Заштићено подручје се простире на око 930,000 ha и обухвата 13 различитих засебних заштићених подручја у наведеним земљама Европе (Petrović, 2014; Csagoly *et al.*, 2018; Stojanović *et al.*, 2023).

5.6.4. Туристички потенцијали

Анализом расположивих и приказаних података у погледу природних и друштвених потенцијала од значаја за развој туризма у Специјалном резервату природе „Карађорђево“, може се закључити да постоје услови за развој различитих специфичних облика туризма. Како је примарни циљ заштита природног и културног наслеђа, тако и облици туризма морају бити утемељени на поштовању еколошких принципа, уважавању националних разлика, подржавању традиције и етно-социјалних вредности, неговању културне баштине и подизању свести о значају односа човека према природи. У оквиру овог заштићеног подручја могу се развијати научно-истраживачки, едукативни, излетнички, туризам посматрања птица, спортско-рекреативни, риболовни, наутички, манифестациони, гастрономски и културни облици туризма. Улога локалног становништва у планирању развоја туризма би требало да буде основа у свим плановима и стратегијама развоја туризма. Како је резерват лоциран на левој обали Дунава, повећава се његова атрактивна вредност због могућег приласка са водене стране. Побољшање смештајних капацитета и одрживих туристичких садржаја би требало да буде приоритет у стратешком планирању развоја туризма. Поседовање историјски значајних потенцијала је важно у креирању културног идентитета овог резервата природе. Значајну туристичку вредност повећава близина Специјалног резервата природе „Горње Подунавље“, Бачке Паланке, Парка природе „Тиквара“ и границе са Хрватском.

5.7. Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“

Овај резерват је смештен у подножју Фрушке горе, у североисточном делу Срема и југоисточном делу Бачке. Простире се на левој и десној обали средњег тока Дунава и захвата комплетан приобални појас. Простире се уз насеља Петроварадин и Ковиљ и обухвата широки појас влажних станишта. Подручје резервата се налази између 45°11' СГШ и 20°02' ИГД и захвата површину од 4.840 ha на територијама општина Нови Сад (Ковиљ, Каћ и Петроварадин), Инђија (Чортановци и Бешка), Сремски Карловци и Тител (Lazić *et al.*, 2008; Trišić *et al.*, 2023b). Анализом наведених података може се закључити да резерват поседује врло повољан географски положај, из разлога близине главног административног центра Београда, града Новог Сада, близине важних саобраћајница и потенцијално значајних дисперзивних зона. Положај Специјалног резервата природе може се сагледати на Слици 39.

Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ граде три одвојене просторне целине (Trišić *et al.*, 2023b):

- Петроварадински рит, који се налази са сремске стране Дунава са површином од 1.411 ha;

- Ковиљски рит који се пружа левом обалом реке и захвата површину од 3.430 ha;
- Крчединска ада и део Гардиновачког рита, укупне површине 1.050 ha.

Слика 39. Географски положај Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“
Извор: Аутори

5.7.1. Природни потенцијали резервата

Резерват је смештен у најнижој геоморфолошкој целини алувијалне равни Дунава. После Петроварадинске стене, матица прелази уз леву обалу и еродира је, док се на десној обали врши акумулација наноса (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“ (2010). Ток Дунава на овом потезу има равничарски карактер, одликује га спор протицај и мали речни пад и због тога се у овом делу појављују различити облици речног рељефа (аде, лида и рукавци). Бројне аде су обрасле различитим и раритетним растињем. Поред ада, у погледу рељефа, треба издвојити и бројне обалске греде као више терене и депресије у нижим деловима резервата. Поједини делови резервата имају надморску висину од 72 до 76 m (Mrkša, 2008). Ковиљско-петроварадински рит припада умереној климатској зони са израженијим континенталним особинама климе. Средња годишња температура ваздуха у вишегодишњем просеку у овом резервату износи приближно 11°C. На овом подручју доминирају ветрови из југоисточног правца, односно кошава, чије се брзине у просеку крећу од 2,0 до 6,5 m/sec. Она се претежно јавља у зимско-пролећном периоду и доноси суво и хладно време. Поред кошаве, присутни су и северозападни и западни

ветрови, док су остали заступљени у знатно мањој мери (Lazić *et al.*, 2008; Trišić *et al.*, 2023b).

У резервату је заступљен разноврстан живи свет. Идентификовано је 39 приоритетних типова станишта за заштиту на националном и међународном нивоу. Посебан значај имају шумски делови сачињени од храста лужњака (*Quercus robur*), пољског јасена (*Fraxinus angustifolia*) и пољског бреста (*Ulmus campestris*). Регистровано је седам приоритетних Натура 2000 станишта сачињених од богатства флоре (443 таксона виших биљака од којих је 19 строго заштићено) (Puzović *et al.*, 2015). Статуси заштите се посебно односе на ретке врсте као што су: непачка (*Salvinia natans*), водена брадица (*Callitriche palustris*), жути локвањ (*Nymphaea luteum*), бели локвањ (*Nymphaea alba*) и друге врсте. На Крчединској ади се налази једна од највећих и најбројнијих популација биљке разноротке (*Marsilea quadrifolia*) (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012; Trišić *et al.*, 2023b).

Слика 40. Орнитофауна у Ковилјско-петроварадинском риту
Извор: Тришић, И.

Богатство фауне (Слика 40) огледа се у присуству преко 40 заштићених и строго заштићених врста инсеката и 26 врста риба од којих су четири строго заштићене, а то су (вијуница (*Cobitis elongata*), чиков (*Misgurnus fossilis*), балонов балавац (*Gymnocephalus baloni*) и гавчица (*Rhodeus sericeus amarus*). Поред наведених, бележи се присуство 7 врста гмизаваца, међу којима треба издвојити барску корњачу (*Emys orbicularis*), ескулапов смук (*Zamenis longissimus*) и рибарицу (*Natrix tessellata*). Резерват насељава преко 200 врста птица и 26 врста сисара (Puzović *et al.*, 2015; Trišić *et al.*, 2023b).

5.7.2. Друштвене карактеристике

Поред природних карактеристика овог резервата, у његовој непосредној близини налази се богато културно-историјско наслеђе. Аутентичност резервата чини насеље Ковиљ које датира још из периода 14. века. Данашњи назив потиче од богатства цветне траве која окружује истоимени манастир. У атару Ковиља налазе се бројни локалитети попут: Нове земље, Јарка, Винограда и Ђурагић Рогаја у којима се налазе артефакти из историје настајања овог насеља. Значајну историјску вредност има манастир Ковиљ, посвећен светим архангелима Михаилу и Гаврилу, а којег је по предању подигао Свети Сава у 13. веку. У близини храма постоји мала капела Водица која је посвећена Светој Петки. У Ковиљу се налази родна кућа Лазе Костића, спомен кућа композитора Васе Јовановића и револуционара Илије Нешина. На десној обали Дунава резерват окружују насеља Петроварадин и Сремски Карловци са значајним културно-историјским потенцијалима попут Патријаршијског двора, Саборне цркве, градског трга са чесмом Четири лава, Карловачке гимназије, Петроварадинске тврђаве, бројних чувених винарија и других важних објеката (Lazić *et al.*, 2008).

5.7.3. Заштита резервата природе

Простор резервата се првенствено штити због раритетних и специфичних одлика, мочварног станишта и карактеристичних представника флоре и фауне. Има статус I категорије заштите са међународним, националним и изузетним значајем. Према IUCN класификацији припада IV категорији заштите (подручје управљања стаништем или врстама (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012).

Међународни значај заштите чине:

- ИВА са површином од 9.594 ha у Ковиљском рити, и 5.500 ha у Петроварадинском рити;
- ИРА као међународно значајно ботаничко подручје од 4.844 ha;
- ICPDR подручје уз Дунав, (резерват је 2004. Године уврштен у списак заштићених подручја са влажним стаништима значајним за стање Дунава);
- Мрежа заштићених подручја на Дунаву (DNPA – Danube Network Protected Areas) од 2007. године;
- Рамсарско подручје проглашено 2012. Године;
- Потенцијално Натура 2000 подручје;
- EMERALD подручје са 4.841 ha (Puzović *et al.*, 2015; Trišić *et al.*, 2023b).

5.7.4. Циљеви управљања

Река Дунав је еколошки коридор од међународног значаја који је саставни део Паневропске еколошке мреже. Дунав обезбеђује комуникацију међу заштићеним добрима, која се налазе уз његове обале и притоке. Очување проходности овог коридора је од приоритетног значаја за дугорочни опстанак биодиверзитета подручја. Дунав је значајан селидбени коридор птица водених станишта, посебно патака, гусака, корморана, гњураца, лиски и чапљи. Целокупна површина реке уз резерват, налази се у границама подручја од међународног значаја за птице – Important Bird Area (IBA). Поплавна подручја Дунава значајан су селидбени коридор шумских птица у окружењу обешумљеног простора (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012). У истом документу као основни циљеви и мере заштите овог значајног коридора Дунава, нужно је:

- Одржавати природне физичке особине обале и приобални појас вегетације у природном или полуприродном стању. Очувати и обнављати природну вегетацију врба, аутохтоних топола и јасена, такође уз обалу;

- Очувати природну физиономију обале. Поплочавање или бетонирање обале свести на најнеопходнији минимум (што краћу деоницу) и прилагодити захтевима еколошких коридора. Поплочани или избетонирани делови обале и они који су стрмији од 45% не могу бити дужи од 400 метара. Оптимално на сваких 200-300 m треба их прекидати са просторима чија намена дозвољава очување обале и вегетацију у блиско природном стању;

- Извори светлосног зрачења угрожавају ноћне врсте, јер функционишу као светлосне клопке, а такође стресно утичу на фауну у близини путева. На локалитетима где је осветљење саме обале неопходно, обезбедити могућност смањења интензитета светлости изван радног времена објекта, односно током друге половине ноћи;

- Саобраћајнице које пресецају еколошки коридор представљају баријеру за највећи број врста животиња, повећавајући вероватноћу изумирања ретких врста и смањујући генетску разноврсност ловне дивљачи. Неопходно је обезбедити прелазе за животиње дуж целе обалске линије Дунава, који одговарају потребама већине законом заштићених животињских врста.

Прелаз за животиње може да буде комбинован са мостовима изнад водотока, стога је неопходно:

- ✓ Смањење вероватноће доспевања животиња на високо-фреквентне асфалтне путеве. Ова мера служи очувању биодиверзитета, као и безбедности учесника у саобраћају. То може да се постигне моделирањем терена са две стране пута (постоје различита техничка решења), одржавањем

слободног простора са травнатом вегетацијом поред пута или изградњом заштитних конструкција;

✓ Изградња нових или обнављање постојећих мостова/пропуста за воду код саобраћајница неопходно је извршити на тај начин, да се обезбеди пролаз за животиње код свих еколошких коридора;

✓ Уређењем простора (морфологија терена, вегетација) са две стране мостова омогућити прелазе животиња испод високофреквентних саобраћајница, наначином да испуњава услове кретања ловне дивљачи (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012).

Генерални концепт заштите, развоја и управљања СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ заснован је на:

- Очувању бара и мочвара, остатака влажних ливада у депресијама и ритским шумама, а све у циљу заштите приоритетних станишта;

- Заштити природних вредности, нарочито Крчединске аде и очуваних ритских шума и мочвара на Курјачкој греди и Козјаку као репрезентативних влажних станишта;

- Заштити и очувању барских екосистема карактеристичних за велика плавна речна подручја;

- Заштити макрофитске вегетације, богатог и разноврсног специјског диверзитета;

- Заштити значајних врста на националном и међународном нивоу, која захтева примену традиционалних видова коришћења природних ресурса као меру активне заштите.

Заштита овог значајног простора мора да имплементира основне циљеве заштите, како би се очувао јединствен и неизмењен биолошки систем. Природне карактеристике овог простора морају бити задржане, тако да се мерама ограничавају све активности које могу делом или у потпуности мењати услове за живот флоре и фауне. Такође, заштита мора бити утемељена на постулатима унапређења постојећих услова, кроз различите интервенције у простору, којима се мора деловати с разлогом смањења одређених присутних штетних организама, какви су поједине алохтоне биљне и животињске врсте или поједини инвазивни представници. Одржив развој подразумева и активно укључивање локалног становништва у све елементе заштите и планирања јер је до сада то учешће изразито минимално. Локално становништво претендује коришћењу овог заштићеног подручја и то из неколико разлога. Такви су коришћење ресурса за исхрану домаћих животиња, девастацију терена кроз планско уклањање трулог и старог растиња, рекреативно коришћење простора, лов или риболов, и друге активности. За то је потребно одредити капацитет подручја, зоне коришћења, зонирање тачно приказати, одредити број и величину молова, сплавова и других објеката који служе искључиво за

рекреацију. Корисници простора унутар резервата, као и локална самоуправа, требају да имају приоритет приликом конкурисања за добијање кредита и донација у циљу развоја одрживих видова коришћења простора. Одржив туристички развој укључивањем овог простора, може у многome унапредити социо-културне, економске и најважније еколошке бенефите овог региона.

Акциони план у оквиру Плана управљања СРП „Ковиљско-петроварадинског рита“ истиче три значајна општа циља управљања:

1. Очување и унапређење природних вредности заштићеног подручја, ревитализованих и рестаурираних станишта и екосистема;

2. Очување биолошке разноврсности, посебно строго заштићених и заштићених врста и њихових станишта, као и генетских ресурса (аутохтоних раса домаћих животиња);

3. Осигурано одрживо коришћење природних вредности СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ уз усклађене интересе свих заинтересованих страна и уз поштовање принципа заштите природе.

Као специфични циљеви наводе се:

- Рестаурација и ревитализација влажних станишта;
- Усклађено управљање шумским екосистемима у циљу очувања природних процеса;
- Очување постојеће састојине природних шума и станишта;
- Адаптација на климатске промене природним решењем;
- Очување популације строго заштићених и заштићених врста;
- Обезбеђење стабилности или повећање површина станишта угрожених и ретких врста;
- Очување генетског фонда аутохтоних раса домаћих животиња;
- Очување и унапређење рибљег фонда, првенствено аутохтоних врста;
- Коришћење природних шумских ресурса за дугорочну одрживост;
- Развијање одрживог туризма;
- Очување и унапређење културне баштине на подручју СРП и његове околине;
- Образовање посетилаца и локалног становништва о природним и културним вредностима СРП „Ковиљско-петроварадински рит“;
- Појачавање учешћа јавности у управљању заштићеним подручјем и подизање њихове свести о значају заштите природе;
- Ојачавање капацитета људских управљача, како би се адекватно спровео план управљања;
- Успостављање функционалне службе надзора (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012).

5.7.5. Туристички развој

Према плану управљања овим резерватом, развој туризма и излетништва на просторима резервата у складу са природним могућностима и основним постулатима заштите, треба да се заснива на следећем:

- Пропагирати и указивати на природне вредности ужег и ширег подручја Ковиљско-петроварадинског рита и његов образовно-васпитни значај, као и на изузетне пејзажне вредности које омогућавају доживљавање природе;
- Подстицати унапређење спортског риболова и лова, спортова на води као видова активне рекреације и развоја угоститељства и кулинарства на бази локалних специјалитета од рибе, дивљачи или националне кухиње;
- Туристичко – смештајне, угоститељске и друге објекте од значаја за развој туристичких активности, излетништва и рекреације (паркиралишта, кампинг и др.) постављати ван граница заштићеног подручја.
- Архитектуру објеката ускладити са ритским амбијентом (тршчаре, сојенице и сл.) (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012).

Ради усклађивања заштите и одрживог коришћења СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ са једне стране и уређења и коришћења простора са друге, неопходно је у многоструку обратити пажњу на изградњу и одржавање постојећих објеката. Према плану управљања за специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“, под изградњу и одржавање објеката са аспекта значаја за одржив туристички развој уврштени су:

- ✓ Ловачка кућа на Аркању – адаптација и уређење дела куће за намене камповања;
- ✓ Чарда „На крај света“ – угоститељски објект, познат на локалном и регионалном нивоу;
- ✓ Манастир Ковиљ као културно – историјски споменик са заштићеном околином око самог манастира, на којој су изграђени пријемни пунктови за верске туристе и сувенирница са аутентичним производима;
- ✓ Објект „Тиквара“ – који је до сада служио за пријем волонтера а сада планиран за изградњу школе за старе занате;
- ✓ Привезиште за чамце „Тиквара“;
- ✓ Ловачки дом – постојећи угоститељски објект без промене намене;
- ✓ Родна кућа Лазе Костића, културно – историјски споменик, предвиђен за рестаурацију и адаптацију у спомен музеј;
- ✓ упусно-испусна пумпа „Шлајз“ – налази се на насипу, без промене намене;

- ✓ Пумпа „Ивина рампа“– налази се на локацији Добровача, без промене намене;
- ✓ Пумпа „Субић канал“– налази се на насипу, на самој граници резервата, локалитет Курјачка греда, намена остаје иста;
- ✓ „Радованова колиба“– на обали Агле, предвиђена за адаптацију за видиковац у циљу осматрања природних вредности резервата;
- ✓ Шетачка стаза „Курјачка греда“– иде од Тацкове рампе постојећим путем, прати баре до моста на дну баре Агла, планирано одржавање;
- ✓ Повремена шетачка стаза – употребљава се само у време сушног периода, налази се испод Патријаршијске Тоње, планирано је њено одржавање;
- ✓ Шумарска кућа поред етно салаша – одржавање;
- ✓ Етно салаш на потезу Јарак – без промене намене;
- ✓ Бициклистичка стаза – предвиђено је трасирање, ишла би насипом од Новог Сада до ловачке куће на Аркању;
- ✓ Шетачка стаза – предвиђено је трасирање, ишла би од ловачке куће на Аркању до Округлице;
- ✓ Ловачка кућа на Великом песку – изгорела у пожару, предвиђена рестаурација;
- ✓ Кућа на Хрљаку, ловачка кућа – без промене намене;
- ✓ „Рибарска колиба“ на Дунаву наспрам Сремских Карловаца – без промене намене;
- ✓ Привезиште за чамце испред Рибарске колибе – планирано за изградњу;
- ✓ Фазанерија на насипу – без промене намене;
- ✓ Бициклистичка стаза „Текије“– предвиђена за трасирање, планирана траса је да иде насипом од Текија;
- ✓ Ресторан „Дунав“у Сремским Карловцима, као угоститељски објекат, без промене намене;
- ✓ Чарда „Шаран“– угоститељски објекат код Офицерске плаже, без промене намене (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012).

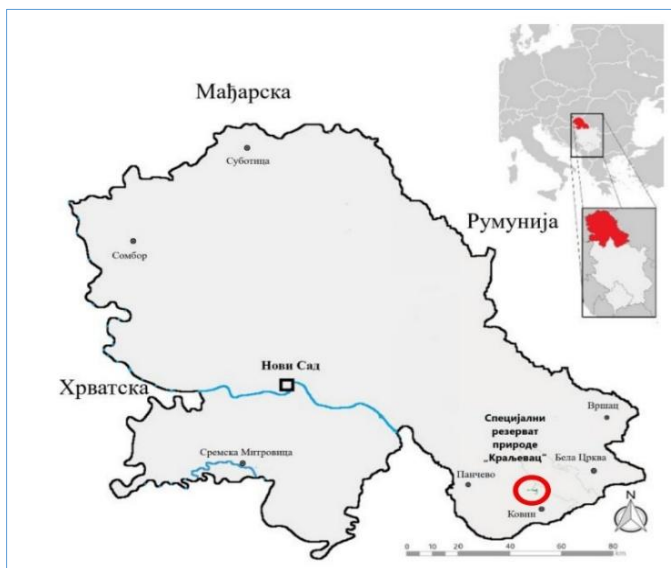
Анализом података из писаних извора и добијених теренским истраживањем изводи се закључак да Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ поседује еколошки, биолошки, научно-истраживачки, спортско-рекреативни, туристички, историјски, едукативни, културни и социјални значај. Туристички развој мора бити саставни део плана управљања овим простором из разлога што су водени екосистеми најосетљивији на све промене и утицаје. Сагледавајући и анализирајући све значајне ресурсе овог заштићеног простора, може се констатовати да Ковиљско-петроварадински рит пружа могућности за унапређење постојећих

или развој нових облика туризма попут: еко-туризма, научно-истраживачког, излетничког, екскурзионог, етно, наутичког, културног, риболовног и верског туризма. За поменуте активности нужно је повећање прихватних капацитета, визиторских центара, водичких експерата и правилне пратеће инфраструктуре и шетачких стаза. Посебна пажња мора бити усмерена на регулисање отпадних вода, изградњу, однос према флори и фауни, као и на мере којима се унапређују постојећи услови. Посебна пажња треба бити усмерена, како је напред било речи, на укључивање локалне заједнице у све системе управљања и заштите овог природног добра.

Коришћење простора резервата се углавном своди на кратке боравке с циљем реализације спортског риболова и боравака у природи. Може се констатовати постојање излетничког коришћења простора и боравака у мањим наутичким пловилима. Туризам значајнијег обима је ограничен непостојањем значајнијих објеката за пружање туристичких услуга. Стога је нужно изградити поједина екоконачишта и појачати визиторске центре и осматрачнице. По узору на заштићена добра из света, могућа је инсталација тракастих стаза изнад воде или кратких ски-лифтова, што би представљало изузетну погодност. Тренутно у Ковиљу послује угоститељски објекат „Чарда“ – ресторан са традиционалном домаћом кухињом. Туристички производ Сремских Карловаца укључује природне туристичке мотиве у своју понуду. Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ није довољно валоризован и поред изузетних потенцијала, одличног географско-туристичког положаја и близине околних туристичких центара попут Националног парка „Фрушка гора“, Сремских Карловаца, Стражилова и Новог Сада (Stojanović, 2003; Trišić *et al.*, 2023b).

5.8. Специјални резерват природе „Краљевац“

Специјални резерват природе „Краљевац“ се налази у југоисточној Војводини, у јужном делу Баната. Захвата површину од 264,3 ha Простире се између 44°50' и 44°52' СГШ, и од 20°59' до 21°02' ИГД. Резерват захвата територију насеља Делиблато, док су у непосредној близини насеља Мраморак и Ковин којем територијално припада овај резерват (Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“, 2005). Ово заштићено подручје природе одликује добар географски и саобраћајни положај, близина Београда и већих градова у земљи, близина Румуније и Мађарске, као и градова у региону. Посебна одлика је непосредна близина Делиблатске пешчаре, што појачава основне природне вредности резервата. Положај овог резервата природе се може сагледати на Слици 41.

Слика 41. Географски положај Краљевца
Извор: Аутори

5.8.1. Природне и друштвене карактеристике

Ретка флора и фауна, геолошки облици рељефа и објекти геонаслеђа, важна су обележја овог резервата природе (Слика 42). Основна природна вредност овог заштићеног подручја је систем влажних станишта и језеро Краљевац које насељавају изузетно ретке врсте флоре и фауне. Међу најзначајнијим представницима флоре су дрезга (*Ceratophyllum demersum*), класasti крочањ (*Myriophyllum spicatum*), вишекоренске барске леће (*Spirodella polyrrhiza*, *Lemna trisulca*, *Lemna minor*), бели локвањ (*Nymphaea alba*) и мочварна папрат (*Thelypteris palustris Schott*) (Specijalni rezervat prirode „Kraljevac”, 2005) која је на Црвеној листи IUCN као угрожена врста. Посебну вредност језера Краљевац чине плутајућа тресетна острва, која уз помоћ ветра мењају свој положај а самим тим и физиономију овог заштићеног подручја. Од представника фауне треба истаћи око 20 врста риба међу којима су реликти златни караш (*Carassius carassius*), чиков (*Missgurnus fossilis*) и посебно идентификована врста у овом влажном станишту мргуда (*Umbra krameri*) (Specijalni rezervat prirode „Kraljevac”, 2005). Поред тога, простор резервата насељавају следећи значајни представници орнитофауне и сисара: сива чапља (*Ardea cinerea*), црвена чапља (*Ardea purpurea*), жута чапља (*Ardeola ralloides*), гак или ноћна чапља (*Nycticorax nycticorax*), чапљица (*Ixobrychus minutus*), патка њорка (*Aythya пугоса*), пчеларица (*Merops apiaster*), сиви соко (*Falco cherrug*), текуница (*Spermophilus Citellus*), слепо куче (*Spalax leucodon*) и други (Stojanović et al., 2024).

Слика 42. Специјални резерват природе „Краљевац“
Извор: Тришић, И.

Становништво које живи у близини резервата одликује се мултикултуралношћу са посебним етничким вредностима. Локалну заједницу чине Срби као већинско становништво, Румуни и Мађари као важна етничка заједница, и остали народи. Ове етничке заједнице одликују се богатом културном баштином и наслеђем. Међу најзначајнијим социокултурним вредностима резервата треба издвојити културно и историјско наслеђе, језик, културу, домаћу радиност, обичаје, народну ношњу, домаће производе и занате, локалне манифестације и смотре, гастрономске вредности националних кухиња наведених народа и друге вредности. Насеља Делиблато и Мраморак негују дугу традицију организације различитих културних и верских манифестација, које у време одржавања привлаче значајан број посетилаца. Поред тога што наведене социо-културне вредности могу имати значај као самостални туристички мотиви, комбиновањем са природним факторима, кроз комплементарну функцију могу креирати значајну туристичку понуду. У близини заштићеног подручја налазе се Ковин и Панчево који представљају значајане културне центре и ризницу историјских вредности (Stojanović *et al.*, 2024). Културно наслеђе етнички различитог становништва које насељава подручје око овог заштићеног подручја је врло драгоцено и са елементима је мултикултуралности. Ова изразита социокултурна вредност ове дестинације представља значајан туристички потенцијал.

5.8.2. Законски оквири заштите

Међу најважнијим карактеристикама које су утицале на испуњеност услова за успостављање заштите су аутентичност резервата, репрезентативност, разноликост, интегралност екосистема, пејзажне вредности, старост и очуваност. У заштићеном подручју постоје зоне са I, II и III степеном заштите. У I зони нису дозвољене туристичке активности, док су остале активности строго контролисане. Према IUCN категорији резерват припада IV категорији – Подручје управљања стаништем или врстама. Подручје резервата је део заштите птица од међународног значаја – ИВА (Panjković & Stojnić, 2011). Концепт заштите реликтне природне вредности резервата се темељи на потреби управљања заштитом аутентичне флоре, фауне и природних реткости земљишта. Заштита ових вредности остварује се на међународном и националном нивоу укључујући, научна истраживања и стално праћење популација.

5.8.3. Туристички фактори

Дестинације са осетљивим екосистемом, какав је Специјални резерват природе „Краљевац“ као примарни ресурс за развој различитих облика туризма имају природу и њене елементе. Стога су важне оне активности које у обзир узимају биолошке, екосистемске, геолошке и просторне карактеристике овог резервата природе. Анализом различитих писаних података и подацима добијеним теренским истраживањем може се закључити да је управљачки циљ резервата подржавање позитивних и ограничење негативних утицаја човека на ово окружење, валоризација природних и социокултурних вредности и мониторинг. Поред тога, стална анализа и праћење стања природе, саставни су део управљачког процеса. Посебно је важна улога локалног становништва у свеукупном развоју туризма у оквиру резервата. Представници локалног становништва путем различитих манифестација промовишу локалну културу и важност заштите природе у резервату. Овако постављен систем вредности и дефинисана улога свих актера може допринети да развој туризма има одржив карактер. Концепција одрживог туризма изискује суштинске етичке промене код свих учесника туристичког процеса, од туристичке привреде као носиоца и креатора понуде па до туриста као корисника туристичких услуга. Одрживи туризам може генерисати позитивне економске добити заинтересованим странама у развоју туризма. Пажљиво планиран, организован и контролисан туризам могао би да подстакне финансирање истраживања, образовање и заштиту, што није чест случај са дестинацијама са природом као примарним ресурсом. Резерват поседује значајне потенцијале за развој туризма. Поред повољног географског и саобраћајног положаја, ово заштићено подручје

поседује ретке геолошке форме, систем влажних станишта, ретку флору и фауну, културно наслеђе становништва које живи у близини заштићеног подручја и друге вредности.

Поред природних одлика, друштвене вредности становништва су од великог значаја за развој туризма. Едукативни облици туризма могу бити конципирани на реализацији образовних садржаја с циљем презентације и популаризације овог заштићеног подручја. Васпитно-образовна функција природног добра заснива се на сарадњи управљача са ученицима основних и средњих школа. Значајни програми подршке природи и социјализације су „Мале школе хидробиологије“, такмичења „Трка за текуницу“ и „Удицом против дроге“, затим различити едукативни програми и радионице за ученике Основне школе „Паја Маргановић“ из Делиблата и Средње стручне школе „Васа Пелагић“ из Ковина. Посебан едукативни значај резерват остварује путем реализације стручне праксе ученика смера туристичко-хотелијерски техничар, Средње стручне школе „Васа Пелагић“ из Ковина. Овим активностима се код ученика развија свест о значају заштите природе, као и о значају заштићених подручја у развоју одрживих облика туризма (Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“, 2023). Након анализе прикупљених података може се извести закључак да овај резерват природе поседује значајне факторе за развој природних и културних облика туризма.

У том контексту, посебан значај има унапређење туристичке инфраструктуре, пре свега изградња и одржавање еко-стаза, осматрачница, визиторских центара и интерпретативних табли, које омогућавају квалитетније искуство посетилаца уз минималан утицај на природне вредности. Такође, неопходно је увођење јасно дефинисаних правила понашања и контроле кретања посетилаца, како би се спречила деградација осетљивих станишта и узнемиравање врста. Развој туристичке понуде треба да буде заснован на принципима носећег капацитета простора, уз континуирано праћење и прилагођавање активности у складу са стањем екосистема. Истовремено, јачање сарадње између управљача заштићеног подручја, локалне заједнице и туристичког сектора представља кључни предуслов за одрживи развој. Укључивањем локалног становништва у креирање и реализацију туристичких производа, омогућава се равномернија расподела економских користи и јачање локалног идентитета. На тај начин, Специјални резерват природе „Краљевац“ може се позиционирати као дестинација одрживог туризма, која успешно повезује заштиту природе, образовање и економски развој.

5.9. Специјални резерват природе „Тителски брег“

Специјални резерват природе „Тителски Брег“ лоциран је у подручју југоисточне Бачке. Овај резерват природе простира се од 45°12' до 45°17' СГШ, и од 20°07' до 20°18' ИГД. Са површином од 496 ha (Trišić *et al.*, 2024),

захвата територије насеља Тител, Шајкаш, Мошорин, Лок и Вилово (Puzović *et al.*, 2015). Близина Зрењанина, Новог Сада и Дунава формира повољан географски и туристички положај овог заштићеног подручја. Положај овог заштићеног подручја може се сагледати на Слици 43.

Слика 43. Положај Специјалног резервата природе „Тителски брег“
Извор: Аутори

5.9.1. Природне карактеристике

Овај резерват природе је у погледу рељефа састављен од лесне заравни и лесних одсека (Trišić *et al.*, 2024), који представљају јединствене геолошке облике (Слика 44). Поред тога резерват карактеришу различите долине, лесне пирамиде, шкрапе, посебне висеће долине, удубљења, плећа, сурдуци, као и дуални облици флувијалне и еолске ерозије, стари преко 600 година (Đuričić *et al.*, 2012; Lukić & Petrović, 2020). Значајан природни хидрографски потенцијал овог заштићеног подручја представља близина токова река Бегеј, Тисе и Дунава. На ушћу Тисе у Дунав формирано је ретко ритско и алувијално земљиште које карактеришу бројна влажна станишта и рукавци, значајни за формирање разноврсног екосистема овог резервата природе.

На простору резервата је забележено око 630 биљних врста, 137 врста птица, 9 врста водоземаца, 11 врста гмизаваца, као и 33 врсте сисара ретких за ово подручје. Међу најзначајније представнике флоре треба истаћи: бабалушку (*Sternbergia colchiciflora*), гороцвет (*Adonis vernalis*), ланolist (*Alyssum linifolium*), вучји језик (*Alkanna tinctoria*), степског бадема (*Prunus tenella*), Валдштајнов лук (*Allium rotundum* subsp. *Waldsteinii*), шафран са пругастим

цветовима (*Crocus variegatus*), бобовњасту трноплодку (*Bassia sedoides*), прутастиг осака (*Sysimbrium polymorphum*), ниску перунику (*Iris pumila*), ливадску сасу (*Pulsatilla pratensis*) и друге (Puzović et al., 2015). Представници фауне који карактеришу овај специјални резерват природе јесу: модроврана (*Coracias garrulus*), пчеларица (*Merops apiaster*), брегуница (*Riparia riparia*), степски соко (*Falco cherrug*), ветрушка (*Falco tinnunculus*), пупавац (*Urupa erops*), барска корњача (*Emys orbicularis*), Ескулапов смук (*Zamenis longissimus*), европски зец (*Lepus europaeus*), водена ровчица (*Neomys fodiens*), текуница (*Spermophilus citellus*), шумска волухарица (*Clethrionomys glareolus*), патуљаст миш (*Micromys minutus*), црвена лисица (*Vulpes vulpes*), лисица (*Mustela nivalis*), куна белица (*Martes foina*), дивља мачка (*Felis silvestris*) и друге значајне врсте (Amidžić et al., 2017).

Слика 44. Лесни одсек Тителски брег
Извор: Тришић, И.

5.9.2. Друштвене вредности

Културно наслеђе становништва које живи у близини заштићеног подручја представља значајне културне вредности. Поред природних одлика, друштвене вредности становништва овог дела Војводине су од великог значаја за развој туризма. Подручје резервата насељавају Срби, Мађари, Хрвати, Словаци, Бугари, Румуни, Руси и други народи (Trišić et al., 2024). Различити етнички састав становништва је утицао на формирање разноврсних друштвених вредности овог дела Војводине. Становништво негује традицију одржавања материјалне и духовне културе, обичаје, светковине, домаћу радиност и занате и друге вредности. Поред објеката савремене културе у непосредној близини резервата постоје врло важни историјски локалитети који сведоче о насељавању из периода давне историје. Најзначајнији културно-историјски локалитети су Кувеждин, Калварија, Феудвар, Стубарлија и Грац. Поједина археолошка налазишта потичу још од 1.700 година п.н.е. (Specijalni rezervat prirode „Titelski Breg”, 2011). У Тителу постоје значајни споменици

попут Барутане и Касарне Шајкашког батаљона из 18. века. У сакралним објектима се чувају уметничка остварења сликара Димитрија Поповића и Арсе Тодоровића. На путу према насељу Шајкаш подигнут је споменик палим ваздухопловцима из 1941. године. У Мошорину постоје куће у којима су рођени Светозар Милетић и Исидора Секулић.

Друштвене вредности становништва које насељава подручје око Специјалног резервата природе „Тителски брег“ могу представљати значајне комплементарне туристичке мотиве. Комбиновањем са врло ретким и вредним природним туристичким мотивима, може се формирати јединствен туристички производ. Културни и манифестациони облици туризма у значајној мери могу допринети промоцији природних и културних вредности и утицати на њихово атрактивно дејство. Развојем одрживих облика туризма у овом резервату може се обезбедити финансијска подршка за конзервацију природне и културне баштине.

5.9.3. Заштита резервата

Око заштићеног подручја успостављена је заштитна зона која обухвата површину од 8,643 ha. У оквиру резервата успостављене су зоне заштите I степена (13,94%), II степена (49,62%) и III степена заштите (36,44%). Национални статус заштите овај резерват стиче 2012. године као заштићено подручје I категорије. Према IUCN ово заштићено подручје се класификује у IV категорију – Habitat and species management area. Због својих ботаничких карактеристика према IPA критеријумима (Important Plant Areas), флористичких и екосистемских одлика, ово заштићено подручје је укључено у IPA подручја централне и источне Европе. Из разлога што ово подручје насељава велики број различитих врста орнитофауне, у којој су поједине врсте изузетно ретке и ендемичне, резерват је уврштен у листу подручја значајних за птице – IBA (Important Bird Areas) (Ђuričić, *et al.*, 2012; Amidžić *et al.*, 2017; Trišić *et al.*, 2024).

5.9.4. Циљеви управљања и заштите

Строга заштита спроводи се на делу заштићеног подручја са изворним, неизмењеним или мало измењеним екосистемима великог научног и практичног значаја. У овом режиму могућа су научна истраживања и праћење природних процеса, контролисана едукација и активности у образовне, рекреативне и опште културне сврхе, као и спровођење мера заштите у случају пожара, елементарних непогода и удеса, појава болести и пренамножавања штеточина уз сагласност Министарства. Основни циљеви управљања тичу се мера очувања и унапређења природних и друштвених вредности. Међу најзначајнијим се издвајају:

- Очување репрезентативних геолошких, геоморфолошких и хидролошких појава и одлика, биогеографских обележја подручја, предеоног, екосистемског, специјског и генетског диверзитета;
- Примена интервентних мера на заштити екосистема;
- Картирање станишта и мониторинг природних вредности;
- Очување фрагмената аутохтоних шума;
- Фрагментарно пошумљавање аутохтоним врстама са циљем унапређења подручја;
- Реинтродукција врста несталих са Тителског брега или појединих делова;
- Мере активне заштите фауне (хранилишта, вештачка гнезда и др.);
- Ревитализација степских, шумо-степских и шумских станишта;
- Очување стабала у чијим крошњама се налазе гнезда строго заштићених врста птица;
- Презентација и популаризација природних и створених вредности;
- Унапређење туристичке понуде и система управљања посетиоцима;
- Очување, рестаурација и стављање у функцију објеката културно- историјског наслеђа и традиционалног градитељства;
- Уређење видиковца, едукативних стаза и других репрезентативних простор;
- Сузбијање инвазивних врста и градација паразитских врста шумског дрвећа применом биолошких и биотехничких средстава, као и хемијских средстава, по посебном одобрењу Министарства (Specijalni rezervat prirode „Titelski Breg”, 2011).

У оквиру заштићеног подручја имплементирају се важне забране:

- Узнемиравање, непланско сакупљање и уништавање дивљих животиња;
- Уништавање и непланско уклањање и сакупљање дивљих биљака и гљива, уништавање и угрожавање станишта строго заштићених дивљих врста;
- Радови и активности који могу имати значајан неповољан утицај на геоморфолошке, хидролошке и педолошке карактеристике, живи свет, животну средину, еколошки интегритет и естетска обележја предела;
- Повећање расцепканости (фрагментације) станишта стварањем нових или јачањем ефеката постојећих баријера;

- Уношење инвазивних биљних и животињских врста;
- Пошумљавање и преоравање травних станишта, ливада и пашњака;
- Уклањање травног покривача и хумусног слоја;
- Испаша стоке;
- Хемијско и физичко загађивање заштићеног подручја,
- Стварање депонија, одлагање опасних материја и сл;
- Експлоатација минералних сировина, осим подземних вода;
- Ширење грађевинске зоне ван простора утврђених планским документима;
- Изградња надземних енергетских и других водова, као и антенских стубова;
- Извођење било каквих активности које нису у складу са наменом простора заштићеног подручја (Specijalni rezervat prirode „Titelski Breg”, 2011).

Према истом извору, у оквиру резервата се ограничавају следеће активности:

➤ Изградња објеката и инфраструктуре на потребе одрживог коришћења и управљања заштићеним подручјем, одржавање постојећих објеката, постојећу викенд зону и постављање подземних водова уз постојећу инфраструктуру;

➤ Промена намене површина, на потребе ревитализације и унапређења природних станишта;

➤ Обављање геолошких и других истражних радова, на неопходне за спровођење мера заштите и унапређења природних и културних вредности;

➤ Изградња чврстих путева у сурдучима на изградњу планираних јавних путева кроз оба Велика сурдука у Вилову и Мошорину;

➤ Мозаично паљење травне вегетације за потребу ревитализације станишта, по посебном пројекту и условима заштите природе;

➤ Кошење, на просторно и временски ограничене активности, уз примену заштитних мера за флору и фауну;

➤ Лов на просторно и временски ограничене активности на одржавању здравственог стања и бројности популација ловних врста.

5.9.5. Развој туризма

Специјални резерват природе „Тителски Брег“ може представљати важну дестинацију за развој туризма јер поседује богатство природних и друштвених туристичких мотива, који до сада нису у довољној мери валоризовани и интегрисани у туристичку понуду. Одржавање и унапређење

природних и друштвених вредности унутар ове осетљиве дестинације, елиминисање негативних утицаја туризма, јачање улоге локалног становништва у планирању и развоју туризма, иницирање специјалних облика туризма могу представљати катализаторе одрживог туризма. Успешна имплементација еколошких компоненти, заштита околине, екосистема и давање предности туристичким активностима које су организоване у складу са еколошким принципима, требало би да буде примарна управљачка активност. Са аспекта одрживог туризма, значајно је истаћи и нематеријално културно наслеђе локалног становништва које живи око овог заштићеног подручја, односно туристичке дестинације. Ово наслеђе се у виду понуде може успешно пласирати, а има задатак да упозна посетиоце са културом, традицијом, обичајима, фолклором, начином исхране, манифестацијама и многим другим етно-социјалним мотивима.

Анализирајући прикупљене податке, може се закључити да се у оквиру Специјалног резервата природе „Тителски брег“ могу развијати научно-истраживачки, геолошки, туризам посматрања птица, еко туризам, излетнички, наутички, рурални, манифестациони и други културни облици.

5.10. Парк природе „Палић“

Парк природе „Палић“ се налази на северу Војводине, јужно од насеља Палић на 7,5 km од града Суботице. Захвата површину од 712,36 ha и простире се недалеко од српско-мађарске границе и државних прелаза Хоргош (20 km) и Келебија (19 km), што са аспекта географског положаја представља изузетан потенцијал. На повољан саобраћајни положај утиче и близина аутопута Е-75 (Београд-Будимпешта), а северно од језера пружа се железничка пруга Суботица-Хоргош-Сегедин. Близина поменутих саобраћајница, аутопута, већих градова из окружења пре свега Суботице, Новог Сада и Београда, чини да подручје резервата има повољан географски и туристички положај (Nikolić, 2006; Trišić, 2024). Просторно и територијално, Парк природе „Палић“ налази се на подручју града Суботица. Катастарски припада: к.о. Нови град, к.о. Доњи град и к.о. Палић. По катастарским подацима 13,9 ha (1,95%) је у друштвеном, а 6,8 ha (0,96%) у приватном власништву. Подручје Бунарића од 2,7 ha (0,38%) је у власништву православне, односно католичке цркве (Park prirode „Palić”, 2011). Положај Парка природе „Палић“ се може сагледати на Слици 45.

Слика 45. Географски положај Парка природе „Палић“
Извор: Аутори

5.10.1. Природне вредности заштићеног подручја

Основну вредност овог заштићеног подручја чини Палићко језеро са пратећим приобалним амбијентом (Слика 46). Ово језеро еолског карактера смештено је у плиткој депресији, између песковитих дина и лесних платоа на 102 m надморске висине (Lazić *et al.*, 2008). Кроз историју ово језеро је мењало ниво воде и површину. Било је дуго 7 km, дубоко до 2,5 m, док водена површина данас износи 5,6 km². Временом се увећавало притицањем отпадних вода суботичке индустрије, па се јавила значајна еутрофикација и загађивање језерске воде до биолошког изумирања 1971. године. Након санације 1977. године језеро се опоравља, па му је смањена и површина. Током 1982. године, установљена је јединствена заштита с језером „Лудаш“, успостављањем заштите парка природе на укупној површини од 6.360 ha. Под ингеренцијом Завода за заштиту природе, Језеро Лудаш, стиче нову категорију заштите као специјални резерват природе, док Палић задржава исти режим заштите на површини од 712,36 ha, од чега је језерска површина 135 ha. Главну амбијенталну вредност представља парк са око 330 врста дрвећа и шибља, као и око 80 врста ружа и другог засада (Nikolić, 2006). Језеро Палић данас има облик полумесеца и састоји се од северног већег и западног мањег дела. Та два дела носе назив „Велики и Мали Палић“. Велики део има дужину од 3,4 km и ширину од 600 до 1.300 m, док је Мали Палић дуг 5,5 km, са ширином од 125 до 1.100 m. Дубина језера данас износи од 1,5 до 2 m (Nikolić, 2006). Палићко језеро се снабдева водом путем притока, издани, атмосферским падавинама и

преко 30 km дугог канала Палић-Тиса. Максимална температура воде у летњем периоду је 22°C. Због повољне температуре воде купалишна сезона траје током целог лета. Провидност воде у језеру је веома мала, креће се од 20 до 100 cm. То је последица огромне количине лебдећих алги које боје воду у зелено (Račević *et al.*, 2011). Над овим простором дувају северни и северозападни ветрови. Вода језера има одређени салинитет, док муљ садржи различите минерале (Anđelković *et al.*, 2014), због тога вода и блато из језера имају лековита својства (Lazić *et al.*, 2008; Trišić, 2024).

Слика 46. Амбијентална целина Парка природе „Палић“
Извор: Тришић, И.

Вегетацију овог заштићеног подручја чине шумске и мочварне биљне врсте. Међу најзначајнијим представницима су груби бром (*Bromus squarrosus*), пешчарски различак (*Centaurea arenaria*), дивљи лук (*Allium scorodoprasum* subsp. *Waldsteinii*), бела врба (*Salix alba*), бела топола (*Populus alba*), орлови нокти (*Lonicera caprifolium*), пољски јасен (*Fraxinus angustifolia*), храст лужњак (*Quercus robur*), јавор жешља (*Acer tataricum*), пасдрен (*Cornus sanguinea*), крушина (*Frangula alnus*), калина (*Ligustrum vulgare*) и друге врсте (Nikolić, 2006; Lazić *et al.*, 2008; Park prirode „Palić”, 2011; Denda, 2014; Amidžić *et al.*, 2017). Језеро се налази на источноевропском миграторном путу птица. До сада је на овом локалитету забележено око 210 врста птица од којих се овде гнезди преко 100 врста (Amidžić *et al.*, 2017). Међу важним врстама су: црноглави галеб (*Larus melanocephalus*), мали вранац (*Phalacrocorax pygmeus*) и патка њорка (*Aythya nyroca*). Поред птица подручје парка насељавају значајни гмизавци и сисари попут: барске корњаче (*Emys orbicularis*), ливадског гуштера (*Lacerta agilis*), зелембаћа (*Lacerta viridis*), балканског гуштера (*Podarcis tauricus*), белоушке (*Natrix natrix*), слепог миша (*Nyctalus 221ecogni*), видре (*Lutra lutra*), куне белице (*Martes foina*), ласице (*Mustela nivalis*) која је строго заштићена врста, јазавца (*Meles meles*), лисице (*Vulpes vulpes*) и других врста (Park prirode „Palić”, 2011).

5.10.2. Друштвене карактеристике

Друштвене карактеристике Парка природе „Палић“ везују се град Суботицу и поједине археолошке локалитете „Водице“ и „Каменити Хат“, у којима су пронађени различити артефакти становништва које је насељавало ово подручје кроз различите историјске етапе. На подручју парка су пронађени остаци првобитних насеља које су користили Мађари и Турци (Park prirode „Palić“, 2011). Данас су најзначајнији аутентични објекти парка Водоторањ, Велика тераса и Женско купалиште. Водоторањ је изграђен 1909. године у форми китњасте сеоске капије. Водоторањ данас представља симбол Палићког језера. Велика тераса је централни и главни објекат на уређеном шеталишту. Објекат је изграђен 1912. године у стилу сецесије, која представља аутентичну суботичку архитектуру (Lazić *et al.*, 2008). На подручју парка данас постоји велики број вила и летњиковаца које граде амбијенталну целину поред језера.

Манифестациони туризам може бити комплементарни туристички мотив Парка природе „Палић“. Манифестација под називом „Harvest Days“ представља значајан друштвени потенцијал ове дестинације. Ова манифестација укључује: ликовну изложбу, изложбу воћа, поврћа и меда, изложбу ручних радова, церемонијал витезова винског реда „Arena Zabatkiensis“, наступе тамбурашких оркестара, програме забавне музике, зелену пијацу, породични ручак у стилу бербанске традиције, спортска такмичења и многе друге садржаје (Bjeljac, 2010). Промоција и омасовљавање ове манифестације може допринети значајној посећености и остварењу већих економских прихода. Како поседује и комплементарни карактер, ова манифестација са природним мотивима може креирати јединствен туристички производ. Поред ове, значајне су и друге манифестације локалног карактера, које имају различито време одржавања. У „Малој гостионици“ организује се манифестација посвећена виноградарству и воћарству, са циљем промоције квалитетних вина овог краја (Lazić *et al.*, 2008). Слична ситуација је и са осталим облицима туризма, попут винског, руралног, културног и других облика, који се могу реализовати на подручју парка. Једна од манифестација јесте такмичење једриличара, која се на самом језеру одржава око првог маја сваке године, и траје четири дана.

5.10.3. Статус заштите

Ово заштићено подручје је стекло статус заштите као заштићено подручје локалног значаја – III категорије. Према IUCN категорији припада IV степену заштите – Подручје управљања стаништима и врстама (Habitat and species management area). Међународни статус Палић стиче уписом на листу значајних подручја за птице – ИВА подручје „Суботичка језера и пустаре“. Полазећи од потребе заштите и очувања значајних станишта, као и присуства

строго заштићених и заштићених врста, одређивање степена заштите унутар ПП „Палић“ је вршено на основу степена очуваности природних вредности, потреба за применом активних мера заштите и у складу са потребама развоја одрживог туризма. На заштићеном подручју ПП „Палић“ успостављају се режими заштите I, II и III степена. Парк природе „Палић“ обухвата површину од 712,36 ha, од чега:

- режим заштите I степена се успоставља на 5 ha (0,7%);
- режим заштите II степена заузима 216,24 ha (30,4%);
- режим заштите III степена обухвата површину од 419,12 ha (68,9%).

Око заштићеног подручја успостављена је заштитна зона од 1698,13 ha (Park prirode „Palić”, 2011). Усаглашавањем потреба заштите и очувања значајних станишта као и због присуства строго заштићених и заштићених врста, одређивање степена заштите унутар парка је вршено на основу степена очуваности природних вредности, потреба за применом активних мера заштите и у складу са потребама развоја одрживог туризма. На заштићеном подручју је установљена тростепена заштита (Trišić, 2024).

Као основни циљеви заштите истичу се:

➤ Очување Великог парка, његове функције у очувању биолошке разноврсности и јединствености његове вртне архитектуре, богатства врстама шумских станишта, од којих се по значају издвајају врсте мезофилних храстових шума пешчаре;

➤ Очување структуре и састава зеленила у функцији обезбеђења повољне еоклиме бањског простора, као и очувања посебних елемената зеленила међу којима су храстови, са преко 250 година старим стаблима лужњака (*Quercus robur*) и зеленила зоолошког врта са преко 250 врста дрвећа и жбуња, укључујући и остатке исконске вегетације;

➤ Заштита и унапређење станишта за одмарање и зимовање водених птица на источном европском миграционом путу, заштита станишта строго заштићених врста птица од којих се по угрожености издвајају мали вранац (*Phalacrocorax pygmeus*) и патка њорка (*Aythya nyorca*), заштита и унапређење станишта за гнежђење црноглавог галеба (*Larus melanoccephalus*) и станишта за гнежђење заштићених врста у остатку забарене шуме јасена на северозападном делу Палићког језера, у којима се гнезде обична траварка (*Saxicola rubetra*), жути вољић (*Hipolais icterina*), вуга (*Oriolus oriolus*) и зелена жуна (*Picus viridis*);

➤ Унапређење стања еколошких коридора, заштите језера и остатака влажних станишта уз обалу, који омогућују опстанак бројним заштићеним и строго заштићеним врстама водоземаца, гмизаваца и сисара, као и заштита еколошког комплекса који има кључну улогу у опстанку метапопулације видре (*Lutra lutra*) у сливу Киреша;

➤ Одржавање и ревитализација тршћака и других станишта заштићених врста, односно значајних станишних типова;

➤ Формирање мултифункционалног приобалног тампон-појаса у заштитној зони, у складу са интересима очувања биодиверзитета подручја и побољшања квалитета воде језера.

За разлику од града Суботице, насеља Палић и Радановац имају раздвојене канализационе мреже за атмосферску и употребљену воду. Атмосферске воде се одводе отвореним каналима, док је канализациона мрежа за употребљене воде решена цевоводима. Реципијент за атмосферске воде је језеро Палић, а у мањој мери и језеро Лудаш, док се употребљене воде евакуишу до локације Слано језеро. Канализациона мрежа за употребљене воде на Палићу је делимично изграђена, док у Радановцу нема канализационе мреже, сем дела отворених канала за одвођење вишка атмосферских и подземних вода радановачког слива. Канализационим системом у насељу Палић покривен је део стамбене и индустријске зоне, као и већи део туристичке зоне. Јавна канализациона мрежа у улицама изван туристичке зоне углавном није изграђена, те се одвођење отпадних вода из постојећих домаћинстава решава индивидуално, путем упојних (пропусних) септичких јама. Насеље Палић је започело изградњу постројења за пречишћавање отпадних вода. Изграђена је црпна станица са механичком решетком и као привремено решење пречишћавања, путем факултативне лагуна у кориту некадашњег сланог језера. У функцији се налази црпна станица са решетком, а лагуна због преоптерећености ради са минималним ефектима. Изграђени део зоне бањског туризма обухвата северну и североисточну обалу језера и само је местимично покривен канализационом инфраструктуром (Park prirode „Palić”, 2011).

Уређење обале језера уништава животне заједнице приобалне зоне, даље смањујући стабилност језерског екосистема. Обала четвртог сектора је у значајној мери изгубила своје природне карактеристике: 26% дужине обале је покривено бетоном или камењем, а 24% поседује обалоутврду уз коју могу да се развијају тршћаци али не и плитки појас приобалне вегетације. Свега 50% обале је у природном стању. Појас приобалне мочварне вегетације (кључно станиште за размножавање водоземаца, мрест риба, као и оних водених организама којима се рибе хране) јавља се само местимично уз обалу. Тзв. „еколошки типови“ обалоутврде омогућују развој вегетације, али су ефикасни само у подручјима где је обала од камена или шљунка, јер тамо омогућују развој животне заједнице која је слична природној. У случају степских језера на песку и лесу ова решења не замењују природну обалу, јер су врсте ових језера везане за меку подлогу (Park prirode „Palić”, 2011).

Мере у режиму заштите I степена забрањују: коришћење природних ресурса и изградњу објеката. Ограничава се: кретање посетилаца, на научна истраживања и контролисану посету ради стручне едукације. Обезбеђује се:

спровођење санационих и других неопходних мера у случају пожара, елементарних непогода и удеса, појаве болести и пренамножавања штеточина, уз сагласност министарства. Мерама за режим заштите II степена забрањује се:

1. Изградња молова, осим за потребе управљања;
2. Повећање процента вештачких површина на просторима јавног зеленила.

Ограничава се:

- Изградња објеката на оне у функцији управљања;
- Кретање чамаца, на потребе управљања и просторно и временски ограничену едукацију;
- Спортски риболов, на 30% укупне дужине линије обале уз овај режим и на одређене деонице обале у складу са присуством осетљивих врста и станишних типова;
- Кретање посетилаца и возила, на (за ту сврху) предвиђене стазе и путеве;
- Туристичке активности на језеру, на просторно и временски ограничене видове еко и сеоског туризма;
- Постављање пловних објеката, на оне који су предвиђени пројектима заштите угрожених врста;
- Употреба хемијских средстава, на примену за потребе управљања;
- Уношење алохтоних врста, на простор Великог парка и на подручја на којима се врши биоманипулација за побољшавање стања подручја;
- Заштита обале обалоутврдом, на највише 10% дужине обале;
- Изградња рекреативних стаза/површина и постављање инфраструктурних водова на зеленим површинама, на обнављање постојећих;
- Употреба пестицида, на биолошке препарате.

Мерама за режим заштите III степена забрањује се: смањење постојеће дужине природне обале у 4. сектору. Ограничава се:

- Изградња молова, на утврђене типске молове од природног материјала, као и на плански одређене деонице обале, уз очување блокова приобалних тршћака минималне дужине од 300 метара;
- Максимални ниво воде, на коту од 101,9 m;
- Дужина трајања повишеног нивоа воде изнад коте 101,7 m, на укупно 50 дана у периоду од 01. априла – 30. октобра.

Обезбеђује се: хортикултурно уређење околине објеката културно-историјског наслеђа и традиционалног градитељства у складу са стилем историјског језгра Палића (Park prirode „Palić”, 2011).

5.10.4. Развој туризма

Палић представља јединствен амбијент који је настао као спој природних вредности и друштвеног наслеђа. Туризам се до сада развијао као стационарни, излетнички, наутички, екскурзиони, транзитни и манифестациони. Браћа Вермеш су у историји Палића заслужни што се језеро активира као туристичка дестинација. Они су 1881. године организовали такмичење у пливачким и атлетским дисциплинама, борилачким спортовима и веслању. Године 1891. изградили су летњу позорницу и асфалтирану бициклистичку стазу, која је по дужини после Лондона, била друга у свету. Туристички развој трајао је до 1962. године, када је језеро постало изузетно загађено и када је купање било забрањено. Због повећане концентрације загађености, 1971. године, језеро је и исушено. Санација језера реализована је 1975. године, када је језеро добило нову воду (Lazić *et al.*, 2008).

У парку постоје објекти за прихват туриста. Међу значајнијим хотелима истичу се: „Парк“, „Језеро“, „President“, гарни хотел „Palić Resort“ хотел „Milord Resort“ и многи други објекти за смештај, категорисани као виле, са преко 200 лежаја. Што се тиче ресторатерских капацитета, присутни су у значајном броју. Због својих природних и културних карактеристика Парк природе „Палић“ поседује могућности за развој различитих специфичних облика туризма међу којима су најзначајнији: научно-истраживачки, наутички, туризам посматрања птица и природе, бањски, спортски, спортско-рекреативни, екскурзиони, излетнички, културни, пословни, транзитни и други. Објекти за прихват посетилаца омогућавају боравишне облике туризма. Пословни капацитети у хотелима пружају могућност организације пословних скупова и састанака, тако да је присутан и пословни туризам. Имајући у виду да поред Палића пролази међународни пут Е-75, постоје могућности међународног туризма. Значајну улогу имају и манифестациони потенцијали, изражени у виду спортских и културних манифестација. Међу културним манифестацијама истичу се: Међународни филмски фестивал, Летње позоришне вечери на отвореној сцени, Првомајски уранак, Дужијанца, итд.

5.11. Парк природе „Русанда“

Парк природе „Русанда“ се налази у источном делу Војводине, између градова Зрењанин (16.5 km) и Нови Бечеј (1,59 km) (Mijatov *et al.*, 2014), којима територијално припада. Ово заштићено подручје се налази на територији насељених места Кумане и Меленци и захвата површину од 1.160 ha. Парк природе се простире између координата 45°31' и 45°40' СГШ, 20°17' и 20°18' ИГД (Park prirode „Rusanda“, 2014). Повољан географски положај се огледа у близини Новог Сада, Београда и других градова у Србији, близини границе са

Румунијом и Мађарском и другим земљама из региона. Географски положај Парка природе „Русанда“ се може сагледати на Слици 47.

Слика 47. Положај Парка природе „Русанда“
Извор: Аутори

5.11.1. Природно-географске карактеристике Парка природе „Русанда“

Парк природе „Русанда“ је изграђен од станишта панонских сланих степа и заслањених влажних станишта на контакту аливијалне равни Тисе и лесне терасе. Због ових специфичних карактеристика ово подручје поседује значајне екосистемске карактеристике приоритетне за заштиту на националном и међународном нивоу. На подручју парка се налази највеће истоимено заслањено језеро у Србији. Представља напуштен меандар реке Тисе са дужином од око 5,5 km, ширином до 600 m и површином од 4 km² (Šćiban *et al.*, 2010). Посебна карактеристика овог језера је вода која садржи одређену количину соли, због чега језеро припада групи заслањених језера у Војводини. Из поменутог разлога вода језера поседује одређена лековита својства (Vidaković *et al.*, 2019) што погодује развоју бањског и здравственог туризма. Муљ представља лековито блато (пелоид), претежно биогеног порекла са мирисом на сумпор-водоник и са алкалном реакцијом (Tomić *et al.*, 2013). Унутар заштићеног подручја налази се бања „Русанда“ која је основана давне 1867. године. За лечење болесника у бањском комплексу користи се лековитост минералног блата које се таложи на дну језера. Бањски комплекс се простире на површини од 4 ha и саставни је део Парка природе „Русанда“ (Mijatov *et al.*, 2014).

Језеро формира велики биодиверзитет флоре и фауне сачињен од 235 врста виших биљака, 211 врста птица; 31 врста сисара и више врста водених љускара (Park prirode „Rusanda“, 2014). Међу најзначајнијим врстама биљака треба издвојити: цаклењачу (*Salicornia europaea*), солњачу (*Salsola soda*), панонску јурчицу (*Suaeda pannonica*), лепљивог пуцаваца (*Silene viscosa*), птичју детелину (*Trifolium ornithopodioides*), панонског звездана (*Aster tripolium* subsp. *Pannonicus*), шварценбергову боквицу (*Plantago schwarzenbergiana*) и друге. Значајни представници фауне су рачићи (*Eoleptestheria spinosa* и *Imnadia banatica*), ветрушка (*Falco vespertinus*), властелица (*Himantopus himantopus*), сабљарка (*Recurvirostra avosetta*), велика царска шљука (*Numenius arquata*), црноврати гњурац (*Podiceps nigricollis*), кашикара (*Anas clypeata*), црвеноноги спрудник (*Tringa totanus*) (Šćiban et al., 2010), текуница (*Spermophilus citellus*) и друге врсте.

5.11.2. Друштвене карактеристике

На простору парка постоје насеља која располажу значајним културним, споменичким и археолошким наслеђем попут Меленаца, Кумана, Зрењанина и Новог Бечеја. Друштвени потенцијали омогућавају развој културних и других специфичних облика туризма. Становништво ових насеља припада различитим етничким групама. Поред Срба, значајно је присуство Мађара, Румуна, Словака, Рома, Русина и других етничких заједница. Фолклор овог становништва изузетно је оплемењен социо-културним елементима попут обичаја, изворног народног мелоса, уметња израде домаћих производа и заната, ношње, светковина, гастрономије, манифестација, језика и опште културе. Традиционални елементи начина живота и привредне активности становника овог дела Војводине, пружају основу за одржив развој који би требало да буде утемељен на очувању природних вредности овог заштићеног подручја. Материјално и нематеријално културно наслеђе становништва око Парка природе „Русанда“ може имати велики значај у формирању комплементарне туристичке понуде (Слика 48).

5.11.3. Заштита подручја Парка природе „Русанда“

У оквиру заштићеног подручја успостављени су режими заштите II и III степена. Према IUCN категорији парк припада IV категорији, односно Подручју управљања стаништем или врстама. Због својих посебних природних карактеристика, специфичног и ретког екосистема, Парк природе „Русанда“ поседује међународне статусе заштите. Такви су IBA и IPA статуси и део је Натура 2000 мреже (Mijatov et al., 2014). Око подручја парка успостављена је заштитна зона која захвата површину од 4.482,03 ha (Park prirode „Rusanda“, 2014). На подручју парка забрањује се:

1. Заоравање, преоравање и мелиорација травних станишта;
2. Уклањање травног покривача са слојем земљишта;
3. Узнемиравање, непланско сакупљање и уништавање фауне;
4. Лов на водену пернату дивљач;
5. Уништавање и непланско уклањање вегетације и дивље флоре, као и нарушавање стања хортикултурних вредности и вртно архитектонских елемената;
6. Изградња рибњака и порибљавање језера Русанда;
7. Постављање предајника телевизије и мобилне телефоније у парку, као и других објеката који нарушавају визуелни интегритет парковског простора;
8. Изградња, односно постављање надземне инфраструктуре ван подручја Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“, изградња производних објеката, постављање нафтовода, гасовода и продуктовода, изградња постројења за коришћење енергије ветра и друге инфраструктуре која би угрозила еколошке и предеоне карактеристике подручја;
9. Радови и активности које мењају водни режим и физичко-хемијске карактеристике слатинских станишта, уколико те промене за резултат имају трајне негативне последице на природне вредности заштићеног подручја;
10. Непланско одлагање и складиштење инертног материјала (песак, шљунак, земља и др.) и обављање осталих радова и активности које нису у складу са принципима одрживог коришћења природних ресурса;
11. Одлагање свих врста отпадних и опасних материја, као и успостављање транспортне руте опасног отпада;
12. Остали радови и активности којима се врши загађивање ваздуха, земљишта, седимента, подземне и површинске воде (Park prirode „Rusanda“, 2014).

Према истом извору, у овом подручју ограничавају се следеће активности:

1. Могућност промене намене површина (земљишта) и култура, на промене у смеру смањења интензитета коришћења простора (превођење обрадивих површина у пашњаке и сл), формирања заштитног појаса и у сврху ревитализације станишта;
2. Формирање новог грађевинског земљишта, на површине неопходне за изградњу објеката предвиђених до покретања поступка заштите важећом просторно-планском документацијом;
3. Промена морфологије терена, на планске активности усмерене на уређење обале уз грађевинско подручје насеља и побољшање еколошких услова станишта, као и на потребе коришћења пелоида за рад Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“;

4. Уклањање флотантне, субмерзне и приобалне вегетације, на планску сечу и уклањање трске, као и обављање планских активности за потребе управљања каналима;

5. Извођење радова за потребе експлоатације минералних сировина, на коришћење пелоида (седимента из језера), термалне и термоминералне воде за потребе Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“;

Слика 48. Бања „Русанда“, интегрални део истоименог заштићеног подручја
Извор: Тришић, И.

6. Коришћење рекреативних пловних објеката (бројно, временски и просторно), на плански утврђен број одговарајућих пловила, ван периода репродукције строго заштићених дивљих врста, по утврђеној траси/површини унутар режима заштите III степена;

7. Коришћење врсте пловних објеката, на коришћење чамаца који се покрећу људском снагом или електромотором и других рекреативних пловних објеката којима се не угрожавају вредности екосистема језера;

8. Изградња молова и стационираних плутајућих објеката, на оне за потребе управљања, као и на плански постављене у оквиру постојећег грађевинског подручја у циљу организовања одрживих видова туризма, рекреације и едукације;

9. Изградња нових објеката, на простор у оквиру обухвата Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“ и на максималну спратност објеката од два спрата и поткровља;

10. Изградња нових путева ограничава се на плански предвиђене саобраћајнице до покретања поступка заштите, а асфалтирање и бетонирање постојећих некатегорисаних путева ограничава се на простор Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“;

11. Лоцирање туристичких и других садржаја и активности, који су потенцијални извори повишеног нивоа буке, вибрација и/или узнемиравања живог света, на просторе који су од обале језера и од границе простора под режимом заштите другог степена удаљени најмање: 20 метара унутар грађевинског земљишта, и 200 метара ван грађевинског подручја;

12. Организовање јавних скупова и манифестација, на простор у оквиру Специјалне болнице за рехабилитацију „Русанда“;

13. Примена техничких решења заштите обале, на планску заштиту унутар грађевинског подручја, која укључује примену еколошки повољних решења (у складу са предеоним карактеристикама језера);

14. Садња дрвећа и жбуња, уношење и гајење алохтоних врста, на просторе парковских површина као и на врсте које нису инвазивне у Панонском региону; приликом обнове парковског зеленила ограничава се покривност четинарских врста, на највише 30%;

15. Сеча стабала, на плански утврђена појединачна стабла;

16. Кретање транспортних возила и пољопривредне механизације, на постојеће путеве и оранице;

17. Употреба ђубрива и средстава за заштиту биља, на парковске површине и оранице, у складу са потребама очувања биолошке разноврсности;

18. Хортикултурно и грађевинско уређење Парка, на планске активности.

5.11.4. Туризам парка природе

У оквиру парка природе постоје значајни услови за заједничко планирање развоја туризма између управљача и локалног становништва. Примарни облик туристичких активности су здравствени и бањски облици туризма, због постојања фактора који доприносе овим специфичним облицима туризма. У парку постоје могућности развоја екотуризма, едукативног, научно-истраживачког, посматрања птица, излетничког, културног, верског, гастрономског и других облика. Постојање етно кућа и домаћинстава у оквиру насеља Меленци и Кумане, омогућава развој етно туризма кроз који би локално становништво могло да промовише своју локалну културу и традицију. За развој различитих облика туризма је потребно ревитализовати и унапредити постојећу туристичку инфраструктуру. То би подразумевало изградњу визиторског центра, осматрачница, стаза здравља, рецептивних објеката и других.

5.12. Парк природе „Поњавица“

Парк природе „Поњавица“ налази се у јужном Банату у југоисточном делу Војводине. Захвата подручје од $44^{\circ}42'$ до $44^{\circ}45'$ СГШ и од $20^{\circ}43'$ до $20^{\circ}49'$ ИГД (Park prirode „Ронјавица“, 2012). Површина парка је 302,96 ха. Заштићено подручје обухвата средњи ток реке Поњавице, који има очуване карактеристике водотока равничарских подручја и приобалних остатака мочварних станишта (Јојић Главонјић, 2002). Највредније подручје овог парка је острво површине нешто мање од 1 ха. У непосредној близини парка налазе се насеља Омољица, Банатски Брестовац и Панчево (Lazić *et al.*, 2008; Park prirode „Ронјавица“, 2012). Географску вредност овог подручја повећава близина Делиблатске пешчаре, Дунава, реке Тамиш и Румуније. Положај парка може се сагледати на Слици 49.

Слика 49. Географски положај Парка природе „Поњавица“

Извор: Аутори

5.12.1. Природне вредности

У геоморфолошком погледу Парк природе „Поњавица“ припада широкој алувијалној равни реке Дунав (Слика 50). Ова површина има издвојене две јасне целине, Панчевачко-ковинско алувијално подручје и алувијалну терасу као виши део парка (Lazić *et al.*, 2008). Заштићени део тока реке Поњавице је усекао своје корито на делу алувијалне терасе која се простире између Омољице, Иванова и Банатског Брестовца (Davidović *et al.*, 2003). На подручју парка влада умерено-континентална клима, са просечном

температуром ваздуха од 11,3°C (Lazić *et al.*, 2008). Међу биљним врстама које насељавају подручје парка велики број је ретког и ендемичног карактера. Главни представници флоре су: мала ресина (*Potamogeton pusillus*), шиљата оштрица (*Carex acuta*), Тебернемонтанова зука (*Scirpus lacustris* subsp. *Tabernaemontani*), жабокречина (*Zannichellia palustris*), мала ресина (*Potamogeton pusillus*), водена папрат (*Salvinia natans*) и друге врсте карактеристичне за влажна станишта. Међу значајним представницима фауне се издвајају: банатски мрав (*Formica balcanina*), златни караш (*Carassius carassius*), зелена жаба (*Pelophylax kl. Esculenta*), мала зелена жаба (*Pelophylax lessonae*), велика зелена жаба (*Pelophylax ridibundus*), барска корњача (*Emys orbicularis*) и белоушка (*Natrix natrix*). Најзначајнији представници орнитофауне су (Simić & Tusakov, 2008) мала бела чапља (*Egretta garzetta*), гак (*Nycticorax nycticorax*), жута чапља (*Ardeola ralloides*), белобрка чигра (*Chlidonias hybrida*), мали гњурац (*Tachybaptus ruficollis*), ћубасти гњурац (*Podiceps cristatus*), патка њорка (*Aythya nyroca*), патка глувара (*Anas platyrhynchos*) и друге врсте. Подручје парка насељавају и ретке врсте сисара попут жежа (*Erinaceus concolor*), мочварне ровчице (*Neomys anomalus*), пољске ровчице (*Crocidura leucodon*), водене волухарице (*Arvicola amphibius*), лисице (*Mustela nivalis*), куне белице (*Martes foina*), јазавца (*Meles meles*), лисице (*Vulpes vulpes*), видре (*Lutra lutra*) и других угрожених врста (Ristić *et al.*, 2024).

Слика 50. Парк природе „Поњавица“
Извор: Тришић, И.

Најзначајнију вредност овог заштићеног подручја чини река Поњавица и то њен средњи ток у дужини од 7,2 km. Након протицаја кроз заштићено подручје, Поњавица се улива у Дунав. Њен ток је утицао на геоморфолошке, геолошке и хидролошке одлике, флору и фауну овог заштићеног подручја (Lazić *et al.*, 2008). Уједначен ниво воде, у односу на различите услове током године, формирао је барски екосистем, јединствен по својим карактеристикама. Анализом расположивих података се може извести

закључак да Парк природе „Поњавица“ поседује изузетне вредности у погледу геолошких, хидрографских и биогеографских карактеристика. Ово представља значајан ресурс приликом планирања и развоја туризма који мора бити утемељен на природи, што је основни управљачки принцип у овом заштићеном подручју.

5.12.2. Друштвене вредности

Културно наслеђе становништва Парка природе „Поњавица“ представља значајне вредности овог дела Баната, које приликом планирања и развоја туризма могу имати важан комплементарни карактер. Насеља Старчево и Омољица поседују барокну архитектуру која краси објекте који датирају из периода 18. века. Омољица поседује важне потенцијале за развој етно туризма, који може укључити бројне аутентичне банатске вредности. Најстарији објект у Омољници је Војнограничарска зграда из 1766. године, у којој је био стациониран штаб 12 банатске регименте (18. и 19. век). Након тога, зграда је служила као карантин у којем су одређено време проводили турски путници. Један период у кући је боравио и Вук Стефановић Караџић. На делу пута према Старчеву се налазе етно комплекс и хиподром. У близини Омољице откривен је извор лековите воде, богате фосфором, чија је температура прелази 37°C (Park prirode „Poñavica”, 2012). Анализом расположивих података може се закључити да Парк природе „Поњавица“ поред природних атрибута, поседује значајне културне потенцијале за развој културног, манифестационог, етно, гастрономског, едукативног и других културних облика туризма.

5.12.3. Статус заштите Парка природе „Поњавица“

Око Парка природе „Поњавица“ успостављена је заштитна зона од 678,57 ha. Заштићено подручје укључује три зоне заштите. Режим заштите I степена захвата површину од 0,87 ha, II степена 90,64 ha, док III степен заштите захвата подручје од 211,44 ha. Заштићено подручје обухвата средњи ток реке Поњавице, која има очуване карактеристике водотока равничарских подручја и влажних станишта. У окружењу заштићеног подручја одређена је заштитна зона која највећим делом обухвата простор са обрадивим површинама, као и малобројним слатинским ливадама и пашњацима. Овако одређена заштитна зона, са прописаним режимом који подразумева одрживи развој и контролисано коришћење природних ресурса, омогућава умањење негативних утицаја. Према IUCN категорији ово заштићено подручје сврстава се у IV категорију, односно Подручје управљања стаништем или врстама (Ristić *et al.*, 2024).

5.12.4. Циљеви управљања

Главни циљ заштите овог подручја је очување мозаичности станишта, као и станишних типова који су у нестајању и за њих везаних животних заједница и врста. Такође је потребно обезбедити услове за даљи стабилан развој природних целина, уз одрживо коришћење природних ресурса. У заштићеном подручју спроводе се мере очувања и унапређења, с општим циљевима управљања. Међу најзначајнијим су:

- Управљачке интервенције у циљу рестаурације, ревитализације станишта и укупног унапређења природног добра;
- Примена активних и интервентних мера на заштити станишта и врста (укључујући и контролисано кошење и/или испашу, сечу трске)
- Побољшање квалитета воде и стања екосистема укључујући и подизање заштитног/тампон појаса дуж водотока, од аутохтоних врста;
- Реинтродукција аутохтоних биљних и животињских врста;
- Уношење пољског јасена (*Fraxinus angustifolia* ssp. *Oxycarpa*), лужњака (*Quercus robur*), брестова (*Ulmus minor*, *U. Effusa*) и граба (*Carpinus betulus*);
- Успостављање проходности обале за животиње;
- Годишње осциловање водостаја Поњавице од 40-70 cm, током вегетационог периода;
- Сузбијање инвазивних врста;
- Едукација корисника простора и укључивање њихових активности на очувању природних вредности;
- Просторно и сезонски ограничена презентација природних и културних вредности;
- Развој еко и етно туризма и уређење пунктова за потребе презентације природног добра, едукације, туризма и рекреације.
- Откуп и замена површина у циљу рестаурације станишта и формирање заштитних и тампон појасева;
- Успостављање мониторинга са приоритетом праћења стања строго заштићених и заштићених врста и квалитета воде и земљишта;
- Научно-истраживачки и образовни рад (Park prirode „Ponjavica”, 2012).

У оквиру система управљања у заштићеном подручју се забрањује:

- Радови и активности који могу имати неповољан утицај на геоморфолошке, хидролошке и педолошке карактеристике, живи свет, животну средину и друге компоненте еколошког интегритета и естетска обележја предела;

- Радови који изазивају трајне негативне промене хидролошког режима заштићеног подручја или квалитета воде;
- Непланско сакупљање и уништавање дивљих врста као и уништавање природних станишта (ливаде, тршћаци, шумарци и др.);
- Уношење инвазивних биљних и животињских врста, обнова и ширење засада инвазивних дрвенастих врста;
- Повећање расцепканости (фрагментације) станишта стварањем нових или јачањем ефеката постојећих баријера;
- Пошумљавање бара, ливада и пашњака;
- Крчење шумских састојина и групација аутохтоних врста дрвећа.
- Сеча живих стабала црне тополе (*Populus nigra*) и храста лужњака (*Quercus robur*)
- Храњење риба;
- Мелиоративни радови на природним травним стаништима и уклањање травног покривача са слојем земљишта;
- Ограђивање простора непосредно уз водоток;
- Упуштање вода код којих није примењен комплетан третман (примарна, секундарна и терцијална фаза пречишћавања) након изградње система за пречишћавање отпадних вода;
- Асфалтирање постојећих некатегорисаних путева и изградња нових преко природног добра;
- Подизање индустријских објеката, прерађивачких погона, фарми и сл;
- Привремено и трајно одлагање свих врста отпадних материја, као и транспорт опасног отпада;
- Привремено и трајно одлагање пестицида и других опасних материја;
- Спровођење осталих активности које представљају потенцијалну опасност за угрожавање квалитета животне средине (Park prirode „Ponjavica”, 2012).

У оквиру парка природе с еограничавају следеће активности:

- Наводњавање пољопривредних парцела на просторне целине са успостављањим тампон појасом према природном станишту;
- Уклањање флотантне и субмерзне, као и приобалне вегетације на плански регулисане активности;
- Порибљавање, на реинтродукцију аутохтоних врста;
- Риболов на рекреативни, просторно ограничен;
- Лов, на санитарни;
- Уређење обале као и уређење простора за рекреацију и туризам на просторне целине утврђене планским документима са применом еколошки прихватљивих решења;

- Проширење грађевинског подручја насеља, на најмање еколошки осетљиве просторне целине у складу са капацитетом простора.

- Изградња објеката, изузев водопривредних и инфраструктурних, на оне у функцији рекреације и одрживог туризма који не нарушавају еколошки или визуелни интегритет подручја или не представљају потенцијалне изворе повишеног нивоа буке, вибрација и/или узнемиравања живог света осветљавањем;

- Изградња надземне инфраструктуре, на деонице чија траса најкраћим путем прелази преко заштићеног подручја.

- Изградња електричних водова, на водове који су изграђени применом посебних грађевинско-техничких решења која спречавају колизију и електрокуцију птица (Park prirode „Ponjavica”, 2012).

5.12.5. Развој туризма

Анализом писаних извора и података добијених теренским истраживањем, може се закључити да су за планирање и развој туризма у Парку природе „Поњавица“ потребна извесна улагања и финансијска средства. Првенствено су средства потребна за заштиту природних вредности, развој подручја у целини, као и за унапређење заштите природног и културно-историјског наслеђа. Економски бенефити могу се генерисати на основу еколошке, научно-истраживачке, развојне, образовне и културно-историјске функције овог заштићеног подручја. Локална заједница би требало да има главну улогу у креирању активне развојне политике пратећи одрживи развој туризма. Развој туризма посебних интересовања у парку није у довољној мери развијен. На то указује недовољно изграђена инфраструктура за потребе одрживог туристичког развоја подручја. Изграђена саобраћајна инфраструктура омогућава несметан приступ парку.

Слика 51. Објекти туристичке инфраструктуре
Извор: Тришић, И.

Посебан проблем у овом заштићеном подручју је недостатак радних места за представнике локалне заједнице. Посебну пажњу у развоју туризма треба усмерити на јачање улоге локалног становништва и промоцију локалних производа који могу обезбедити значајну корист. Стога је важно формирање управљачког тима који ће планирати и спроводити развојне активности. Ако се анализирају потенцијали којима располаже ово заштићено подручје, може се закључити да су природни фактори кључни у планирању туризма и управљању заштићеним подручјем. У овом заштићеном подручју могу се развијати излети, туризам утемељен на природи, екотуризам, посматрање птица и културни облици туризма. Планирање туризма треба да посвети посебну пажњу геотуризму због његових јединствених квалитета у погледу рељефа. Осим своје научне димензије, геотуризам може привући људе из различитих средина (Petrović *et al.*, 2023). Оснивање едукативних центара требало би да буде повезано са геолошком разноврсношћу овог заштићеног подручја. Јединствен образовни и културни значај може бити резултат развоја школа у природи и едукативних центара.

У том контексту, посебан значај има унапређење туристичке инфраструктуре, пре свега изградња и одржавање еко-стаза, осматрачница, визиторских центара и интерпретативних табли, које омогућавају квалитетније искуство посетилаца уз минималан утицај на природне вредности. Такође, неопходно је увођење јасно дефинисаних правила понашања и контроле кретања посетилаца, како би се спречила деградација осетљивих станишта и узнемиравање врста. Развој туристичке понуде треба да буде заснован на принципима носећег капацитета простора, уз континуирано праћење и прилагођавање активности у складу са стањем екосистема. Истовремено, јачање сарадње између управљача заштићеног подручја, локалне заједнице и туристичког сектора представља кључни предуслов за одрживи развој. Укључивањем локалног становништва у креирање и реализацију туристичких производа, омогућава се равномернија расподела економских користи и јачање локалног идентитета. На тај начин, Специјални резерват природе „Краљевац“ може се позиционирати као дестинација одрживог туризма.

5.13 Испитивање одрживог туризма индикаторима одрживости

У планирању развоја туризма у заштићеним подручјима и спровођењу управљачких активности, неопходно је извршити правилну анализу и валоризацију основних елемената и потенцијалних вредности дестинације. Када се дефинише и одреди улога сваког елемента, могу се планирати одређене системске мере, одредити циљеви и очекивани резултати. Упоредна анализа природних и друштвених фактора одабраних заштићених подручја у овом раду може послужити у идентификовању стања туризма, постављању критеријума и општих циљева одрживог развоја туризма. Стање фактора који могу утицати

на развој туризма може се утврдити опажањем појава у простору у оквиру заштићених подручја (Trišić *et al.*, 2023b). За испитивање стања туризма и могућности његовог развоја у обзир се могу узети саставни делови дестинације, угрожени представници флоре и фауне, разлози и потребе заштите, степен развијености и угрожености, антропогени утицаји разврстани по нивоима утицаја, методе унапређења заштите уколико је она постојана, улога локалне заједнице и одрживи резултати правилног управљања. Адекватна процена стања у одабраним заштићеним подручјима обухватала је прецизирање главних компоненти заштите и извођење закључака након спроведених анализа, као и дефинисање основних одрживих циљева. Циљ процене стања туризма у заштићеним подручјима може указати на потенцијалне користи за туристичке субјекте, односно за туристичку дестинацију. Туризам може бити вишеструко користан за заштићена подручја као:

- значајан фактор у заштити природних добара. Односно, проблем заштите природе може се посматрати и са становишта перспективе туристичког развоја;
- вишеструко користан за заштићена природна добра и савременог човека. Туризам у заштићеним подручјима може помоћи да се разуме однос према природи;
- као фактор од значаја за објекте заштићене природе. Ово се односи на изграђеност дестинације и наплату туристичких услуга од којих се значајни део средстава може одвајати за унапређење изграђених објеката који морају да буду усклађени са еколошким принципима.
- као фактор од значаја за локално становништво;
- као едукативни фактор, који чини да објекти заштићене природе помажу еколошкој едукацији посетилаца и локалног становништва (Stojanović, 2003).

Планирање одређених користи од развоја туризма је од изузетне важности за управљачке процесе. Одређени аутори истичу да би управљање заштићеним подручјем требало бити:

- ✓ темељно на преузетој обавези – у складу са циљевима заштите;
- ✓ прикладно – прилагођено специфичним условима и потребама подручја, засновано на устаљеној пракси и устаљеним (уобичајеним) начинима доношења одлука. Овде је значајно да се користе позитивни практични примери и различита искуства;
- ✓ партиципативно, саветима, предлозима и/или спровођењем конкретних активности у заштићеном подручју;
- ✓ планирано, што указује на постојање приоритета у реализацији унапред постављених циљева;
- ✓ транспарентно, уз учешће јавности (Panjković *et al.*, 2016).

Односи који настају између корисника заштићених подручја (жеља, потреба, тражње), режима и правила управљања и заштите, планирају се тако да поспешују развој заштићених подручја. На овај начин стварају се предуслови за бољу заштиту и конзервацију природног добра. У овом случају може се предложити сет од пет приоритетних области за акцију које систем управљања заштићеним подручјем чине јединственим и то:

1. дефинисање националних (интегралних и секторских) и регионалних планова за заштићена природна добра;
2. формирање наменских фондова заснованих на политици „корисник плаћа“;
3. израда пилот пројеката за заштићена природна добра;
4. економска анализа заштићених подручја;
5. организација тренинг програма и програма јачања капацитета (capacity building program) управе подручја природних добара и локалних заједница (Milić & Stefanović, 2007).

Индикатори одрживог туристичког развоја могу представљати значајну основу у истраживању услова за развој туризма (Maksin *et al.*, 2011). Према истом аутору у формирању, развоју и одржавању система мониторинга простора, заштите животне средине, одрживог развоја туризма и других активности, основни корак је успостављање система индикатора. Они доприносе решавању кључних проблема одрживог развоја којима се обезбеђује увид у стање, процесе и појаве о кључним узроцима промена у простору и животној средини. За испитивање стања одрживог развоја туризма могу послужити субјективни индикатори, који се изводе из анкетних података о перцептивним ставовима појединаца или о њиховим ставовима о специфичним ситуацијама (Maksin *et al.*, 2011; Kopu & Kajala, 2012).

Истраживање Lee & Hsieh (2016) укључило је испитивање са преко 140 индикатора одрживог развоја туризма влажних станишта Тајвана, као значајних туристичких дестинација. Применом квалитативне и квантитативне методе истраживања установило се да испитивани индикатори указују да највише вредности имају следеће активности: поштовање локалне традиције и културе, поштовање локалног начина живота, придржавање законских одредаба, саобраћајни проблеми, деградација природног окружења, велики број посетилаца у дестинацији (нарушен носећи капацитет), учешће у културним активностима, разумевање културе, асимилација у локалну културу, укупни ефекат туризма и смањење утицаја на животну средину. Закључна разматрања указују на важност низа импликација за управљање и управљачке процесе, укључујући потребу подстицања сарадње и укључивања свих заинтересованих страна у управљачке процесе. Акценат се ставља на планирање одрживог развоја туризма, односно на коришћење испитиваних индикатора за управљање одрживим развојем туризма у осетљивим дестинацијама. У одабиру индикатора послужио је модел утврђених

индикатора Светске туристичке организације (WTO), публикованих у Упутству о индикаторима одрживог развоја туристичких дестинација (WTO, 2004). Овде је за испитивање стања одрживости у туристичким дестинацијама дат сет од преко 50 примарних индикатора одрживог развоја. Ови индикатори могу послужити као мерни инструменти одрживог туристичког развоја у различитим дестинацијама (Maksin *et al.*, 2011; Konu & Kajala, 2012; Trišić *et al.*, 2023a).

Одабрани индикатори су прилагођени утврђивању нивоа развијености туризма, врсти утицаја и притисака и утврђивању општег стања одрживог развоја туризма у одабраним заштићеним подручјима Војводине. У овом делу истраживања испитано је 37 индикатора од којих 6 представљају негативне индикаторе одрживог туризма, односно потенцијалне претње за заштићено подручје. Сви индикатори су примењиви у испитивању одрживог туристичког развоја у оквиру 11 заштићених подручја. Уз помоћ индикатора (показатеља) одрживог туризма може се извршити анализа стања, могућности развоја и унапређења заштите и одрживог туризма. Индикатори су испитивани на терену уз помоћ истраживачких техника опажања појава и предмета у природи и обављања разговора са представницима локалне заједнице, посетиоцима и управљачима заштићених подручја. За испитивање фактора који могу утицати на развој туризма у одабраним заштићеним подручјима, узет је сет од 37 индикатора одрживог туризма. Приказ испитиваних индикатора одрживог туризма и добијених вредности одређених фактора развоја туризма у заштићеним подручјима одабраним за испитивање, може се сагледати у Табели 11.

Табела 11. Стање одрживог туризма

индикатори	ФГ	ДП	ОБ	ЗА	КА	КО	КР	ТБ	ПА	РУ	ПО
Повољан положај	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Изграђена саобраћајна инфраструктура	+	+	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+
Национални статус заштите	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Међународни статус	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
Довољан број изграђених објеката	+	+/-	-	+/-	+	-	-	+/-	+	+/-	-
Објекти за пружање услуга смештаја	+	+	+/-	+	+	-	+/-	+/-	+	+/-	-
Очување врста	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Улога локалне заједнице	+	+	+	+	+	+/-	+	+/-	+	+/-	+/-
Развијен еко-туризам	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	+/-	-	-
Позитивни социо-културни утицаји туризма	+	+	+	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-
Манифестације	+	+/-	+/-	+/-	+/-	-	+	+/-	+	-	-
Економски утицаји туризма	+/-	+/-	+/-	+	+	-	+/-	-	+	-	-
Резултати заштите	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Угрожене врсте по IUCN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Визиторски центар	+	+	+	+	+/-	+/-	+	+/-	+/-	-	-
Пешачке и едукативне стазе	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Обучени водичи	+/-	+/-	+	+	-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-
Примена носећег капацитета простора	+/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ендемичне врсте	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Реинтродуковане врсте	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Могућност излетничког туризма	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Школе у природи	+	+	+	+	+/-	-	+/-	+/-	+	+/-	-
Истраживање ретких врста	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Посматрање птица	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Елиминисан проблем отпадних вода из насеља	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Локални производи и услуге	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Еколошке добити од заштите	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Доступност фондова	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	+/-	-	-
Хидрографски потенцијали	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Постојање етно села	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Повољна клима	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Близина потенцијаног загађивача	-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	+/-	+
Коришћење природних ресурса	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Присутност домаћих животиња	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+/-	-
Негативни социо-културни утицаји	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Нестанак врста	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Близина пољопривредног земљишта	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Легенда: Национални парк „Фрушка гора“ (ФГ); Специјални резервати природе „Делиблатска пешчара“ (ДП), „Обедска бара“ (ОБ), „Засавица“ (ЗА), „Карађорђево“ (КА), „Ковиљско-петроварадински рит“ (КО), „Краљевац“ (КР), и „Тителски брег“ (ТБ); Паркови природе „Палић“ (ПА), „Русанда“ (РУ) и „Пољавица“ (ПО). Индикатори обележени црвеном бојом имају негативну конотацију.

Извор: Аутори

1. Национални парк „Фрушка гора“, рангирањем и чекирањем вредности утврђено је 25 присутних, 5 делимично присутних позитивних и 3 негативна фактора. Потребно је унапредити области као што су: примена носећег капацитета простора, реинтродукција врста које су некада насељавале ове просторе, јачање постојеће еко-туристичке активности, ангажовање обучених водича, појачавање потребних објеката за смештај или адаптирање и унапређивање постојећих. Анализом чекираних вредности уочава се да овај заштићен простор поседује велики број потенцијала за развој одрживог туризма и заштите. Један број ових потенцијала није у довољној мери искоришћен или развијен, стога је потребно унапредити њихове вредности кроз план управљања и стратегије развоја туризма. Такође, потребно је усмерити активности на елиминацији или минимизирању негативних утицаја какви су: коришћење ресурса на простору националног парка, тако да коришћење у потпуности буде обновљиво, употреба хемијских средстава на

околном пољопривредном земљишту, активности домаћих животиња, примена концепта носећег капацитета, унапређење објеката за смештај као и јачање популације угрожених врста. Одрживи туристички развој, еко-туризам и заштита требало би да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима овог заштићеног простора а то су: доступност фондова за унапређење заштите, постојање националних и међународних оквира заштите, активност локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијаних вредности, зонирање простора, економске и еколошке добити од заштите, повољна клима, хидрографски потенцијали, непостојање великих загађивача у непосредној близини заштићеног подручја, значајно решавање проблема отпадних вода, могућност развоја излетничног и научно-истраживачког туризма, постојање едукативних и стаза здравља итд. Значајно је истаћи да чекирањем није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом парку прихваћен од стране локалне заједнице. Присутност великог броја позитивних вредности указује да НП „Фрушка гора“ може представљати изузетан простор за креирање квалитетне еколошке и одрживе дестинације, од чијег се управљања и заштите могу остварити значајни еколошки, економски и социо-културни бенефити.

2. Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ поседује 23 присутна, 6 делимично присутних и 4 негативна фактора као потенцијалне претње за заштићено подручје. Резултати указују да у будућем периоду треба унапредити потенцијалне ресурсе овог заштићеног простора и то у погледу: развијања еко-туризма, укључивања локалне заједнице у процес заштите и управљања, изградње објеката за смештај или еко-коначишта у складу са амбијенталном целином, затим у погледу јачања позитивних економских утицаја туризма, примене концепта носећег капацитета простора као једног од елемената заштите. Код присутних претњи треба тежити елиминацији или минимизирању негативних утицаја. Такви су коришћење ресурса заштићеног простора (дрво, животиње, земљиште), превелика присутност домаћих животиња (испаха), коришћење хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту, спречавање загађења из околних загађивача, попут индустријских постројења (рафинерија Панчево), и утицање на повећање угрожених биљних и животињских врста. Одржив туристички развој у овом заштићеном подручју требало би да егзистира на постојећим/присутним вредностима, а најважније су: повољан положај, регулисан национални и међународни статус заштите, хидрографски потенцијали, доступност фондова, постојање етно-села или насеља, присутност ендемичних биљних врста (банатски божур) и других идентификованих вредности. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом заштићеном простору прихваћен од стране локалне заједнице. Одрживим туристичким развојем и коришћењем

овог заштићеног простора, могу се повећати позитивни социо-културни, економски и еколошки утицаји.

3. Специјани резерват природе „Обедска бара“, рангирањем и чекирањем утврђено је присуство 24 и делимично присуство 5 фактора развоја одрживог туризма. Међу најзначајнијим факторима треба издвојити: повољан положај, добру саобраћајну повезаност, адекватне националне и међународне статусе заштите, могућност развоја туризма посебних интереса базираних на природи, могуће финансијске добити од туризма и заштите, постојање објеката за пружање услуга смештаја, визиторски центар, економску добит од туризма и заштите (улазнице, услуге или продаја других добара), реинтродукцију врста (дабра), хидрографске потенцијале, доступност фондова и друге вредности. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом заштићеном простору прихваћен од стране локалне заједнице, што је важан услов за развој одрживог туризма. Међу потенцијалним претњама треба издвојити присуство већих загађивача у близини заштићеног подручја „Зорка“ из Шапца, коришћење природних ресурса и присутност домаћих животиња и близину пољопривредног земљишта са третирањем биљака хемијским средствима. План заштите треба да минимизира ове негативне утицаје и да умањи загађења од стране значајних емитера. Укупан број чекираних позитивних вредности указује да Специјални резерват природе „Обедска бара“ може бити значајна дестинација одрживог туризма уз елиминацију или минимизирање негативних фактора. Са таквим вредностима могу се очекивати врло значајне добити са етно-социјалног, економског и еколошког аспекта дестинације.

4. Специјани резерват природе „Засавица“, рангирањем и чекирањем вредности утврђено је присуство 26, делимично присуство 4 фактора и 3 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајнијим треба издвојити: повољан положај, добру саобраћајну повезаност, адекватне националне и међународне статусе заштите, могућност развоја туризма посебних интересовања базираних на природи, визиторски центар, економску добит од туризма и заштите (улазнице, услуге, продаја домаћих производа од мангулице или магарца као брэнда овог простора), реинтродукцију врста (дабра), присутност ендемичних врста (мргуда), хидрографски потенцијал, доступност фондова, значајну улогу локалне заједнице у заштити и унапређењу одрживог туризма (управљач је Покрет горана „Сремска Митровица“), присутност манифестација од значаја за туристичку валоризацију и друге вредности. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом заштићеном простору прихваћен од стране локалне заједнице. Међу претњама треба издвојити присуство већих загађивача у близини заштићеног простора „Зорка“ из Шапца, коришћење природних ресурса на недовољно одржив начин, присутност домаћих животиња и близину

пољопривредног земљишта са третирањем биљака хемијским средствима. Такође, потребно је појачати објекте за смештај изградњом еко-коначишта и других пратећих садржаја. Укупан број чекираних вредности указује да Специјални резерват природе „Засавица“, уз елиминацију или минимизирање негативних фактора, може бити значајна дестинација еко и одрживог туризма. Са таквим вредностима могу се очекивати врло значајне добити са етно-социјалног, економског и еколошког аспекта дестинације.

5. Специјални резерват природе „Карађорђево“ поседује 22 присутна, 4 делимично присутна позитивна и 3 негативна фактора. Потребно је унапредити области као што су: примена носећег капацитета простора, реинтродукција врста које су некада насељавале ове просторе, јачање постојеће еко-туристичке активности, ангажовање обучених водича, појачавање потребних објеката за смештај или адаптирање и унапређивање постојећих. Анализом вредности уочава се да овај заштићен простор поседује велики број потенцијала за развој одрживог туризма и заштите. Један број ових потенцијала није у довољној мери искоришћен или развијен, стога је потребно унапредити њихове вредности кроз план управљања и стратегије развоја туризма. Такође, потребно је усмерити активности на елиминацију или минимизирање негативних утицаја какви су: коришћење ресурса из заштићеног подручја, тако да у потпуности коришћење буде обновљиво, контролисати употребу хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту, унапредити објекте за смештај и појачати популацију угрожених врста. Одржив туристички развој, еко-туризам и заштита требало би да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима овог заштићеног подручја а то су: постојање националних и изузетних међународних оквира заштите (UNESCO резерват Биосфере), улога локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијаних вредности, повољна клима, хидрографски потенцијали, непостојање великих загађивача у непосредној близини заштићеног подручја, значајно решавање проблема отпадних вода, могућност развоја излетничког и научно-истраживачког туризма, постојање едукативних стаза, спортских терена, ергеле итд. Значајно је истаћи да чекирањем није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом резервату прихваћен од стране локалне заједнице. Присутност значајног броја фактора развоја туризма указује да Специјални резерват природе „Карађорђево“ може бити дестинација са одрживим туризмом, уз остварење значајних еколошких, економских и социо-културних бенефита од развоја одрживог туризма.

6. Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“, рангирањем и чекирањем вредности утврђено је присуство 17, делимично присуство 5 фактора развоја туризма. Међу најзначајније треба издвојити: повољан положај, адекватне националне и међународне статусе заштите, могућност развоја туризма посебних интереса базираних на природи, могуће

финансијске добити од туризма и заштите, као и друге вредности из табеле. Оно што је значајно јесте одсуство фактора за развој туризма: постојање визиторског центра (осим једног на отвореном простору), улога локалне заједнице, изграђени објекти за смештај, економски утицаји туризма, примена носећег капацитета, позитивни социо-културни утицаји туризма и економска добит од заштите. Неопходно је израдити план или имплементирати и ревидирати постојеће планове кроз унапређење у погледу активирања ових вредности. Од потенцијалних претњи издвојене су: близина пољопривредног земљишта, присутност домаћих животиња и коришћење ресурса из заштићеног подручја на недовољно обновљив начин. Минимизирање или елиминација ових негативних вредности, може се реализовати кроз унапређење заштите простора и посебно угрожених врста, повећањем њихове бројности, затим обновљивим коришћењем ресурса, регулисањем употребе хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту и успостављањем контроле кретања домаћих животиња.

7. Специјални резерват природе „Краљевац“ поседује 21 присутан, 5 делимично присутних фактора и 2 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајније факторе треба издвојити повољан географски и туристички положај, адекватне националне и међународне статусе заштите, постојање влажних станишта, улогу локалне заједнице у системима заштите и управљања овим добром (управљач је риболовачко удружење), постојање оближњих етно-села и насеља и других вредности приказаних у табели. Као значајне претње истичу се: близина третираног пољопривредног земљишта и коришћење ресурса из резервата. План одрживог развоја туризма би требало да акцентира планирање изградње објеката за смештај и унапређење постојећег инфо центра. Поред тога значајно је повећати бројност угрожених врста, спречавати загађења преко третираног пољопривредног земљишта, планирати јачање економске и еколошке добити од туризма, омасовити еко-туризам и туризам базиран на природним потенцијалима, какви су научно-истраживачки, излетнички, туризам посматрања и фотографисања ретких биљака и животиња, што ће промовисати ову дестинацију. Стратегија заштите треба бити усмерена на очување постојећих вредности, какви су примена носећег капацитета простора и ангажовање локалне заједнице у системе заштите и њеног унапређења. Овај резерват природе може представљати врло значајну дестинацију за имплементацију еколошких видова туризма за читав регион.

8. Специјални резерват природе „Тителски брег“ поседује 18 присутних, 8 делимично присутних фактора и 2 потенцијалне претње за заштићено подручје. Потребно је унапредити области као што су: примена носећег капацитета простора, реинтродукција врста које су некада насељавале ове просторе, јачање постојеће еко-туристичке активности, ангажовање обучених водича, појачавање потребних објеката за смештај или адаптирање и унапређивање постојеће туристичке инфраструктуре. Анализом вредности

учава се да овај резерват поседује велики број потенцијала за развој одрживог туризма и заштите. Најзначајнији потенцијал је присуство изузетно ретких геолошких облика рељефа – лесних одсека, који омогућавају развој научно-истраживачког туризма геонаслеђа. Такође, потребно је усмерити активности на елиминацију или минимизирање негативних утицаја какви су: коришћење ресурса из заштићеног подручја, тако да у потпуности коришћење буде обновљиво и контролисати употребу хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту. Одржив туристички развој, еко-туризам и заштита требало би да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима овог заштићеног подручја а то су: постојање националних и изузетних међународних оквира заштите, улога локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијаних вредности итд. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом резервату прихваћен од стране локалне заједнице. Присутност значајног броја фактора развоја туризма указује да Специјални резерват природе „Тителски брег“ може бити дестинација одрживог туризма.

9. **Парк природе „Палић“** поседује 25 присутних, 4 делимично присутна фактора и 3 потенцијалне претње за заштићено подручје. Негативни фактори које би требало минимизирати или елиминисати су: присуство локалних индустријских загађивача, необновљиво или недовољно одрживо коришћење ресурса и близина третираног пољопривредног земљишта. Такође, потребно је унапредити могућности за развој еко-туризма, регулисати носећи капацитет простора, реинтродуковати поједине биљне и животињске врсте које су некада насељавале овај простор и повећати бројност угрожених врста. Међу значајне потенцијале овог заштићеног природног добра, могу се издвојити: врло повољан географско-туристички положај, добра саобраћајна повезаност, близина дисперзивних зона, поседовање хидрографског потенцијала, изграђеност објеката за смештај и пружање угоститељских услуга, изграђеност пешачких и едукативних стаза, могућност за развој туризма посебних интереса, базираних на природним елементима (посматрање птица, трекинг, сафари, наутички туризам итд.), присутност значајних манифестација, улога локалне заједнице у систему заштите и управљања и друге вредности из табеле. Еколошки принцип планирања заштите мора да укључи и регулисање оближњих загађивача и емитера, као и претњу отпадних вода из насеља, због које је овај заштићен простор једном сносио еколошке и економске консеквенце. Анализом података утврђује се присуство решавања овог проблема од стране управљача и градских челника Суботице. Упоредном анализом вредности Парка природе „Палић“ изводи се закључак да ова дестинација може произвести значајне бенефите од одрживог туристичког развоја и заштите.

10. **Парк природе „Русанда“** поседује 18 присутних, 5 делимично присутних и 4 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајнијим потенцијалима за развој туризма треба издвојити повољан географски и туристички положај, постојање влажног станишта, улогу локалне заједнице у системима заштите и управљања овим добром, постојање оближњих етно-села и насеља и других вредности. Као значајне претње истичу се: близина пољопривредног земљишта и еколошких загађивача, инвазиван приступ домаћих животиња и коришћење ресурса из резервата. План одрживог развоја требало би да акцентује изградњу објеката за смештај, постојећи визиторски центар, да се омасове угрожене врсте, да се спречи загађење преко третираног пољопривредног земљишта, да испланира јачање економске и еколошке добити од туризма, да се омасови еко-туризам и туризам базиран на природним потенцијалима, какви су научно-истраживачки, излетнички, туризам посматрања и фотографисања ретких биљака и животиња, што ће промовисати ову дестинацију. Стратегију заштите треба усмерити ка примени носећег капацитета простора и ангажовању локалне заједнице у системима заштите и њеног унапређења. Овај резерват природе може представљати врло значајну дестинацију одрживог туризма.

11. **Парк природе „Поњавица“** поседује 17 присутних, 2 делимично присутна фактора и 3 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајније треба издвојити: повољан положај, могућност развоја туризма посебних интереса базираних на природи, могуће финансијске добити од туризма и заштите, као и друге вредности из табеле. Оно што је значајно јесте непостојање визиторског центра, недовољно присуство локалне заједнице у заштити подручја, потреба за објектима за смештај и други фактори. Од потенцијалних претњи издвојене су: близина пољопривредног земљишта, коришћење ресурса из заштићеног подручја на недовољно обновљив начин и близина потенцијалног загађивача. Минимизирање или елиминација ових негативних вредности може се реализовати кроз унапређење заштите простора и угрожених врста, повећањем њихове бројности, затим обновљивим коришћењем ресурса и регулисањем употребе хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту.

Одрживи развој туризма у посматраним заштићеним подручјима требало би да егзистира на постојећим/присутним позитивним факторима, а најважнији су: повољан географски положај, регулисан национални и међународни статус заштите, хидрографски потенцијали, постојање етно-села или насеља, присутност ендемичних биљних врста и других у табели чекираних вредности. Анализом писане литературе и теренским истраживањем дошло се до закључка да не постоји значајна интеракција посетиоца и локалног становништва у већем делу истраживаних подручја кроз едукацију и израду производа старих заната и домаће радиности. Такође, у појединим заштићеним подручјима туристи немају могућност да се

интензивније упознају са овим етносоцијалним вредностима. У појединим заштићеним подручјима (Засавица, Карађорђево, Обедска бара, Палић) посетиоци се могу упознати са нематеријалним културним наслеђем и могу се едуковати о социо-културним вредностима становништва које живи уз заштићена подручја.

Анализом туристичко-информативне документације локалних туристичких организација на територијама општина које захватају испитивана подручја, може се закључити да постоје билтени и други информативни материјали, чија је секундарна функција едукативног карактера о одрживом развоју туризма и његовом значају. Сва документација промовише природне и друштвене вредности и заштиту природе. Туристичке туре креативног туризма, које би имале за циљ учење о друштвеним вредностима становништва нису у значајној мери заступљене. Акценат би требало ставити на интезивирање школа у природи, радионица на тему одрживог развоја туризма, едукативним центрима, на активној улози промотера одрживог развоја, на доступним локалним медијима и активној улози локалног становништва у планирању и контроли развоја туризма. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овим заштићеним подручјима прихваћен од стране локалне заједнице у свим заштићеним подручјима.

Основни аспект одрживог функционисања управљања заштићеним подручјем представља и финансијски градијент. Анализом расположивих података може се извести закључак да је финансирање заштите у поређењу са заштићеним просторима из региона и света на врло ниском нивоу. Унапређење и повећање финансирања заштите, значајно би унапредило комплетан систем управљања оваквим просторима, док заштићена подручја не би постала финансијаки одржива, односно док њихово управљање не би омогућило самостално финансирање. Стога је у планове заштите нужно уврстити и туристички развој, али искључиво облике утемељене на одрживим основама и ресурсима, како се не би нарушио елементарни еколошки концепт. Модели и нивои финансирања заштићених подручја на територији АП Војводине, као и приходи од директне заштите и управљања, биће предмет будућег истраживања. Одрживим развојем туризма и коришћењем ових заштићених подручја могу се повећати позитивни социокултурни, економски, еколошки и институционални утицаји туризма у овим за туризам потенцијално важним дестинацијама.

Сумирајући резултате анализе, може се закључити да посматрана заштићена подручја у АП Војводини поседују значајан, али неуједначено искоришћен потенцијал за развој одрживог туризма. Упркос присуству великог броја природних, социо-културних и инфраструктурних вредности, уочава се потреба за систематичнијим приступом у управљању, посебно у домену примене концепта носећег капацитета, јачања интерпретативних

садржаја и интеграције локалне заједнице у туристичке токове. Посебан изазов представља успостављање баланса између заштите природе и економске валоризације простора, при чему је неопходно избегавати прекомерну експлоатацију ресурса и краткорочне економске добити. Такође, неопходно је унапредити међусекторску сарадњу између управљача заштићених подручја, туристичких организација, образовних институција и локалних привредних субјеката, како би се омогућило креирање интегрисаних туристичких производа. Посебан потенцијал лежи у развоју тематских туристичких рута, повезивању више заштићених подручја у јединствену понуду, као и у дигитализацији и савременим приступима промоције. На тај начин би се повећала видљивост дестинација и продужило задржавање посетилаца.

6. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

У методолошком делу приказана су научна образложења конципирања и примене истраживачког модела. У првом делу поглавља биће представљен истраживачки модел који је примењен у испитивању одрживог туризма у другим дестинацијама у свету. У овом поглављу ће бити описане истраживачке хипотезе, инструмент за прикупљање података, узорак и структура испитаника.

6.1 Коришћен истраживачки модел

У конципирању истраживачког модела у овом раду коришћен је модел Призме одрживости (PoS – Prism of Sustainability). Прилагођен модел истраживања заснован је на испитивању стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине, односно испитивању утицаја одрживог туризма одабраних заштићених подручја на задовољство локалног становништва развојем одрживог туризма (Spangenberg, 2002; Cottrell & Cutumisu, 2006; Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019; Khan *et al.*, 2022; Gong *et al.*, 2023). Представници локалне заједнице су се изјашњавали о факторима који утичу на одрживи развој туризма заштићених подручја (тврдње), груписаним у четири димензије: еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости.

PoS модел први пут је коришћен у институцијама Европске уније и Уједињених нација, приликом испитивања и приказа корисности интегрисаног приступа у 30 националних студија одрживости (Spangenberg, 1997). Након тога, модел је прилагођен и даље коришћен у истраживањима одрживог туризма у заштићеним подручјима у свету (Spangenberg, 2002; Shen & Cottrell, 2008; Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019; Khan *et al.*, 2022; Gong *et al.*, 2023). У наведеним истраживањима PoS модел је примењен у испитивању еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости и утицаја одрживог туризма на задовољство локалног становништва. Традиционално, парадигма одрживог развоја туризма укључује три димензије: економску, социо-културну и еколошку димензију (Spangenberg, 2002). Првобитни концепт испитивања одрживог туризма је темељен на овом постулату, што значи да су бројна истраживања одрживог туризма усмерена на испитивање ова три стуба одрживости (Cottrell & Cutumisu, 2006; Cottrell & Raadik, 2008).

Према наведеним истраживањима, одрживи туризам у заштићеним подручјима може се испитивати кроз три димензије одрживости (Spangenberg, 2002; Huayhuasa *et al.*, 2010). Позитивна еколошка димензија може се постићи кроз утицаје туризма на природу унутар заштићених подручја (Ceron & Dubois,

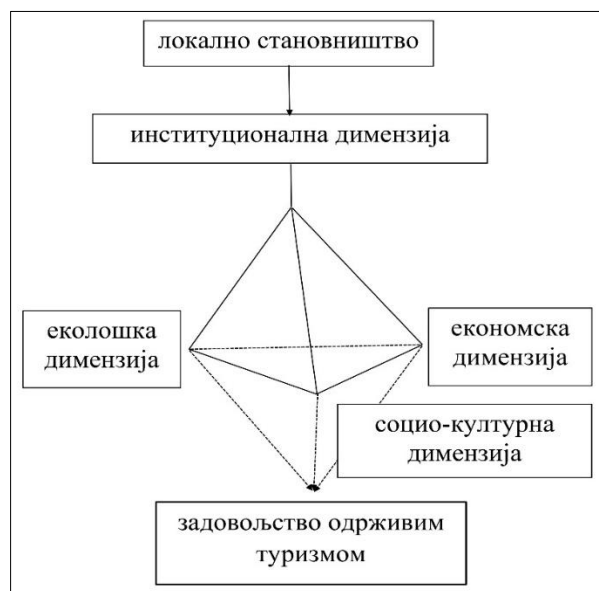
2003; Holladay & Ormsby, 2011). Економска одрживост тиче се зараде локалног становништва од туристичке потрошње, често кроз различите туристичке активности које упражњавају посетиоци (Samora-Arvela *et al.*, 2020; Vuković & Shams, 2020). Економска одрживост постиже се доступношћу локалних производа и услуга од стране посетилаца, запошљавањем резидената и јачањем локалне економије. Новац стечен од туризма директно повећава запошљавање, јача локалне производе и услуге, јача улоге локалног становништва у планирању и контроли развоја туризма и других активности (Huayhuaca *et al.*, 2010; Trišić *et al.*, 2020; Trišić *et al.*, 2021). Социо-културна одрживост постиже се кроз прихватљиве утицаје туризма на ставове и задовољство локалног становништва и туриста стањем туризма у оквиру заштићених подручја као туристичких дестинација и њиховом међусобном позитивном интеракцијом (Cottrell *et al.*, 2013; Bello *et al.*, 2016).

Ширење туристичких дестинација и јачање унутрашњих управљачких система модификовало је потребне истраживачке фокусе како би се на најбољи начин могло сагледати стање туризма и доћи до јединствених резултата који укључују предлог адекватних мера у планирању туризма. То је допринело да се изучавање одрживог туризма у заштићеним подручјима прошири за још једну димензију, а то је институционална димензија. Она дефинише околности под којима управљачи могу утицати на очување природе и развој туризма, рад законодаваца и примену легислативе која се тиче очувања заштићених подручја и дозвољених активности (Huayhuaca *et al.*, 2010). Аутор истиче да је за испитивање одрживог туризма у оквиру заштићеног подручја неопходно укључивање и институционалне димензије одрживости. Ова димензија укључује управљачке, промотивне и посредничке активности. На овај начин, кроз испитивање одрживог туризма у заштићеним подручјима, може се доћи до јасније слике стварног стања, уз помоћ које се могу конституисати важне смернице и препоруке даљег развоја.

Истраживање Huayhuaca *et al.* (2010), темељило се на испитивању значаја одрживог туризма за локално становништво у Парку природе Франкенвалд у Немачкој. У истраживању је коришћена квантитативна методологија, која је укључивала анкетирање локалног становништва, коришћењем писаног упитника као инструмента у истраживању. Истраживање је извршено применом PoS (Prism of Sustainability) модела који је конципиран за мерење перцепције испитаника о четири димензије одрживости: еколошкој, економској, социо-културној и институционалној (Графикон 3).

Примена PoS модела у овом истраживању омогућава интегрално сагледавање односа између различитих димензија одрживости и њиховог утицаја на перцепцију локалног становништва. Посебна вредност овог модела огледа се у томе што не посматра димензије одвојено, већ наглашава њихову међусобну повезаност и условљеност. На пример, позитивни економски ефекти туризма могу утицати на веће задовољство локалне заједнице, али

уколико нису праћени адекватним институционалним мерама и заштитом природе, могу довести до деградације екосистема и нарушавања социо-културних вредности. Стога, модел Призме одрживости омогућава идентификацију потенцијалних дисбаланса између димензија, као и дефинисање приоритета у управљању заштићеним подручјима. Додатно, укључивање локалног становништва као кључног актера у моделу представља значајан допринос истраживању, јер њихова перцепција директно утиче на успешност имплементације одрживих туристичких пракси. Задовољство локалне заједнице може се посматрати као крајњи индикатор одрживости, који одражава степен усклађености економских користи, очувања природе, друштвених вредности и институционалне подршке. На тај начин, PoS модел у овом раду служи не само као аналитички оквир, већ и као основа за формулисање препорука у циљу унапређења одрживог туризма у заштићеним подручјима АП Војводине.

Графикон 3. Истраживачки модел Призме одрживости
Извор: Прилагођено из Cottrell et al., 2013

Поред тога, применом регресионе анализе испитиван је утицај димензија одрживости на задовољство локалног становништва одрживим развојем туризма. Као најважније димензије испитаници су издвојили еколошку и институционалну димензију, које остварују најзначајнији утицај на задовољство испитаника и у највећој мери доприносе одрживом туризму у оквиру испитиваног заштићеног подручја. Истраживање Cottrell *et al.* (2013) имало је за циљ да се испита утицај одрживог развоја на посетиоце у два заштићена подручја Немачке. Квантитативна методологија је укључивала

анкетирање посетилаца, писаним упитником. Упитник је конципиран по РоS моделу одрживости (испитивање еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости), који је прилагођен истраживању одрживог туризма испитивањем посетилаца у овим заштићеним подручјима. Укупно 412 посетилаца је своје одговоре рангирало уз помоћ седмостепене Ликертове скале. Валидност одговора је испитана уз помоћ Cronbach's alpha коефицијента. Сви одговори су оцењени као валидни и након факторске статистичке анализе упућују на значај еколошке и социо-културне одрживости на посетиоце. Испитаници су ове две одрживости оценили као најзначајније факторе за развој туризма у два испитивана заштићена подручја, што представља важне резултате истраживања. Научни допринос се огледа у пружању смерница и модела испитивања одрживог развоја туризма у другим заштићеним подручјима света.

Stojanović *et al.* (2014) испитивали су утицај одрживог туризма на ставове локалног становништва у Специјалном резервату природе „Горње Подунавље“. Циљ истраживања био је да се применом квалитативне методологије, испитају бројне студије случаја и подаци локалних управа о планирању развоја туризма у овом заштићеном подручју. Резултати истраживања издвајају еколошку и социо-културну одрживост као најзначајније приликом планирања туристичког развоја. Еколошка одрживост укључује примену различитих мера заштите, попут носећег капацитета, зонирања простора и примене националних и међународних мера заштите простора. Социо-културна одрживост темељила би се на активнијој промоцији социо-културних вредности локалног становништва. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању значајних информација које могу послужити изради стратегија развоја туризма на локалном, националном и међународном нивоу.

Истраживање Asmelash и Kumar (2019) имало је за циљ да испита функцију коју заштићена подручја могу имати у одрживом развоју туризма. Овде се истиче да се функција заштићених подручја у одрживом туристичком развоју може посматрати кроз четири димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну. Истраживање је конципирано на примени SEM модела, који је послужио за испитивање валидности одабраних индикатора одрживог туризма у заштићеном подручју реке Тигар у Етиопији. Након анализе добијених резултата истраживања, издвајају се следећа закључна разматрања: Хипотеза H_1 : Постоје директне везе између еколошке димензије одрживог туризма и задовољства туриста, односно, туристи су задовољни еколошким факторима, а та хипотеза је одбијена. Хипотезе H_2 , H_3 и H_4 су потврђене, а то је да су туристи задовољни економском, социо-културном и институционалном димензијом одрживости. Закључна разматрања указују на потребу доношења различитих мера које би требало да се тичу важних активности у оквиру овог заштићеног подручја као

туристичке дестинације одрживог туризма. Те активности морају бити усмерене ка заштити биљног и животињског света, геолошких појава, контролисаном коришћењу ресурса и другим активностима.

Истраживање Obradović *et al.* (2020) имало је за циљ да се истражи утицај четири димензије одрживости на задовољство резидената у Специјалном резервату природе „Увац“. У истраживању је коришћена квантитативна методологија применом PoS (Prism of Sustainability) модела. Инструмент истраживања био је упитник, којим је анкетирано укупно 152 испитаника. Резултати истраживања указују да су економска и еколошка одрживост издвојене као најзначајније. Издвојени су важни закључци:

- Као резултат развоја туризма, свест становника о заштити животне средине је побољшана;
- Туризам у парку је развијен у складу са природним и културним окружењем;
- Туристичка делатност у парку је усмерена на просторе са одговарајућим садржајима;
- Разноврсност природе у овом резервату природе мора бити заштићена;
- Добри примери заштите животне средине су управо приказани у овом заштићеном подручју.

Резултати истраживања пружају важне информације управљачима заштићених подручја широм света, приликом реализације туристичких активности које би требало да буду усмерене ка очувању еколошких вредности. Емпиријско истраживање Khan *et al.* (2022) имало је за циљ да се уз примену квалитативне и квантитативне методологије испита утицај одрживог туризма на ставове локалног становништва и посетиоце заштићеног подручја Гилгит у Пакистану. У истраживању је коришћена PLS-SEM статистичка анализа, уз помоћ које су анализирани и приказани подаци добијени након анкетања испитаника уз помоћ упитника. У основи, упитник је конципиран према PoS моделу, с циљем мерења еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости. У научном раду испитивана је основна истраживачка хипотеза, а то је: четири димензије призме одрживости (еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија) позитивно утичу на становнике у Пакистану. Након обављене анализе, закључна разматрања указују да је хипотеза делимично потврђена. Она није потврђена у делу економске и институционалне одрживости. Еколошка димензија је издвојена као најзначајнија димензија, која у највећој мери утиче на задовољство резидената и посетилаца.

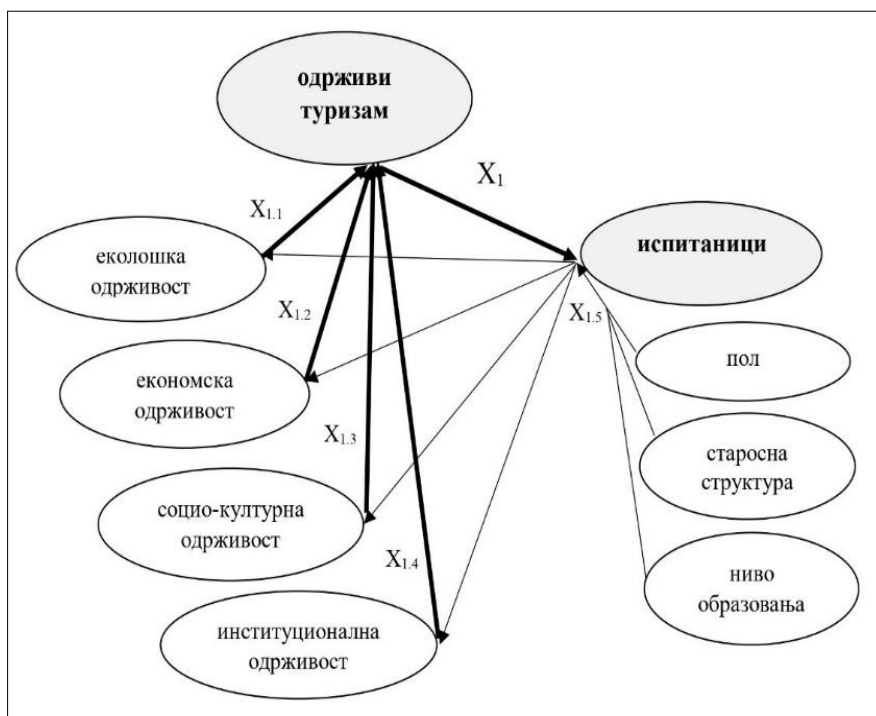
Истраживање Trišić *et al.* (2023c) укључило је примену PoS модела у испитивању утицаја одрживог туризма на локално становништво у Специјалном резервату природе „Пашњаци велике дропле“. Упитник је

конципиран за испитивање ставова резидената о одрживом туризму, кроз четири димензије одрживости: еколошку, социо-културну, економску и институционалну. Резултати истраживања указују да су еколошка и социо-културна димензија одрживости издвојене као важне за резиденате. Поред тога, заштићена подручја имају важну улогу у одрживом туризму. Одрживи туризам има значајан утицај на задовољство резидената. Trišić *et al.* (2023d) испитивали су појединачни утицај четири димензије одрживости на одрживи развој туризма у оквиру Предела изузетних одлика „Вршачке планине“, односно утицај одрживог туризма на задовољство резидената и посетилаца у одабраном заштићеном подручју. Узорак је сачињавало 1.419 испитаника (789 резидената и 630 посетилаца). У истраживању је коришћен PoS модел (Prism of Sustainability). Резултати истраживања указују да еколошка и социо-културна димензија одрживости имају највећи утицај на одрживи туризам. Институционална димензија одрживости је од стране испитаника најниже оцењена. Закључна разматрања указују да је приликом планирања туризма потребно укључити низ мера које имају за циљ јачање економске и институционалне димензије одрживости. Поред укључивања резидената у планирање и развој туризма, важно је промовисати заштиту природе, локалну културу, традицију, обичаје, културно-историјско наслеђе и домаћу радиност. Облици туризма које је потребно развијати у оквиру заштићених подручја су облици туризма утемељени на природи и екотуризам.

Истраживачки модел је заснован на испитивању функције коју заштићена подручја имају у одрживом туристичком развоју на шта може указати задовољство локалног становништва стањем одрживог туризма. На задовољство локалног становништва стањем одрживог туризма могу утицати еколошки, економски, социо-културни и институционални аспекти одрживости, односно приступачност, комуникације, садржаји и погодности, одржавање, заштита, информисање, активности и други фактори. За мерење задовољства локалног становништва послужили су модели истраживања Cottrell *et al.* (2013) и Asmelash и Kumar (2019). У овом емпиријском истраживању, прикупљање примарних података спроведено употребом методе испитивања, техником упитника, којим су систематски прикупљени подаци од скупа испитаника у форми личних ставова. Применом ове методе дошло се до значајних закључака који приказују тренутно стање и који пружају смернице у дефинисању будућих активности с циљем унапређења одрживог туризма.

У овој раду наведени модели истраживања модификовани су и прилагођени испитивању функције заштићених подручја Војводине у одрживом туристичком развоју. Конципиран модел истраживања – Призма одрживости (Prism of Sustainability – PoS) прилагођен је испитивању стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине, односно испитивању утицаја одрживог туризма одабраних заштићених подручја на задовољство локалног становништва развојем одрживог туризма.

Представници локалне заједнице су се изјашњавали о факторима који утичу на одрживи развој туризма заштићених подручја, груписаних у четири димензије: еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости. Прилагођен модел истраживања може се сагледати на Графикону 4.

Графикон 4. Истраживачки модел
Извор: Аутори

Представљени модел садржи следеће истраживачке варијабле:

- еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију;
- одрживи туризам;
- задовољство одрживим туристичким развојем.

Истраживачке варијабле дефинисане су на основу варијабли преузетих из модела за мерење задовољства туриста на коју утичу различити фактори развоја туризма (Scholtz *et al.*, 2015) и модела за мерење задовољства локалног становништва тренутном еколошком, економском, социо-културном и институционалном одрживошћу (Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019). Димензије одрживости и њихов утицај на одрживи туризам у овом раду питане су уз помоћ дефинисаних тврдњи које описују стање или перспективе развоја

туризма. Еколошка димензија садржи 3 тврдње, економска димензија 5 тврдњи, социо-културна димензија 5 и институционална димензија одрживости садржи 4 тврдње. На основу ових тврдњи испитаници су износили своје ставове. Поред наведених тврдњи које су груписане у 4 димензије одрживости, модел истраживања је укључивао и прикупљање ставова испитаника у вези са задовољством одрживим туризмом кроз 4 дефинисане тврдње. Коришћење прилагођеног PoS истраживачког модела у испитивању одрживог туризма у заштићеним подручјима, може помоћи у дефинисању стања одрживог туризма. Такође, може указати на потенцијалне слабости и претње развоја туризма. Анкетирањем резидената који имају директне везе са заштићеним подручјем може се доћи до одговарајућих резултата који се тичу могућности за развој одређених облика туризма у оквиру заштићених подручја. Ти облици туризма могу допринети појединачној еколошкој, економској, институционалној и социо-културној димензији одрживости.

6.2 Дефинисање истраживачких хипотеза

Након утврђивања чињеница које упућују на стање и перспективе развоја туризма у оквиру заштићених подручја у Војводини, које је укључило анализу различитих писаних информација и теренско истраживање, дефинисане су истраживачке хипотезе (претпоставке) које је потребно испитати. Полазно одредиште у дефинисању научних хипотеза је да еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија одрживости могу у значајној мери утицати на стање одрживог туризма у заштићеним подручјима, односно да одрживи туризам може утицати на задовољство локалног становништва. Такође, претпоставка је да свака димензија одрживости може имати одређени независни утицај на ставове испитаника и да њихове социо-демографске карактеристике (пол, старосна структура и ниво образовања) могу утицати на ставове о одрживом туризму. Сагледавајући наведене околности и претпоставке, у овој дисертацији су дефинисане једна главна и пет помоћних истраживачких хипотеза. На основу анализе стања одрживог туризма у истраживачком подручју и коришћењем прилагођеног истраживачког модела у овој дисертацији, дефинисане истраживачке хипотезе ће бити испитане и тестиране, како би се потврдиле или оповргнуле њихове везе са појавама које се испитују. Прихватање или одбијање постављених хипотеза може помоћи у дефинисању општег стања и будућих активности које ће имати за циљ да унапреде одређене вредности. Након анализе прикупљене научне грађе, конституисања циља и предмета истраживања, теренског мерења и испитивања, дефинисане су главна и помоћне истраживачке хипотезе. На основу претпоставки да еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија у значајној мери могу допринети одрживом туристичком развоју, односно да одрживи туризам заштићених подручја кроз

димензије одрживости може утицати на задовољство локалног становништва, изводи се главна хипотеза која гласи:

X₁: Одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва.

На основу главне хипотезе постављене су следеће помоћне хипотезе:

➤ *X_{1.1}: Еколошка димензија одрживости у значајној мери доприноси одрживом туризму одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине;*

Еколошка димензија одрживости представља фундаментални стуб одрживог туризма, посебно у контексту заштићених подручја, где је очување природних ресурса примарни циљ управљања. Према концепту одрживог развоја (Brundtland, 1987) и теорији животног циклуса туристичке дестинације (Butler, 1980), дугорочна атрактивност дестинације директно зависи од степена очуваности природних вредности. У том смислу, квалитет екосистема, биодиверзитет, стање станишта и степен антропогеног притиска представљају кључне факторе који утичу на одрживост туризма. Истраживања показују да деградација природне средине доводи до пада квалитета туристичког искуства, смањења конкурентности дестинације и губитка економских користи (Ceron & Dubois, 2003; Holladay & Ormsby, 2011; Rezvani *et al.*, 2022; Wondirad *et al.*, 2020). Поред тога, концепт носећег капацитета указује на неопходност балансирања између туристичке потражње и могућности екосистема да апсорбује притиске без деградације. Стога, еколошка димензија не представља само један од фактора, већ предуслов за постојање и развој одрживог туризма.

➤ *X_{1.2}: Економска димензија утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја;*

Економска димензија одрживости заснива се на теоријама локалног и регионалног развоја, које наглашавају улогу туризма као генератора економских активности и мултипликативних ефеката (Sharpley, 2000; Sharpley, 2020). У контексту заштићених подручја, туризам представља значајан извор прихода за локалну заједницу, омогућава диверзификацију економских активности и подстиче развој малих и средњих предузећа. Приходи од туризма могу се користити за финансирање мера заштите природе, што ствара повратну спрегу између економског развоја и очувања ресурса (Huayhuasa *et al.*, 2010; Vuković & Shams, 2020). Међутим, теорија одрживог развоја указује да економски раст мора бити уравнотежен са еколошким и социо-културним аспектима, како би се избегла прекомерна експлоатација ресурса. У том смислу, економска димензија доприноси одрживости само уколико је

интегрисана у шири систем управљања и усмерена ка дугорочним користима, а не краткорочном профиту (Hall, 2019).

➤ *X_{1.3}: Социо-културна димензија позитивно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја Војводине;*

Социо-културна димензија одрживости има кључну улогу у обликовању односа између локалног становништва, туриста и простора, а њена теоријска основа лежи у теорији социјалне размене (Ар, 1992). Према овој теорији, ставови локалног становништва према туризму зависе од перцепције користи и трошкова које туризам доноси. Уколико се туризам доживљава као фактор који доприноси очувању културног наслеђа, јачању локалног идентитета и унапређењу квалитета живота, већа је вероватноћа да ће локална заједница подржати његов развој (Cottrell *et al.*, 2013; Bello *et al.*, 2016; Odunga *et al.*, 2024). Поред тога, културни ресурси, традиција, обичаји и начин живота представљају важан елемент туристичке понуде, који повећава атрактивност дестинације. Одрживи туризам подразумева очување ових вредности и њихову интеграцију у туристички производ, уз избегавање комодификације и губитка аутентичности. Стога, социо-културна димензија представља важан фактор у обезбеђивању дугорочне одрживости туристичког развоја.

➤ *X_{1.4}: Институционална димензија има важну улогу у одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине;*

Институционална димензија одрживости произилази из теорија управљања и институционалне економије (North, 1990), које наглашавају значај формалних и неформалних правила, организација и управљачких механизма у регулисању друштвених и економских активности. У контексту одрживог туризма, институционална димензија обухвата законодавни оквир, политике управљања, координацију између различитих актера и примену стратегија заштите природе. Ефикасно управљање омогућава контролу туристичких токова, примену концепта носећег капацитета и спречавање негативних утицаја на животну средину (Hua-yuasa *et al.*, 2010; Almeida *et al.*, 2024). Истовремено, институционална подршка омогућава укључивање локалне заједнице у процес доношења одлука, што доприноси већој прихваћености туристичког развоја. Недостатак институционалне координације и слабости у примени прописа често доводе до неконтролисаног развоја туризма и деградације ресурса, што указује на кључну улогу ове димензије (Islam *et al.*, 2018).

➤ *X_{1.5}: Постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима локалног становништва о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике.*

Ова хипотеза се заснива на теоријама понашања и перцепције, које указују да индивидуалне карактеристике испитаника значајно утичу на њихове ставове и вредносне оријентације (Ajzen, 1991). Социо-демографски фактори, као што су старост, пол и ниво образовања, обликују начин на који појединци перципирају утицаје туризма и одрживост развоја. Истраживања у области туризма показују да млађе и образованије групе често имају већу еколошку свест, док економски зависније групе могу позитивније вредновати економске користи туризма (Cottrell & Cutumisu, 2006; Stylidis *et al.*, 2014; Boasiako *et al.*, 2024). Ове разлике у перцепцијама могу утицати на степен подршке одрживим туристичким иницијативама и прихватање управљачких мера. Стога је испитивање статистичких разлика између различитих група од кључног значаја за разумевање локалног контекста и креирање прилагођених стратегија развоја туризма.

На основу анализе стања одрживог туризма у одабраном истраживачком подручју и коришћењем PoS модела у овој дисертацији, дефинисане истраживачке хипотезе могу се испитати и тестирати, како би се потврдиле или оповргнуле њихове везе са појавама које се испитују. Прихватање или одбијање постављених хипотеза може помоћи у дефинисању општег стања и будућих активности које ће имати за циљ да унапреде стање одрживог туризма. У складу са постављеним истраживачким моделом, димензије одрживости (еколошка, економска, социо-културна и институционална) третирају се као независне варијабле, док се задовољство локалног становништва развојем одрживог туризма посматра као зависна варијабла. Свака од димензија је операционализована кроз сет индикатора (тврдњи) који омогућавају мерење перцепције испитаника, при чему је коришћена Ликертова скала за процену степена слагања. Оваква концептуализација омогућава квантитативно тестирање утицаја појединачних димензија, али и сагледавање њиховог укупног ефекта на задовољство локалне заједнице. Додатно, испитивање разлика у ставовима у односу на социо-демографске карактеристике испитаника омогућава дубље разумевање хетерогености локалне заједнице, што је од посебног значаја за креирање циљаних мера управљања и развоја туризма. У том смислу, резултати тестирања хипотеза неће имати само теоријски значај, већ и практичну примену у дефинисању стратегија одрживог туризма у заштићеним подручјима АП Војводине.

6.3 Опис инструмента за прикупљање података

За прикупљање података коришћен је упитник као инструмент у истраживању. Упитник је прилагођен према истраживањима Cottrell *et al.* (2007), Shen & Cottrell (2008), Khan *et al.* (2022) и Lata *et al.* (2023). Упитник садржи податке о испитаницима и 21 тврдњу које се односе на одрживи

туризам. Први део упитника садржи социо-демографске карактеристике испитаника: пол, старосну структуру и ниво образовања. Поред тога у првом делу упитника предвиђено је да се евидентира место у којем живи испитаник и назив заштићеног подручја које се оцењује. Други део упитника садржи 17 тврдњи, груписаних у 4 димензије одрживог туризма. Еколошка димензија садржи 3 тврдње, економска димензија 5, социо-културна 5 и институционална димензија одрживости 4 тврдње. Тврдње за мерење степена одрживог туризма могу се сагледати у Табели 12.

Табела 12. Тврдње за мерење стања одрживог туризма

Еколошка одрживост	
1.	Постоји улога локалног становништва у заштити подручја
2.	У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину
3.	У заштићеном подручју на располагању су туристички објекти, услуге и активности
Економска одрживост	
4.	Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво
5.	Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију
6.	Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва
7.	Локални производи су доступни куповини од стране туриста
8.	Посетиоци подржавају цене домаћих производа
Социо-културна одрживост	
9.	Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате
10.	Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом
11.	Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје
12.	Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације
13.	Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта
Институционална одрживост	
14.	Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва
15.	Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендovima (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)
16.	У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима
17.	Туристима се пружају информације које одражавају историју заштићеног подручја, становништва и насеља

Одговори испитаника на постављене тврдње мерени су применом петостепене Ликертове скале, где су испитаници изражавали степен слагања са датим тврдњама (1 – у потпуности се не слажем до 5 – у потпуности се

слажем). Овакав приступ омогућава квантитативну процену перцепција локалног становништва о различитим аспектима одрживог туризма, као и њихово статистичко поређење и анализу. Избор Ликертове скале је у складу са претходним истраживањима у области одрживог туризма, јер омогућава висок степен поузданости и валидности прикупљених података. Пре спровођења главног истраживања, упитник је тестиран кроз пилот-истраживање са циљем провере разумљивости тврдњи и прилагођености инструмента локалном контексту. Након тога су извршене мање корекције у формулацији појединих питања како би се обезбедила јасноћа и прецизност.

Поузданост инструмента додатно је проверена применом статистичких тестова (нпр. Cronbach's alpha коефицијент), чиме је потврђена унутрашња конзистентност димензија одрживости. Конструисани инструмент омогућава свеобухватно сагледавање стања одрживог туризма, јер обухвата кључне димензије дефинисане у оквиру PoS модела. Оваква структура упитника омогућава не само мерење појединачних димензија, већ и анализу њихових међусобних односа и утицаја на задовољство локалног становништва. На тај начин, прикупљени подаци представљају поуздану основу за тестирање постављених истраживачких хипотеза и формулисање препорука за унапређење одрживог туризма у заштићеним подручјима.

Трећи део упитника садржи 4 тврдње које се односе на задовољство испитаника одрживим туризмом. Тврдње за мерење задовољства испитаника се могу сагледати у Табели 13. Конструисане тврдње за мерење задовољства испитаника обухватају перцепцију економских, социо-културних и општих ефеката туризма у заштићеном подручју, као и општу оцену стања туризма. На овај начин, задовољство локалног становништва се не посматра једнодимензионално, већ као комплексна категорија која одражава укупан однос испитаника према развоју одрживог туризма. Овај приступ је у складу са савременим истраживањима у области туризма, која наглашавају да је задовољство локалне заједнице један од кључних индикатора одрживости туристичког развоја.

Поред тога, укључивање више аспеката задовољства омогућава прецизније сагледавање начина на који локално становништво вреднује утицаје туризма, што је од посебног значаја за доношење управљачких одлука. На пример, испитаници могу бити задовољни економским користима, али истовремено незадовољни еколошким или социо-културним утицајима, што указује на постојање потенцијалних дисбаланса у развоју туризма. Управо оваква анализа омогућава идентификацију кључних проблема и дефинисање приоритетних мера за унапређење одрживости. Сходно томе, мерење задовољства испитаника представља завршни корак у истраживачком моделу, јер интегрише утицаје свих димензија одрживости и омогућава процену укупног ефекта одрживог туризма на локалну заједницу. Добијени резултати имају важну улогу у тестирању постављених хипотеза и формулисању

препорука за даљи развој одрживог туризма у заштићеним подручјима. Испитаници су изражавали степен слагања са тврдњама из упитника уз помоћ петостепене Ликертове скале, при чему оцена 1 означава неслагање са тврдњом у потпуности, оцена 3 неутралан став (нити неслагање, нити слагање), док оцена 5 означава слагање са понуђеном тврдњом у потпуности (Maple *et al.*, 2010; Puhakka & Siikamäki, 2012; Scholtz *et al.*, 2012; Dolnicar & Grün, 2013; Kruger *et al.*, 2013; Rasoolimanesh & Jaafar, 2016).

Табела 13. Тврдње за мерење задовољства испитаника одрживим туризмом

1.	Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене
2.	Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја
3.	За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам
4.	Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју

6.4 Опис узорка и процедура

Укупно је попуњено 6.007 упитника. Од тог броја 3.184 упитника је попуњено у личном контакту са испитаницима. Укупно 2.823 је попуњено електронским путем. Том приликом упитници су послати на мејл адресе или су дистрибуисани уз помоћ тематских група различитих друштвених мрежа. Сви испитаници су бирани методом случајног узорка, односно нису постојали никакви критеријуми приликом њиховог избора. Упитници су попуњени анонимно. Сваки испитаник је могао да одустане од анкетања у било ком тренутку. Нису постојала питања која су могла да утичу на дискрецију и лични интегритет испитаника. Контролом је установљено да су сви упитници валидно попуњени. Прикупљање података анкетањем вршено је у неколико етапа од априла 2021. године до маја 2024. године. Теренско истраживање је обављено посетом заштићених подручја и насеља у којима живи становништво које има директних веза са заштићеним подручјем. Прикупљени узорак обухватао је испитанике са различитих просторних јединица у оквиру посматраних заштићених подручја, чиме је обезбеђена просторна репрезентативност истраживања. Како је приказано у Табели 14, испитаници су обухватили становништво из више насеља која гравитирају заштићеним подручјима, што омогућава свеобухватно сагледавање перцепција локалне заједнице. Разноврсност узорка у погледу географске дистрибуције доприноси валидности резултата, јер укључује различите локалне контексте, степене развијености туризма и различите нивое интеракције становништва са заштићеним подручјима. Комбиновањем теренског и онлајн прикупљања

података омогућено је обухватање ширег броја испитаника, али и смањење потенцијалних ограничења сваког од ових приступа појединачно. Теренско анкетирање омогућило је директан контакт са испитаницима и боље разумевање локалног контекста, док је електронска дистрибуција упитника допринела већој доступности и ефикасности прикупљања података. Оваква комбинована методологија (mixed-mode survey) често се користи у савременим истраживањима како би се повећала поузданост и обухват узорка.

Табела 14. Структура испитаника

заштићено подручје	структура испитаника		број испитаника
Национални парк „Фрушка Гора“	Петроварадин	301	859
	Сремски Карловци	245	
	Сремска Каменица	211	
	Беоцин	56	
	Ириг	46	
Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	Вршац	275	801
	Бела Црква	231	
	Ковин	190	
	Алибунар	105	
Специјални резерват природе „Обедска бара“	Рума	211	527
	Пећинци	147	
	Купиново	91	
	Обреж	78	
Специјални резерват природе „Засавица“	Сремска Митровица	211	514
	Мачванска Митровица	101	
	Богатић	82	
	Салаш Ноћајски	47	
	Засавица	39	
	Баново Поље	34	
Специјални резерват природе „Карађорђево“	Бачка Паланка	109	270
	Бач	84	
	Младеново	51	
	Бачко Ново Село	26	
Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	Сремски Карловци	144	372
	Ковиљ	121	
	Гардиновци	107	
Специјални резерват природе „Краљевац“	Делиблато	411	519
	Мраморак	108	
Специјални резерват природе „Тителски брег“	Тител	274	595
	Шајкаш	101	
	Мошорин	84	
	Лок	71	
	Вилово	65	

Парк природе „Палић“	Суботица	375	471
	Палић	96	
Парк природе „Русанда“	Зрењанин	311	574
	Меленци	154	
	Кумане	109	
Парк природе „Пољавица“	Омољница	271	505
	Банатски Брестовац	234	
укупно			6.007

Иако је у истраживању примењен случајни избор испитаника, потребно је истаћи да је узорак у извесној мери условљен доступношћу испитаника и њиховом спремношћу да учествују у истраживању, што представља уобичајено ограничење у друштвеним истраживањима. Међутим, велики број испитаника ($N=6.007$) значајно доприноси статистичкој поузданости резултата и омогућава примену напреднијих аналитичких метода. Такође, временски оквир прикупљања података (2021–2024) омогућава сагледавање перцепција у различитим фазама развоја туризма, укључујући и период након глобалних промена у туристичком сектору, што додатно повећава релевантност истраживања. Прикупљени подаци су након контроле унети у базу података и припремљени за даљу статистичку обраду, што представља основу за тестирање постављених истраживачких хипотеза и извођење релевантних закључака.

6.5 Статистичка анализа података

Прикупљени подаци су верификовани, кодирани и унети у формирану базу података у Excel-у и SPSS-у. За статистичку анализу података коришћен је програм IBM Statistics 25.0. Провера поузданости скала вршена је Кронбаховим алфа (Cronbach's Alpha) коефицијентом, провера адекватности узорковања Кајзер-Мајер-Олкиновом (KMO) мером адекватности и Бартлетовим тестом сферичности (Bartlett's Test of Sphericity). Статистичка обрада података вршена је дескриптивном и аналитичком методом. Дескриптивном методом за категоријске, односно квалитативне променљиве, одређивана је бројчана (апсолутна) и релативна учесталост у процентима (%). За одређивање учесталости и аритметичких средина коришћене су фреквенције и дескриптивна статистичка анализа. Да би се проверио утицај туризма заштићених подручја Војводине на одрживи туристички развој (X_1), као и појединачни утицаји ($X_{1.1}$, $X_{1.2}$, $X_{1.3}$...), примењена је проста линеарна регресија и упоредна анализа добијених резултата из свих узорака. Узајамна повезаност испитаних варијабли тестирана је корелационом анализом. Да би се тестирале разлике у исказаним одговорима, користио се Т-тест и анализа варијансе (ANOVA). Извршена је провера присуства екстремних вредности.

Добијени подаци значајни су за утврђивање функције заштићених подручја Војводине у одрживом туристичком развоју и за доношење одређених предлога мера за унапређење постојећег стања. Утврђивање значајности разлика просечних оцена одрживости туризма вршено је применом упареног Т-теста, а у односу на категорије испитаника применом Т-теста за независне узорке (пол) и анализом варијансе ANOVA (старост и ниво образовања).

Међусобне повезаности димензија одрживог туризма и задовољства становништва (испитаника) испитане су простом (једноструком) и вишеструком регресионом анализом. Провера нормалности расподеле података вршена је Колмогоров-Смирнов-им тестом (Kolmogorov-Smirnov Test). Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметарски Спирманов коефицијент корелације. Тестирање хипотеза је вршено простом и вишеструком регресионом анализом у којој је садржана и корелација између одговарајућих варијабли. Најпре је вршена провера нормалности расподеле података Колмогоров-Смирнов-им тестом. Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметарски Спирманов коефицијент корелације ранга.

У циљу праћења и упоређивања средњих вредности анализирајућих варијабли и утврђивања значајности њихових разлика, вршено је тестирање помоћу упареног Т-теста. Добијени резултати су обрађени и приказани табеларно и графички. Све статистичке анализе вршене су за ниво статистичке значајности, односно вредности вероватноће $p < 0.05$. Ова вредност се сматра конвенцијалном и најчешће је коришћена у статистичкој обради и анализи података у готово свим научним дисциплинама (Tenjović, 2020). Поред наведених анализа, извршена је и додатна провера интерне конзистентности појединачних димензија одрживости, како би се потврдило да тврдње у оквиру сваке димензије мере исти концепт. Вредности Cronbach's alpha коефицијента интерпретиране су у складу са стандардним критеријумима, при чему се вредности веће од 0,70 сматрају задовољавајућим показатељем поузданости скале. Такође, резултати КМО мере и Bartlett-овог теста коришћени су за процену подобности података за даљу мултиваријантну анализу, што представља важан корак у верификацији структуре истраживачког модела.

У циљу бољег разумевања односа између испитиваних варијабли, поред основних корелационих анализа, примењене су и регресионе анализе које омогућавају идентификацију правца и интензитета утицаја независних варијабли на зависну варијаблу. Вишеструка регресиона анализа омогућила је истовремено испитивање утицаја више димензија одрживости на задовољство локалног становништва, чиме је омогућено сагледавање њиховог релативног значаја. На овај начин, било је могуће утврдити која димензија има највећи утицај, што је од посебног значаја за формулисање препорука у управљању туризмом. Додатно, у анализи су коришћени и параметри као што су

коефицијент детерминације (R^2), који указује на објашњену варијансу зависне варијабле, као и стандардизовани регресиони коефицијенти (β), који омогућавају поређење јачине утицаја појединачних предиктора. Ови показатељи пружају дубљи увид у структуру односа између варијабли и доприносе бољем разумевању комплексности одрживог туристичког развоја. С обзиром на велики обим узорка, резултати добијени статистичком анализом могу се сматрати поузданим и релевантним за доношење закључака. Комбинација дескриптивних и инференцијалних статистичких метода омогућила је свеобухватну анализу података, од основног приказа карактеристика узорка до тестирања сложених односа између варијабли. На тај начин, примењени статистички поступци представљају адекватан и поуздан оквир за проверу постављених истраживачких хипотеза и интерпретацију добијених резултата.

7. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Ово поглавље презентује анализиране и добијене резултате након примене методошких и статистичких инструмената који су детаљно описани у претходном поглављу. Поред тога што се ово поглавље ослања на приказ резултата истраживања, укључена је и дискусија добијених резултата.

7.1 Провера поузданости резултата (скала)

Провера поузданости скала вршена је Кронбаховим алфа (Cronbach's Alpha) коефицијентом³, провера адекватности узорковања Кајзер-Мајер-Олкиновом (КМО – Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy)⁴ мером адекватности и Бартлетовим тестом сферичности (Bartlett's Test of Sphericity). Сви резултати провере поузданости скала су приказани у Табели 15.

Анализом резултата се може закључити да Cronbach's Alpha коефицијенти имају изузетно високе вредности на шта указује вредност α већа од 0,7. Вредност институционалне димензије одживог туризма α је 0,953, све тврдње одрживог туризма имају вредност α од 0,913, вредност скале за све тврдње је α од 0,902, док је α већа од 0,8 за еколошку, економску и социо-културну димензију одрживости и $\alpha = 0,756$ за задовољство испитаника одрживим туризмом. Према Nunnally и Bernstein (1994) и Cortina (1993), све вредности α веће од 0,6 могу бити прихваћене као поуздане у истраживању. Након анализе добијених вредности у овом раду може се закључити да сви коефицијенти показују висок ниво поузданости и унутрашње конзистентности скала ($\alpha > 0,7$), односно сви добијени подаци анкетним испитивањем могу се сматрати изузетно поузданим за анализу и даље испитивање.

Све вредности Кајзер-Мајер-Олкин теста (КМО $> 0,8$) значајно су веће од препоручене граничне вредности од 0,6. Бартлетове вредности тестова сферичности су статистички врло значајне, што значи да постоји статистички значајна корелација између свих варијабли ($p < 0,001$). У целини, поузданост скале, Кајзер-Мајер-Олкинова (КМО) мера адекватности узорковања и Бартлетов тест сферичности били су у границама оптималних вредности и значајности, због чега су сви подаци погодни за даље анализе.

³ коефицијент $\alpha > 0,9$ има одличну вредност; $\alpha > 0,8$ - добру; $\alpha > 0,7$ - прихватљиву, $\alpha > 0,6$ – упитну (спорну); $\alpha > 0,5$ - неприхватљиву.

⁴ од 0,8 до 1 – узорковање је одговарајуће, од 0,7 до 0,79 има средњу вредност, од 0,6 до 0,69 – има осредњу вредност, од 0,5 до 0,59 – није адекватно и потребно је предузети мере санације, и од 0 до 0,49 је неприхватљиво.

Табела 15. Резултати провере поузданости скала, адекватности узорковања и теста сферичности

Скала	Тврдње	Просек	Cronbach's Alpha
Еколошка одрживост	Постоји улога локалног становништва у заштити подручја	4,09	0,847
	У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину	3,90	
	У заштићеном подручју становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности	3,75	
Економска одрживост	Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво	2,84	0,842
	Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	2,57	
	Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва	2,67	
	Локални производи су доступни куповини од стране туриста	3,41	
	Посетиоци подржавају цене домаћих производа	3,21	
Социо-културна одрживост	Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате	4,08	0,797
	Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом	3,99	
	Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	3,86	
	Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	3,84	
	Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	3,52	
Институционална одрживост	Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва	3,72	0,953
	Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)	3,52	
	У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима	3,73	

	Туристима се пружају информације које одражавају историју заштићеног подручја, становништва и насеља		3,55	
Задовољство испитаника	Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене		4,09	0,756
	Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја		3,92	
	За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам		3,97	
	Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју		3,97	
Одрживи туризам	Cronbach's Alpha		3,59	0,913
	КМО			0,958
	Бартлетов тест	η^2 -вредност	11,805	$p=0,000$
Задовољство испитаника	Cronbach's Alpha		3,99	0,756
	КМО			0,821
	Бартлетов тест	η^2 -вредност	7.862,916	$p=0,000$
Σ (све тврдње)	Cronbach's Alpha			0,902
	КМО			0,878
	Бартлетов тест	η^2 -вредност	92.656,502	$p=0,000$

Поред основне интерпретације вредности Cronbach's alpha коефицијената, важно је нагласити да високе вредности овог показатеља указују не само на поузданост, већ и на добру хомогеност тврдњи у оквиру сваке димензије одрживости. То значи да су конструисане скале адекватно дефинисале теоријске концепте које мере, односно да испитаници на сличан начин перципирају поједине аспекте одрживог туризма. Посебно висока вредност за институционалну димензију ($\alpha=0,953$) указује на изузетно висок степен интерне конзистентности, што може бити последица јасно дефинисаних управљачких и нормативних аспеката који су препознатљиви испитаницима. Такође, вредности КМО теста указују на то да је узорак више него адекватан за примену факторске и других мултиваријантних анализа, јер високе вредности ($\text{КМО}>0,8$) указују на компактност корелационе матрице и постојање заједничких фактора. Статистички значајни резултати Bartlett-овог теста ($p<0,001$) додатно потврђују да постоји довољно јака међусобна повезаност варијабли, што представља неопходан услов за даљу примену аналитичких метода.

Узимајући у обзир све наведене показатеље, може се закључити да примењени инструмент испуњава све неопходне психометријске критеријуме, што омогућава висок степен поузданости и валидности добијених резултата. Ово представља важну основу за даљу статистичку анализу, укључујући корелационе и регресионе моделе, као и за тестирање постављених истраживачких хипотеза. Додатно, добијени резултати указују да не постоји потреба за елиминацијом појединачних тврдњи из скала, јер све варијабле доприносе стабилности модела. Оваква структура података омогућава њихову даљу примену у анализи односа између димензија одрживости и задовољства локалног становништва, што представља кључни циљ овог истраживања.

7.2 Анализа узорка

Анализом структуре узорка (Табела 16) може се уочити да је у истраживању учествовао већи број испитаника женског пола (58,5%) у односу на мушкарце (41,5%), што указује на благо изражену родну неравнотежу у корист женске популације. Међутим, овакав однос је често присутан у истраживањима која се односе на перцепције, ставове и одрживи развој, јер жене чешће показују већу спремност за учешће у анкетним истраживањима и већу сензибилисаност за еколошке и друштвене теме (Ramstetter & Habersack, 2020; Dhenge *et al.*, 2022). Вредност χ^2 теста ($\chi^2=175,583$; $p<0,001$) указује на статистички значајну разлику у заступљености испитаника по полу.

Када је реч о старосној структури, доминира категорија испитаника старости од 35 до 44 године (36,9%), што указује на висок степен заступљености радно активног становништва. Значајно учешће имају и испитаници старости од 45 до 54 године (24,2%), као и од 25 до 34 године (15,7%), док су најмање заступљене најмлађе (18–24 године; 6,8%) и најстарије категорије (65+ година; 4,7%). Оваква структура узорка је повољна за истраживање одрживог туризма, јер укључује популацију која је економски и друштвено активна и која има директан или индиректан утицај на развој локалне заједнице и туризма. Висока вредност χ^2 теста ($\chi^2=2634,583$; $p<0,001$) указује на статистички значајне разлике у заступљености старосних категорија.

У погледу образовне структуре, највећи број испитаника има средње образовање (64,9%), што је у складу са општом образовном структуром становништва. Значајан удео чине и испитаници са вишим и високим образовањем (20,0%), што доприноси квалитету добијених одговора, с обзиром на то да ова категорија испитаника често има развијеније критичко мишљење и већу свест о значају одрживог развоја (Aldawsari *et al.*, 2025; Deroncele-Acosta *et al.*, 2025). Мање су заступљени испитаници са основним образовањем (7,6%) и мастер/докторским степеном (7,4%). Статистичка значајност разлика у образовној структури потврђена је χ^2 тестом ($\chi^2=5360,580$;

$p < 0,001$). У целини посматрано, узорак се може окарактерисати као хетероген и репрезентативан у односу на основне социо-демографске карактеристике, што омогућава поуздано испитивање ставова локалног становништва о одрживом туризму у заштићеним подручјима. Разноврсност узорка представља значајну предност, јер омогућава сагледавање различитих перспектива и дубљу интерпретацију добијених резултата у даљој анализи.

Табела 16. Дескриптивна статистика узорка (категорија испитаника)

Категорија испитаника		Σ	%	η^2 ⁽⁵⁾	p
Пол	Мушкарци	2.490	41,5	175,583	0,000
	Жене	3.517	58,5		
Старосна структура	18-24 године	406	6,8	2634,583	0,000
	25-34 године	942	15,7		
	35-44 године	2.216	36,9		
	45-54 године	1.452	24,2		
	55-64 године	707	11,8		
	65 и више година	284	4,7		
Ниво образовања	основно образовање	457	7,6	5360,580	0,000
	средње образовање	3.901	64,9		
	више/високо	1.202	20,0		
	мастер/докторат	447	7,4		
Укупно		6.007	100%		

Извор: Аутори

7.3 Анализа одговора испитаника

Испитаници су своје одговоре рангирали према тврдњама у оквиру димензија еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости туризма, и према тврдњама које се односе на задовољство испитаника одрживим туризмом. Одговорима испитаника на скали од 1 до 5 додељене су пондерисане оцене од 1 до 5. Наведене димензије одрживости су новоизведене варијабле као сумарне просечне оцене испитаника према датим констатацијама у оквиру димензија. Добијене вредности могу се приказати табеларно (Табела 17). Анализа одговора испитаника указује на различит степен перцепције појединачних димензија одрживог туризма, при чему се могу уочити значајне разлике у просечним оценама и варијабилности одговора

⁵ У случају исте значајности разлика ($p=0,000$) значајније су разлике са већом η^2 -вредношћу

(Табела 17). Укупно посматрано, највише вреднована димензија је еколошка одрживост ($M=3,91$; $SD=0,77$), што указује на висок степен свести испитаника о значају заштите животне средине и очувања природних ресурса у заштићеним подручјима. Посебно се издваја тврдња која се односи на улогу локалног становништва у заштити подручја ($M=4,09$), што указује на препознавање значаја активног учешћа локалне заједнице у процесима управљања и заштите природе.

Социо-културна димензија такође бележи релативно високу просечну вредност ($M=3,86$; $SD=0,65$), што указује на позитивну перцепцију испитаника у погледу интеракције туриста и локалног становништва, као и интересовања за локалну традицију, обичаје и културне садржаје. Највише су оцењене тврдње које се односе на интересовање туриста за домаћу радиност и занате ($M=4,08$) и спремност на контакт са локалним становништвом ($M=3,99$), што потврђује потенцијал за развој аутентичних туристичких искустава.

Табела 17. Статистичка анализа одрживог развоја туризма и задовољства испитаника

Тврдње	$\Sigma = 6.007$	Аритметичка средина	Стандардна девијација
Еколошка одрживост		3,91	0,77
Постоји улога локалног становништва у заштити подручја		4,09	0,86
У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину		3,90	0,95
У заштићеном подручју становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности		3,75	0,84
Економска одрживост		2,94	0,79
Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво		2,84	0,96
Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију		2,57	0,90
Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва		2,67	0,98
Локални производи су доступни куповини од стране туриста		3,41	1,12
Посетиоци подржавају цене домаћих производа		3,21	1,05
Социо-културна одрживост		3,86	0,65
Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате		4,08	0,86
Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом		3,99	0,95

Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	3,86	0,80
Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	3,84	0,90
Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	3,52	0,87
Институционална одрживост	3,63	0,89
Туристe кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва	3,72	0,93
Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)	3,52	0,94
У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима	3,73	0,96
Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата, становништва и насеља	3,55	0,98
ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ	3,59	0,62
Задовољство испитаника	3,99	0,64
Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене	4,09	0,86
Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја	3,92	0,86
За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	3,97	0,83
Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју	3,97	0,81

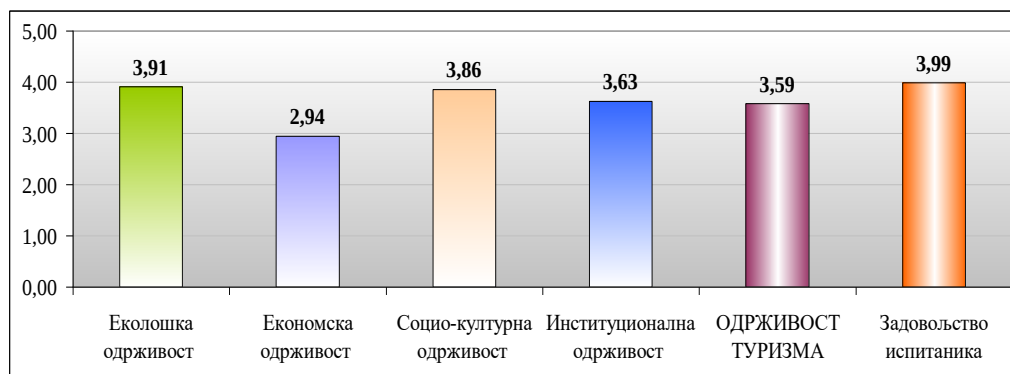
Извор: Аутори

Институционална димензија одрживости оцењена је умерено високо ($M=3,63$; $SD=0,89$), што указује на постојање одређених механизма управљања и информисања, али и на простор за њихово унапређење. Испитаници су највише вредновали присуство обучених водича ($M=3,72$) и поштовање правила понашања у заштићеним подручјима ($M=3,73$), док нешто ниже оцене имају аспекти повезани са презентацијом локалних брендова и информисањем посетилаца, што може указивати на потребу за јачањем интерпретацијских и промотивних активности. Са друге стране, економска димензија има најнижу просечну вредност ($M=2,94$; $SD=0,79$), што указује на релативно слабију перцепцију економских користи од туризма за локалну заједницу. Најниже су оцењене тврдње које се односе на утицај туризма на локалну економију ($M=2,57$) и запошљавање ($M=2,67$), што сугерише да испитаници не препознају у довољној мери економске ефекте туризма или да они нису равномерно распоређени. Ово може указивати на потребу за бољим

укључивањем локалног становништва у туристичке токове и развој локалних предузетничких активности.

Посматрајући варијаблу одрживог туризма као целину, добијена је просечна вредност ($M=3,59$; $SD=0,62$), што указује на умерено позитивну оцену стања одрживости туризма у истраживаним заштићеним подручјима. Истовремено, задовољство испитаника одрживим туризмом има високу просечну вредност ($M=3,99$; $SD=0,64$), што указује на то да испитаници генерално позитивно перципирају ефекте туризма, посебно у контексту личних користи ($M=4,09$) и атрактивности подручја ($M=3,92$). У целини, резултати указују да су еколошки и социо-културни аспекти одрживости боље перципирани од економских, што је чест случај у заштићеним подручјима где је примарни фокус на очувању природе. Истовремено, високо задовољство испитаника указује на постојање позитивне основе за даљи развој туризма, али и на потребу за унапређењем економских ефеката и институционалне подршке како би се постигла потпуна одрживост.

Добијене просечне вредности свих димензија одрживости и одрживог туризма као укупне посматране вредности, могу се приказати графички (Графикон 5). Анализом приказаних резултата може се закључити да су испитаници изразили највеће слагање са датим тврдњама и најбоље оценили еколошку (3,91) и социо-културну одрживост (3,86), а најслабије економску одрживост (2,94). Овако добијени резултати релативно су идентични са резултатима Cottrell и Vaske (2007), Shen и Cottrell (2008), Khan *et al.* (2022), Lata *et al.* (2023), Obradović *et al.* (2020) и Trišić *et al.* (2023). Ово указује на значај еколошких принципа у заштићеном подручју за испитанике, што би требало да буде важан принцип планирања и развоја туризма. Заштита природе мора да буде у корелацији са туристичким активностима. Сви фактори који доприносе еколошкој одрживости требало би да буду унапређени како би се оствариле користи за заштићено подручје, локално становништво, посетиоце и управљаче. Заштићено подручје без очуване природе не може имати атрактивно дејство за туристе. Ове тврдње доказане су претходним поглављима ове монографије.

Графикон 5. Упоредна анализа просечних вредности димензија одрживости и задовољства испитаника

Извор: Аутори.

Релативно висока вредност социо-културне одрживости указује на важност улоге локалног становништва у планирању, развоју и контроли развоја туризма. Етно-социјалне вредности заштићених подручја су важан туристички мотив. Поред тога, креирање атмосфере у којој до изражаја долази позитиван однос између локалног становништва и посетилаца значајно је за одрживи развој туризма. Промоција локалне културе је подједнако важна за локалну заједницу и заштићено подручје. Најмању просечну вредност испитаници су исказали према економској одрживости. Овај податак може указати на чињеницу да одређени број заштићених подручја не остварује значајан економски утицај на локално становништво. За одређени број испитаника заштићено подручје не утиче на јачање локалне привреде и запослености.

Због детаљније анализе добијених просечних вредности димензија одрживости у свим испитиваним заштићеним подручјима, важно је сагледати збирне резултате приказане у Табели 18. Анализа показује да постоје уочљиве разлике у перцепцији одрживог туризма између појединачних подручја, што указује на неуједначен ниво развијености и управљања туристичким активностима. Еколошка димензија је генерално највише оцењена, при чему се издвајају поједина подручја са изразито високим вредностима, што указује на добру очуваност природних ресурса и свест о њиховој заштити. Са друге стране, економска димензија показује најниже вредности у већини подручја, што потврђује ограничене економске ефекте туризма на локалну заједницу. Социо-културна димензија бележи стабилне и релативно високе вредности, што указује на позитивну интеракцију туриста и локалног становништва. Ови резултати додатно наглашавају потребу за уравнотеженим развојем свих димензија одрживости како би се постигли дугорочни позитивни ефекти туризма у заштићеним подручјима. Поред наведеног, резултати показују да су разлике између појединих заштићених подручја посебно изражене у оквиру

економске и институционалне димензије. Највише вредности економске димензије забележене су у Специјалном резервату природе „Карађорђево“ ($M=3,47$), док су најниже вредности уочене у Специјалном резервату природе „Ковиљско-петроварадински рит“ ($M=2,52$), што указује на значајне разлике у степену економске валоризације туристичких активности. Овакви резултати могу се довести у везу са различитим нивоом туристичке инфраструктуре, доступношћу дестинација, као и степеном укључености локалног становништва у туристичке токове. Када је реч о институционалној димензији, резултати указују да су вредности у већини подручја умерено високе, али и да постоје значајне разлике у перцепцији квалитета управљања и институционалне подршке развоју туризма. Најнижа вредност забележена је такође у „Ковиљско-петроварадинском рит“ ($M=3,37$), што може указивати на потребу за јачањем координације. Са друге стране, релативно високе вредности у појединим подручјима указују на позитивну перцепцију управљачких механизма и институционалне подршке одрживом развоју туризма.

Табела 18. Анализа одрживог туризма и задовољства испитаника у заштићеним подручјима

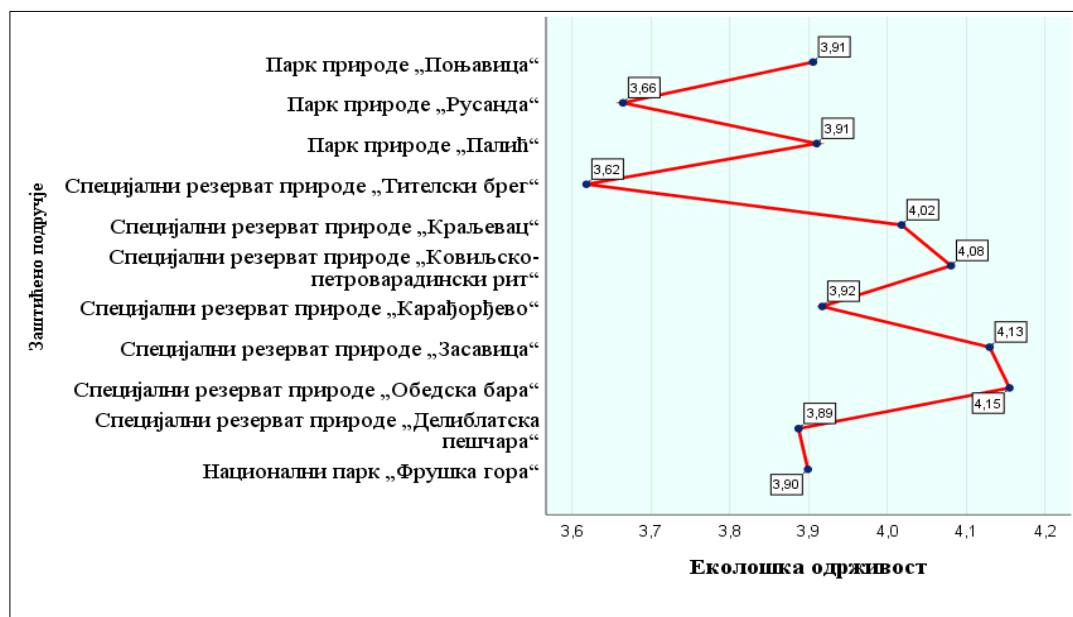
Одрживи туризам	Заштићена подручја	Σ	М	СД	мин.	Макс.
Еколошка димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,90	0,88	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	3,89	0,93	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	4,15	0,62	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	4,13	0,57	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	3,92	0,76	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	4,08	0,57	2,7	5,0
	Специјални резерват природе „Крајевац“	519	4,02	0,67	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,62	0,68	1,7	5,0
	Парк природе „Палић“	471	3,91	0,82	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,66	0,76	2,0	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,91	0,75	2,0	5,0
	Σ	6.007	3,91	0,77	1,0	5,0
Економска димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	2,98	0,91	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	2,97	0,83	1,0	5,0
	Специјални резерват природе	527	2,70	0,72	1,0	5,0

	„Обедска бара“					
	Специјални резерват природе	514	3,32	0,63	1,0	4,4
	„Засавица“					
	Специјални резерват природе	270	3,47	0,61	1,8	4,8
	„Карађорђево“					
	Специјални резерват природе	372	2,52	0,64	1,0	3,8
	„Ковиљско-петроварадински рит“					
	Специјални резерват природе	519	2,80	0,65	1,4	4,8
	„Краљевац“					
	Специјални резерват природе	595	2,62	0,62	1,2	4,2
	„Тителски брег“					
	Парк природе „Палић“	471	3,29	0,75	1,4	4,8
	Парк природе „Русанда“	574	2,93	0,87	1,0	4,8
	Парк природе „Поњавица“	505	2,92	0,62	1,2	4,4
	Σ	6.007	2,94	0,79	1,0	5,0
Социо- културна димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,80	0,77	2,0	5,0
	Специјални резерват природе	801	4,00	0,60	2,0	5,0
	„Делиблатска пешчара“					
	Специјални резерват природе	527	3,90	0,55	2,0	5,0
	„Обедска бара“					
	Специјални резерват природе	514	4,02	0,47	2,0	5,0
	„Засавица“					
	Специјални резерват природе	270	4,06	0,47	2,0	5,0
	„Карађорђево“					
	Специјални резерват природе	372	3,56	0,67	2,6	5,0
	„Ковиљско-петроварадински рит“					
	Специјални резерват природе	519	3,91	0,71	2,0	5,0
	„Краљевац“					
	Специјални резерват природе	595	3,76	0,61	2,4	5,0
	„Тителски брег“					
	Парк природе „Палић“	471	3,97	0,53	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,59	0,73	2,0	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,92	0,64	2,0	5,0
	Σ	6.007	3,86	0,65	2,0	5,0
Институцион ална димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,66	0,96	1,5	5,0
	Специјални резерват природе	801	3,81	0,93	2,0	5,0
	„Делиблатска пешчара“					
	Специјални резерват природе	527	3,61	0,88	2,0	5,0
	„Обедска бара“					
	Специјални резерват природе	514	3,72	0,80	2,0	5,0
	„Засавица“					
	Специјални резерват природе	270	3,80	0,84	2,0	5,0
	„Карађорђево“					
	Специјални резерват природе	372	3,37	0,61	2,0	4,8
	„Ковиљско-петроварадински рит“					

	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	3,68	0,95	1,8	5,0
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,38	0,68	1,8	5,0
	Парк природе „Палић“	471	3,77	0,91	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,41	0,92	2,0	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,66	0,96	1,8	5,0
	Σ	6.007	3,63	0,89	1,5	5,0
Одрживи туризам	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,59	0,73	1,8	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	3,67	0,66	1,8	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	3,59	0,52	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	3,80	0,46	2,4	4,7
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	3,81	0,56	2,2	5,0
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	3,38	0,38	2,6	4,2
	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	3,60	0,62	2,2	4,9
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,34	0,46	2,4	4,7
	Парк природе „Палић“	471	3,74	0,62	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,40	0,69	2,1	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,60	0,63	2,2	4,9
	Σ	6.007	3,59	0,62	1,8	5,0

Напомена: У свим димензијама одрживог развоја туризма и задовољства испитаника значајност разлика аритметичких средина (М) између заштићених подручја је веома значајна ($p=0,000<0,01$).

Појединачне вредности димензија одрживости у односу на заштићена подручја могу се приказати графички. Графикон 6 приказује преглед аритметичких средина оцена еколошке одрживости туризма у односу на поједина заштићена подручја, омогућавајући директно поређење њиховог перципираног еколошког стања. Вредности се крећу у релативно уском интервалу (приближно од 3,62 до 4,15), што указује на уједначено, али не и идентично, перципирање еколошке одрживости у свим анализираним подручјима. Највише оцене бележе Специјални резерват природе „Обедска бара“ (4,15) и „Засавица“ (4,13), што указује на висок ниво очуваности екосистема, ефикасно управљање природним ресурсима и позитивну перцепцију утицаја туризма на животну средину. Ова подручја се могу сматрати примерима добре праксе у интеграцији заштите природе и туристичких активности.

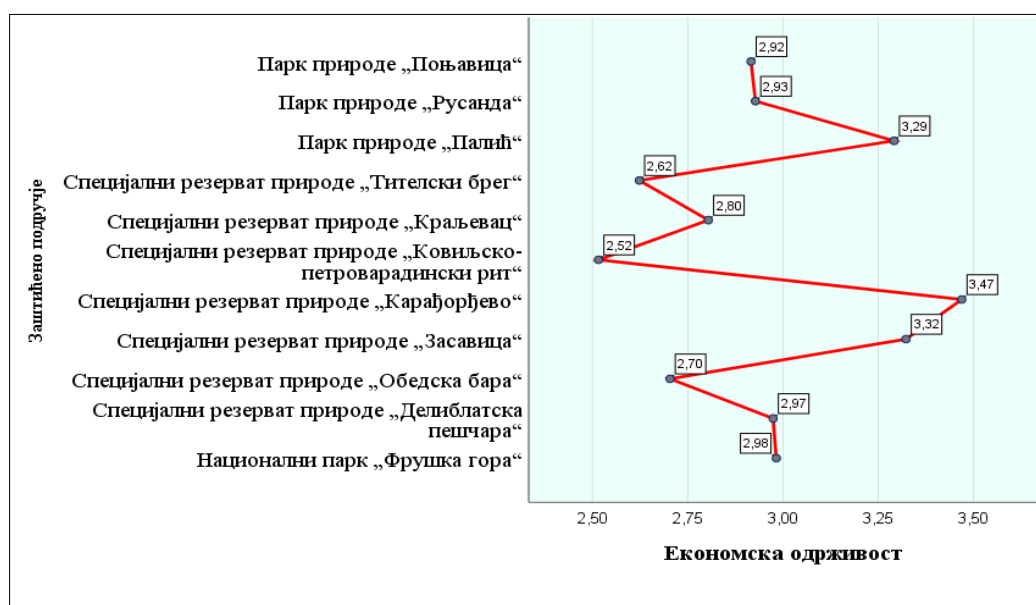
Графикон 6. Преглед аритметичких средина оцена еколошке одрживости туризма у односу на заштићена подручја

Извор: Аутори

С друге стране, најнижу вредност има Специјални резерват природе „Тителски брег“ (3,62), што може указивати на одређене изазове у управљању, притиске на животну средину или недовољно развијене механизме контроле туристичких активности. Иако ова вредност није ниска у апсолутном смислу, она указује на простор за унапређење еколошких аспеката одрживости. Већина осталих подручја, укључујући Национални парк „Фрушка гора“, „Делиблатску пешчару“, „Ковиљско-петроварадински рит“ и друга, има оцене око вредности 3,9–4,08, што указује на стабилан и релативно висок ниво еколошке одрживости. Ово сугерише да су у већини заштићених подручја присутни адекватни механизми заштите, али и да постоје могућности за даље унапређење, посебно у контексту управљања посетама и минимизирања антропогених утицаја. У целини, Графикон 6 показује да испитаници препознају еколошку димензију као најјачи аспект одрживог туризма у анализираним подручјима, али и да постоје разлике које могу бити резултат различитог степена заштите, управљачких пракси и интензитета туристичког коришћења. Ови налази могу послужити као основа за креирање циљаних мера у подручјима са нижим оценама, како би се постигла уједначенија и виша еколошка одрживост на нивоу целе покрајине.

Графикон 7 приказује преглед аритметичких средина оцена економске одрживости туризма у односу на поједина заштићена подручја, омогућавајући увид у перцепцију економских ефеката туризма на локалне заједнице. За

разлику од еколошке димензије, вредности економске одрживости су знатно ниже и крећу се у распону приближно од 2,52 до 3,47, што указује на умерено до слабо перципиране економске користи од туризма. Највишу вредност бележи Специјални резерват природе „Карађорђево“ (3,47), што указује да испитаници у овом подручју у већој мери препознају економске бенефите туризма, као што су приходи, запошљавање и развој локалне привреде. Високе вредности имају и „Засавица“ (3,32) и Парк природе „Палић“ (3,29), што може бити последица развијеније туристичке инфраструктуре, боље интеграције локалне заједнице и већег броја туристичких активности.

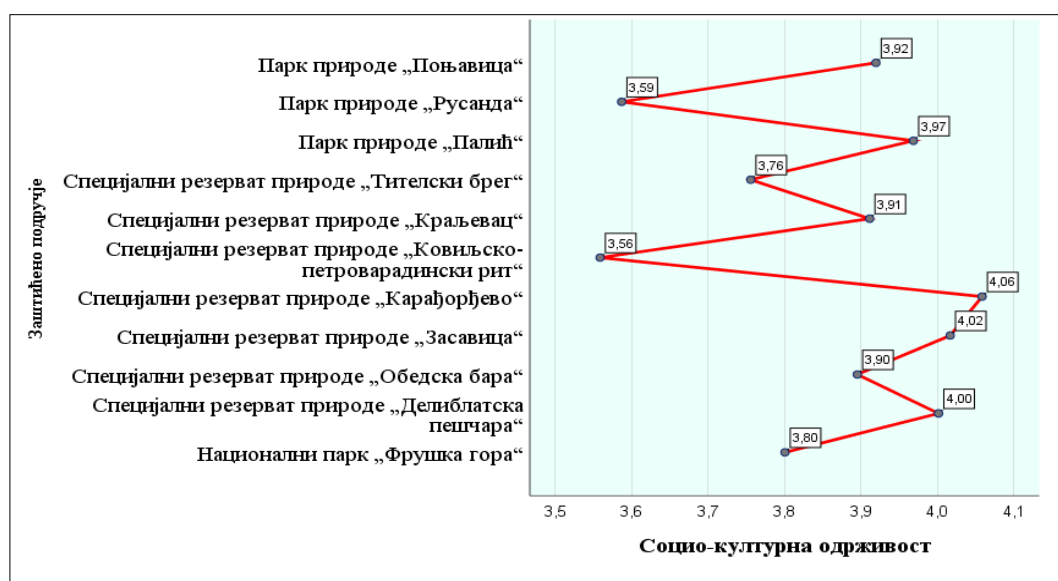

Графикон 7. Преглед аритметичких средина оцена економске одрживости туризма у односу на заштићена подручја
Извор: Аутори

Са друге стране, најниже вредности уочене су код Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“ (2,52) и „Тителски брег“ (2,62), што указује да економски ефекти туризма у овим подручјима нису довољно изражени или нису равномерно распоређени унутар локалне заједнице. Ово може бити последица недовољне туристичке валоризације, ограничене инфраструктуре или слабог укључивања локалног становништва у туристичке токове. Већина осталих подручја, укључујући Национални парк „Фрушка гора“, „Делиблатску пешчару“, „Обедску бару“, „Поњавицу“ и „Русанду“, има вредности око 2,9–3,0, што указује на умерен ниво економске одрживости. Ове вредности сугеришу да туризам постоји и генерише одређене користи, али да његов потенцијал није у потпуности искоришћен. У целини, Графикон 7 показује да је економска димензија најслабије развијен аспект

одрживог туризма у анализираним заштићеним подручјима. Ово указује на потребу за јачањем економских механизма, као што су развој локалних производа и услуга, подстицање предузетништва, боље укључивање локалне заједнице и унапређење туристичке понуде. Без адекватних економских користи, дугорочна одрживост туризма може бити угрожена, јер локално становништво неће имати довољну мотивацију за активно учешће у процесима заштите и развоја туризма.

Графикон 8 приказује преглед аритметичких средина оцена социо-културне одрживости туризма у анализираним заштићеним подручјима, омогућавајући увид у перцепцију утицаја туризма на локалну заједницу, културу и друштвене односе. Уочава се да се вредности крећу у релативно уском интервалу (приближно од 3,56 до 4,06), што указује на стабилну и углавном позитивну перцепцију социо-културних ефеката туризма.

Графикон 8. Преглед аритметичких средина оцена социо-културне одрживости туризма у односу на заштићена подручја

Извор: Аутори

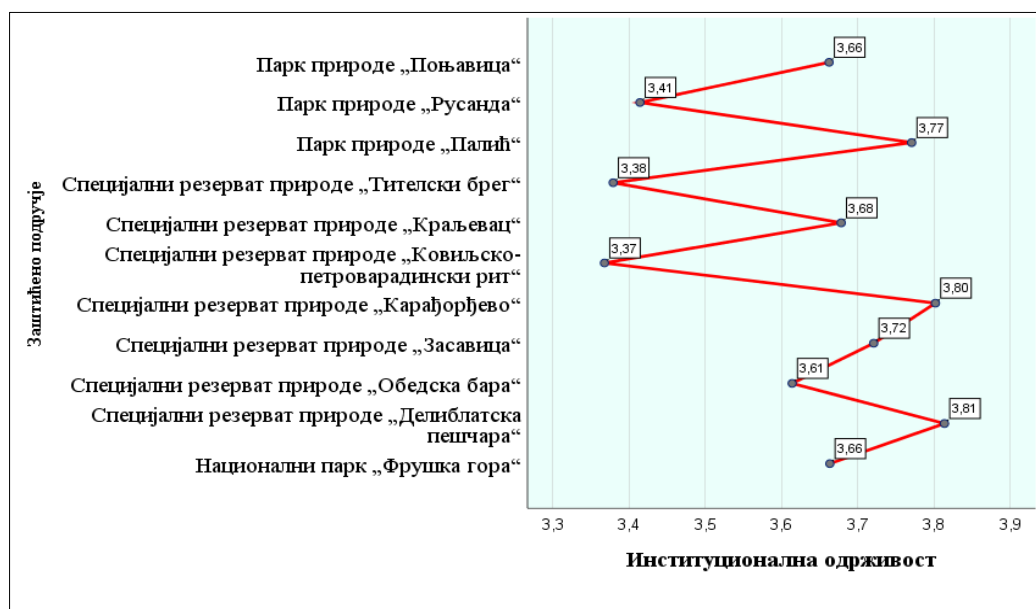
Највишу вредност бележи Специјални резерват природе „Карађорђево“ (4,06), што указује на снажну повезаност туристичких активности са локалном културом, традицијом и становништвом. Високе вредности имају и „Засавица“ (4,02) и „Делиблатска пешчара“ (4,00), што може бити резултат добро развијених едукативних програма, манифестација и укључености локалне заједнице у туристичку понуду. Са друге стране, најнижа вредност уочена је код Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“ (3,56), што може указивати на нешто мањи степен интеракције туриста и локалног

становништва или недовољно развијене културне и интерпретацијске садржаје. Ипак, ова вредност је и даље релативно висока, што потврђује да ни у једном подручју не постоји изразито негативна перцепција социо-културних утицаја. Остала подручја, укључујући Национални парк „Фрушка гора“ (3,80), „Обедску бару“ (3,90), „Краљевац“ (3,91), „Палић“ (3,97) и друга, показују стабилне вредности у распону од 3,8 до 4,0, што указује на уравнотежен однос између туризма и локалне заједнице. Ови резултати сугеришу да туристи показују интересовање за локалну традицију, културу и начин живота, као и да постоји одређени степен позитивне интеракције и међусобног разумевања. У целини, Графикон 8 потврђује да је социо-културна димензија један од јачих аспеката одрживог туризма у заштићеним подручјима Војводине. Ово указује на добру основу за даљи развој туризма заснованог на локалним вредностима, али и на потребу за континуираним унапређењем културних садржаја, интерпретације наслеђа и укључивања локалног становништва у туристичке активности.

Графикон 9 приказује аритметичке средине оцена институционалне одрживости туризма у анализираним заштићеним подручјима, односно перцепцију испитаника о квалитету управљања, примене правила, информисања посетилаца и улоге институција у развоју туризма. Вредности се крећу у распону приближно од 3,37 до 3,81, што указује на умерено позитивну, али не у потпуности уједначену перцепцију институционалне подршке одрживом туризму. Највишу оцену бележи Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ (3,81), што указује на релативно добро организован систем управљања, присуство информативних садржаја и поштовање правила понашања унутар подручја. Високе вредности имају и „Карађорђево“ (3,80) и Парк природе „Палић“ (3,77), што може бити резултат боље развијене туристичке инфраструктуре, присуства обучених водича и активније улоге управљача у комуникацији са посетиоцима. Са друге стране, најнижа вредност уочена је код Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“ (3,37), као и код „Тителског брега“ (око 3,38), што указује на могуће недостатке у организацији, информисању или спровођењу управљачких мера. Ови резултати могу указивати на потребу за јачањем институционалних капацитета, унапређењем контроле туристичких активности и бољом едукацијом посетилаца.

Остала подручја, укључујући Национални парк „Фрушка гора“ (3,66), „Поњавицу“ (3,66), „Засавицу“ (3,72) и „Обедску бару“ (3,61), показују релативно уједначене вредности, што указује на стабилан, али умерен ниво институционалне одрживости. Ово сугерише да су основни управљачки механизми присутни, али да постоји простор за њихово даље унапређење, посебно у сегментима интерпретације, контроле и укључивања локалних актера. У целини, Графикон 9 показује да институционална димензија представља важан, али још увек недовољно развијен сегмент одрживог туризма

у анализираним подручјима. Јачање институционалних оквира, унапређење сарадње између управљача и локалне заједнице, као и доследна примена законских и управљачких мера, кључни су предуслови за постизање вишег нивоа одрживости туризма.

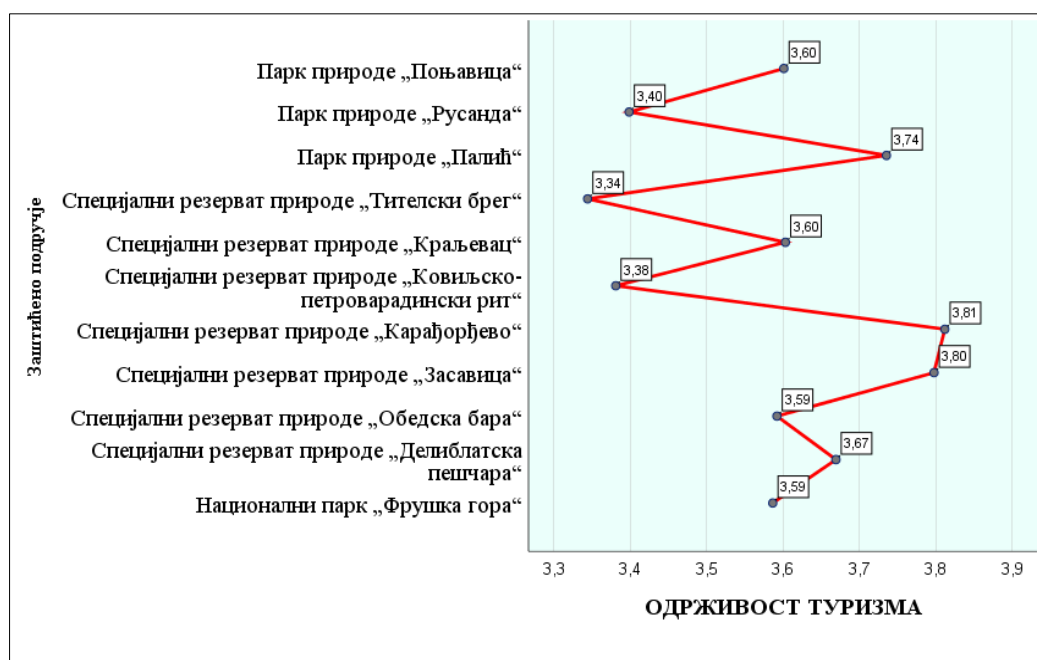

Графикон 9. Преглед аритметичких средина оцена институционалне одрживости туризма у односу на заштићена подручја

Извор: Аутори

Графикон 10 приказује преглед аритметичких средина укупне оцене одрживости туризма у анализираним заштићеним подручјима, као синтезу све четири димензије одрживости (еколошке, економске, социо-културне и институционалне). Вредности се крећу у распону приближно од 3,34 до 3,81, што указује на умерено позитивну, али не у потпуности уједначену перцепцију одрживости туризма у свим подручјима. Највишу вредност бележи Специјални резерват природе „Карађорђево“ (3,81), што указује на најповољнији однос између заштите природе, економских ефеката, друштвених утицаја и институционалне подршке. Високе вредности имају и „Засавица“ (3,80) и Парк природе „Палић“ (3,74), што може бити резултат боље развијене туристичке понуде, укључености локалне заједнице и ефикаснијег управљања. Са друге стране, најнижа вредност уочена је код Специјалног резервата природе „Тителски брег“ (3,34), што указује на нешто слабије перформансе у појединим димензијама одрживости, посебно економској и институционалној. Ниже вредности имају и „Ковиљско-петроварадински рит“ (3,38) и Парк природе

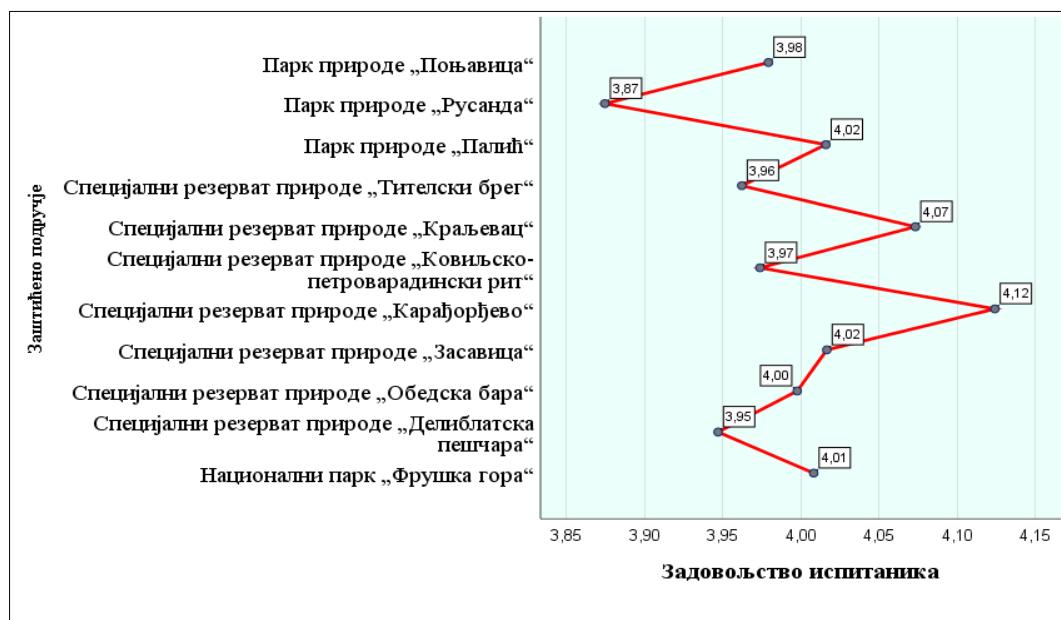
„Русанда“ (3,40), што указује на потребу за унапређењем управљачких и развојних механизма.

Графикон 10. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма у односу на заштићена подручја
Извор: Аутори

Већина осталих подручја, укључујући Национални парк „Фрушка гора“ (3,59), „Обедску бару“ (3,59), „Делиблатску пешчару“ (3,67) и „Поњавицу“ (3,60), показује релативно уједначене вредности, што указује на стабилан, али умерен ниво одрживости туризма. Ови резултати потврђују да су основни принципи одрживог туризма присутни, али да постоји простор за њихово даље унапређење. У целини, Графикон 10 указује да ниједно од анализираних подручја не одступа екстремно, што говори у прилог релативно уравнотеженом развоју туризма у заштићеним подручјима Војводине. Ипак, уочене разлике указују на значај циљаних мера управљања, посебно у подручјима са нижим вредностима, како би се обезбедио равномернији и виши ниво одрживости туризма у целини.

Графикон 11 приказује преглед аритметичких средина оцена задовољства испитаника одрживим туризмом у односу на поједина заштићена подручја, омогућавајући увид у субјективну перцепцију локалног становништва о ефектима туризма. Вредности се крећу у релативно уском интервалу (приближно од 3,87 до 4,12), што указује на генерално висок и уједначен ниво задовољства испитаника у свим анализираним подручјима.

Графикон 11. Преглед аритметичких средина оцена задовољства испитаника у односу на заштићена подручја
Извор: Аутори

Највишу вредност бележи Специјални резерват природе „Карађорђево“ (4,12), што указује да испитаници у овом подручју у највећој мери препознају позитивне ефекте туризма, како у економском, тако и у друштвеном и еколошком контексту. Високе вредности имају и „Краљевац“ (4,07), „Палић“ (4,02) и „Засавица“ (4,02), што указује на позитивну перцепцију развоја туризма и његовог утицаја на квалитет живота и атрактивност подручја. Са друге стране, нешто ниже вредности уочене су код Парка природе „Русанда“ (3,87) и „Делиблатске пешчаре“ (3,95), али ове вредности и даље указују на релативно висок ниво задовољства. То сугерише да, иако постоје одређени изазови у развоју туризма, они не утичу значајно негативно на укупну перцепцију локалног становништва. Остала подручја, укључујући Национални парк „Фрушка гора“ (4,01), „Обедску бару“ (4,00), „Поњавицу“ (3,98) и „Тителски брег“ (3,96), показују стабилне и уједначене вредности, што указује на конзистентан ниво задовољства међу испитаницима. Ови резултати су у складу са претходно анализираним димензијама одрживости и указују да, упркос одређеним ограничењима, туризам у заштићеним подручјима Војводине генерално доприноси позитивним ставовима локалног становништва. У целини, Графикон 11 потврђује да је задовољство испитаника једна од најстабилнијих и највише оцењених варијабли у истраживању, што представља значајну основу за даљи развој одрживог туризма. Истовремено, уочене разлике између подручја указују на потребу за циљаним мерама

унапређења у оним дестинацијама где су оцене нешто ниже, како би се обезбедио равномернији ниво задовољства и одрживог развоја туризма.

Како би се детаљније сагледале све добијене вредности у заштићеним подручјима у односу на димензије одрживости и одрживи туризам и задовољство испитаника, могу се приказати табеларно (Табела 19). Анализом табеларно и графички приказаних података који се односе на укупан приказ добијених вредности у свим испитиваним заштићеним подручјима, може се извести закључак да еколошка одрживост има највише вредности у Специјалним резерватима природе „Обедска бара“, „Засавица“, „Ковиљско-петроварадински рит“ и „Краљевац“ где су добијене просечне вредности изнад 4.0, што представља релативно високе вредности. Ове информације могу указати на податак да су еколошки принципи најизраженији управо у овим заштићеним подручјима. Такође, може се закључити да у овим подручјима туризам остварује најмање утицаје на природу, флору и фауну ових заштићених подручја. Овај податак је значајан са аспекта планирања туристичког развоја, где туристичке активности треба усмерити ка заштити и унапређењу природних вредности. У осталим испитиваним подручјима просечне вредности еколошке димензије одрживости имају вредности које нису ниже од 3,50.

Друга значајна димензија одрживости која остварује највећи утицај на одрживи туризам је социо-културна димензија. Испитаници су највише вредности дали овој димензији у Специјалним резерватима природе „Делиблатска пешчара“, „Засавица“ и „Карађорђево“, где су просечне вредности једнаке и веће од 4,00. Нешто ниже вредности имају остала заштићена подручја, али те вредности нису ниже од 3,56. Најнижу вредност ове димензије одрживости има Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“. Овај податак указује на недовољну интеракцију између посетилаца и локалног становништва кроз различите туристичке активности. Ово је значајно за управљаче овог заштићеног подручја како би у склопу акционих планова и планова заштите подручја акцентовали управо ове активности, које могу резултирати значајнијим социо-културним бенефитима. Слични планови могли би да буду део управљачких процеса у Специјалном резервату природе „Тителски брег“ и Парку природе „Русанда“.

Табела 19. Анализа вредности заштићених подручја у односу на димензије одрживости, одрживи туризам и задовољство испитаника

Заштићено подручје	Одрживост/ задовољство	број	просек	СД	Мин	Макс.
Национални парк „Фрушка гора“	Еколошка одрживост	859	3,90	0,88	1,00	5,00
	Економска одрживост	859	2,98	0,91	1,00	5,00
	Социо-културна одрживост	859	3,80	0,77	2,00	5,00
	Институционална одрживост	859	3,66	0,96	1,50	5,00
	Одрживи туризам	859	3,59	0,73	1,75	5,00
	Задовољство испитаника	859	4,01	0,71	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	Еколошка одрживост	801	3,89	0,93	1,00	5,00
	Економска одрживост	801	2,97	0,83	1,00	5,00
	Социо-културна одрживост	801	4,00	0,60	2,00	5,00
	Институционална одрживост	801	3,81	0,93	2,00	СД
	Одрживи туризам	801	3,67	0,66	1,75	5,00
	Задовољство испитаника	801	3,95	0,73	1,50	5,00
Специјални резерват природе „Обедска бара“	Еколошка одрживост	527	4,15	0,62	2,00	5,00
	Економска одрживост	527	2,70	0,72	1,00	5,00
	Социо-културна одрживост	527	3,90	0,55	2,00	5,00
	Институционална одрживост	527	3,61	0,88	2,00	5,00
	Одрживи туризам	527	3,59	0,52	2,00	5,00
	Задовољство испитаника	527	4,00	0,63	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Засавица“	Еколошка одрживост	514	4,13	0,57	2,00	5,00
	Економска одрживост	514	3,32	0,63	1,00	4,40
	Социо-културна одрживост	514	4,02	0,47	2,00	5,00
	Институционална одрживост	514	3,72	0,80	2,00	5,00
	Одрживи туризам	514	3,80	0,46	2,42	4,65
	Задовољство испитаника	514	4,02	0,63	2,00	5,00
Специјални резерват	Еколошка одрживост	270	3,92	0,76	2,00	5,00
	Економска одрживост	270	3,47	0,61	1,80	4,80

природе „Карађорђево“	Социо-културна одрживост	270	4,06	0,47	2,00	5,00
	Институционална одрживост	270	3,80	0,84	2,00	5,00
	Одрживи туризам	270	3,81	0,56	2,15	4,95
	Задовољство испитаника	270	4,12	0,47	2,50	5,00
Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	Еколошка одрживост	372	4,08	0,57	2,67	5,00
	Економска одрживост	372	2,52	0,64	1,00	3,80
	Социо-културна одрживост	372	3,56	0,67	2,60	5,00
	Институционална одрживост	372	3,37	0,61	2,00	4,75
	Одрживи туризам	372	3,38	0,38	2,56	4,19
	Задовољство испитаника	372	3,97	0,40	2,75	5,00
Специјални резерват природе „Краљевац“	Еколошка одрживост	519	4,02	0,67	2,00	5,00
	Економска одрживост	519	2,80	0,65	1,40	4,80
	Социо-културна одрживост	519	3,91	0,71	2,00	5,00
	Институционална одрживост	519	3,68	0,95	1,75	5,00
	Одрживи туризам	519	3,60	0,62	2,17	4,87
	Задовољство испитаника	519	4,07	0,75	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Тителски брег“	Еколошка одрживост	595	3,62	0,68	1,67	5,00
	Економска одрживост	595	2,62	0,62	1,20	4,20
	Социо-културна одрживост	595	3,76	0,61	2,40	5,00
	Институционална одрживост	595	3,38	0,68	1,75	5,00
	Одрживи туризам	595	3,34	0,46	2,42	4,70
	Задовољство испитаника	595	3,96	0,45	2,00	5,00
Парк природе „Палић“	Еколошка одрживост	471	3,91	0,82	2,00	5,00
	Економска одрживост	471	3,29	0,75	1,40	4,80
	Социо-културна одрживост	471	3,97	0,53	2,00	5,00
	Институционална одрживост	471	3,77	0,91	2,00	5,00
	Одрживи туризам	471	3,74	0,62	2,00	4,95
	Задовољство испитаника	471	4,02	0,62	2,25	5,00
	Еколошка одрживост	574	3,66	0,76	2,00	5,00

Парк природе „Русанда“	Економска одрживост	574	2,93	0,87	1,00	4,80
	Социо-културна одрживост	574	3,59	0,73	2,00	5,00
	Институционална одрживост	574	3,41	0,92	2,00	5,00
	Одрживи туризам	574	3,40	0,69	2,10	4,95
	Задовољство испитаника	574	3,87	0,57	2,00	5,00
Парк природе „Поњавица“	Еколошка одрживост	505	3,91	0,75	2,00	5,00
	Економска одрживост	505	2,92	0,62	1,20	4,40
	Социо-културна одрживост	505	3,92	0,64	2,00	5,00
	Институционална одрживост	505	3,66	0,96	1,75	5,00
	Одрживи туризам	505	3,60	0,63	2,17	4,85
	Задовољство испитаника	505	3,98	0,73	2,00	5,00

Извор: Аутори

Институционална димензија поседује укупну просечну вредност (3,63), што је изнад просека. Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ испитаници су са аспекта ове одрживости оценили са највишом оценом (3,81). Најнижим оценама испитаници су ову одрживост оценили у Специјалном резервату природе „Ковиљско-петроварадински рит“ (3,37). Увођењем школа у природи, научних и едукативних центара, створиле би се могућности за посете различитих циљних група, где би локално становништво имало своју посебну улогу. Такође, изградња визиторског центра, ишла је у прилог развоју туризма у заштићеним подручјима која немају ове објекте. Такође, зонирањем простора директно би се ограничиле деструктивне активности на окружење (Maksin *et al.*, 2018). Промоција заштите подручја и туризма од стране локалног становништва може бити јача страна одрживости. Активно упознавање посетилаца са законским регулативама које се тичу заштите природе, може представљати значајну активност за локално становништво и управљаче. Ово може бити добар предуслов за имплементацију националних и међународних статуса и режима заштите подручја.

Економска димензија одрживости је од стране испитаника најниже оцењена. Највишу вредност ова димензија има у Специјалном резервату природе „Карађорђево“ (3,47) а најнижу у Специјалном резервату природе „Ковиљско-петроварадински рит“ (2,52). Овај податак може бити значајан са аспекта планирања економске добити туризма кроз развој специфичних облика туризма, који због значаја еколошке димензије одрживости, морају бити усаглашени са принципима очувања природе. Како би се анализом дошло до прецизнијих података који се тичу појединачних вредности сваке тврдње у

оквиру димензија одрживости, извршена је секторска подела просечних вредности сваке тврдње у свим испитиваним заштићеним подручјима. То се може приказати у Табели 20. Бројне туристичке активности могу резултирати различите еколошке утицаје на географске и биолошке карактеристике заштићених подручја (Torres-Delgado & Saarinen, 2014; Valdivieso *et al.*, 2015). Непланска изградња туристичких објеката који се обично састоје од смештајних капацитета, туристичко-едукативних центара и стаза, саобраћајница и других, може створири различите ризике у заштићеном подручју. Наведени фактори имају за последицу девастацију ресурса, енергетску потрошњу, уништавање станишта, изумирање биљног и животињског света и друге геолошке промене. Такође, тип станишта и степен његове осетљивости на поремећај може имати удео у укупном обиму еколошког утицаја од стране туристичких активности (Selva *et al.*, 2011).

Еколошка димензија одрживости је од стране испитаника оцењена са укупном просечном оценом 3,93. Специјални резерват природе „Засавица“ поседује највише оцењену еколошку димензију одрживости (4,13). Највишу вредност ове димензије поседује тврдња да локално становништво активно учествује и заштити подручја (4,11). Највишу вредност ова тврдња поседује у заштићеном подручју Ковиљско-петроварадински рит (4,41), што представља релативно високу вредност. Поред тога, ова тврдња има високе вредности у Обедској бари и Краљевцу, док већина осталих подручја бележи вредност преко 4,00. Најнижу вредност ове димензије одрживости има тврдња да су доступни туристички садржаји и еколошке активности (3,36) у Специјалном резервату природе „Тителски брег“. Посматрањем укупних вредности може се закључити да ово заштићено подручје поседује најниже оцењене вредности еколошке димензије од стране испитаника. Анализом резултата истраживања у претходним поглављима ове монографије може се закључити да би одрживи туристички развој и заштита простора требало да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима а то су: доступност фондова за унапређење заштите, постојање националних и међународних оквира заштите, активности локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијалних вредности (Scholtz *et al.*, 2015), зонирање простора, економске и еколошке добити од заштите, елиминисање загађивача у непосредној близини заштићеног простора, значајно решавање проблема отпадних вода, коришћење могућности развоја научно-истраживачког туризма, постојање еко и едукативних стаза и др. (Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019). Развој екотуризма, научно-истраживачког, едукативног, екскурзионог, спортско-рекреативног и руралног туризма, може значајно утицати на промоцију заштићених подручја као еколошки прихватљивих туристичких дестинација (Queiroz *et al.*, 2002; Queiroz *et al.*, 2014; Higham & Miller, 2018). Обезбеђење прихода би се требало усмерити на унапређење природних вредности ових осетљивих дестинација. Овај процес може бити важан стуб одрживости у којем

се еколошки аспект издваја као покретач других одрживих димензија, попут економских, социо-културних и институционалних.

У погледу економске димензије, испитаници су као најниже оцењене факторе идентификовали одсуство радних места, недовољан утицај туризма на локалну економију и одсуство донација за заштиту природе и врста у заштићеним подручјима. Најниже вредности ове димензије имају у заштићеним подручјима Обедска бара, Ковиљско-петроварадински рит и Тителски брег. Анализом података у Табелама 19 и 20, може се закључити да је у сва три подручја идентификован проблем отварања радних места под утицајем туризма. Такође, најниже оцењене тврдње у ова три посматрана подручја јесте утицај туризма на локалну економију. Анализом ових вредности може се закључити да би требало направити везу између атрактивности заштићеног подручја, посета туриста и економских утицаја на локалну заједницу и привреду. Правилан развој туризма може утицати на масовност посета у заштићеним подручјима (Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Khan *et al.*, 2022). Развој туризма може директно да утиче на повећање радних места за локалну заједницу (Lata *et al.*, 2023; Obradović *et al.*, 2020). Посетиоцима у заштићеним подручјима на располагању може бити широк спектар локалних производа јер остали одговори указују на важност ове тврдње и податак да су посетиоци управо заинтересовани и спремни да за њих плате одговарајућу цену. Приликом планирања развоја туризма у заштићеним подручјима посебна пажња би требало да буде усмерена ка јачању улоге резидената у промоцији локалних производа и локалне културе (Stojanović *et al.*, 2024). Економска одрживост је оцењена нешто вишим оценама у заштићеним подручјима Карађорђево и Палић. Испитаници су као најзначајнију тврдњу издвојили доступност локалних производа посетиоцима и подршку цени тих производа од стране посетилаца (од 3,41 до 3,67). Наведене тврдње имају највише вредности у заштићеним подручјима Засавица (3,97) и Поњавица (3,69). Најнижу вредност ова димензија одрживости има у заштићеном подручју Ковиљско-петроварадински рит (2,18), и то тврдња да туризам утиче на стварање радних места и могућност запослења локалног становништва. Иста тврдња поседује релативно идентичну вредност (2,19) у Специјалном резервату природе „Тителски брег“.

Ако се посматрају просечне вредности тврдњи у свим посматраним подручјима може се закључити да укупну најнижу вредност економске димензије одрживости има тврдња да туризам остварује утицај на локалну економију (2,59). Овај податак се може довести у везу са степеном развијености туризма, што може користити управљачима других заштићених подручја. Такође, ово може значити да је локално становништво које живи уз заштићено подручје препознало своју шансу да пласира своје производе посетиоцима уз приступачну цену. Анализом претходних истраживања у овом раду може се закључити да економска димензија има важну и покретачку улогу

у одрживом туризму (Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Obradović *et al.*, 2020; Khan *et al.*, 2022; Lata *et al.*, 2023; Demirović *et al.*, 2018; Stojanović *et al.*, 2024). Туризам може остварити позитиван економски допринос свим корисницима заштићеног подручја. На пример, правилно организован и регулисан туризам, као што је случај код посетилаца који су заинтересовани за научно-истраживачке и едукативне облике туризма, може обезбедити средства за финансирање истраживања, едукацију и заштиту окружења и врста. Анализом резултата истраживања у претходним поглављима може се закључити да су овакви приходи директно помогли финансирању националних паркова и одрживог развоја, посебно у земљама у развоју (McCool *et al.*, 2001).

Табела 20. Просечне вредности тврдњи димензија одрживости у заштићеним подручјима

Димен.	Тврдње	ФГ	ДП	ОБ	ЗА	КА	КО	КР	ТБ	ПА	РУ	ПО	М
Еколошка одрживост	Постоји улога локалног становништва у заштити подручја	4,02	4,03	4,36	4,23	4,07	4,41	4,16	3,97	4,06	3,78	4,07	4,11
	У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура без утицаја на околину	3,88	3,87	4,14	4,16	3,85	4,17	3,99	3,52	3,88	3,67	3,94	3,92
	Становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности	3,80	3,76	3,96	4,00	3,83	3,66	3,90	3,36	3,79	3,54	3,71	3,76
Економска одрживост	Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за становништво	2,86	2,99	2,88	3,15	3,44	2,41	2,66	2,41	3,05	2,72	2,87	2,86
	Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	2,70	2,43	2,34	2,98	3,03	2,39	2,39	2,40	2,84	2,72	2,26	2,59
	Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва	2,92	2,59	2,30	3,08	3,24	2,18	2,49	2,19	3,20	2,92	2,41	2,68
	Локални производи су доступни куповини од стране туриста	3,25	3,50	2,83	3,97	3,95	2,93	3,27	3,26	3,96	3,24	3,69	3,44
	Посетиоци подржавају цене домаћих производа	3,18	3,36	3,16	3,44	3,67	2,68	3,23	2,85	3,41	3,04	3,35	3,22
Социо-културна одрживост	Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате	3,99	4,23	4,13	4,24	4,25	3,83	4,10	3,99	4,24	3,83	4,11	4,09
	Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом	3,99	4,20	4,10	4,23	4,09	3,39	4,10	3,71	4,13	3,73	4,09	3,98
	Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	3,87	4,03	4,00	4,03	4,01	3,49	3,92	3,67	3,93	3,53	3,96	3,86

	Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	3,82	3,95	3,80	3,87	4,10	3,77	3,87	3,85	3,89	3,50	3,87	3,85
	Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	3,33	3,59	3,44	3,72	3,83	3,32	3,58	3,56	3,64	3,34	3,58	3,54
Институционална одрживост	Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и локалци	3,64	3,84	3,73	3,77	3,83	3,87	3,71	3,72	3,75	3,50	3,70	3,73
	Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу итд.)	3,66	3,76	3,43	3,67	3,74	3,01	3,61	3,07	3,74	3,30	3,59	3,51
	У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе	3,73	3,86	3,71	3,77	3,85	3,72	3,66	3,72	3,81	3,51	3,70	3,73
	Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата и становништва	3,63	3,79	3,59	3,67	3,79	2,87	3,73	3,00	3,79	3,35	3,66	3,53
Задовољство испитаника	Задовољан сам јер туризам производи различите користи за мене	4,05	4,05	4,25	4,30	4,03	3,83	4,22	3,96	4,14	4,00	4,19	4,09
	Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог подручја	3,96	3,90	3,89	3,89	4,08	3,88	4,00	3,86	3,95	3,91	3,88	3,93
	За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	4,00	3,90	3,90	3,95	4,17	4,15	4,03	4,09	3,95	3,80	3,89	3,98
	Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју	4,01	3,94	3,95	3,93	4,22	4,03	4,04	3,94	4,03	3,79	3,96	3,99

Извор: Аутори

Туризам се у заштићеним подручјима са аспекта економске димензије одрживости може посматрати као средство за обезбеђење финансијских средстава путем различитих метода, укључујући донације, улазнице, накнаде за изнајмљивање и лиценце, опорезивање туристичких малопродајних трговаца и привредних субјеката везаних за туризам (Stojanović, 2023). Остварење економске добити би требало да буде важан циљ и локалног становништва које живи у насељима удаљеним од зона заштите и простирања заштићеног подручја, Тако позиционирана насеља би требало валоризовати као контактивне туристичке зоне, односно зоне остварења првих контаката туриста са локалном заједницом приликом доласка у дестинацију и одласка на локалитет (Romelić & Surčić, 2001).

Социо-културна димензија је од стране испитаника оцењена релативно вишим оценама од просека. Најнижа вредност ове димензије одрживости бележи се у заштићеном подручју Ковиљско-петроварадински рит (3,32), и то тврдња да су туристи заинтересовани за историјске локалитете и налазишта. Највећу вредност ова димензија (4,25) има у Карађорђеву и то тврдња да су посетиоци заинтересовани за локалне занате и домаћу радиност. Релативно идентичне вредности ова значајно издвојена тврдња има у заштићеним подручјима Засавица и Палић (4,24). Приликом израде стратегија одрживог туристичког развоја, локални производи морају заузимати значајно место у туристичкој понуди (Belsoy *et al.*, 2012). Потребно је имплементирати креативне радионице у којима су едукатори туриста управо представници локалне заједнице (Bramwell, 2015). Стварањем такве интеракције и везе, туристи могу на најбољи начин прихватити информације и научити о култури, обичајима, домаћој радиности, гастрономији, изворном народном мелосу, односу човека према природи и ресурсима из природе, унапређењу природних и друштвених вредности (Butzmann & Job, 2017). Индиректни социо-културни утицаји туризма се могу манифестовати кроз пораст локалног учешћа у дешавањима, која су у вези са туризмом, оснаживање културних вредности и традиције унутар дестинације, елиминисање етничких и културних предрасуда, подстицање локалног поноса и грађанског активизма и изложеност новим идејама кроз глобализацију (Dwyer & Edwards, 2009).

Институционална димензија одрживости је релативно ниже оцењена од стране испитаника (3,63). Испитаници су идентификовали одсуство писаних обавештења и публикација о историји становништва и настајању заштићеног подручја. Постојање различитих брошура и информатора је врло важно за посетиоце (Stojanović, 2023). На овај начин се директно врши едукација и презентација свих значајних туристичких вредности. Посетиоци се уз помоћ ових пропагандних средстава могу едуковати о култури, традицији, историји становништва, културним и природним вредностима заштићеног подручја и његове околине. Анализом добијених резултата може се извести закључак да је за побољшање стања одрживог туризма потребно значајније развијање институционалних вредности. Процес развоја туризма треба да интегрише и

активности око едукације посетилаца о локалним производима и начину њихове производње, као и ангажовање у заштити подручја. Ово као резултат може имати јачање интеракције између резидената и посетилаца (Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019), што може имати директне везе са јачањем социо-културне одрживости заштићеног подручја. Ако се анализирају одговори испитаника у оквиру ове димензије, може се закључити да највише вредности поседује тврдња да се у заштићеном подручју следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима (3,86 и 3,85) и заштићеним подручјима Делиблатска пешчара и Карађорђево. Поред тога, тврдње са релативно високим вредностима да туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва (3,87; 3,84 и 3,83) имају заштићена подручја Ковиљско-петроварадински рит, Делиблатска пешчара и Карађорђево. Развојем специфичних облика туризма могу се у значајној мери јачати институционалне вредности заштићених подручја (Ristić *et al.*, 2024). Такви облици туризма могу бити научно-истраживачки, екотуризам, посматрање природе, фотографисање птица и други облици кроз које ће се јачати улога резидената и посетилаца, односно институционалне димензије одрживог туризма.

Имплементација активних мера заштите и контрола туристичког коришћења може се обезбедити изградњом визиторских центара, доступним брошурама које садрже јасне етичке кодексе, који би требало да упуте на одређене одрживе активности и однос према природним и друштвеним вредностима, контролом носећег капацитета од стране управе и укључивањем корисника у директне активности заштите. Препоручено је и увођење еко-радионица и екотуризма по узору на слична заштићена подручја из света или окружења.

Анализом вредности задовољства испитаника одрживим туризмом могу се идентификовати релативно високе вредности (од 3,79 до 4,25). Укупна просечна вредност задовољства одрживим туризмом износи 3,99~4,00. Испитаници су истакли да је важно развијати туризам у заштићеним подручјима. Такође, истакли су да туризам доноси различите користи и да утиче на атрактивност дестинације. У развој туризма је потребно значајније укључивати резиденте, што се подудара са резултатима истраживања описаним у претходним поглављима. Посетиоци у сваком погледу очекују помоћ резидената у различитим туристичким активностима. На тај начин се директно гради веза између резидената и посетилаца, што може представљати карику у развоју туризма заштићених подручја (Stojanović *et al.*, 2023). Након анализе података у Табели 20. може се закључити да је присутно релативно високо задовољство испитаника са тврдњама у вези са одрживим туризмом и поред нижих појединачних вредности димензија одрживости.

Како би се у потпуности могле сагледати наведене просечне вредности димензија одрживости и задовољства испитаника одрживим туризмом, потребно је приказати учесталост исказаних одговора. Учесталост оцена

одрживог развоја туризма и задовољства испитаника приказана је у Табели 21. Анализа резултата показује да су у већини тврдњи доминантне више оцене (4 и 5), што указује на генерално позитивне ставове локалног становништва према одрживом туризму у заштићеним подручјима Војводине. У оквиру еколошке димензије уочава се висок степен слагања испитаника са тврдњама које се односе на улогу локалног становништва у заштити подручја и постојање туристичке инфраструктуре без значајних негативних утицаја на животну средину. Висок проценат позитивних одговора указује на развијену еколошку свест и препознавање значаја очувања природних ресурса у функцији туризма. Када је реч о економској димензији, резултати показују нешто умереније ставове испитаника. Иако део испитаника препознаје економске користи туризма, већи број средњих оцена указује на то да локално становништво не уочава у довољној мери директне економске ефекте туризма, посебно у сегментима запошљавања и унапређења локалне економије. Ови резултати потврђују да је економска димензија најосетљивији аспект одрживости у анализираним подручјима. Социо-културна димензија показује релативно висок степен позитивних одговора, посебно у тврдњама које се односе на интересовање туриста за локалну традицију, домаћу радиност, културне објекте и контакт са локалним становништвом. Ово указује на значај социо-културних вредности у формирању туристичког идентитета заштићених подручја и позитивну интеракцију између туриста и локалне заједнице.

У оквиру институционалне димензије, испитаници су углавном позитивно оценили рад водича, поштовање правила заштите природе и доступност информација о историји и вредностима заштићених подручја. Ипак, присутан је и одређен број средњих оцена, што указује на простор за унапређење управљачких и информативних механизма. Посматрајући задовољство испитаника, резултати показују висок ниво слагања са тврдњама које указују да туризам доноси различите користи, повећава атрактивност подручја и да је постојање одрживог туризма важно за локалну заједницу. Висок проценат оцена 4 и 5 потврђује генерално позитивну перцепцију локалног становништва о стању туризма у анализираним заштићеним подручјима. У целини, резултати приказани у Табели 21 указују да локално становништво препознаје значај одрживог туризма, посебно у еколошком и социо-културном контексту, док су економски ефекти туризма нешто слабије перципирани. Ови резултати представљају важну основу за планирање будућих активности и мера унапређења одрживог туризма у заштићеним подручјима Војводине.

Табела 21. Учесталост оцена одрживог развоја туризма и задовољства испитаника

Тврдња	број	О ц е н а				
	%	1	2	3	4	5
Еколошка одрживост						
Постоји улога локалног становништва у заштити подручја	број	18	273	1.064	2.465	2.187
	%	0,3	4,5	17,7	41,0	36,4
У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину	број	26	471	1.447	2.186	1.877
	%	0,4	7,8	24,1	36,4	31,2
У заштићеном подручју становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности	број	24	547	1.278	3.212	946
	%	0,4	9,1	21,3	53,5	15,7
Економска одрживост						
Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво	број	476	1.727	2.241	1.392	171
	%	7,9	28,7	37,3	23,2	2,8
Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	број	617	2.313	2.209	758	110
	%	10,3	38,5	36,8	12,6	1,8
Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва	број	424	2.691	1522	1.164	206
	%	7,1	44,8	25,3	19,4	3,4
Локални производи су доступни куповини од стране туриста	број	148	1.343	1.631	1.642	1.243
	%	2,5	22,4	27,1	27,3	20,7
Посетиоци подржавају цене домаћих производа	број	317	1.443	1.358	2.458	431
	%	5,3	24,0	22,6	40,9	7,2
Социо-културна одрживост						
Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате	број	13	363	824	2.726	2.081
	%	0,2	6,0	13,7	45,4	34,6
Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом	број	0	642	819	2.497	2.049
	%	0	10,7	13,6	41,6	34,1
Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	број	0	482	948	3.480	1.097
	%	0	8,0	15,8	57,9	18,3
Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	број	0	498	1.530	2.444	1.535
	%	0	8,3	25,5	40,7	25,5
Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	број	51	635	2.171	2.434	716
	%	0,8	10,6	36,1	40,5	11,9
Институционална одрживост						
Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва	број	1	893	972	3.055	1.086
	%	0,0	14,9	16,2	50,8	18,1

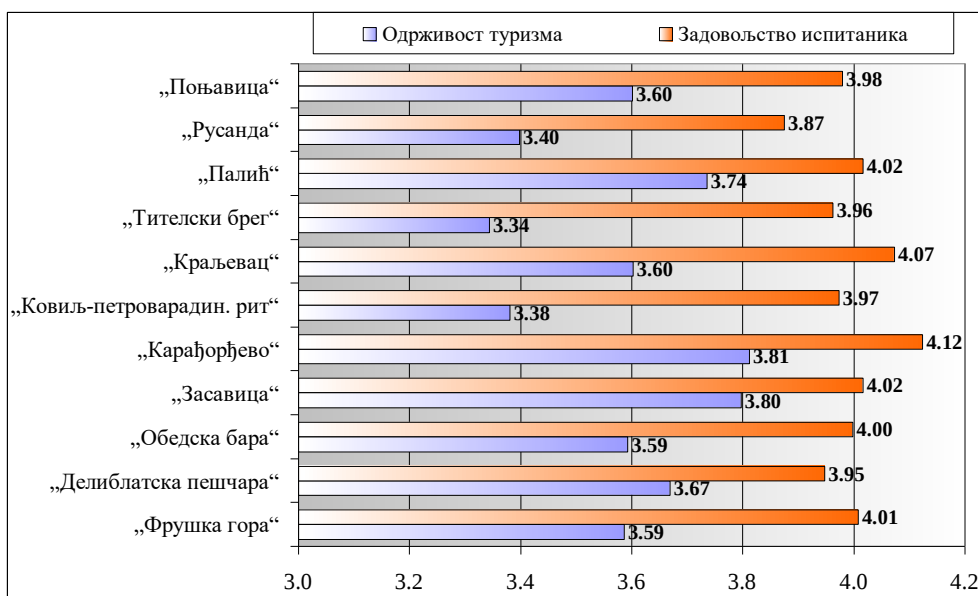
Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)	број	21	1.124	1.287	2.858	717
	%	0,3	18,7	21,4	47,6	11,9
У заштићеном подручјима се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима	број	0	964	884	2.963	1.196
	%	0	16,0	14,7	49,3	19,9
Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата, становништва и насеља	број	1	1.282	1.009	2.869	846
	%	0,0	21,3	16,8	47,8	14,1
Задовољство испитаника						
Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене	број	7	405	698	2.801	2096
	%	0,1	6,7	11,6	46,6	34,9
Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја	број	7	492	981	3.015	1.512
	%	0,1	8,2	16,3	50,2	25,2
За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	број	3	442	825	3.198	1.539
	%	0,0	7,4	13,7	53,2	25,6
Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју	број	0	333	1.058	3.062	1.554
	%	0	5,5	17,6	51,0	25,9

Извор: Аутори

Напред приказане укупне вредности одрживог туризма и задовољства испитаника по заштићеним подручјима могу се приказати графички. Анализом података у Графикону 12 може се закључити да су испитаници изразили највеће слагање са датим тврдњама и дали оцене одрживог туризма и задовољства (највеће и са најмањом разликом) за Специјални резерват природе „Карађорђево“ (3,81 и 4,12) и „Засавица“ (3,80 и 4,02), као и за Парк природе „Палић“ (3,74 и 4,02). Код осталих заштићених подручја релативно је велика разлика у оценама, нарочито за Специјални резерват природе „Тителски брег“ (3,34 и 3,96), „Ковиљско-петроварадински рит“ (3,38 и 3,97) и резерват природе „Краљевац“ (3,60 и 4,07), као и за Парк природе „Русанда“ (3,40), са којом су и најмање задовољни (3,87). Графикон 12 такође показује да су оцене задовољства испитаника у свим заштићеним подручјима више у односу на укупне оцене одрживости туризма, што указује на то да локално становништво, упркос уоченим ограничењима у појединим димензијама одрживости, генерално позитивно перципира присуство и развој туризма у својој средини. Овакви резултати могу указивати на значај нематеријалних користи које туризам доноси локалном становништву, као што су повећање

препознатљивости подручја, друштвена интеракција, унапређење инфраструктуре и јачање локалног идентитета.

Посебно је значајно што су највише оцене забележене у подручјима која већ имају препознатљиву туристичку понуду и развијеније механизме управљања посетама, што потврђује важност интегрисаног приступа у планирању одрживог туризма. Са друге стране, веће разлике између оцена одрживости и задовољства у појединим подручјима могу указивати на то да локално становништво препознаје потенцијал туризма и позитивне ефекте које он доноси, иако постоје одређени проблеми у економском, институционалном или управљачком аспекту развоја. Резултати приказани на Графикону 12 указују и на потребу да се у будућем развоју туризма већа пажња посвети економским и институционалним аспектима одрживости, јер управо ове димензије најчешће условљавају ниже оцене укупне одрживости. Уколико би се обезбедило веће укључивање локалног становништва у туристичке токове, јачање локалне економије и ефикасније управљање туристичким активностима, могло би доћи до још већег степена задовољства и уравнотеженијег одрживог развоја у свим анализираним заштићеним подручјима.

Графикон 12. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма и задовољства локалног становништва према заштићеним подручјима

Извор: Аутори

7.3 Тестирање хипотеза

Тестирање хипотеза је вршено простом и вишеструком регресионом анализом у којој је садржана и корелација између одговарајућих варијабли. Најпре је вршена провера нормалности расподеле података Колмогоров-Смирновим тестом. Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметарски Спирманов коефицијент корелације ранга. У циљу праћења и упоређивања средњих вредности анализирајућих варијабли и утврђивања значајности њихових разлика, вршено је тестирање помоћу упареног Т-теста.

Главна хипотеза Х₁: Одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва.

Резултати упареног Т-теста (Табела 22) су показали да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина одрживог туризма ($M = 3,59$) и задовољства локалног становништва ($M = 3,99$; $p=0,000<0,01$). Спирманов коефицијент показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, релативно слаба, али и веома значајна ($\rho = 0,242$; $p<0,01$), што наводи на закључак о значајној повезаности ове две варијабле. Добијени резултати указују да испитаници у просеку позитивније оцењују сопствено задовољство стањем туризма у односу на укупну оцену одрживости туризма у заштићеним подручјима. Оваква разлика може указивати на то да локално становништво препознаје одређене користи које туризам доноси, иако истовремено уочава ограничења у појединим аспектима одрживог развоја, пре свега у економској и институционалној димензији.

Вредности стандардне девијације показују релативно уједначене одговоре испитаника, што указује на стабилност ставова и умерено одступање појединачних оцена од просечних вредности. Нешто већа аритметичка средина код задовољства локалног становништва може се довести у везу са чињеницом да становништво позитивно перципира општу туристичку активност, повећану препознатљивост заштићених подручја, као и одређене социо-културне и еколошке користи које туризам доноси локалној заједници. Статистички значајна разлика између испитиваних варијабли потврђује да локално становништво јасно разликује концепт одрживости туризма од личног задовољства развојем туризма. То указује да позитиван став према туризму не мора нужно подразумевати и потпуно задовољство свим аспектима одрживог управљања туристичким развојем. Ипак, позитивна и статистички значајна корелација показује да повећање степена одрживости туризма може директно допринети већем задовољству локалног становништва, што потврђује оправданост примене концепта одрживог туризма у заштићеним подручјима Војводине.

Табела 22. Аритметичке средине одрживог туризма и задовољства локалног становништва

Варијабле	М	СД	t	df	p
Одрживи туризам	3,59	0,62	- 40,413	6006	0,000
Задовољство локалног становништва	3,99	0,64			

М – аритметичка средина; СД – стандардна девијација; df-степен слободе (N-1).

** Значајност разлика аритметичких средина је на нивоу 0.01.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 23) показују да је модел значајан и да одрживи туризам има значајан позитиван утицај на задовољство локалног становништва ($\beta = 0,242$; $p < 0,01$). Нестандардизовани коефицијент регресије (В) показује снагу регресије између ове две варијабле, док је стандардизовани коефицијент регресије (β) валидан показатељ регресије. Код просте регресионе анализе регресија се може посматрати као корелација између две варијабле (зависне и независне), због чега су коефицијент корелације и стандардизовани коефицијент регресије исти ($R = \beta = 0,242$). Коефицијент детерминације (R^2), као квадрат коефицијента корелације, показује колику варијансу зависне променљиве објашњава независна променљива ($R^2=0,58$), што значи да је варијанса објашњена 58%. Иако се ради о релативно слабој регресији, а имајући у виду да је варијанса у великој мери објашњена, стога је и регресија веома значајна ($p < 0,001$). Значајност модела опредељује статистика ANOVA (F) теста, тако што је модел значајан уколико је значајна F-вредност ($F=372,501$; $p < 0,01$).

Табела 23. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Задовољство локалног становништва)

Варијабла	В	β	t	p
Константа	3,092	-	65,514	0,000
Одрживи туризам	0,250	0,242	19,300	0,000
R=0,242; $R^2=0,58$; F=372,501** (модел је значајан)				

В – нестандардизовани коефицијент регресије, β – стандардизовани коефицијент регресије, t – вредност, p – значајност регресије, R – коефицијент корелације, R^2 – коефицијент детерминације, F – фишера вредност ANOVA – теста.

** Значајност на нивоу $p < 0.01$.

Добијени резултати указују да пораст оцена одрживог туризма условљава и пораст задовољства локалног становништва. Позитиван смер регресионог коефицијента показује да испитаници који позитивније вреднују стање одрживог туризма у заштићеним подручјима истовремено исказују и већи степен задовољства развојем туризма у својој средини. Овакви резултати потврђују значај примене принципа одрживог туризма у заштићеним подручјима, јер локално становништво препознаје користи које произилазе из усклађивања туристичког развоја са заштитом природе и интересима локалне

заједнице (Silva *et al.*, 2024; Caro-Carretero & Monroy-Rodríguez, 2025; Matović *et al.*, 2025). Висока t -вредност за независну варијаблу ($t=19,300$) указује на статистички веома значајан допринос одрживог туризма у објашњавању задовољства локалног становништва. Такође, значајна вредност константе ($B=3,092$; $p<0,01$) показује да и у условима када се утицај независне варијабле не узима у обзир, постоји одређени основни ниво задовољства испитаника, који може бити последица општих ставова о туризму, локалних специфичности или других фактора који нису директно обухваћени моделом. Иако коефицијент корелације указује на слабију до умерену повезаност варијабли, статистичка значајност модела потврђује постојање јасне и стабилне везе између одрживог туризма и задовољства локалног становништва. То значи да унапређење одрживог управљања туризмом, кроз очување природних вредности, јачање локалне економије, развој институционалне подршке и укључивање локалног становништва, може допринети већем нивоу задовољства резидената у заштићеним подручјима. Резултати просте регресионе анализе уједно представљају и емпиријску потврду главне истраживачке хипотезе (H_1), којом се претпоставља да одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва. На основу добијених статистичких показатеља може се закључити да су ефекти одрживог туризма препознати од стране локалне заједнице, што додатно наглашава значај одрживог планирања и управљања туризмом у заштићеним подручјима.

Графички приказ просте регресије (Графикон 13) приказује дијаграм расипања задовољства локалног становништва у односу на одрживи туризам заштићених подручја. Плаве тачке на графикону представљају координате оцена сваког испитаника. По x -оси су оцене одрживог туризма а по y -оси су оцене задовољства испитаника. Са Графикона 13 се може уочити да дистрибуција већине тачака није близу око праве (црвена линија) и да је расипање релативно велико, што показује да је корелација слабија. Снагу регресије показује нагиб праве, која пролази кроз средину свих тачака по функцији $y = f(x)$ и може се израчунати вредност зависне променљиве – y зависности од независне променљиве – x , по формули:

$$y = a + b \times x$$

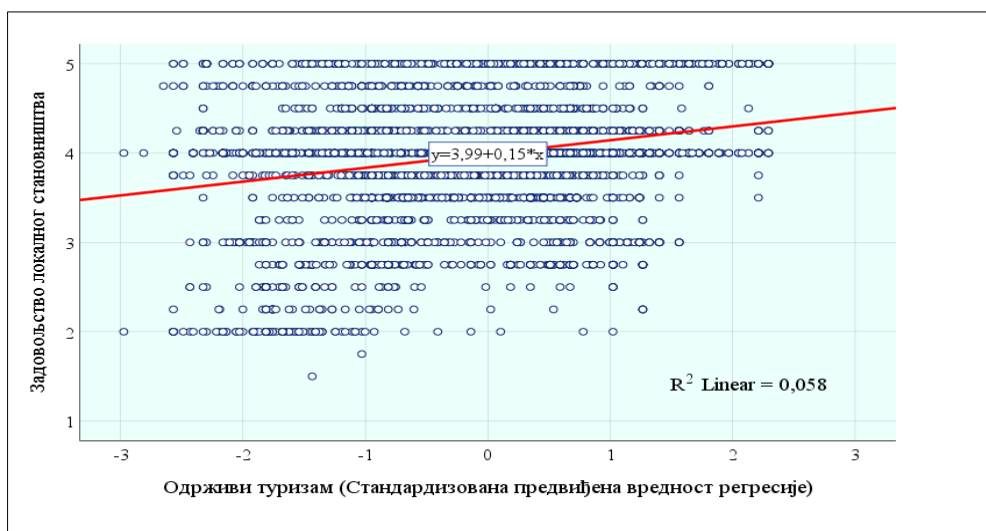
где је a одсечак на y -оси а b је коефицијент правца (регресије).

Коефицијент правца је тангенс угла α^6 , кога права заклапа са x -осом и представља коефицијент регресије β . Будући да је коефицијент регресије $\beta = 0,242$, вредности тангенса одговара угао нагиба α од $13,6^\circ$, који показује релативно слабу регресију. Линија регресије има позитиван смер кретања, што додатно потврђује да са порастом оцена одрживог туризма расте и степен

⁶ Коефицијент регресије (корелације) може имати највећу вредност од 1 (или -1 код опадајуће функције), којој одговара правац под углом од 45° (135°) у односу на x -осу.

задовољства локалног становништва. Иако је расипање тачака релативно велико, приметно је да се највећи број одговора групише у горњем делу графикана, односно у интервалу оцена од 3 до 5, што указује на претежно позитивне ставове испитаника према стању туризма у заштићеним подручјима. Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 0,058$) показује да одрживи туризам објашњава мањи део варијансе задовољства локалног становништва, док се остатак варијансе може довести у везу са другим факторима који нису директно укључени у модел. То указује да је задовољство локалног становништва сложена појава на коју, поред одрживог туризма, утичу и бројни други фактори као што су економски услови, инфраструктурна опремљеност, степен укључености локалног становништва у туристичке активности, ефикасност институционалног управљања и лична очекивања испитаника.

Упркос релативно слабијој повезаности, позитиван нагиб регресионе линије и статистичка значајност модела указују да је однос између варијабли стабилан и конзистентан. Практично посматрано, резултати упућују на закључак да унапређење принципа одрживог туризма, нарочито у области заштите природе, укључивања локалне заједнице и развоја локалне економије, може допринети већем степену задовољства локалног становништва. Такође, дијаграм расипања указује да не постоје изражена одступања или екстремне вредности које би значајније нарушиле стабилност модела, што потврђује адекватност примене просте линеарне регресије у анализи односа између одрживог туризма и задовољства испитаника. Графички приказ уједно омогућава јаснију визуелизацију тренда који је потврђен статистичком анализом и додатно поткрепљује прихватање главне истраживачке хипотезе.

Графикон 13. Дијаграм расипања задовољства локалног становништва у односу на одрживи туризам заштићених подручја

Извор: Аутори

На основу приказаних резултата може се закључити да одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва, стога се **хипотеза Х₁ прихвата** у потпуности.

Помоћна хипотеза Х_{1.1}: Еколошка димензија одрживости у значајној мери доприноси одрживом туризму одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине.

Резултати упареног Т-теста (Табела 24) су показали да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина еколошке одрживости ($M = 3,91$) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p=0,000<0,01$). Спирманов коефицијент корелације показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, веома снажна и значајна ($\rho = 0,849$; $p<0,01$), што наводи на закључак о снажној повезаности ове две варијабле. Добијени резултати указују да испитаници еколошку димензију одрживости оцењују вишим оценама у односу на укупну оцену одрживог туризма у заштићеним подручјима. То упућује на закључак да локално становништво препознаје значај очуване природе, квалитета животне средине и заштите природних ресурса као најважнијих елемената развоја туризма у заштићеним подручјима Војводине. Виша просечна оцена еколошке одрживости може се довести у везу са позитивном перцепцијом очуваности природних вредности, присуством ретких врста, квалитетом екосистема и контролисаним туристичким активностима.

Вредности стандардне девијације указују на релативно уједначене ставове испитаника, при чему су одговори нешто уједначенији код варијабле одрживог туризма. Висока t -вредност ($t = 61,698$) потврђује да је разлика између аритметичких средина веома изражена и статистички значајна. То указује да испитаници јасно издвајају еколошке аспекте као кључни елемент одрживости туристичког развоја. Посебно је значајан веома висок Спирманов коефицијент корелације ($\rho = 0,849$), који указује на снажну повезаност између еколошке одрживости и укупног одрживог туризма. Овакви резултати показују да еколошка димензија представља један од најважнијих фактора у формирању укупне перцепције одрживог туризма у заштићеним подручјима. Другим речима, позитивне оцене стања животне средине, очуваности природе и контролисаног коришћења простора директно доприносе позитивнијој оцени укупне одрживости туризма. На основу добијених резултата може се закључити да је еколошка димензија темељ развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима Војводине. Очување природних ресурса, биодиверзитета и екосистемских вредности представља не само услов заштите природе, већ и кључни предуслов дугорочног развоја туризма и очувања атрактивности ових простора за локално становништво и посетиоце.

Табела 24. Аритметичке средине еколошке одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	t	df	p
Еколошка одрживост	3,91	0,77	61,698	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

М – аритметичка средина; СД – стандардна девијација; df-степен слободе (N-1).

** Значајност разлика аритметичких средина је на нивоу 0.01.

Резултат ANOVA – теста покаује да је модел поседује значајну F – вредност. Резултати просте регресионе анализе (Табела 25) показују да на одрживи туризам врло значајно и позитивно утиче еколошка одрживост туризма ($\beta = 0,849$; $p < 0,01$). Висока вредност стандардизованог коефицијента регресије ($\beta = 0,849$) указује на веома снажан утицај еколошке одрживости на укупну оцену одрживог туризма у заштићеним подручјима. Овај резултат показује да испитаници еколошке аспекте, као што су очуваност природе, заштита екосистема, контрола туристичких активности и одговоран однос према животној средини, препознају као кључне факторе одрживог туристичког развоја. Коефицијент корелације ($R = 0,849$) потврђује постојање веома јаке позитивне повезаности између варијабли, док коефицијент детерминације ($R^2 = 0,720$) показује да еколошка одрживост објашњава чак 72% варијансе одрживог туризма. Овако висока вредност коефицијента детерминације указује да је еколошка димензија најзначајнији појединачни фактор у формирању укупне перцепције одрживог туризма код локалног становништва.

Табела 25. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)

Варијабла	B	β	t	p
Константа	0,937	-	43,148	0,000
Еколошка одрживост	0,677	0,849	124,335	0,000
R=0,849; $R^2=0,720$; F= 15459,294** (модел је значајан)				

B – нестандардизовани коефицијент регресије, β – стандардизовани коефицијент регресије, t – вредност, p – значајност регресије, R – коефицијент корелације, R^2 – коефицијент детерминације, F – фишера вредност ANOVA – теста.

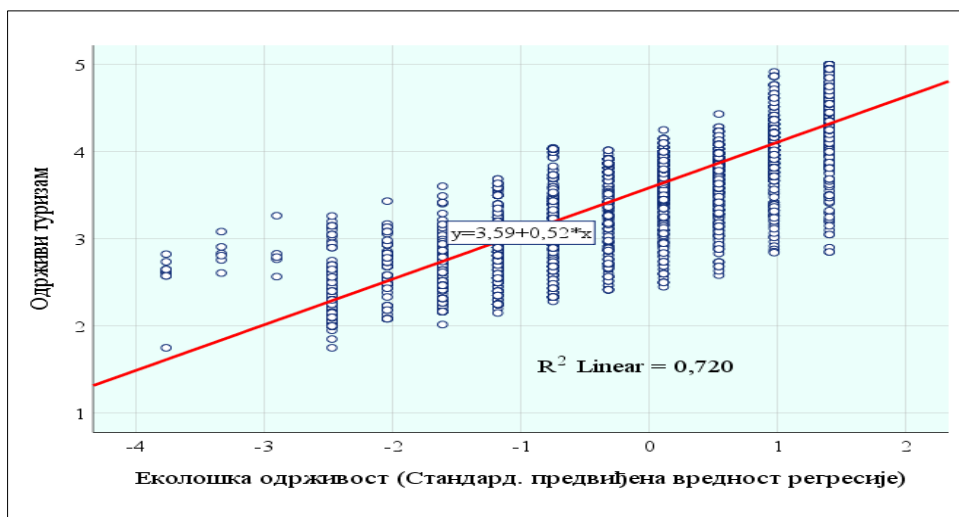
** Значајност на нивоу $p < 0.01$.

Висока t-вредност ($t = 124,335$) и статистичка значајност на нивоу $p < 0,01$ додатно потврђују стабилност и поузданост модела. Нестандардизовани коефицијент регресије ($B = 0,677$) указује да повећање вредности еколошке одрживости доводи до значајног повећања оцена одрживог туризма. То значи да позитивне промене у области заштите природе, очувања биодиверзитета и контролисаног управљања простором директно утичу на позитивнију перцепцију одрживости туризма. Добијени резултати потврђују да је еколошка димензија основа развоја туризма у заштићеним подручјима Војводине. Будући да су природни ресурси примарни туристички мотив ових простора, њихово очување представља предуслов не само за

заштиту природе, већ и за дугорочну конкурентност и одрживост туристичке дестинације. На основу приказаних резултата може се закључити да се помоћна хипотеза $H_{1.1}$ у потпуности прихвата.

Проста регресија приказана је графички на дијаграму расипања одрживог туризма у односу на еколошку одрживост (Графикон 14). Са графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве црвене линије и да је расипање релативно мало, што показује да је регресија веома снажна. Овај закључак потврђује нагиб праве, односно велики угао који права заклапа са x -осом. Будући да је коефицијент регресије $\beta = 0,849$, овој вредности тангенса одговара угао нагиба α од $40,3^\circ$, који показује врло снажну и значајну регресију. Велика концентрација тачака у средишњем и горњем делу графикона указује да су испитаници у највећем броју случајева давали више оцене и еколошкој одрживости и укупном одрживом туризму. То показује да локално становништво препознаје очувану животну средину као један од најважнијих предуслова успешног и одрживог развоја туризма у заштићеним подручјима. Посебно је уочљиво да са растом оцена еколошке одрживости долази и до готово пропорционалног раста оцена одрживог туризма.

Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 0,720$) приказана на графикону указује да еколошка одрживост објашњава веома велики део варијансе одрживог туризма. То значи да су ставови испитаника о стању животне средине, очуваности природних вредности и контроли туристичких активности снажно повезани са њиховом укупном перцепцијом одрживости туризма. Другим речима, еколошка компонента представља доминантан фактор у обликовању одрживог туристичког развоја ових подручја. Дијаграм расипања такође показује висок степен линеарности односа између варијабли, јер се већина тачака креће у правцу регресионе линије. Одсуство већих одступања и екстремних вредности додатно потврђује стабилност модела и поузданост добијених резултата. Оваква структура података указује да испитаници имају релативно уједначене ставове о значају еколошке димензије у развоју туризма. Практични значај ових резултата огледа се у чињеници да се развој туризма у заштићеним подручјима не може посматрати одвојено од заштите природе. Очување екосистема, контрола инфраструктурног развоја, управљање отпадом, заштита биодиверзитета и континуирани мониторинг природних вредности представљају основу за дугорочну одрживост туризма и позитивну перцепцију локалног становништва.

Графикон 14. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на еколошку одрживост
Извор: Аутори

На основу приказаних резултата може се закључити да еколошка димензија одрживости у великој и значајној мери доприноси одрживом туризму ових заштићених подручја, стога се **хипотеза X_{1.1} прихвата у потпуности.**

Помоћна хипотеза X_{1.2}: Економска димензија утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја.

Резултати упареног Т-теста (Табела 26) показују да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина економске одрживости (2,94) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p=0,000<0,01$). Спирманова корелациона анализа показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, веома снажна и значајна ($\rho = 0,698$; $p<0,01$), што потврђује снажну повезаност ове две варијабле. Добијени резултати указују да је економска димензија одрживости оцењена нижим оценама у односу на укупну оцену одрживог туризма. Овакви резултати могу указивати на то да локално становништво препознаје постојање туристичких активности и њихов значај за развој заштићених подручја, али да економске користи од туризма нису у довољној мери равномерно распоређене или довољно видљиве локалној заједници. Посебно се то може односити на ограничене могућности запошљавања, недовољно учешће локалних производа у туристичкој понуди или недовољно развијен локални туристички сектор. Висока t -вредност ($t = -88,006$) указује на изразито значајну разлику између посматраних аритметичких средина. Негативан предзнак t -вредности последица је чињенице да је просечна вредност економске одрживости нижа у односу на просечну вредност одрживог туризма. То потврђује да испитаници економске ефекте туризма процењују критичније у односу на друге димензије одрживости.

Табела 26. Аритметичке средине економске одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	<i>t</i>	df	<i>p</i>
Економска одрживост	2,94	0,79	-88,006	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

М – аритметичка средина; СД – стандардна девијација; df-степен слободе (N-1).

** Значајност разлика аритметичких средина је на нивоу 0.01.

Иако је економска одрживост оцењена нижим вредностима, веома снажна и статистички значајна корелација ($\rho = 0,698$; $p < 0,01$) показује да економски фактори имају важну улогу у формирању укупне перцепције одрживог туризма. Другим речима, позитивни економски ефекти туризма, као што су повећање прихода локалног становништва, развој локалног предузетништва, продаја домаћих производа и отварање нових радних места, значајно утичу на позитивнију оцену одрживог туризма у заштићеним подручјима (Caro-Carretero & Monroy-Rodríguez, 2025; Obradović Stralman & Milentijević, 2025). Резултати такође указују на потребу јачања економске компоненте одрживог туризма кроз већу интеграцију локалне заједнице у туристичке токове, подршку малим локалним произвођачима, развој аутентичних туристичких производа и равномернију дистрибуцију економских користи. На тај начин би се могао повећати степен економске одрживости и унапредити укупна одрживост туризма у заштићеним подручјима Војводине.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 27) показују да је модел значајан и да економска одрживост има позитиван, снажан и врло значајан утицај на одрживи туризам ($\beta = 0,698$; $p < 0,01$). Вредност коефицијента корелације ($R = 0,698$) указује на снажну позитивну повезаност економске одрживости и одрживог туризма, што потврђује да економски фактори представљају један од кључних елемената у формирању укупне перцепције одрживог туристичког развоја у заштићеним подручјима. Коефицијент детерминације ($R^2 = 0,488$) показује да економска одрживост објашњава 48,8% варијансе одрживог туризма, што указује на значајан утицај ове димензије на укупну одрживост туризма. Нестандардизовани коефицијент регресије ($B = 0,548$) показује да повећање економске одрживости доводи до пораста оцена одрживог туризма. То практично значи да испитаници позитивније оцењују одрживост туризма уколико туризам доприноси локалној економији, развоју предузетништва, запошљавању локалног становништва и пласману домаћих производа и услуга.

Табела 27. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: одрживи туризам)

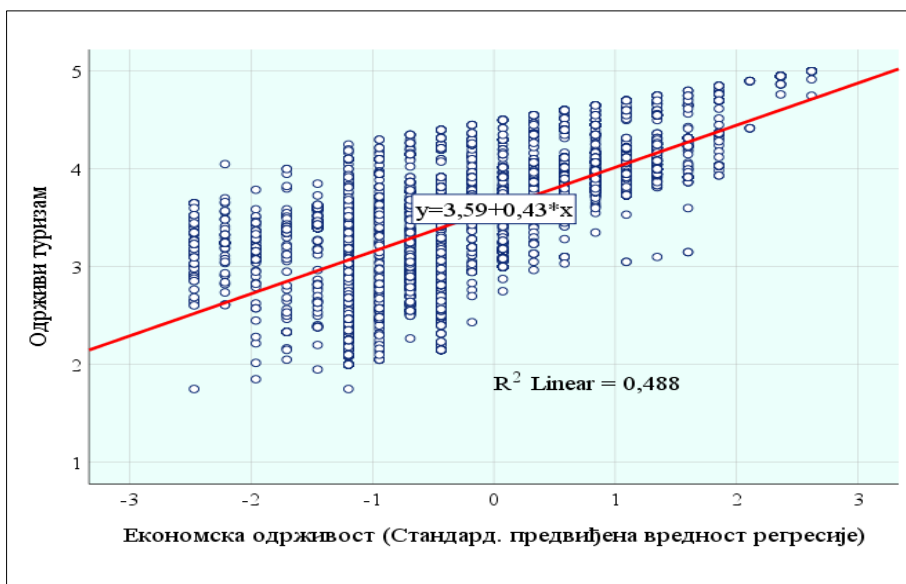
Варијабла	B	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Константа	1,974	-	89,455	0,000
Економска одрживост	0,548	0,698	75,637	0,000
R=0,698; R ² =0,488; F= 5721,018				
** (модел је значајан)				

B – нестандардизовани коефицијент регресије, β – стандардизовани коефицијент регресије, *t* – вредност, *p* – значајност регресије, **R** – коефицијент корелације, **R²** – коефицијент детерминације, F – фишера вредност ANOVA – теста.

** Значајност на нивоу $p < 0.01$.

Висока *t*-вредност ($t = 75,637$) и статистичка значајност на нивоу $p < 0,01$ потврђују стабилност модела и поузданост добијених резултата. Значајна вредност константе ($B = 1,974$) указује да и поред економских фактора постоји основни ниво перцепције одрживог туризма, али да економска димензија значајно доприноси његовом унапређењу. Добијени резултати потврђују да локално становништво економске користи препознаје као важан предуслов одрживог туристичког развоја. Иако су у претходним анализама економски аспекти оцењени нешто нижим просечним оценама, резултати регресионе анализе показују да њихово унапређење може значајно допринети укупном развоју одрживог туризма. То указује на потребу интензивнијег укључивања локалне заједнице у туристичке активности, подстицања локалне производње, развоја аутентичних туристичких производа и јачања економских ефеката туризма у заштићеним подручјима.

На Графикону 15 приказан је дијаграм расипања одрживог туризма у односу на економску одрживост. Из графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве линије и да је расипање релативно мало, а да је нагиб праве велики, што значи да је регресија веома снажна. Коефицијенту регресије $\beta = 0,698$ одговара угао нагиба α од 35° , који потврђује врло снажну и значајну регресију. Већина тачака на дијаграму груписана је у централном делу графикона, што указује на релативно уједначене ставове испитаника о економској димензији одрживости и њеном утицају на одрживи туризам. Приметно је да са порастом оцена економске одрживости расту и оцене одрживог туризма, што потврђује постојање јасне позитивне линеарне зависности између ове две варијабле. Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 0,488$) показује да економска одрживост објашњава скоро половину варијансе одрживог туризма. То указује да економски фактори имају веома важну улогу у формирању укупне перцепције одрживог туризма, иако су поред њих присутни и други фактори који утичу на ставове локалног становништва, као што су еколошки, институционални и социо-културни аспекти.

Графикон 15. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на економску одрживост
Извор: Аутори

Дијаграм расипања такође показује да су највише оцене одрживог туризма углавном повезане са вишим оценама економске одрживости, што указује да локално становништво позитивније вреднује туризам уколико препознаје његове конкретне економске користи. Те користи могу се огледати у повећању прихода, развоју локалног предузетништва, запошљавању локалног становништва, већој продаји домаћих производа и јачању локалне економије. Иако је уочљиво нешто веће расипање тачака у средишњем делу графика, правац кретања регресионе линије остаје стабилан и јасно усмерен навише, што потврђује значајан и конзистентан утицај економске димензије на одрживи туризам. Одсуство већих екстремних одступања указује на добру стабилност модела и поузданост добијених резултата. Практично посматрано, резултати приказани на графикону указују да развој одрживог туризма у заштићеним подручјима није могућ без јачања локалне економске базе и активнијег укључивања локалног становништва у туристичке токове. Управо економска добит и могућност директне користи од туризма представљају важан предуслов за подршку локалне заједнице даљем развоју одрживог туризма. На основу приказаних резултата може се закључити да економска димензија врло снажно и значајно утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја, стога се **хипотеза Х_{1.2} прихвата у потпуности.**

Помоћна хипотеза Х_{1.3}: Социо-културна димензија позитивно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја Војводине.

Постоји статистички веома значајна разлика аритметичких средина социо-културне одрживости (3,86) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p=0,000<0,01$), што потврђују резултати упареног Т-теста (Табела 28). Спирманов коефицијент показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, веома снажна и значајна ($\rho = 0,756$; $p<0,01$), из чега се закључује да је повезаност ове две варијабле веома снажна. Добијени резултати указују да испитаници социо-културну димензију одрживости оцењују вишим оценама у односу на укупну оцену одрживог туризма. Овакви резултати могу указивати на то да локално становништво у великој мери препознаје позитивне социјалне и културне ефекте туризма, пре свега кроз очување локалне традиције, развој културних садржаја, интеракцију туриста и локалног становништва и јачање локалног идентитета. Релативно ниске вредности стандардне девијације показују да су ставови испитаника прилично уједначени, што указује на стабилност перцепције социо-културних вредности туризма у заштићеним подручјима. Висока t -вредност ($t = 47,589$) додатно потврђује да је разлика између аритметичких средина статистички веома значајна и да испитаници јасно издвајају социо-културне аспекте као важну компоненту одрживог туристичког развоја.

Табела 28. Аритметичке средине социо-културне одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	t	df	p
Социо-културна одрживост	3,86	0,65	47,589	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

М – аритметичка средина; СД – стандардна девијација; df – степен слободе (N-1).

** Значајност разлика аритметичких средина је на нивоу 0.01.

Веома снажна позитивна корелација ($\rho = 0,756$) указује да социо-културна одрживост има важну улогу у формирању укупне перцепције одрживог туризма. То значи да позитивни односи између туриста и локалног становништва, очување локалних обичаја, традиције, културног наслеђа и укључивање локалне заједнице у туристичке активности значајно доприносе позитивнијој оцени одрживог туризма. Резултати такође указују да локално становништво препознаје туризам као средство промоције културних вредности и локалног начина живота. Туристичке активности које су засноване на аутентичним локалним вредностима, манифестацијама, традиционалним производима и културном наслеђу могу допринети не само развоју туризма, већ и очувању културног идентитета локалних заједница. На основу добијених резултата може се закључити да социо-културна димензија представља веома важан елемент одрживог туризма у заштићеним подручјима Војводине. Развој туризма који подстиче позитивну интеракцију између посетилаца и локалног становништва, уз очување културних и друштвених вредности, може значајно допринети дугорочној одрживости туристичких дестинација.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 29) показују да је модел значајан ($F = 8019,455$; $p < 0,01$) и да социо-културна одрживост има позитиван, снажан и веома значајан утицај на одрживи туризам ($\beta = 0,756$; $p < 0,01$). Висока вредност коефицијента корелације ($R = 0,756$) указује на веома снажну позитивну повезаност социо-културне одрживости и одрживог туризма. То показује да локално становништво у великој мери повезује развој одрживог туризма са очувањем локалне културе, традиције, начина живота и позитивним односима између туриста и локалне заједнице. Коефицијент детерминације ($R^2 = 0,572$) показује да социо-културна димензија објашњава 57,2% варијансе одрживог туризма, што указује на веома значајан утицај ове димензије на формирање укупне перцепције одрживости туризма. Овако висока вредност указује да социјални и културни фактори представљају један од кључних елемената развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима Војводине.

Нестандардизовани коефицијент регресије ($B = 0,716$) указује да повећање социо-културне одрживости значајно утиче на пораст оцена одрживог туризма. Практично посматрано, то значи да веће учешће локалног становништва у туристичким активностима, очување културног наслеђа, организација локалних манифестација и развој аутентичних туристичких садржаја доприносе позитивнијој оцени одрживог туристичког развоја. Висока t -вредност ($t = 89,551$) потврђује стабилност модела и статистичку поузданост добијених резултата. Такође, значајна вредност константе указује да и без директног утицаја независне варијабле постоји одређени основни ниво перцепције одрживог туризма, али да социо-културна димензија значајно доприноси његовом унапређењу. Резултати указују да локално становништво препознаје туризам као важан механизам очувања локалног идентитета и промоције културних вредности. Одрживи туризам у заштићеним подручјима не подразумева само очување природних ресурса, већ и заштиту нематеријалног културног наслеђа, традиције, обичаја и локалног начина живота. Управо због тога, социо-културна димензија има веома важну улогу у укупном систему одрживог туристичког развоја.

Табела 29. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)

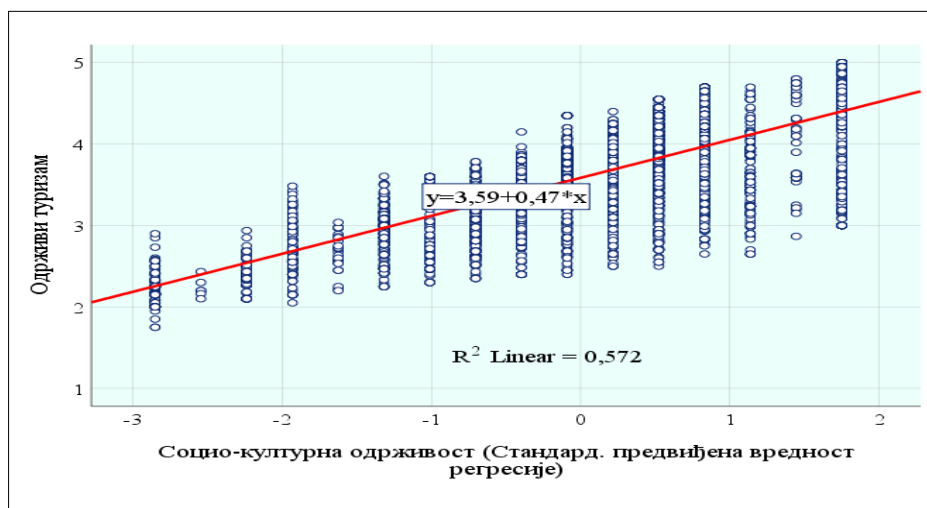
Варијабла	B	β	t	p
Константа	0,823	-	26,320	0,000
Социо-културна одрживост	0,716	0,756	89,551	0,000
R=0,756; R ² =0,572; F= 8019,455** (модел је значајан)				

B – нестандардизовани коефицијент регресије, β – стандардизовани коефицијент регресије, t – вредност, p – значајност регресије, R – коефицијент корелације, R² – коефицијент детерминације, F – фишерава вредност ANOVA – теста.

** Значајност на нивоу $p < 0.01$.

Графички приказ просте регресионе анализе (Графикон 16) показује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на социо-културну одрживост. Са графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве линије и без великог расипања, као и да је нагиб праве велики, што значи да је регресија веома снажна. Коефицијенту регресије $\beta = 0,756$ одговара угао нагиба α од 37° , што потврђује врло снажну и значајну регресију.

На дијаграму се уочава јасан позитиван линеарни тренд, што значи да са порастом оцена социо-културне одрживости расту и оцене одрживог туризма. Већина испитаника је своје одговоре концентрисала у горњем делу графикона, односно у зонама виших оцена, што указује на генерално позитивну перцепцију социо-културних вредности у испитиваним заштићеним подручјима. Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 0,572$) показује да социо-културна одрживост објашњава 57,2% варијансе одрживог туризма, што представља веома висок степен објашњења модела. Овај резултат указује да су елементи као што су очување локалне традиције, културног наслеђа, укљученост локалног становништва и интеракција туриста са локалном заједницом значајни фактори у формирању одрживог туристичког развоја.

Графикон 16. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на социо-културну одрживост
Извор: Аутори.

Поред тога, распоред тачака на графикону показује да не постоји изражено одступање појединачних вредности од регресионе линије, што указује на релативну стабилност и конзистентност добијених резултата. То потврђује да испитаници имају уједначене ставове о значају социо-културне димензије у развоју туризма у заштићеним подручјима. Посматрајући структуру добијених резултата може се закључити да локално становништво препознаје значај културних манифестација, традиционалних вредности,

локалних производа, обичаја и аутентичног начина живота као важних елемената туристичке понуде. Управо ови елементи доприносе стварању препознатљивог идентитета заштићених подручја и унапређују њихову туристичку атрактивност. Резултати графичког приказа потврђују да социо-културна димензија представља један од кључних стубова одрживог туризма, јер омогућава истовремено очување локалног идентитета и развој туристичких активности које су прихватљиве за локалну заједницу и посетиоце. На основу приказаних резултата може се закључити да социо-културна димензија позитивно, снажно и веома значајно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја, стога се **хипотеза Х_{1.3} прихвата у потпуности**.

Помоћна хипотеза Х_{1.4}: Институционална димензија има важну улогу у одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине.

Резултати упареног Т-теста (Табела 30) су показали да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина институционалне одрживости (3,63) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p = 0,000 < 0,01$). Спирманов коефицијент показује да је корелација између ове две варијабле позитивна,

релативно слаба, али и веома значајна ($\rho = 0,864$; $p < 0,01$), што наводи на закључак о снажној повезаности ове две варијабле. Добијене аритметичке средине указују да испитаници институционалну одрживост оцењују нешто вишом оценом у односу на укупан одрживи туризам, што може указивати на релативно позитивну перцепцију рада управљачких структура, институција и организационих механизма у оквиру заштићених подручја. Иако је разлика између средњих вредности релативно мала, резултати Т-теста показују да је она статистички веома значајна, што указује да институционални фактори имају важну улогу у формирању ставова локалног становништва о одрживом туризму. Релативно висока вредност стандардне девијације код институционалне одрживости ($СД = 0,89$) показује да су ставови испитаника у већој мери варирали у односу на друге димензије одрживости. То указује да локално становништво различито перципира квалитет институционалне подршке, управљања, контроле туристичких активности, информисања посетилаца и сарадње између управљача и локалне заједнице.

Табела 30. Аритметичке средине институционалне одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	t	df	p
Институционална одрживост	3,63	0,89	7,151	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

М – аритметичка средина; СД – стандардна девијација; df-степен слободе (N-1).

** Значајност разлика аритметичких средина је на нивоу 0.01.

Позитивна и веома снажна корелација између институционалне одрживости и одрживог туризма потврђује да квалитет управљања представља један од кључних предуслова успешног развоја туризма у заштићеним подручјима. То подразумева постојање јасних правила управљања, ефикасне контроле туристичких активности, адекватне промоције природних вредности и укључивање локалног становништва у процесе доношења одлука. Резултати такође указују да испитаници препознају значај институционалне подршке у очувању природних и културних вредности, као и у организацији туристичке понуде. Ефикасне институције и добро координисан систем управљања могу допринети смањењу негативних утицаја туризма, унапређењу туристичке инфраструктуре и јачању поверења локалног становништва у одрживи развој заштићених подручја.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 31) показују да је модел значајан ($F = 17676,256$; $p < 0,01$) и да социо-културна одрживост има позитиван, снажан и веома значајан утицај на одрживи туризам ($\beta = 0,864$; $p < 0,01$). Висока вредност коефицијента корелације ($R = 0,864$) указује на веома снажну повезаност институционалне одрживости и одрживог туризма, што потврђује да квалитет институционалног управљања има кључну улогу у функционисању и развоју туризма у заштићеним подручјима. Добијени резултати показују да се са повећањем нивоа институционалне одрживости значајно повећава и степен одрживог туризма. Коефицијент детерминације ($R^2 = 0,746$) показује да институционална одрживост објашњава чак 74,6% варијансе одрживог туризма, што представља изузетно висок степен објашњења модела. Овај резултат указује да институционални фактори, попут управљачких активности, контроле туристичких кретања, доступности информација, сарадње са локалним становништвом и спровођења мера заштите природе, имају пресудан значај у формирању одрживог туристичког система.

Висока t -вредност ($t = 132,952$) додатно потврђује статистичку значајност утицаја институционалне одрживости на одрживи туризам. Нестандардизовани коефицијент регресије ($B = 0,599$) указује да повећање институционалне одрживости за једну јединицу доводи до значајног повећања вредности одрживог туризма, што потврђује стабилност и снагу регресионог модела. Добијени резултати указују да локално становништво препознаје важност ефикасног управљања, присуства обучених водича, примене правила понашања у заштићеним подручјима и доступности информација о природним и културним вредностима. То значи да институционална подршка представља важан предуслов за успостављање равнотеже између туристичког развоја и очувања природе. На основу анализе може се закључити да институционална димензија одрживости представља један од најзначајнијих фактора у развоју одрживог туризма у заштићеним подручјима АП Војводине. Ефикасно управљање, добра организација туристичких активности и укључивање локалне заједнице у процесе планирања и одлучивања могу значајно допринети дугорочној одрживости туристичког развоја.

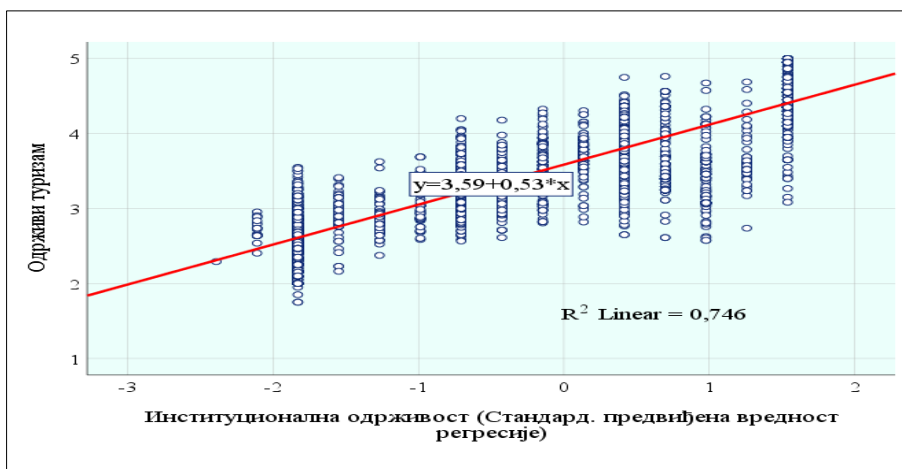
Табела 31. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)

Варијабла	B	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Константа	1,413	-	83,980	0,000
Институционална одрживост	0,599	0,864	132,952	0,000
R=0,864; R²=0,746; F=17676,256** (модел је значајан)				

B – нестандардизовани коефицијент регресије, β – стандардизовани коефицијент регресије, *t* – вредност, *p* – значајност регресије, **R** – коефицијент корелације, **R²** – коефицијент детерминације, F – фишерова вредност ANOVA – теста.

** Значајност на нивоу $p < 0.01$.

Графички приказ просте регресионе анализе (Графикон 17) показује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на институционалну одрживост. Са графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве линије и да нема великог расипања, као и да је нагиб праве велики, што значи да је регресија веома снажна. Коефицијенту регресије $\beta = 0,864$ одговара угао нагиба α од $40,8^\circ$, што потврђује врло снажну и значајну регресију. Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 0,746$) показује да институционална одрживост објашњава чак 74,6% варијансе одрживог туризма, што представља изузетно висок степен повезаности између анализираних варијабли. Овај резултат указује да су институционални фактори, као што су квалитет управљања, примена мера заштите, информисање посетилаца, контрола туристичких активности и сарадња са локалним становништвом, од пресудног значаја за развој одрживог туризма у заштићеним подручјима. На графикону је уочљив јасан позитиван линеарни тренд, што значи да са повећањем оцена институционалне одрживости расту и оцене одрживог туризма. Већина испитаника своје одговоре концентрисала је у средњим и вишим вредностима скале, што указује на доминантно позитивну перцепцију институционалне подршке у оквиру анализираних заштићених подручја. Релативно мала расутост тачака око регресионе линије показује да су ставови испитаника прилично уједначени, односно да локално становништво у великој мери препознаје значај институционалних механизма у управљању туризмом и очувању природних вредности. Овакви резултати указују и на стабилност добијеног регресионог модела.

Графикон 17. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на институционалну одрживост
Извор: Аутори

Посматрајући распоред тачака може се закључити да испитаници посебно вреднују активности управљача које се односе на организацију туристичких активности, примену правила понашања у заштићеним подручјима, рад локалних водича и доступност информација о природним и културним вредностима простора. Управо ови елементи доприносе стварању контролисаног и одрживог туристичког развоја. Добијени резултати потврђују да институционална димензија представља један од најважнијих стубова одрживог туризма у заштићеним подручјима. Ефикасно управљање, јасна регулатива, континуирани мониторинг и укључивање локалне заједнице у процесе планирања могу значајно допринети дугорочном очувању природних вредности и унапређењу туристичке понуде. На основу свих приказаних резултата може се закључити да је институционална димензија позитивно и веома снажно повезана са одрживим туризмом и да има значајну улогу у одабраним заштићеним подручјима, стога се **хипотеза $H_{1.4}$ прихвата у потпуности.**

Поред тестирања хипотеза о појединачном утицају свих димензија одрживости на одрживи туризам заштићених подручја, испитан је истовремени утицај свих димензија на одрживи туризам, применом вишеструке регресионе анализе (Табела 32). Резултати вишеструке регресионе анализе показују да је модел значајан ($p < 0,01$) и да све димензије одрживости имају позитиван, снажан и веома значајан утицај на одрживи туризам ($p < 0,001$). У овом случају, упоређивање јачине утицаја димензија на одрживи туризам врши се према коефицијенту регресије β . Најснажнији утицај на одрживи туризам по редоследу имају димензије: институционална одрживост ($\beta = 0,361$), економска ($\beta = 0,319$), еколошка одрживост ($\beta = 0,313$) и социо-културна одрживост ($\beta = 0,264$), што се разликује у односу на претходна тестирања.

Табела 32. Резултати вишеструке регресионе анализе (зависна варијабла: одрживи туризам)

Независне варијабле	B	β	t	p
Еколошка одрживост	0,250	0,313	106954491,848	0,000
Економска одрживост	0,250	0,319	134071864,978	0,000
Социо-културна одрживост	0,250	0,264	97229940,279	0,000
Институционална одрживост	0,250	0,361	118010497,411	0,000
R=R²=1; F=59520,952** (модел је значајан)				

B – нестандардизовани коефицијент регресије, **β** – стандардизовани коефицијент регресије, **t** – вредност, **p** – значајност регресије, **R** – коефицијент корелације, **R²** – коефицијент детерминације, **F** – фишера вредност ANOVA – теста.

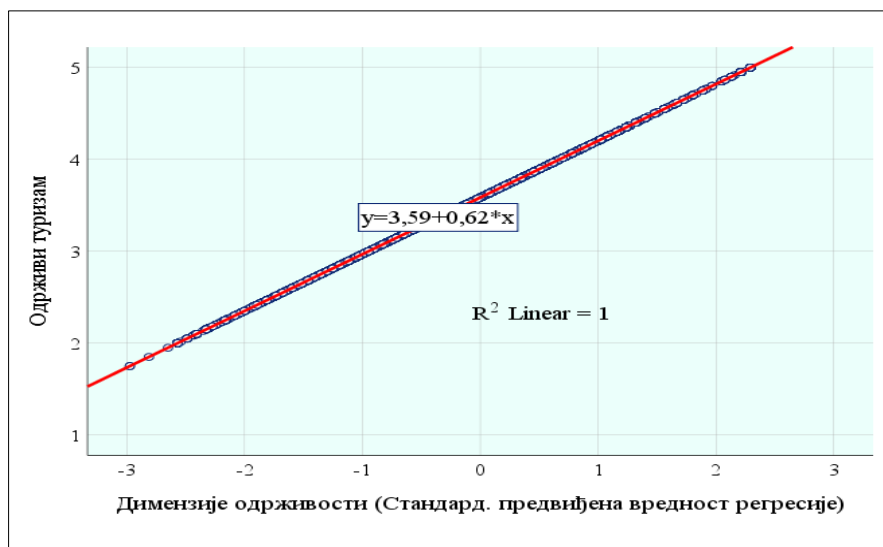
** Значајност на нивоу $p < 0.01$.

Добијени резултати показују да све испитиване димензије одрживости заједно чине стабилан и веома поуздан модел за објашњење одрживог туризма у заштићеним подручјима АП Војводине. Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 1$) указује да модел у потпуности објашњава варијансу зависне променљиве, што потврђује изузетно снажну повезаност анализираних димензија са одрживим туризмом. Висока F-вредност додатно потврђује статистичку стабилност и значајност модела. Резултати указују да институционална одрживост има највећи појединачни утицај на одрживи туризам, што потврђује значај управљачких структура, законодавног оквира, контроле туристичких активности и координације између различитих актера у систему заштите природе и туризма. Овај резултат указује да без ефикасног институционалног управљања није могуће обезбедити дугорочну одрживост туристичког развоја у заштићеним подручјима.

Економска и еколошка димензија такође показују веома висок ниво утицаја, што указује да локално становништво препознаје значај економских користи од туризма, али истовремено и потребу очувања природних вредности као основног ресурса туристичког развоја. Одрживи туризам у заштићеним подручјима не може се развијати без очуваног природног окружења, али ни без економске добити која доприноси развоју локалне заједнице. Иако социо-културна димензија има најмањи β коефицијент у односу на остале димензије, њен утицај је и даље снажан и статистички веома значајан. То указује да очување локалне традиције, културног наслеђа, обичаја и позитивна интеракција између туриста и локалног становништва представљају важан сегмент одрживог туристичког развоја. Резултати вишеструке регресионе анализе потврђују да се одрживи туризам не може посматрати једнодимензионално, већ као сложен систем међусобно повезаних еколошких, економских, социо-културних и институционалних фактора. Само њиховим интегрисаним деловањем могуће је обезбедити дугорочно очување природних вредности, економску корист локалног становништва и стабилан туристички развој заштићених подручја.

Графички приказ вишеструке регресионе анализе (Графикон 18) показује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на све димензије одрживости. Коефицијент линеарне корелације ($R=1$, $\alpha=45^\circ$) показује максималну теоријску корелацију одрживог туризма и стандардизованих предиктивних вредности димензија одрживости. Значај ових показатеља је у томе што они потврђују тачност изведене варијабле одрживог туризма из својих димензија и тачност претходних тестирања хипотеза.

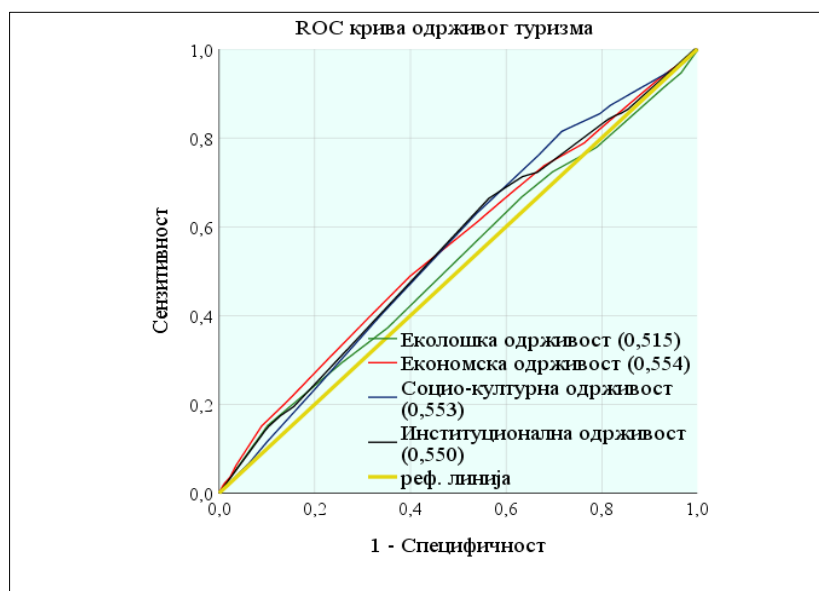
Са графичког приказа може се уочити да су све тачке готово у потпуности распоређене дуж регресионе линије, без значајног расипања, што указује на изузетно високу повезаност између одрживог туризма и свих димензија одрживости посматраних заједно. Овако правилан распоред тачака потврђује стабилност модела и висок степен предиктивне вредности независних варијабли. Вредност коефицијента детерминације ($R^2 = 1$) указује да комбинација еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије у потпуности објашњава варијансу одрживог туризма. То значи да су наведене димензије суштински елементи концепта одрживог туризма и да се њиховим заједничким деловањем може веома прецизно описати стање и функционисање туризма у заштићеним подручјима. Нагиб регресионе линије додатно потврђује снажну позитивну зависност, односно да повећање вредности свих димензија одрживости доводи до директног повећања нивоа одрживог туризма. Овакав резултат указује да ниједна димензија не може бити посматрана изоловано, већ да је одрживи туризам резултат њиховог међусобног прожимања и интегрисаног деловања. Графикон такође потврђује теоријску поставку PoS (Prism of Sustainability) модела, према којој се одрживост заснива на равнотежи више међусобно повезаних димензија. У контексту заштићених подручја АП Војводине, то значи да је за успешан развој туризма неопходно истовремено очување природних вредности, економска корист за локално становништво, очување социо-културног идентитета и ефикасно институционално управљање. Добијени резултати потврђују да је примењени истраживачки модел адекватан за испитивање одрживог туризма у заштићеним подручјима и да се на основу њега могу формулисати смернице за будуће планирање, управљање и унапређење туристичког развоја.

Графикон 18. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на све димензије одрживости
Извор: Аутори

У циљу утврђивања различитости утицаја појединих димензија на одрживи туризам у заштићеним подручјима, вршена је анализа ROC криве (Графикон 19). Површине испод криве (П) утврђују јачину утицаја предикторских варијабли (димензије) на зависну варијаблу (одрживи туризам). Према површинама које заклапају криве, утицај димензија на одрживост туризма је следећи: економска одрживост ($\Pi = 0,554$), социо-културна одрживост ($\Pi = 0,553$) и институционална одрживост ($\Pi = 0,550$) са значајношћу утицаја $p < 0,01$ и еколошка одрживост ($\Pi = 0,519$; $p < 0,05$). Анализом ROC криве може се уочити да су све димензије одрживости показале позитиван и статистички значајан утицај на одрживи туризам, али са различитим степеном предиктивне снаге. Криве свих димензија налазе се изнад референтне линије, што потврђује да све испитиване димензије имају способност разликовања и предвиђања нивоа одрживог туризма у заштићеним подручјима. Иако су разлике између површина испод криве релативно мале, резултати указују да економска димензија има највећу дискриминативну способност. То значи да испитаници у великој мери повезују одрживост туризма са економским користима које туризам доноси локалној заједници, попут запошљавања, продаје локалних производа, развоја услуга и јачања локалне економије. Социо-културна и институционална димензија такође показују веома сличан и висок степен утицаја, што указује да локално становништво препознаје значај очувања културног идентитета, традиције и укључивања локалне заједнице, али и важност квалитетног управљања, информисања, контроле и организације туристичких активности у заштићеним подручјима.

Еколошка димензија, иако има нешто мању површину испод ROC криве у односу на остале димензије, и даље показује статистички значајан утицај. Овај резултат указује да очување природних вредности представља основу одрживог туризма, али да локално становништво у пракси често снажније препознаје непосредне економске, институционалне и социо-културне ефекте туристичког развоја. Резултати ROC анализе потврђују комплексност концепта одрживог туризма, јер показују да ниједна димензија не делује самостално. Одрживи туризам у заштићеним подручјима АП Војводине представља резултат међусобног деловања свих димензија одрживости, при чему економски, социо-културни, институционални и еколошки фактори заједно обликују перцепцију локалног становништва о стању и перспективама туристичког развоја.

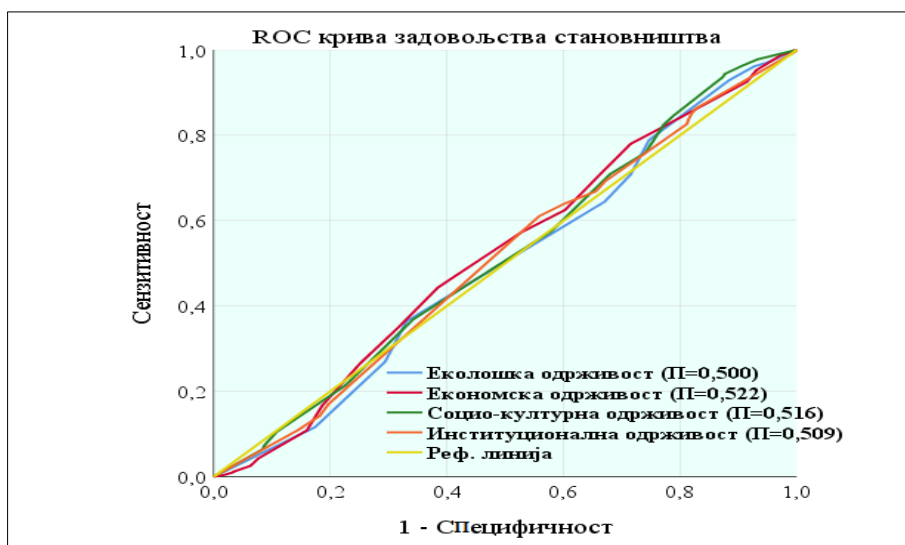

Графикон 19. Утицај димензија на одрживост развоја туризма у заштићеним подручјима

Извор: Аутори

Испитани су истовремени утицаји појединих димензија одрживог туризма на задовољство становништва у заштићеним подручјима, такође применом анализе ROC криве (Графикон 20). Према површинама које заклапају криве, утицај димензија одрживог туризма на задовољство становништва је слабији, али са истим редоследом значајности: економска одрживост ($\Pi = 0,522$), социо-културна одрживост ($\Pi = 0,516$) и институционална одрживост ($\Pi = 0,509$) са значајношћу утицаја $p < 0,01$ и еколошка одрживост ($\Pi = 0,500$; $p < 0,05$). Анализом ROC криве може се уочити да су све димензије одрживости показале позитиван утицај на задовољство локалног становништва, али је интензитет тог утицаја умерен и нешто слабији у односу на њихов утицај на сам одрживи

туризам. Криве свих димензија налазе се непосредно изнад референтне линије, што указује да испитиване димензије имају одређену способност предвиђања задовољства становништва, али да на задовољство утичу и бројни други фактори који нису обухваћени овим моделом. Највећи утицај поново показује економска димензија одрживости, што указује да локално становништво своје задовољство у великој мери повезује са економским користима које произилазе из туризма. То се пре свега односи на могућност запошљавања, повећање прихода, пласман локалних производа и развој туристичких услуга у оквиру заштићених подручја.

Графикон 20. Утицај димензија одрживости развоја туризма на задовољство становништва у заштићеним подручјима

Извор: Аутори

Социо-културна димензија такође показује релативно значајан утицај, што потврђује да очување локалног идентитета, традиције, културних вредности и позитивна интеракција између туриста и локалног становништва могу утицати на степен задовољства резидената развојем туризма. Локално становништво препознаје значај културне афирмације и промоције локалне заједнице кроз туристичке активности. Институционална димензија има нешто мањи, али и даље статистички значајан утицај, што указује да управљачке активности, организација туризма, информисање и контрола туристичких активности доприносе формирању позитивних ставова локалног становништва. Испитаници очигледно препознају значај институционалне подршке, али њен утицај на лично задовољство није толико изражен као директни економски ефекти. Еколошка димензија показује најмању вредност површине испод криве, што може указивати да локално становништво природне вредности и очување екосистема више доживљава као основу

постојања туризма, а мање као директан фактор личног задовољства. Ипак, статистичка значајност резултата потврђује да је очувана природа и даље важан предуслов позитивне перцепције туризма у заштићеним подручјима. Добијени резултати показују да задовољство локалног становништва представља сложену категорију на коју утичу различити економски, друштвени, институционални и еколошки фактори. Због тога је за дугорочни развој одрживог туризма неопходно успоставити равнотежу између очувања природних вредности, економске користи локалне заједнице, очувања културног идентитета и ефикасног управљања туристичким развојем.

Помоћна хипотеза $H_{1.5}$: Постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима локалног становништва о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике.

Табела 33. Оцене димензија одрживости туризма у односу на пол

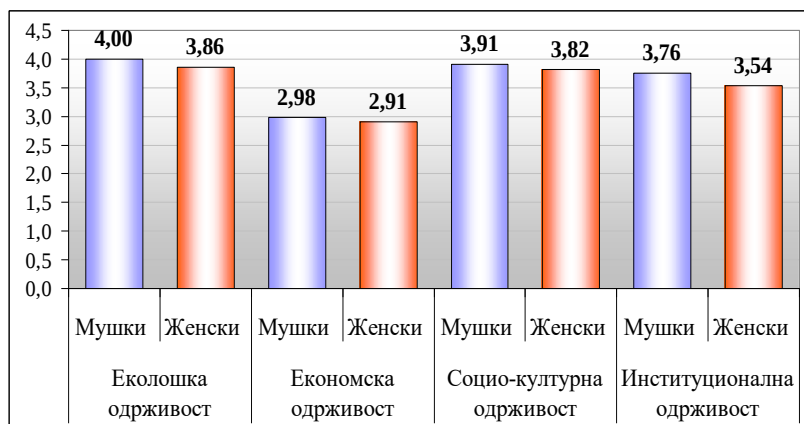
Димензије одрживости	Пол	N	M	СД	t	df	p
Еколошка одрживост	Мушки	2.490	4,00	0,73	6,928	6.005	0,000
	Женски	3.517	3,86	0,80	7,035	5.631,925	
Економска одрживост	Мушки	2.490	2,98	0,80	3,508	6005	0,000
	Женски	3.517	2,91	0,78	3,494	5.283,238	
Социо-културна одрживост	Мушки	2.490	3,91	0,57	4,894	6.005	0,000
	Женски	3.517	3,82	0,70	5,069	5.892,453	
Институционална одрживост	Мушки	2.490	3,76	0,82	9,575	6.005	0,000
	Женски	3.517	3,54	0,93	9,779	5.720,191	

Извор: Аутори

Тестирање хипотезе о димензијама одрживости у односу на пол вршено је помоћу Т – теста за два независна узорка и анализом варијансе ANOVA у односу на узраст и ниво образовања. Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима испитаника о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике, извршена је детаљна анализа добијених вредности. У Табели 33. и Графикону 21 могу се уочити разлике у исказаним одговорима у односу на пол испитаника.

Резултати приказани у Табели 33. показују да постоје статистички значајне разлике у ставовима мушкараца и жена према свим димензијама одрживости туризма, јер су све p -вредности на нивоу статистичке значајности $p < 0,01$. То указује да пол испитаника представља важан фактор у формирању перцепције одрживог туризма у заштићеним подручјима АП Војводине. Мушки испитаници су у свим димензијама дали више просечне оцене у односу на женске испитанике. Највећа разлика уочена је код институционалне

одрживости, где су мушкарци дали просечну оцену 3,76, а жене 3,54. Овакав резултат може указивати да мушкарци имају позитивнију перцепцију рада управљача, организације туристичких активности и институционалне подршке развоју туризма у заштићеним подручјима. Највише оцене код оба пола забележене су за еколошку и социо-културну димензију одрживости. То указује да и мушкарци и жене препознају значај очувања природе, природних ресурса, културног наслеђа и локалне традиције као кључних елемената одрживог туристичког развоја. Ипак, мушкарци су и у овим категоријама исказали нешто позитивније ставове. Економска димензија добила је најниже просечне оцене код оба пола, што може указивати да локално становништво у мањој мери препознаје директне економске користи од туризма у заштићеним подручјима. Иако туризам може допринети запошљавању и развоју локалне економије, испитаници вероватно сматрају да економски ефекти још увек нису довољно изражени или равномерно распоређени.

Графикон 21. Оцене димензија одрживости туризма у односу на пол испитаника

Извор: Аутори

Графички приказ на Графикону 21 додатно потврђује релативно уједначен образац одговора код оба пола, али и јасно уочљив тренд виших оцена код мушкараца. Разлике нису драстичне, али су довољно изражене да укажу на постојање различитих перцепција и ставова у односу на пол испитаника. Добијени резултати могу бити значајни за будуће планирање и управљање туризмом у заштићеним подручјима, јер указују на потребу укључивања различитих друштвених група у процесе доношења одлука, планирања туристичких активности и управљања природним ресурсима. Посебно је важно сагледати потребе и очекивања локалног становништва како би развој туризма био социјално прихватљив и дугорочно одржив. На основу приказаних резултата у Табели 33 и Графикону 21, може се извести закључак

да су оцене мушкараца значајно веће по свим димензијама одрживости у односу на одговоре жена ($p < 0,01$).

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима испитаника о димензијама одрживости у односу на узраст испитаника, извршена је детаљана анализа добијених вредности. У Табели 34. и Графикону 22 могу се уочити разлике у исказаним одговорима у односу на старосну категорију испитаника. Ако се анализирају приказани подаци, може се закључити да су најмлађи испитаници од 18 до 24 године старости најбоље оценили еколошку одрживост (4,07), и то је уједно највиша оцена у самопроцени одрживости туризма. Поред тога, социо-културну одрживост испитаници мушког пола су оценили са просечном оценом 3,99, док је најслабије оцењена економска одрживост (3,02). Испитаници узраста од 25 до 34 године су релативно идентично оценили димензије одрживости, највишом оценом за еколошку одрживост (4,02) и најслабијом оценом економску одрживост (2,95). Испитаници узраста од 35 до 44 године и од 45 до 54 године су слично оценили димензије одрживости, с тим што су млађи испитаници вишом оценом оценили еколошку одрживост (3,88) и социо-културну одрживост (3,89), док су испитаници узраста од 45-54 године најслабије оценили економску одрживост (2,82), што је уједно и најслабија оцена у односу на све димензије одрживости. Испитаници узраста од 55 до 64 године слично су оцењивали све димензије одрживости као и најмлађи испитаници, с тим што су незнатно боље оценили економску одрживост (3,10), што је уједно и највиша оцена у оквиру ове димензије одрживости. Најстарији испитаници преко 65 година старости најбоље су оценили еколошку одрживост (3,90), а најстрожије социо-културну одрживост (3,66) и институционалну одрживост (3,52), што су најслабије оцене у оквиру ових димензија.

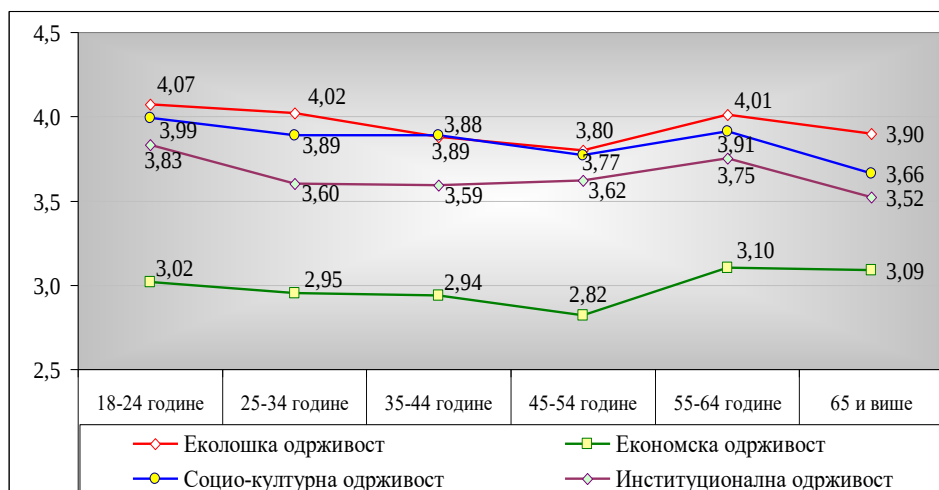
Табела 34. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника

Димензије одрживости	Старосна структура	N	M	СД	F
Еколошка одрживост	18-24 године	406	4,07	15,918	0,000
	25-34 године	942	4,02		
	35-44 године	2.216	3,88		
	45-54 године	1.452	3,80		
	55-64 године	707	4,01		
	65 и више година	284	3,90		
Економска одрживост	18-24 године	406	3,02	15,456	0,000
	25-34 године	942	2,95		
	35-44 године	2.216	2,94		
	45-54 године	1.452	2,82		
	55-64 године	707	3,10		

	65 и више година	284	3,09		
Социо-културна одрживост	18-24 године	406	3,99	15,507	0,000
	25-34 године	942	3,89		
	35-44 године	2.216	3,89		
	45-54 године	1.452	3,77		
	55-64 године	707	3,91		
	65 и више година	284	3,66		
Институционална одрживост	18-24 године	406	3,83	8,720	0,000
	25-34 године	942	3,60		
	35-44 године	2.216	3,59		
	45-54 године	1.452	3,62		
	55-64 године	707	3,75		
	65 и више година	284	3,52		

Извор: Аутори.

Резултати анализе варијансе (ANOVA) показују да постоје статистички значајне разлике у ставовима испитаника различитих старосних категорија према свим димензијама одрживости, јер су све F-вредности статистички значајне на нивоу $p < 0,01$. То указује да старосна структура испитаника представља важан фактор у формирању перцепције одрживог туризма у заштићеним подручјима АП Војводине. Анализом добијених резултата може се уочити да су све старосне категорије највишим оценама вредновале еколошку одрживост, што потврђује да локално становништво, без обзира на старосну доб, препознаје значај очувања природе и природних ресурса као основе туристичког развоја у заштићеним подручјима. Овај резултат указује на висок степен еколошке свести код испитаника. Са друге стране, економска одрживост је у свим старосним групама добила најниже оцене. То може указивати да локално становништво сматра да економске користи од туризма нису довољно видљиве, равномерно распоређене или да још увек не доприносе у довољној мери побољшању квалитета живота локалне заједнице. Посебно је важно истаћи да су испитаници средње животне доби (35–54 године), који најчешће представљају економски најактивнији део становништва, дали најниже оцене економској димензији, што може указивати на већа очекивања у погледу економских ефеката туризма.

Графикон 22. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника
Извор: Аутори

Графички приказ на Графикону 22 показује релативно стабилан тренд код свих димензија одрживости, али се уочавају одређене осцилације у зависности од старосне групе. Најмлађи испитаници и испитаници старости од 55 до 64 године генерално су позитивније оцењивали већину димензија одрживости, док су испитаници средњих старосних категорија били нешто критичнији у својим проценама. Интересантно је да су испитаници старости од 55 до 64 године дали релативно високе оцене свим димензијама одрживости, посебно економској и институционалној димензији. Овакав резултат може указивати на већу повезаност ове старосне групе са локалном заједницом, природним ресурсима и туристичким активностима, као и на позитивније сагледавање ефеката туризма на локални развој. Најстарији испитаници (65 и више година) показали су нешто критичније ставове према институционалној и социо-културној димензији одрживости. Ово може указивати на њихову већу осетљивост према променама у локалној заједници, традиционалном начину живота и управљању туристичким развојем у заштићеним подручјима. У целини посматрано, добијени резултати указују да различите старосне групе различито перципирају утицаје и значај појединих димензија одрживости, што је важно узети у обзир приликом планирања и управљања одрживим туризмом. Успешан развој туризма у заштићеним подручјима подразумева уважавање потреба, очекивања и ставова различитих генерацијских група локалног становништва.

Анализирајући приказане податке који се тичу оцена димензија одрживости у односу на старосну структуру, може се закључити да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у односу на њихову старосну структуру.

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима испитаника о димензијама одрживости у односу на ниво образовања испитаника, извршена је детаљна анализа добијених вредности. У Табели 35. и Графикону 23 могу се уочити разлике у исказаним одговорима у односу на ниво образовања испитаника.

Испитаници са основним образовањем оценили су све четири димензије одрживости туризма најнижим оценама у односу на остале испитанике. Као и сви испитаници, најбоље су оценили еколошку одрживост (3,82) и социо-културну одрживост (3,55), а најслабије економску одрживост (2,79). Испитаници са средњим, вишим и високим образовањем су врло слично оценили све димензије одрживости, највишим оценама еколошку и социо-културну одрживост, а најслабије економску одрживост (2,95 и 2,92). Испитаници са мастер и докторском дипломом су истим редоследом као и претходни испитаници оценили димензије одрживости, осим економске одрживости која има вишу оцену (3,11), што је уједно и највиша оцена економске одрживости туризма.

Анализирајући приказане податке који се тичу оцена димензија одрживости у односу на образовну структуру, може се закључити да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у односу на њихов ниво образовања.

Резултати анализе варијансе (ANOVA) показују да постоје статистички значајне разлике у ставовима испитаника различитог нивоа образовања према свим димензијама одрживости, што потврђују вредности статистичке значајности ($p < 0,05$ и $p < 0,01$). То указује да ниво образовања представља важан фактор у формирању перцепције одрживог туризма и његових димензија у заштићеним подручјима. Посматрајући све образовне категорије, може се уочити да су еколошка и социо-културна одрживост у континуитету добијале највише просечне оцене.

Овакви резултати указују да испитаници, без обзира на ниво образовања, препознају значај очувања природних вредности, културног наслеђа и традиционалних вредности као основних елемената одрживог туристичког развоја. Највеће разлике између испитаника различитог нивоа образовања уочавају се код економске димензије одрживости.

Испитаници са вишим нивоима образовања, посебно са мастер и докторским дипломама, позитивније су оценили економске ефекте туризма у односу на остале категорије испитаника. То може указивати да образованији испитаници у већој мери препознају дугорочне економске користи од одрживог туризма, као што су запошљавање, развој локалне привреде и јачање локалних производа и услуга.

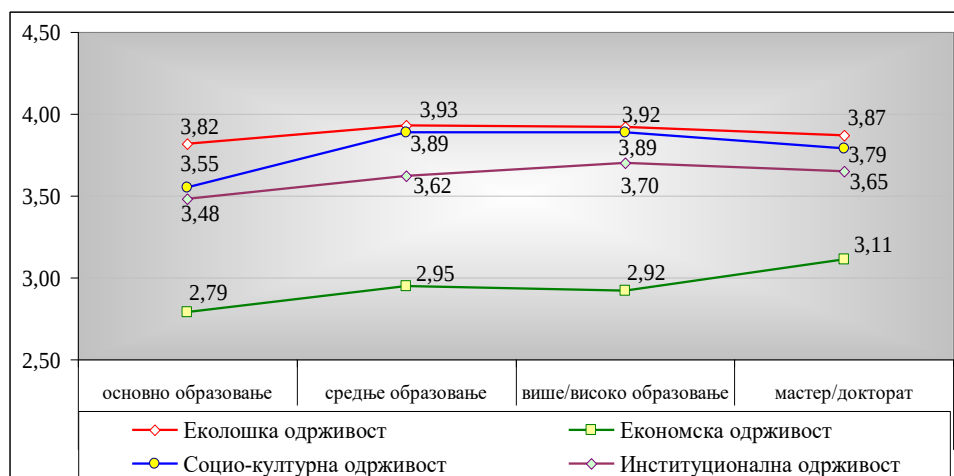
Табела 35. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања

Димензија одрживости	Узраст	N	M	СД	F	p
Еколошка одрживост	основно образовање	457	3,82	0,69	3,270	0,020
	средње образовање	3.901	3,93	0,78		
	више/високо образовање	1.202	3,92	0,78		
	мастер/докторат	447	3,87	0,78		
Економска одрживост	основно образовање	457	2,79	0,70	13,380	0,000
	средње образовање	3.901	2,95	0,78		
	више/високо образовање	1.202	2,92	0,83		
	мастер/докторат	447	3,11	0,79		
Социо-културна одрживост	основно образовање	457	3,55	0,70	41,094	0,000
	средње образовање	3.901	3,89	0,66		
	више/високо образовање	1.202	3,89	0,57		
	мастер/докторат	447	3,79	0,69		
Институционална одрживост	основно образовање	457	3,48	0,83	7,018	0,000
	средње образовање	3.901	3,62	0,90		
	више/високо образовање	1.202	3,70	0,87		
	мастер/докторат	447	3,65	0,92		

Извор: Тришић, И.

Такође, може се уочити да су испитаници са средњим, вишим и високим образовањем релативно уједначено оцењивали еколошку и социо-културну одрживост, што указује на стабилне ставове ових категорија испитаника према значају очувања природе и културних вредности у развоју туризма. Графички приказ на Графикону 23 јасно показује да линије које представљају еколошку и социо-културну одрживост имају релативно стабилан ток код свих образовних категорија, док је код економске одрживости видљив постепен раст оцена са порастом нивоа образовања. Ово указује да образовање може утицати на боље разумевање економских аспеката одрживог туристичког развоја. Институционална одрживост је такође добила више оцене код

испитаника са вишим нивоима образовања, што може указивати да образованији испитаници у већој мери препознају значај управљачких механизма, институционалне подршке, законске регулативе и улоге управљача у заштити природе и развоју туризма.

Графикон 23. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања испитаника

Извор: Аутори

У целини посматрано, добијени резултати потврђују да образовна структура испитаника значајно утиче на перцепцију одрживог туризма и његових димензија. Виши нивои образовања повезани су са нешто позитивнијим и комплекснијим сагледавањем улоге одрживог туризма у развоју заштићених подручја, што је важно узети у обзир приликом планирања едукативних, промотивних и управљачких активности у области одрживог туризма. Ако се у обзир узму резултати појединачних анализа одговора испитаника у односу на њихове социо-демографске карактеристике, може се закључити да је **помоћна хипотеза $X_{1.5}$ потврђена у потпуности**, односно да **постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у односу на њихове социо-демографске карактеристике**.

На основу резултата (Табела 36), може се закључити да су све постављене истраживачке хипотезе у овом раду потврђене. Добијени резултати указују да одрживи туризам у заштићеним подручјима АП Војводине има значајан позитиван утицај на задовољство локалног становништва, чиме је потврђена главна хипотеза истраживања (X_1). Овакав резултат указује да локално становништво препознаје значај одрживог туризма као фактора који може допринети очувању природних вредности, унапређењу животног простора и развоју локалне заједнице. Потврђивањем помоћних хипотеза утврђено је да све четири димензије одрживости – еколошка,

економска, социо-културна и институционална – имају позитиван и статистички значајан утицај на одрживи туризам у испитиваним заштићеним подручјима. Посебно је значајно што су резултати показали снажан утицај институционалне и еколошке димензије, што указује на важност ефикасног управљања, примене законске регулативе, заштите природе и планског развоја туризма у заштићеним подручјима.

Поред тога, потврђена је и хипотеза $X_{1.5}$, која се односи на постојање статистички значајних разлика у ставовима локалног становништва у односу на њихове социо-демографске карактеристике. Резултати су показали да пол, старосна структура и ниво образовања утичу на перцепцију димензија одрживости, што указује да различите групе становништва различито доживљавају улогу и значај одрживог туризма. У целини посматрано, резултати истраживања потврђују да одрживи туризам у заштићеним подручјима Војводине представља сложен и мултидимензионалан процес, у коме је неопходно истовремено уважавање еколошких, економских, социо-културних и институционалних фактора. Потврђене хипотезе пружају научну основу за даље планирање и управљање туризмом у заштићеним подручјима, као и за креирање мера које ће допринети већем задовољству локалног становништва и одрживом развоју туризма у будућности.

Табела 36. Приказ резултата тестирања хипотеза

Хипотеза		Резултат
X_1	Одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва	+
$X_{1.1}$	Еколошка димензија одрживости у значајној мери доприноси одрживом туризму одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине	+
$X_{1.2}$	Економска димензија утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја	+
$X_{1.3}$	Социо-културна димензија позитивно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја Војводине	+
$X_{1.4}$	Институционална димензија има важну улогу у одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине	+
$X_{1.5}$	Постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима локалног становништва о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике	+

Извор: Аутори

7.4 Анализа улоге димензија одрживости у туризму заштићених подручја

Један од циљева у овом раду је да се анализирају стање и потенцијали за развој туризма, као и да се испита утицај туризма на задовољство резидената и посетилаца. Заштићена подручја су дестинације у којима постоје различите биолошке (специјске), екосистемске, просторне и геолошке карактеристике. То би значило да је у овим дестинацијама природа примарни ресурс за развој туризма. У раду су одабрана различита подручја за испитивање, код којих су различити нивои и режими заштите, врсте и обим притисака од стране корисника, туристичко коришћење, разлози и резултати заштите. Упоредном анализом системских активности и резултата заштите и развоја туризма сваког заштићеног подручја, може се извести закључак да одрживи туристички развој генерише одређене додатне мере или активности како би се дошло до одрживих резултата. Одабрана подручја за анализу имају релативно различит карактер простора у погледу елемената, као и различите нивое постојећих заштита и резултата заштите. Иако им је готово идентичан и јединствен разлог због којег се штите, начин постизања резултата је различит и својствен за свако заштићено подручје. Ово потврђују напред приказане вредности појединачних димензија одрживости, као у резултати тестирања истраживачких хипотеза.

Одрживи туризам у овом истраживању испитиван је кроз четири димензије одрживости: еколошку, економску, социокултурну и институционалну одрживост. Ово су уједно истраживачке хипотезе које су испитане уз помоћ конципиране истраживачке методологије. Испитивање хипотеза резултирало је корисним подацима, који указују да одрживи туризам заштићених подручја остварује значајне утицаје на задовољство локалног становништва. Иако све димензије одрживости немају подједнаке појединачне вредности, свака од димензија одрживости има значајног удела у одрживом туризму, што је тестирањем хипотеза потврђено. Ако се анализирају просечне вредности димензија, може се закључити да су испитаници еколошку и социокултурну димензију издвојили као најзначајније димензије за одрживи туризам заштићених подручја. Резултати овог истраживања се подударају са резултатима истраживања Cottrell *et al.* (2007), Shen & Cottrell (2008), Obradović *et al.* (2020), Khan *et al.* (2022), Lata *et al.* (2022) и Stojanović *et al.* (2024).

Ако се ово истраживање упореди са истраживањима која су користила релативно идентичан модел истраживања, може се закључити да постоји велика сличност са добијеним резултатима из других заштићених подручја. У наведеним истраживањима испитаници су посебно издвојили значај еколошке и социо-културне димензије одрживости. Оно што ово истраживање разликује од претходних јесте да су у овом испитивању испитаници истакли висок степен задовољства одрживим туризмом, иако туризам није у довољној мери развијен у свим посматраним заштићеним подручјима. У претходним приказима у овој

монографији наведено је да су економска и институционална димензија најниже оцењене од стране испитаника. Утицај туризма на запошљавање становништва и локалну економију су најмање оцењене тврдње економске димензије. Анализом резултата тестирања главне хипотезе може се закључити да постоји значајно задовољство испитаника одрживим туризмом, иако димензије одрживости нису оцењене подједнаким оценама. Овај податак може упутити на чињеницу да у заштићеним подручјима постоје неискоришћени туристички потенцијали.

Уколико се анализирају резултати тестирања хипотеза, може се закључити да заштићена подручја представљају потенцијале за унапређење природе са једне, и развој одређених специфичних облика туризма са друге стране. У испитиваним подручјима присутна је врло ретка флора, која је карактеристична само за ова заштићена подручја. Због реткости које поседују и спречавања антропогених утицаја, ова се подручја штите како би се очувале све њихове вредности. Еколошка димензија одрживости је од стране испитаника у овом истраживању оцењена највишим оценама. Такође, ова димензија остварује и значајан утицај на стање туризма у готово свим испитиваним подручјима. Из наведеног проистиче закључак да примарни облици туризма у заштићеним подручјима морају бити усаглашени са еколошким принципима. Различити туристички фактори представљају значајну основу у истраживању услова за развој туризма (Buckley, 2003; Choi & Sirakaya, 2006; Schianetz & Kavanagh, 2008; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Tanguay *et al.*, 2013; Jagoda *et al.*, 2025). Према истим ауторима, на формирање и развој туристичке дестинације, заштиту животне средине и одржив развој туризма утичу различити фактори у дестинацијама, а због функције ових дестинација, најзначајнији су еколошки фактори.

Допринос одрживог туризма задовољству испитаника може представљати значајан податак приликом укључивања заштићених подручја у туристичку понуду. Главни управљачки циљеви требало би да буду утемељени на идентификацији ових снага, шанси и слабости појединих димензија у развоју одрживих облика туризма. Анализом резултата тестирања хипотеза могу се идентификовати одређене основе за развој одговорног и туризма заснованог на природи. Поред наведених, културни облици туризма могли би да додатно појачају вредност туристичке понуде. Значајно је истаћи да је улога локалне заједнице врло важна и без ње се не могу имплементирати планске активности. Очекивања посетилаца заштићеног подручја могу бити врло различита (Asmelash & Kumar, 2019; Stojanović *et al.*, 2025) што се подудара са перцепцијама испитаника у односу на њихове социо-демографске карактеристике. Ово је значајно за управљаче заштићеним подручјима, који могу планирати туристичке активности за различите узрасте посетилаца.

На основу анализе резултата овог истраживања, које се тиче улоге димензија одрживости туристичког развоја, закључује се да заштићена подручја поседују значајне потенцијале одрживог развоја туризма и да се у

бројним истраживањима у значајној мери издвајају управо еколошка и социо-културна одрживост. Овај податак се може искористити приликом планирања и развоја специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, научно-истраживачки, рурални туризам, здравствени туризам, спортски, односно облици туризма засновани на природним ресурсима. За очување заштићених подручја, најзначајнији облик туризма би био екотуризам, са еколошким и одрживим компонентама. Свакако да се еко и рурални туризам тешко могу развијати без очуване природе и сарадње са локалном заједницом. Стога су за еко туристе од посебног значаја оне дестинације у којима има заштићених подручја (Cottrell *et al.*, 2013) и где постоји активна улога локалног становништва. У оваквом простору правилно развијан туризам ствара користи, док су ефекти развоја у међусобној интеракцији на различите начине (Hall, 2019).

Туризам може условити низ позитивних ефеката у животној средини у којој туристи задовољавају своје потребе. Кроз туризам развија се свест о значају очувања заштите простора и унапређења животне средине и социо-културних вредности дестинације. Он може допринети повећању квалитета дестинације и позитивно делује на животну средину јер се кроз туризам:

- изграђује свест о значају здраве средине;
- штити природу, природне функције и простор у функцији туризма;
- унапређује укупни естетски квалитет животне средине (Huañhuasa *et al.*, 2010).

Успешна имплементација еколошких компоненти, заштита околине и давање предности оним производима који су организовани у складу са еколошким стандардима, у будућем спровођењу маркетиншких активности у туризму заштићених подручја, јесте императив управљача заштићених подручја. Одрживи туризам може представљати један од најшире прихваћених облика коришћења простора јер производи позитивне резултате на нивоу укупног туристичког развоја (Kruger *et al.*, 2017). Одрживост туризма заштићених подручја се може постићи:

- имплементацијом активних мера заштите и контролом туристичког коришћења;
- изградњом визиторских центара;
- доступношћу брошура које садрже јасне етичке кодексе који би требало да упуте на одређене одрживе активности и однос према природним и друштвеним вредностима;
- контролом носећег капацитета од стране управе;
- укључивањем корисника у директне активности заштите.

На основу анализе наведених резултата истраживања, закључује се да заштићена подручја могу поседовати врло различите атрактивне факторе за развој специфичних облика туризма као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, рурални туризам, креативни туризам, здравствени туризам, спортски туризам, риболовни, волонтерски, и други облици који директно могу помоћи социо-културном, еколошком, економском и институционалном одрживом развоју. Значај туризма у заштићеним подручјима се темељи на постојању и очувању основних еколошких фактора. Нарушена природа, уништавање и загађење екосистема чине ове дестинације неатрактивним за посетиоце с једне, док с друге стране негативно утичу на задовољство локалног становништва и недостатак економских бенефита од туристичке потрошње (Saarinen, 2013). На основу испитиваних варијабли и хипотеза у овом истраживању у складу са општим и посебним циљевима истраживања и принципима одрживог туризма, могу се извести следећи закључци:

- У овом емпиријском истраживању резултати су добијени теренским радом, квалитативном и квантитативном истраживачком методологијом;

- Резултати добијени анкетним истраживањем се подударaju са резултатима добијеним теренским опажањем и испитивањем фактора за развој туризма уз помоћ индикатора одрживог туризма.

- Задовољство локалног становништва тренутним стањем еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости може утицати на одрживи туристички развој;

- Задовољство резидената може бити условљено различитим факторима развоја туризма попут приступачности и комуникација, садржаја и погодности, одржавања и заштите, информисања и активности;

- Задовољство развојем туризма може бити у узајамној вези са еколошком, економском, социо-културном, институционалном одрживошћу и социо-демографским карактеристикама;

- Задовољство локалног становништва може бити последица еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости;

- Задовољство посетилаца стањем туризма индиректно утиче на задовољство локалног становништва;

- Позитивни резултати развоја туризма заштићених подручја могу бити унапређење природних вредности, елиминација негативних утицаја туризма на простор и живи свет, коришћење природних ресурса за развој одређених облика туризма и задовољство субјеката у туризму;

- Заштићена подручја као туристичке дестинације омогућавају научно-истраживачки рад, еколошку едукацију и прихватљиво (одрживо) коришћење у сврху рекреације и туризма;

- Заштићена подручја Војводине индиректно учествују у очувању културне баштине локалног становништва и доприносе унапређењу економије локалних заједница;
- Одрживи туризам у значајној мери доприноси задовољству локалног становништва;
- Одабрана заштићена подручја могу бити део туристичке понуде туризма утемељеног на природи;
- Заштићена подручја Војводине имају значајну функцију у одрживом развоју туризма.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Природно-географске одлике као катализатори у највећој мери формирају комплетан живот одређеног простора, укључујући и особине природе. Ови услови свакако одлучују улогу сваке јединке у системским симбиозама, у којој је и улога човека од пресудног значаја (Stojanović, 2023). Све активности чинилаца уско су везане за основне одлике и особине простора у којем се реализује живот. Мењањем појединих елемената животне средине, директно се утиче на понашање и особине живих бића и комплетне природе. Стога су положај одређеног простора, рељеф и састав земљишта, клима, хидрографија и биогеографија основни предуслови за формирање главних особина одређених простора, који се у погледу ових елемената међусобно разликују. Сваки од њих поседује одређене карактеристике у погледу особина, живог света или појава, понекад својствене само у одређеним ареалима. Заштита оваквих простора од спољашњих утицаја или активности и притисака корисника, мора у обзир узети све природно-географске особине. Заштита се рецимо прилагођава рељефу и клими индиректно, јер наведени елементи одлучују у одређеној мери о броју и структури врста.

Основни циљ истраживања у овом раду је да се испита утицај одрживог туризма на локално становништво, односно функција коју заштићена подручја могу имати у одрживом туризму. Да би се дошло до што поузданијих истраживачких резултата, детаљно су испитане природне и друштвене карактеристике одабраних заштићених подручја. Теренским испитивањем и мерењем индикатора одрживог туризма у заштићеним подручјима, прикупљени су важни подаци. Резултати овог дела истраживања указују да ове дестинације поседују значајне потенцијале који би требало да буду правилно валоризовани и туристички афирмисани. Свих 11 анализираних заштићених подручја поседује по структури врло различите елементе дестинације. Поједина подручја имају већи просторни обухват, повољнији географски положај, различиту климу, влажна станишта као примарни ресурс, ретке геолошке форме, ендемичну флору и фауну, етнички различито становништво са богатом културном традицијом, локалитете од историјског значаја и различите статусе заштите у националним и међународним оквирима. Други и главни део истраживања је укључио анкетно испитивање, односно прикупљање података од локалног становништва кроз форму личних ставова о факторима и стању одрживог туризма и његовом утицају на њихово задовољство. Извођењем резултата истраживања дошло се до закључка да свако подручје има одређени утицај у одрживом туризму, односно да доприноси еколошкој, економској, социо-културној и институционалној димензији одрживости. Као таква имају и значајан утицај на задовољство локалног становништва одрживим туризмом, што је био основни постављени циљ истраживања.

8.1 Значај заштићених подручја за развој туризма у АП Војводини

На основу резултата истраживања може се закључити да одабрана заштићена подручја поседују значајне потенцијале одрживог развоја туризма. Еколошка и социо-културна одрживост су од стране испитаника оцењене као најзначајније димензије одрживости, односно димензије које у највећој мери доприносе одрживом туризму. То би значило да су еколошки и социо-културни фактори примарни у овим дестинацијама. Овај податак се може искористити приликом планирања и развоја специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, научно-истраживачки, рурални туризам, здравствени, спортски, манифестациони, културни, односно облици туризма засновани на природним и социо-културним ресурсима. За очување заштићених подручја значајан би био развој туризма утемељеног на природи (nature-based), са еколошким и одрживим компонентама. Улога локалног становништва у туристичким активностима је од пресудног значаја за креирање имица дестинације (Kruger *et al.*, 2017; Stojanović, 2011). Стога су за одрживи туризам од посебног значаја дестинације које поседују социо-културне туристичке факторе. У заштићеним подручјима правилно развијан туризам може стварати значајне, док би ефекти туристичког развоја били у међусобној корелацији. Анализом приказаних вредности може се извести закључак да посматрана заштићена подручја могу бити дестинације одрживог туризма јер поседују ретке природне и друштвене факторе који могу дефинисати значајне елементе еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије одрживог туризма. Поред географског положаја, рељефа, састава земљишта, климе и хидрографије, за развој туризма изузетно су значајни присуство флоре и фауне. Анализом приказаних природних фактора заштићених подручја, може се закључити да су она насељена изузетно ретким птичијим врстама, што омогућава организовање фото-сафарија или орнитолошких туристичких тура као едукативних и научно-истраживачких облика туризма. Како становништво које живи уз заштићена подручја поседује богату традицију, културу и културно-историјско наслеђе, домаћу радност, фолклор, гастрономију, винарије и изворни народни мелос, може се планирати развој културних и манифестационих облика туризма. Путем различитих манифестација може се промовисати локална култура (Mihalic, 2016). Специфични облици туризма могу имати особину да генеришу друштвене вредности у туристичку понуду. Скупа са природним мотивима могу утицати на креирање квалитетне туристичке дестинације, чији би основни приоритет била заштита био-географских вредности и неговање културне баштине (Newsome *et al.*, 2013).

Заштићена подручја Војводине имају изузетне географско-туристичке положаје, повољну климу, хидрографију и што је најважније, разноврстан биљни и животињски свет. Поједини представници флоре и фауне су толико

раритетни да насељавају само ове просторе у Републици Србији. Такви су банатски божур (*Paonia officinalis* subsp. *Banatica*) у Делиблатској пешчари, мргуда (*Umbra krameri*) насељена у Специјалном резервату природе „Засавица“, велика дропља (*Otis tarda*) и дабар (*Castor fiber*), који је реинтродукован на просторе Засавице и Обедске баре. Посебну упечатљивост заштићених природних добара на територији Војводине представљају влажна станишта, која располажу изузетно разноликим екосистемима, а која су због својих одлика врло рањива и најбрже подлежу притисцима од стране корисника. Речну мрежу АП Војводине чине три велике реке: Дунав, Сава и Тиса, са свим својим притокама и каналима. Све реке се одликују малим падом, спорим и кривудавим током, великом акумулативном моћи и склоношћу ка стварању мртваја и меандера, што даје велику погодност за формирање влажних станишта значајних за флору и фауну. Тако баре и мртваје у Војводини представљају предмет интересовања UNESCO јер чине својеврсну оазу живог света. Конвенцију заштићених мочварних подручја – Рамсарску листу, потписало је преко 118 земаља света, међу којима је и наша земља. Од укупних 10 националних Рамсарских подручја, 8 подручја са територије АП Војводине налази се на Рамсарској листи и то Стари Бегеј – Царска бара, Обедска бара, Засавица, Лудашко језеро, Слано Копово, Горње Подунавље, Ковилско-петроварадински рит и Лабудово окно. Површина коју захватају ови простори износи 57.255 ha, односно 2,65% територије Војводине. Још 15 подручја се разматра за номинацију. Сагледавањем ових вредности изводи се закључак да је територија влажних станишта, уписаних на Рамсарској листи значајних влажних подручја још увек мала и да треба унапредити мониторинг заштите, проширити их на остале локалитете јер на то упућује податак да је Војводина у погледу хидрографских мотива врло разноврсна и специфична. Друга важна подручја са међународног аспекта заштите су: Значајна подручја за птице – Important Bird Areas – IBA са 354.786 ha или 16,5% територије, значајна подручја за биљке Important Plant Areas – IPA са 328.208 ha или 15,3% територије и одабрана подручја за дневне лептире Prime Butterfly Areas – PBA са 91.107 ha или 4,2% територије.

Анализом приказаних података долази се до закључка да је до данас под заштиту на простору АП Војводине стављено 138 природних добара, на укупној површини од око 148.599,6 ha, што чини само 6,91% њене територије, што је свакако још увек врло мала површина под заштитом. Ако се ове вредности упореде са податком да је у групи национално и међународно значајних врста на подручју Војводине забележено 455 таксона, у рангу врсте (353) и подврсте (102), на основу прелиминарне Црвене листе флоре Србије са статусима угрожености према критеријумима IUCN-а, односно допуне процене угрожености за неке врсте за Војводину, где је могуће издвојити преко 270 различитих биљних и животињских врста, долази се до закључка да простор који покрива заштита наведених врста, представља малу територију.

У прилог тој тврдњи сведоче и подаци да је на списковима Правилника о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива (2016) наведено 149 строго заштићених врста са 36 подврста, односно 203 врсте са 67 подврста у категорији заштићених које су познате са територије Војводине.

У овом истраживању су као главне претње за заштићено подручје наведени: дивља и непланска градња, загађење вода и земљишта, девастација терена, пољопривредно земљиште са третираним хемијским средствима која преко ваздуха, земљишта и вода доспевају у заштићена подручја, криволов, присуство домаћих животиња, нарастање терена услед одсуства испаше, унос алохтоних врста, смањење аутохтоних врста, честа и висока угроженост флоре и фауне, исушивање влажних станишта, ерозија тла, туристичке активности са последицама на окружење и многи други притисци. Сваки од наведених оставља траг у екосистемима. Правилним и брзим дејством, ови утицаји се могу свести на минимум или у потпуности елиминисати.

У раду је по структури, врсти и степену угрожености врста, одабрано 11 различитих заштићених простора који представљају значајан узорак за истраживање и доношење одређених закључака који се тичу заштите и одрживог туристичког развоја. Анализом приказаних података ових одабраних заштићених подручја, изводи се закључак да сви субјекти коришћења простора морају имати удела у спречавању деградације животне средине и окружења, планирању и развоју туризма. Ти субјекти су држава, локална заједница као најзначајнија страна, представници директног мониторинга и заштите и туристи као главни корисници простора. Анализом приказаних података у већини одабраних заштићених подручја, закључује се да је улога локалне заједнице и туриста у системима управљања и унапређења заштите недовољно заступљена. Како су држава, Покрајинска влада и Покрајински завод за заштиту природе, као и остали значајни субјекти у систему заштите, допринели унапређењу заштите доношењем одговарајућих законских одредаба, студија заштите и планова управљања одређеним просторима, као и имплементацијом истих, изводи се закључак да доношење и придржавање великог броја прописа и норми може допринети бољој еколошкој, економској, социо-културној и институционалној одрживости дестинације, што је један од основних постулата одрживог туристичког развоја.

Основни аспект сваког система заштите представља и финансијски градијент. Анализом расположивих података може се извести закључак да је економска одрживост и финансирање заштите, у поређењу са заштићеним просторима региона и света на врло ниском нивоу. Унапређење заштите и правилан развој специфичних облика туризма значајно би унапредили комплетан систем управљања оваквим подручјима до њихове финансијске одрживости, односно док њихово управљање не би омогућило самостално финансирање. Стога је у планове заштите нужно уврстити и туристички развој

али искључиво облике утемељене на одрживим основама и ресурсима, како се не би нарушио елементарни концепт заштите. Посебан значај за одрживи развој туризма у заштићеним подручјима има успостављање баланса између заштите природе и туристичке валоризације простора. Неконтролисан развој туристичких активности може довести до деградације природних ресурса, нарушавања станишта и губитка аутентичности простора, што дугорочно умањује туристичку атрактивност дестинације. Због тога је неопходно континуирано праћење стања животне средине, мониторинг туристичких активности и дефинисање носећег капацитета заштићених подручја, како би се спречили негативни утицаји туризма на природне и друштвене вредности.

Поред тога, савремени концепти управљања заштићеним подручјима све више подразумевају примену дигиталних технологија, геоинформационих система (GIS), паметних система мониторинга и интерпретативних алата у циљу боље презентације природних вредности и ефикаснијег управљања туристичким токовима. Примена савремених технологија може допринети ефикаснијој заштити осетљивих екосистема, едукацији посетилаца и развоју одговорног понашања туриста у заштићеним подручјима. Такође, резултати истраживања указују да је за дугорочни развој одрживог туризма неопходно јачање сарадње између управљача заштићених подручја, локалне самоуправе, научно-истраживачких институција, туристичке привреде и локалног становништва. Само интегралним приступом могуће је обезбедити очување природних вредности, унапређење квалитета живота локалне заједнице и развој конкурентне туристичке понуде засноване на принципима одрживости. На основу свих приказаних резултата може се извести закључак да заштићена подручја АП Војводине представљају значајан просторни, еколошки и туристички ресурс, чији развој мора бити заснован на принципима одрживости, рационалног коришћења природних ресурса и очувања биолошке и културне разноврсности. Уколико се туристички развој буде планирао у складу са принципима одрживог развоја, ова подручја могу постати важни носиоци регионалног развоја, еколошке стабилности и препознатљивости Војводине као дестинације одрживог туризма.

8.2 Научни и практични допринос истраживања

Резултати истраживања указују на значајан утицај одабраних заштићених подручја на одрживи туристички развој, системе и моделе заштите у оквиру одабраних подручја, као и на формирање туристичке понуде која би требало да буде базирана на укључивању ових просторних целина у туристичку понуду. Научни допринос овог истраживања темељи се на пружању значајних информација о одрживом развоју туризма у заштићеним подручјима, која могу послужити у испитивању одрживог туризма у другим заштићеним подручјима Србије и региона. Резултати овог истраживања указују на ниво утицаја заштићених подручја АП Војводине на одрживи

туристички развој и локално становништво као значајног субјекта у развоју туризма. У тумачењу научног доприноса овог истраживања треба поћи од актуелне глобалне проблематике са којом се природа сусреће последњих деценија. Такви су еколошки проблеми и унапређење стања животне средине, заштита живе и неживе природе, екосистема, стицање еколошких, економских и социо-културних бенефита кроз унапређење заштите, промоцију природних и социо-културних вредности, утицај туризма на простор и друге области значајне за науку. Аутономна Покрајина Војводина поседује огроман потенцијал у погледу нетакнуте природе. У испитиваним заштићеним подручјима постоје осетљиви екосистеми у којима су настањене ендемичне биљне и животињске врсте, влажна станишта, подручја значајна за очување геодиверзитета, подручја у којима су еколошка ниша и валенца приоритетни у системима мониторинга и заштите са циљем очувања као јединствене просторне целине.

Оригиналност овог истраживања огледа се у томе што су стање и перспективе одрживог туризма испитани у 11 одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине. Одабрана заштићена подручја чине једну географску целину, што представља иновативност у испитивању стања одрживог туризма и његовог утицаја на локално становништво Војводине. Оно што ово истраживање разликује од претходних јесте да су у појединим подручјима одабраним за анализу, по први пут испитани стање туризма и утицај на задовољство припадника локалне заједнице. Приликом теренског истраживања и прикупљања података мерени су индикатори одрживог туризма опажањем појава и обављеним разговорима са појединим управљачима, посетиоцима и резидентима, што такође представља иновацију у истраживању.

Одабрана подручја се разликују по врсти, функцији, просторном обухвату, природним и друштвеним факторима, стању развијености инфраструктуре и туризма, заступљености флоре и фауне, имплементираним међународним и националним статусима заштите, моделима финансирања и другим одликама. Поред тога што представљају богату туристичку понуду, одабрана заштићена подручја могу послужити као значајан узорак за анализу стања одрживог туризма на нивоу покрајине и републике. Практични допринос овог истраживања јесте да се уз помоћ компаративне анализе података из света са добијеним резултатима спроведеног истраживања, утврди тренутно стање утицаја ових дестинација на одрживи туристички развој и дефинишу кораци и смернице унапређења стања, који се могу имплементирати у стратегије управљања заштићеним подручјима и развоја туризма.

Научни и практични допринос се темељи на чињеници да добијени резултати могу послужити законодавним институцијама, управљачима заштићеним подручјима, експертима за унапређење заштите и развој туризма

приликом израде студија и стратегија развоја одрживог туризма, локалном становништву и посетиоцима, како би се остварила што значајнија постигнућа у погледу еколошких квалитета, економских резултата и социо-културних вредности ових дестинација и тиме постигли значајнији резултати укупног одрживог развоја туризма. Поред наведеног, научни допринос овог истраживања огледа се и у примени интегрисаног приступа у анализи одрживог туризма, који укључује еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости. Применом модела Призме одрживости (PoS – Prism of Sustainability) омогућено је свеобухватно сагледавање сложених односа између заштите природе, туристичког развоја и ставова локалног становништва. На овај начин истраживање превазилази класичне приступе који су најчешће били усмерени само на појединачне аспекте одрживости, чиме је обезбеђен шири аналитички оквир за разумевање развоја туризма у заштићеним подручјима.

Научни значај рада огледа се и у великом броју испитаника и обухваћених заштићених подручја, што омогућава добијање репрезентативних и поузданих резултата. Истраживање је спроведено на територијално разноврсним подручјима која се разликују по природним карактеристикама, нивоу туристичке развијености, статусима заштите и моделима управљања, што омогућава упоредну анализу различитих система заштите и туристичке валоризације простора. Добијени резултати могу представљати значајну основу за будућа интердисциплинарна истраживања у области одрживог туризма, заштите природе, просторног планирања и управљања природним ресурсима. Посебан научни допринос рада огледа се у испитивању ставова локалног становништва као једног од најзначајнијих субјеката одрживог туристичког развоја. У бројним претходним истраживањима акценат је најчешће био усмерен на посетиоце или управљаче заштићеним подручјима, док је улога локалне заједнице била мање заступљена. У овом истраживању локално становништво је посматрано као активан чинилац развоја туризма, чије перцепције, ставови и задовољство представљају важан индикатор одрживости туристичког развоја.

Практични значај истраживања огледа се у могућности примене добијених резултата у процесима управљања заштићеним подручјима и креирања туристичке политике. Добијени резултати могу послужити као основа за дефинисање планова управљања, стратегија развоја туризма, просторних и урбанистичких планова, као и различитих програма заштите природе и одрживог коришћења ресурса. Практична вредност рада огледа се и у идентификовању главних предности и ограничења развоја туризма у одабраним заштићеним подручјима, што може допринети ефикаснијем доношењу одлука у области туризма и заштите животне средине. Резултати истраживања могу бити значајни и за развој локалне економије, јер указују на могућности развоја специфичних и селективних облика туризма заснованих на

природним и социо-културним ресурсима. Посебан значај имају могућности развоја екотуризма, руралног, едукативног, научно-истраживачког, орнитолошког, гастрономског и манифестационог туризма, који могу допринети диверзификацији туристичке понуде и већем укључивању локалног становништва у туристичке активности.

Практични допринос рада огледа се и у могућности примене резултата у области едукације и подизања свести о значају заштите природе и одрживог туризма. Добијени резултати могу бити коришћени у образовним програмима, стручним обукама, интерпретативним активностима и промотивним кампањама са циљем јачања еколошке свести локалног становништва, посетилаца и осталих заинтересованих страна. Такође, резултати истраживања могу представљати значајну основу за унапређење институционалне сарадње између управљача заштићених подручја, локалних самоуправа, туристичких организација, научно-истраживачких институција и цивилног сектора. Јачање сарадње различитих актера може допринети ефикаснијем управљању ресурсима, бољој координацији активности и дугорочном очувању природних и друштвених вредности заштићених подручја. У ширем контексту, резултати овог истраживања могу допринети имплементацији националних и међународних политика одрживог развоја, посебно у области заштите природе, управљања биодиверзитетом и развоја одрживог туризма. Истраживање је усклађено са савременим концептима одрживог развоја и циљевима међународних стратегија које наглашавају значај очувања природних ресурса и одговорног коришћења простора у туристичке сврхе.

8.3 Смернице унапређења одрживог туристичког развоја

За унапређење потенцијала који могу унапредити одрживи туристички развој у дестинацијама какве су заштићена подручја, неопходно је извршити правилну анализу и валоризацију основних елемената и свих фактора дестинације, потенцијалних чинилаца заштите, субјеката и корисника простора. Када се дефинише и одреди улога сваког елемента, могу се донети системске мере и одредити циљеви управљања заштићеним подручјем. Анализа резултата истраживања у овом раду може послужити као основа за постављање критеријума и општих циљева одрживог развоја АП Војводине, који свакако треба да имплементирају туристички развој заштићених подручја као значајних потенцијала у развоју туризма. Адекватна процена стања у одабраним потенцијалним и заштићеним подручјима обухватила је идентификовање свих туристичких потенцијала, могућих користи и дефинисање главних компоненти заштите и основних одрживих циљева. Анализа резултата истраживања послужила је за дефинисање одређених препорука и смерница које могу помоћи унапређењу стања туризма у заштићеним подручјима Војводине, што ће бити приказано у овом делу поглавља.

8.3.1 Проширење подручја под заштитом

Један од главних аспеката у заштити јесте и законски оквир. Заштиту простора у Републици Србији и АП Војводини регулише Закон о заштити природе (2021). Према овом документу, заштићена природна добра су: заштићена подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа. Према истом документу, на заштићеном подручју успостављају се режими заштите: I, II или III степена. У зависности од зонираниости ограничавају се и дозвољавају различите активности. Туристичке активности, без утицаја на средину, дозвољене су у III степену заштите. Анализом у раду приказаних података, који се односе на правни основ заштите на територији АП Војводине, може се закључити да је правна легислатива регулисала све облике и нивое заштите одређених подручја. У истарживању и анализи приказаних података полазило се од главне хипотезе да одрживи туризам заштићених подручја утиче на задовољство локалног становништва, односно да еколошка, економска, социо-културна и институционална одрживост доприносе одрживом развоју туризма заштићених подручја. На потврђивање истраживачких хипотеза утицали су и фактори који се односе на угроженост флоре и фауне, притиске на датом простору, очуваност угрожених врста, адекватан статус заштите и стање туризма. Овај податак упућује на чињеницу да је због потреба заштите, разноврсности и рањивости врста, потребно успостављати и довољан број заштићених простора и површина. Закључује се да је простор под заштитом у АП Војводини релативно мала површина у поређењу са простором и ситуацијом из света, а да се број угрожених врста рапидно повећава. Притисак на просторе такође кулминира и расте, док с друге стране природне појаве мењају простор и екосистеме из дана у дан.

Заштитом су у Војводини обухваћени 1 национални парк, 3 предела изузетних одлика, 16 специјалних резервата природе, 8 строгих резервата природе, 10 паркова природе, 53 споменика природе као и природна добра других категорија, укупне површине од 148.599,6 ha или 6,91% територије. Заштитом је обухваћено и преко 300 биљних и животињских врста са статусом природних реткости. Један број природних добара има међународни статус или је кандидован за стицање истог. С друге стране, наведени заштићени простори трпе различите притиске од стране корисника или других природних појава. Стога је њихова заштита стални приоритет. У оквиру заштићених подручја потребно је редифинисати дозвољене и забрањене активности у оквиру зона заштите, увести примену носећег капацитета простора, ограничити коришћење ресурса и загађење и што је најважније ограничити и контролисати изградњу (McCool *et al.*, 2001; Twining-Ward & Butler, 2002; Buckley, 2003; Cottrell *et al.*,

2013; Queiro *et al.*, 2014; Sowinska-Świerkosz & Chmielewski, 2014; Scholtz *et al.*, 2015; Banos-Gonzales *et al.*, 2016; Lee and Hsieh, 2016; Agyeiwaah *et al.*, 2017; Vučetić, 2018).

Посебан значај проширења подручја под заштитом огледа се у могућности очувања просторне повезаности екосистема и формирања функционалних еколошких коридора. Многа станишта у Војводини су услед интензивне пољопривредне производње, урбанизације и инфраструктурног развоја просторно фрагментисана, што негативно утиче на миграцију, репродукцију и опстанак великог броја биљних и животињских врста. Успостављање нових заштићених подручја и повезивање постојећих природних целина омогућило би очување биодиверзитета и стабилније функционисање екосистема, што је један од основних предуслова одрживог развоја туризма заснованог на природи. Проширење подручја под заштитом требало би усмерити према просторима који поседују висок степен очуваности природних вредности, присуство ретких и угрожених врста, влажна станишта, степске и пешчарске екосистеме, као и подручја значајна за очување геодиверзитета и пејзажне разноврсности. Посебну пажњу потребно је усмерити ка заштити влажних станишта, јер су она једни од најугроженијих екосистема у Европи, а истовремено представљају основу за развој екотуризма, орнитолошког туризма, фото-сафарија и научно-истраживачких активности.

Поред проширења простора под формалном заштитом, неопходно је унапредити и системе активне заштите и мониторинга постојећих подручја. Само проглашење одређеног простора заштићеним није довољно уколико не постоји континуирано праћење стања флоре, фауне и екосистема, као и контрола антропогених притисака. Стога је потребно унапредити системе мониторинга, јачати сарадњу са научно-истраживачким институцијама и омогућити примену савремених метода праћења стања природе, као што су GIS технологије, дронови, дигиталне базе података и системи даљинске детекције. Такође, проширење подручја под заштитом требало би да буде праћено већим укључивањем локалног становништва у процесе планирања и управљања. Локална заједница представља једног од најважнијих актера у очувању природних вредности, јер становништво које живи у непосредној близини заштићених подручја најбоље познаје простор, природне процесе и потенцијалне проблеме. Укључивањем локалног становништва у процесе одлучивања, развој туристичке понуде и активности мониторинга може се допринети већем степену очувања простора, али и развоју локалне економије и јачању свести о значају заштите природе.

Унапређење система заштите подразумева и већу усклађеност националне легислативе са европским и међународним стандардима у области заштите природе. Посебан значај имају процеси интеграције у европске еколошке мреже, као што су Натура 2000 и Emerald мрежа, јер они доприносе јачању система заштите, већој међународној препознатљивости и могућностима финансирања пројеката заштите и одрживог развоја туризма. С

обзиром на то да су заштићена подручја све више изложена последицама климатских промена, као што су суше, губитак влажних станишта, ерозија земљишта и промене у структури флоре и фауне, неопходно је у процес проширења и управљања заштићеним просторима укључити и мере адаптације на климатске промене. Очување природних екосистема и повећање површина под заштитом може допринети јачању отпорности простора на негативне климатске утицаје и очувању екосистемских услуга значајних за локално становништво и туристички развој.

8.3.2 Изградња инфраструктуре

Спровођењем истраживања у заштићеним подручјима идентификовани су недовољно присутни потенцијали за развој одрживог туризма у погледу изграђене туристичке инфраструктуре. Изградња еколошки подржаних објеката за смештај туриста требало би да буде примарни циљ. У појединим заштићеним подручјима постоје објекти за пружање услуга локалне и аутентичне хране и пића, што се са аспекта задовољства испитаника показало као значајно. Пошто становништво које насељава подручја око заштићених подручја поседује богату културну и етно-социјалну традицију, изградња оваквих објеката може са сигурношћу унапредити стање туризма. Изградња објеката за смештај туриста треба да буде усклађена са амбијенталном и природном целином заштићених подручја (Kruger *et al.*, 2017; Stojanović, 2023). Како би се у заштићеним подручјима унапредили потенцијали за развој специфичних облика туризма утемељених на природи, потребна је ревитализација или изградња визиторских и едукативних центара, у којима се могу организовати различите едукативне и научне активности. Поред тога, изградња ових објеката би унапредила маркетинг управљачке процесе, кроз презентацију природних и друштвених вредности заштићених подручја. Проширење едукативних стаза здравља и изградња осматрачница за посматрање природе и животиња, може бити атрактиван туристички атрибут. Како се заштићена подручја разликују по свом просторном обухвату, потребна је изградња већег броја ових објеката. Пошто значајан број заштићених подручја поседује ретка и пространа влажна станишта, по узору на слична подручја из света, може се изградити жичара и успињача за висинско проучавање и разгледање био-географских вредности (Stojanović, 2011). Како је истраживање показало да су посетиоци заштићених подручја заинтересовани за природне и друштвене вредности ових дестинација, могу се увести и еколошка средства превоза у заштићеним подручјима, намењена групним осматрањима уз учешће стручних водича. Поједина заштићена подручја попут Засавице, Обедске баре, Горњег Подунавља и Краљевца, у склопу туристичке инфраструктуре поседују катамаране и чамце за превоз посетилаца. Како је ово подржано од стране посетилаца и преставља њихов мотив доласка, потребно је проширити постојеће капацитете и увести овај вид

саобраћаја у остала заштићена подручја. Изградња објеката за спорт и рекреацију може допринети значају одрживог туризма али уколико су такви објекти усаглашени са еколошким критеријумима.

Обзиром на то да су заштићена подручја дестинације на чији се екосистем може најбрже утицати, приликом планирања туризма и изградње туристичке инфраструктуре потребно је водити рачуна о носећем капацитету простора (Maksin *et al.*, 2018). Примена носећег капацитета простора користи се као средство спречавања утицаја туризма на животну средину у дестинацијама и важан је сегмент приликом планирања туристичке инфраструктуре и туриста. Према стандардима Националних паркова Европе, носећи капацитет представља особину биодиверзитета да се може користити на одржив начин – уз развој различитих активности у које спадају и туристичке, без негативних утицаја. Ово се значајно односи на масовне облике туризма који имају одлику да користе осетљиве ресурсе из дестинације (Anfield, 1993). UNWTO издваја три врсте капацитета које је потребно процењивати (UNWTO, 1995; Jovićić, 2000). То су еколошки, психолошки и социо-културни носећи капацитет. Еколошки капацитет се односи на максимално дозвољен број корисника простора (укључујући инфраструктуру) у одређеном времену, да се не утиче на еколошке елементе дестинације. Психолошки капацитет се односи на коришћење простора без утицаја на задовољство и квалитет доживљаја. Социо-културни капацитет је тенденција развоја туризма а да се не утиче на квалитет живота локалног становништва. Према Јовичићу (2000), примена носећег капацитета у заштићеним подручјима требало би да се односи на максимално дозвољен број посетилаца по хектару у дану а да се при томе не нарушавају екосистеми и природни процеси. Тај број може да варира од 60 до 200 посетилаца у склопу мањег излета, односно од 300 до 600 посетилаца по хектару у једном дану као корисника већег излета. За коришћење еко и едукативних стаза аутор истиче да носећи капацитет подразумева 40 посетилаца по километру стазе у једном дану. Овакви параметри могу имати значајну имплементацију приликом планирања инфраструктуре и туристичких активности у заштићеним подручјима Војводине а да се приликом коришћења ових осетљивих дестинација не наруши природна амбијентална целина и не утиче на процесе у природи. Како је одређивање носећег капацитета сложен процес, може се закључити да правилно одређен број посетилаца или изграђених туристичких објеката у дестинацији, не може директно утицати на спречавање негативних дејстава на простор и окружење већ се мора комбиновати са низом других мера и активности у склопу туристичког планирања. Управљачи заштићеним подручјем морају да сагледају и анализирају све индикаторе и околности под којима је потребно развијати туризам и да у складу са планираним активностима донесу своје носеће капацитете.

Поред изградње основне туристичке инфраструктуре, значајну пажњу потребно је посветити и унапређењу комуналне и саобраћајне инфраструктуре

у заштићеним подручјима и њиховом непосредном окружењу. Велики број заштићених подручја у Војводини карактерише недовољна доступност, лош квалитет локалних путева, недостатак паркинг простора, недовољно развијена туристичка сигнализација и ограничена доступност јавног превоза. Унапређењем ових елемената инфраструктуре омогућио би се лакши приступ туриста, равномернија просторна дистрибуција посетилаца и смањење притисака на најпосећеније локалитете. Истовремено, неопходно је водити рачуна да изградња нове инфраструктуре буде у складу са принципима одрживог развоја и минималног нарушавања природног амбијента. Посебан значај има и увођење „зелене инфраструктуре“, која подразумева примену обновљивих извора енергије, енергетски ефикасних објеката, система за пречишћавање отпадних вода и управљање отпадом унутар заштићених подручја. Употреба соларне енергије, биолошких пречистача, рециклажних система и еколошких материјала приликом изградње туристичких објеката могла би значајно да допринесе очувању природних ресурса и смањењу негативних утицаја туризма на животну средину. Поред еколошког значаја, овакви облици инфраструктуре имају и едукативну улогу, јер код посетилаца развијају свест о значају одговорног понашања у природи.

У циљу развоја одрживог туризма потребно је унапредити и дигиталну туристичку инфраструктуру. Савремени туристи све више користе дигиталне платформе, мобилне апликације и интерактивне системе информисања приликом планирања путовања и боравка у дестинацији. У заштићеним подручјима Војводине могу се увести дигиталне мапе, QR кодови, виртуелни водичи, интерактивне табле и мобилне апликације које би посетиоцима пружале информације о природним и културним вредностима, правилима понашања, режимима заштите и туристичким садржајима (Demirović Bajrami *et al.*, 2025c). На тај начин би се побољшало искуство посетилаца, али и унапредили процеси управљања и контроле кретања туриста у осетљивим зонама. Развој инфраструктуре треба да буде праћен и јачањем безбедносних и сервисних капацитета у заштићеним подручјима. То подразумева постављање информативних и упозоравајућих табли, обезбеђивање пунктова прве помоћи, развој спасилачких служби, као и обуку туристичких водича и запослених у заштићеним подручјима. Овакве активности су посебно значајне у просторима који поседују осетљиве екосистеме, водене површине, шумске комплексе и подручја намењена авантуристичким облицима туризма. Безбедна и добро организована туристичка инфраструктура позитивно утиче на квалитет туристичког доживљаја и задовољство посетилаца. Такође, неопходно је у већој мери повезати развој инфраструктуре са локалном заједницом и локалним производима. Изградња мањих етно-комплекса, еко-домаћинства, продајних пунктова локалних производа, занатских радионица и простора за презентацију традиционалне културе може значајно допринети економском оснаживању локалног становништва. Овакви садржаји доприносе очувању аутентичности дестинације и стварању препознатљивог туристичког

идентитета заштићених подручја Војводине. Истовремено, локално становништво постаје директан учесник у туристичком развоју, што позитивно утиче на њихово задовољство и подршку развоју одрживог туризма.

8.3.3 Укључење локалног становништва у планирање, развој и промоцију туризма

Један од резултата овог истраживања указује на податак да социо-културне вредности заштићених подручја могу бити значајни покретачи туристичких кретања (Holden, 2016). Истраживање је укључило испитивање друштвених фактора који могу креирати социо-културну одрживост. Подаци указују да је ова димензија одрживости високо оцењена од стране испитаника, односно да има значајан утицај на стање туризма у заштићеним подручјима. Културна баштина, језик, обичаји из личног и народног живота, манифестације, историјски локалитети, гастрономија, занати и локлани производи, јесу важни социо-културни елементи дестинације. Ове вредности могу значајно утицати на стање и могућност развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима (Ristić *et al.*, 2023). Ово наслеђе се у виду понуде пласира туристима с циљем упознавања са културом, традицијом, обичајима, фолклором, начином исхране, манифестацијама и многим другим етно-социјалним мотивима (Holden & Sparrowhawk, 2002; Maple *et al.*, 2010).

Догађаји и други културни облици туризма представљају потенцијале туризма кроз које се на најбољи начин може презентовати културно наслеђе локалног становништва (Jones *et al.*, 2014). Овај податак пружио је смернице да је потребно сагледати све културне потенцијале становништва које живи уз заштићена подручја и да је важно анализирати нематеријално културно наслеђе, постојеће и потенцијалне догађаје који могу имати комплементарни туристички карактер. Да би туризам заштићених подручја имао одржив карактер, потребно је да се локално становништво активно укључи у све активности. Резултати истраживања указују на податак да су испитаници социо-културне факторе издвојили као важне у развоју туризма. Овакав податак указује да је у склопу планирања и развоја туризма неопходно јачати улогу локалног становништва у едукацији посетилаца о значају заштите овог подручја и развоју потенцијално одрживих облика туризма. Ове активности се могу организовати у склопу програма различитих радионица и едукативних центара (Cottrell *et al.*, 2013). Интензивирањем или увођењем ових активности и укључивањем представника локалне заједнице, могу се обезбедити радна места.

Јачање социо-културних потенцијала заштићених подручја је могуће кроз едукацију посетилаца и образовање, водичку стручну службу, контролу коришћења ресурса, управљачке процесе и промоцију туризма. Одрживи развој туризма у заштићеним подручјима са аспекта социо-културне димензије

одрживости, може представљати оријентир у коципирању циљева, исхода и компетенција одрживог туризма. Поред тога, одређује средства и начине доласка до циља кроз потенцијалне modele васпитања и образовања и представља оквир за практиковање различитих стратегија, а образовање за одрживи развој може се јавити као један од најважнијих алата за остваривање одрживости. Из наведеног се може закључити значај улоге локалног становништва у програмима едукације посетилаца. Приликом израде стратегија одрживог туристичког развоја, локални производи морају заузимати значајно место у туристичкој понуди. Потребно је имплементирати креативне радионице у којима су едукатори туриста управо представници локалне заједнице. Стварањем такве интеракције и везе, туристи могу на најбољи начин прихватити информације и научити о култури, обичајима, домаћој радиности, гастрономији, изворном народном мелосу, о односу човека према природи и ресурсима из природе, о унапређењу природних и друштвених вредности и слично. Интензивирање школа у природи утицало би на формирање јединственог туристичког производа који би допринео одрживом развоју комплетног региона. Едукативни туризам може бити форма за остале видове туризма или наставе у природи. Студијски облици и теренске вежбе, за основу истраживачког рада могу користити заштићена подручја. Сви наведени облици, уз правилну туристичку стратегију, могу унапредити простор, његово управљање и заштиту. Уз локалне едукаторе и водиче, уз међусобну интеракцију и активно учешће, остварили би се позитивни социо-културни, еколошки, институционални и економски бенефити одрживог туризма (Weaver & Lawton, 2014).

Поред активног учешћа у едукацији и презентацији културног наслеђа, локално становништво би требало да има значајнију улогу и у процесима доношења одлука које се односе на планирање и управљање туризмом у заштићеним подручјима. Укључивање локалне заједнице у процесе израде стратегија, планова управљања и туристичких програма може допринети бољем разумевању локалних потреба, проблема и потенцијала. Истовремено, на тај начин се јача осећај припадности и одговорности локалног становништва према природним и културним вредностима простора. Посебан значај има развој локалног предузетништва заснованог на принципима одрживог туризма. Локално становништво може бити укључено у пружање различитих туристичких услуга, као што су смештај у сеоским домаћинствима, организација гастрономских и едукативних тура, продаја традиционалних производа, израда сувенира, вођење туристичких група и организација манифестација. На овај начин туризам може директно допринети економском оснаживању локалне заједнице и смањењу миграција становништва из руралних подручја.

Важно је истаћи да локално становништво поседује специфична знања о природи, традиционалним облицима коришћења ресурса, обичајима и културном наслеђу, која представљају значајан ресурс у развоју аутентичне

туристичке понуде. Укључивањем ових знања у туристичке програме могуће је формирати јединствен туристички производ заснован на локалном идентитету и специфичностима подручја. Аутентичност туристичког доживљаја све више представља један од кључних мотива савремених туристичких кретања, што локално становништво чини важним носиоцем туристичког развоја. Поред тога, неопходно је јачати капацитете локалне заједнице кроз различите облике образовања и стручног усавршавања. Организовање обука у области одрживог туризма, маркетинга, дигиталне промоције, вођења туристичких тура, страних језика и интерпретације природног и културног наслеђа може значајно унапредити квалитет туристичке понуде и конкурентност дестинације. Образовање локалног становништва представља један од кључних предуслова за дугорочни развој одрживог туризма.

Савремени туристички трендови показују да туристи све више траже непосредан контакт са локалним становништвом и учешће у аутентичним активностима. Због тога је важно подстицати развој интерактивних и креативних туристичких програма, као што су радионице старих заната, гастрономске презентације, учешће у пољопривредним активностима, традиционалне манифестације и едукативни програми у природи. Овакви облици туризма могу допринети очувању локалног идентитета, али и стварању додатних извора прихода за локалну заједницу. Такође, локално становништво може имати важну улогу у промоцији заштићених подручја путем дигиталних платформи, друштвених мрежа и локалних туристичких организација. У савременом туризму значајан део туристичке промоције заснива се на личним искуствима, препорукама и локалним причама, због чега становници могу бити значајни амбасадори туристичке дестинације. Промоцијом локалних вредности, традиције и природних богатстава ствара се препознатљив имиџ заштићених подручја као дестинација одрживог туризма.

8.3.4 Умрежавање заштићених подручја

Како би се креирала јединствена база заштићених подручја која може представљати значајан извор информација за туристе и основни ресурс у креирању туристичке понуде, потребно је да се сва заштићена подручја умреже у један информациони систем по узору на поједина заштићена подручја из

света. На овај начин избегле би се значајне разлике у презентацији основних података који се тичу регистра заштићених подручја на покрајинском и републичком нивоу. Јединствени информациони систем би могао да садржи податке о положају, површини, статусу заштите, структури флоре и фауне, управљачу, едукативним програмима, активностима на националном и међународном нивоу, насељима, становништву, социо-културном наслеђу, манифестацијама, смештају и потенцијалним облицима туризма. Поред тога,

информациони систем би могао да омогући упознавање са заштићеним подручјем путем online камера за ноћно и дневно осматрање, које се могу поставити на местима која се не могу обићи одласком у заштићено подручје. Уз помоћ интерактивне мапе могу се формирати нивои и умрежити исте врсте заштићених подручја. Информације у бази могу бити од користи различитим интересним групама, како у научно-истраживачке сврхе, тако и за потребе туриста. Умрежавањем заштићена подручја могу остварити значајне посете, односно обезбедити значајна финансијска средства која се могу усмерити у заштиту и развој одрживог туризма. Ова јединствена база података би могла да буде и део националне туристичке понуде за различита туристичка тржишта.

Поред формирања јединственог информационог система, умрежавање заштићених подручја може допринети и јачању међусобне сарадње управљача, научно-истраживачких институција, туристичких организација и локалних заједница. Размена информација, искустава и примера добре праксе омогућила би ефикасније управљање природним ресурсима, унапређење система заштите и квалитетније планирање туристичких активности. Сарадња између заштићених подручја могла би да допринесе и заједничком наступу на туристичком тржишту, кроз креирање интегрисаних туристичких производа и тематских туристичких рута. Умрежавање заштићених подручја омогућило би формирање јединствених туристичких кластера и регионалних туристичких целина заснованих на природним и социо-културним вредностима. На тај начин туристима би се омогућило повезано обилажење више заштићених подручја, што би допринело дужем задржавању посетилаца, већој туристичкој потрошњи и равномернијем туристичком развоју региона. Посебан значај има могућност повезивања заштићених подручја која поседују сличне природне карактеристике, влажна станишта, орнитолошке локалитете, степске екосистеме или културно-историјско наслеђе.

Јединствен систем умрежавања могао би допринети и бољој промоцији мање познатих заштићених подручја, која често остају ван главних туристичких токова. У оквиру заједничке платформе туристи би могли лакше да добију информације о природним вредностима, туристичким активностима, смештајним капацитетима, манифестацијама и доступним услугама у сваком подручју. Оваква промоција могла би да смањи просторну концентрацију туриста у најпосећенијим дестинацијама и омогући равномернију валоризацију природних ресурса. Посебан значај умрежавања односи се на примену савремених дигиталних технологија и „паметног туризма“ (smart tourism). Развој интегрисаних дигиталних платформи, мобилних апликација, виртуелних тура, геоинформационих система (GIS) и интерактивних мапа омогућио би квалитетнију презентацију природних и културних вредности, као и ефикасније управљање туристичким токовима. На овај начин би се могли пратити број посетилаца, просторна оптерећења, туристичке руте и потенцијални притисци на осетљиве екосистеме.

Умрежавање заштићених подручја има значај и у области едукације, научно-истраживачког рада и мониторинга животне средине. Јединствена база података могла би да омогући лакши приступ научним информацијама, подацима о биодиверзитету, мониторингу врста и стању екосистема. Такође, оваква платформа би била значајна за реализацију образовних програма, теренске наставе, студентских пракси и научних истраживања у области заштите природе и одрживог туризма. Поред националног значаја, умрежавање заштићених подручја Војводине и Србије може допринети јачању међународне сарадње и интеграцији у европске еколошке и туристичке мреже. Повезивање са Натура 2000, Emerald мрежом, UNESCO програмима и другим међународним иницијативама омогућило би већу видљивост заштићених подручја на међународном туристичком тржишту и лакши приступ фондовима намењеним заштити природе и одрживом развоју.

8.4 Ограничења и препоруке за будућа истраживања

Главна истраживачка ограничења односила су се на немогућност остварења значајнијих физичких контаката са локалним становништвом на терену, на шта су утицале честе елементарне непогоде и мигранти који су својим присуством у великом броју насељених места утицали на стварање неповерења код испитаника. Друго ограничење у истраживању тичало се компетенција испитаника да на правилан начин одговоре на постављене тврдње које су се односиле на неопипљиве доказе у вези са стањем одрживог туризма у испитиваном подручју. Да би се ово избегло у значајној мери, испитаницима су пружана додатна објашњења приликом анкетирања, односно попуњавања упитника. Електронски и писани упитници садржали су детаљно упутство за попуњавање. Трећи значајан проблем био је тај што је одрживи туризам одабраних заштићених подручја испитиван од стране малог броја истраживача. У одређеним заштићеним подручјима истраживање одрживог туризма је први пут обављено. Ово је онемогућило упоредну анализу са раније објављеним резултатима

Будућа истраживања укључиће испитивање стања одрживог развоја туризма у другим заштићеним подручјима Србије и региона, што ће представљати наставак истраживања функције коју заштићена подручја могу имати у одрживом развоју туризма. Када се прикупе потребне информације и дође до одређених резултата, може се извршити упоредна анализа уз помоћ које се планира доћи до ширих резултата који се тичу стања и могућности развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима, како у свету, тако и у Србији. Будућа истраживања укључиће прикупљање информација од посетилаца заштићених подручја с циљем прикупљања података о мотивима њихове посете овим дестинацијама и биће конципирана на разматрању свих могућности одрживог туризма и пружању смерница како би се креирала јединствена туристичка понуда. У будућем истраживању одрживог туризма

заштићених подручја планира се испитивање могућности значајне заштите природног и културног наслеђа и екосистема, управљање биодиверзитетом, значај и унапређење архитектонских вредности у културном наслеђу, јачање традиције, обичаја и манифестација унутар дестинације, могућност запослења локалног становништва, развој малих локалних предузећа и других могућности.

Поред наведених ограничења, важно је истаћи да је истраживање засновано на перцепцијама и субјективним ставовима локалног становништва, што представља једно од честих ограничења у друштвеним и туристичким истраживањима. Ставови испитаника могу бити условљени личним искуствима, тренутним друштвено-економским околностима, информисаношћу о туризму и заштити природе, као и степеном укључености у туристичке активности. Иако су коришћене поуздане статистичке методе и валидиране скале, одређени степен субјективности у одговорима испитаника није било могуће у потпуности елиминисати. Ограничење истраживања односи се и на временски оквир у коме је истраживање спроведено. Прикупљање података вршено је у периоду од 2021. до 2024. године, када су бројне друштвене, економске и еколошке околности, укључујући последице глобалних криза, климатских промена и економских нестабилности, могле утицати на ставове локалног становништва о туризму и одрживом развоју. Због динамичности туристичких кретања и промена у простору, резултате истраживања потребно је посматрати у контексту периода у коме је истраживање реализовано.

Такође, истраживање је било усмерено пре свега на локално становништво, док ставови других важних актера у туризму, као што су туристи, управљачи заштићеним подручјима, представници туристичке привреде, локалне самоуправе и невладиног сектора, нису у већој мери анализирани. Укључивање већег броја интересних група у будућим истраживањима омогућило би свеобухватније сагледавање стања одрживог туризма и комплекснију анализу односа између туризма, заштите природе и локалног развоја. Будућа истраживања могла би бити усмерена и на примену савремених методолошких приступа, као што су GIS анализе, просторни модели, big data анализе, дигитални мониторинг туристичких токова и примена паметних система управљања (smart tourism management). Комбиновањем квантитативних и квалитативних метода, као и применом просторних и дигиталних анализа, могуће је добити прецизније податке о утицају туризма на животну средину, локалну заједницу и туристичку инфраструктуру.

Посебан значај будућих истраживања требало би усмерити ка испитивању утицаја климатских промена на заштићена подручја и одрживи туризам. Све израженије климатске промене, суше, поплаве, деградација станишта и губитак биодиверзитета могу значајно утицати на туристичке активности и функционисање екосистема. Истраживање адаптивних модела управљања и отпорности заштићених подручја на климатске промене могло би

представљати важан правац будућих научних истраживања. Будућа истраживања могу бити усмерена и на анализу носећег капацитета заштићених подручја, процену туристичких притисака, управљање посетама и примену индикатора одрживости. Посебно је важно анализирати утицаје различитих облика туризма на осетљиве екосистеме и утврдити оптималне моделе коришћења простора који неће угрозити природне и социо-културне вредности дестинације. Такође, потребно је интензивирати компаративна истраживања са заштићеним подручјима у другим државама региона и Европе, како би се идентификовали успешни модели управљања, заштите природе и развоја одрживог туризма. Размена искустава и примера добре праксе може значајно допринети унапређењу туристичке понуде и система заштите у заштићеним подручјима Србије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Agyeiwaah, E., McKercher, B., & Suntikul, W. (2017). Identifying core indicators of sustainable tourism: A path forward? *Tourism Management Perspectives*, 24, 26-33.
2. Aldawsari, N.D., Nemt-allah, M.A., & Abdellatif, M.S. (2025). Environmental education awareness in light of sustainable development goals and its relationship with environmental responsibility among university students. *Sustainability*, 17(21), 9393. <https://doi.org/10.3390/su17219393>
3. Almeida, D.S., Simões, R., Brito e Abreu, F., Lopes, A., & Boavida-Portugal, I. (2024). A carrying capacity calculator for pedestrians using OpenStreetMap data: Application to urban tourism and public spaces. *arXiv*, 2406.16781. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2406.16781>
4. Amidžić, L., Bartula, M., & Cvetković, D. (2014). The state of biodiversity in Serbia. *Natural Areas Journal*, 34(2), 222-226.
5. Amidžić, L., Krasulja, S., & Belij, S. (2017). *Zaštićena prirodna dobra Srbije*. Beograd: Ministarstvo zaštite životne sredine, Zavod za zaštitu prirode Srbije.
6. Anđelković, A., Đeković, V., & Milošević, N. (2014). Kontrola kvaliteta vode i mulja Paličkog jezera. *Šumarstvo*, 1-2, 113-129.
7. Anfield, J. (1993). Sustainable tourism in the nature and national parks of Europe. *The George Wright Forum*, 10(4), 87–94.
8. Aquino, R.S. (2019). Transforming travel: realising the potential of sustainable tourism. *Journal of Ecotourism*, 18(2), 193-195.
9. Ap, J. (1992). Residents' perceptions on tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665–690. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90060-3](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90060-3)
10. Asmelash, A.G., & Kumar, S. (2019). The structural relationship between tourist satisfaction and sustainable heritage tourism development in Tigray, Ethiopia. *Heliyon*, 5(3), E01335.
11. Baena, V., & Cerviño, J. (2026). From greenwashing to circularity: The strategic role of marketing and digital technologies in sustainable tourism. *Business Strategy and the Environment*. Online first. <https://doi.org/10.1002/bse.70677>.
12. Banerjee, A., Mahmudov, T., Adler, E., Aisyah, F.N., & Wörndl, W. (2024). Modeling sustainable city trips: Integrating CO2e emissions, popularity, and seasonality into tourism recommender systems. *arXiv*, 2403.18604. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.18604>
13. Banos-Gonzales, I., Martinez-Fernandez, J., & Esteve-Selma, M.A. (2016). Using dynamic sustainability indicators to assess environmental policy measures in Biosphere Reserves. *Ecological Indicators*, 67, 565-576.
14. Bellato, L., Frantzeskaki, N., & Nygaard, C.A. (2023). Regenerative tourism: a conceptual framework leveraging theory and practice. *Tourism Geographies*, 25(4), 1026–1046. <https://doi.org/10.1080/14616688.2022.2044376>

15. Bello, F.G., Carr, N., & Lovelock, B. (2016). Community participation framework for protected area-based tourism planning. *Tourism Planning & Development*, 13, 469–485.
16. Belsoy, J., Korir, J., & Yego, J. (2012). Environmental impacts of tourism in protected areas. *Journal of Environment and Earth Science*, 2(10), 64–73.
17. Bennett, N.J., Whitty, T.S., Finkbeiner, E., Pittman, J., Bassett, H., Gelcich, S., & Allison, E.H. (2018). Environmental stewardship: A conceptual review and analytical framework. *Environmental Management*, 61(4), 597–614.
18. Bianchi, R.V., & de Man, F. (2021). Tourism, inclusive growth and decent work: a political economy critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(2–3), 353–371. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1730862>
19. Biederman, P., Lai, J., Laitamaki, J., Messerli, H., Nyheim, P., & Plog, S. (2008). *Tourism and travel – An industry primer*. Upper Saddle River: Pearson.
20. Bjeljic, Ž. (2010). *Turističke manifestacije u Srbiji*. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU.
21. Boasiako, T.A., Boateng, I.D., Ekumah, J.N., Johnson, N.A.N., Appiagyei, J., Murtaza, M.S., Mubeen, B., & Ma, Y. (2024). Advancing sustainable innovations in mulberry vinegar production: A critical review on non-thermal pre-processing technologies. *Sustainability*, 16(3), 1185. <https://doi.org/10.3390/su16031185>
22. Boley, B.B., McGehee, N.G., & Hammett, A.L.T. (2017). Importance-performance analysis (IPA) of sustainable tourism initiatives: The resident perspective. *Tourism Management*, 58, 66–77. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.10.002>
23. Boniface, B., & Cooper, C. (2009). *Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism*. Oxford, UK: Elsevier.
24. Borges de Lima, I., & Green, R.J. (2017). *Wildlife Tourism, Environmental Learning and Ethical Encounters, Ecological and Conservation Aspects*. Cham: Springer International Publishing.
25. Bošković, T. (2008). Održivi turizam kao savremeni koncept razvoja turizma. *Škola biznisa*, 4, 123–127.
26. Bosworth, G., & Curry, N. (2020). National parks. In A. Kobayashi (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp.229–237). Amsterdam: Elsevier.
27. Bramwell, B. (2015). Theoretical activity in sustainable tourism research. *Annals of Tourism Research*, 54, 204–218. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.07.005>
28. Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 411–421. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.580586>
29. Bramwell, B., & Lane, B. (2013). Getting from here to there: systems change, behavioural change and sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(1), 1–4. <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.741602>

30. Bridgewater, P., & Kim, R.E. (2021). 50 Years on, w(h)ither the Ramsar convention? A case of institutional drift. *Biodiversity and Conservation*, 30, 3919–3937.
31. Buckley, R. (2003). Ecological indicators of tourist impacts in parks. *Journal of Ecotourism*, 2(1), 54-66.
32. Buckley, R. (2009). Evaluating the net effects of ecotourism on the environment: A framework, first assessment and future research. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(6), 643-672. <https://doi.org/10.1080/09669580902999188>
33. Buckley, R. (2010). *Conservation Tourism*. Wallingford, Oxfordshire: CAB International.
34. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528-546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
35. Budeanu, A., Miller, G., Moscardo, G., & Ooi, C.S. (2016). Sustainable tourism, progress, challenges and opportunities: An introduction. *Journal of Cleaner Production*, 111(B), 285–294. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.027>
36. Burbano, D.V. Valdivieso, J.C., Izurieta, J.C., Meredith, T.C., & Ferri, D.Q. (2022). “Rethink and reset” tourism in the Galapagos Islands: Stakeholders’ views on the sustainability of tourism development. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(2), 100057.
37. Butler, R.W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7–25. <https://doi.org/10.1080/14616689908721291>
38. Butzmann, E., & Job, H. (2017). Developing a typology of sustainable protected area tourism products. *Journal of Sustainable Tourism*, 25, 1736-1755. <https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1206110>
39. Cajiao, D., Izurieta, J.C., Casafont, M., Günter Reck, G., Castro, K., Santamaría, V., Cárdenas, S., & Leung, Y. (2020). Tourist use and impact monitoring in the Galápagos: an evolving programme with lessons learned. *Parks*, 26.2, 89-102.
40. Caro-Carretero, R., & Monroy-Rodríguez, S. (2025). Residents’ perceptions of tourism and sustainable tourism management: planning to prevent future problems in destination management – The case of Cáceres, Spain. *Cogent Social Sciences*, 11(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2447398>
41. Carr, A., Ruhanen, L., & Whitford, M. (2016). Indigenous peoples and tourism: the challenges and opportunities for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8–9), 1067–1079.
42. Casse, T., Razafintsalama, M.H., & Milhøj, A. (2022). A trade-off between conservation, development, and tourism in the vicinity of the Andasibe-Mantadia National Park, Madagascar. *SN Social Science*, 2(12), 11-28. <https://doi.org/10.1007/s43545-021-00309-0>
43. Cater, C. (2013). Nature bites back, impacts of the environment on tourism. In A. Holden, & D. Fennell (Eds.), *The Routledge Handbook of Tourism and the Environment* (pp.119-129). London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

44. Cave, J., & Dredge, D. (2020). Regenerative tourism needs diverse economic practices. *Tourism Geographies*, 22(3), 503–513.
<https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768434>
45. Ceron, J., & Dubois, G. (2003). Tourism and sustainable development indicators: the gap between theoretical demands and practical achievement. *Current Issues in Tourism*, 6(1), 54–75. <https://doi.org/10.1080/13683500308667944>
46. Chan, J.K.L., Marzuki, K.M., & Mohtar, T.M. (2021). Local community participation and responsible tourism practices in ecotourism destination: A case of Lower Kinabatangan, Sabah. *Sustainability*, 13(23), 13302.
<https://doi.org/10.3390/su132313302>
47. Chávez-Cortés, M., & Maya, J.A.A. (2010). Identifying and structuring values to guide the choice of sustainability indicators for tourism development. *Sustainability*, 2(9), 3074–3099.
48. Chin, C.L.M., Moore, S.A., Wallington, T.J., & Dowling, R. (2000). Ecotourism in Bako National Park, Borneo: visitors' perspectives on environmental impacts and their management. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 20–35.
49. Choi, H.C., & Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27(6), 1274–1289.
50. Chow, A.S.Y., Cheng, I.N.Y., & Cheung, L.T.O. (2017). Self-determined travel motivations and ecologically responsible attitudes of nature-based visitors to the Ramsar wetland in South China. *Annals of Leisure Research*, 22(1), 42–61.
<https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1359791>
51. CODEX, (2013). *Analiza ekonomskog i socijalnog statusa marginalizovanih naselja u pograničnim oblastima AP Vojvodine*. Coordinated Development and Knowledge Exchange on Spatial Planning Methodology, HUSRB/1203/213/151
52. Cortina, J.M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98–104.
53. Cottrell, S.P., & Cutumisu, N. (2006). Sustainable tourism development strategy in WWF Pan Parks: Case of a Swedish and Romanian national park. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 6(2), 150–167.
54. Cottrell, S.P., & Raadik, J. (2008). Socio-cultural benefits of PAN Parks at Bieszczady National Park, Poland. *Matkailututkimus*, 1(1), 56–67.
55. Cottrell, S.P., Vaske, J.J., & Roemer, J.M. (2013). Resident satisfaction with sustainable tourism: The case of Frankenwald Nature Park, Germany. *Tourism Management Perspectives*, 8, 42–48.
56. Cottrell, S.P., Vaske, J.J., & Shen, F. (2007). Modeling resident perceptions of sustainable tourism development: Applications in Holland and China. *Journal of China Tourism Research*, 3, 219–234.
57. Csagoly, P., Magnin, G., & Mohl, A. (2018). Danube, Drava, and Mura Rivers: The “Amazon of Europe”. In C.M. Finlayson, G.R. Milton, R.C. Prentice & N.C. Davidson (Eds.). *The Watland Book* (pp. 903–909). Cambridge: Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-94-007-4001-3>

58. Dalle Fratte, M., Brusa, G., & Cerabolini, B.E.L. (2018). A low-cost and repeatable procedure for modelling the regional distribution of Natura 2000 terrestrial habitats. *Journal of Maps*, 15(2), 79–88. <https://doi.org/10.1080/17445647.2018.1546625>
59. Dalmacija, B., Bečelić-Tomin, M., Krčmar, D., & Lazić, N. (2011). Vode. U S. Puzović, & H. Radovanović-Jovin (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: stanje-izazovi-perspektive* (pp. 94-133). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
60. Davidović, R., Miljković, B., & Ristanović, B. (2003). *Reljef Banata, monografija*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
61. Deguignet M., Juffe-Bignoli D., Harrison J., MacSharry B., Burgess N.D., & Kingston N. (2014). *United Nations List of Protected Areas*. Cambridge, UK: UNEP-WCMC.
62. Demirović Bajrami, D., Cimbalević, M., Petrović, M. D., Radovanović, M. M., & Gajić, T. (2025b). Internal marketing and employees' personality traits toward green innovative hospitality. *Tourism Review*, 80(3), 710–724. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2023-0307>
63. Demirović Bajrami, D., Đervida, R., Radosavac, A., Vuksanović, N., & Matović, S. (2025a). What makes tourists go green? A multidimensional exploration of pro-environmental behavior predictors. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 8(8), 3108–3127. <https://doi.org/10.1108/JHTI-09-2024-0972>
64. Demirović Bajrami, D., Petrović, M.D., Radovanović, M.M., Atasoy, E., & Pivac, T. (2025c). Virtual paths to the past: Evaluating visitors experience at digital enhanced heritage sites. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 62(4), 2399–2408. <https://doi.org/10.30892/gtg.62435-1601>
65. Demirović Bajrami, D., Radosavac, A., Cimbalević, M., Tretiakova, T.N., & Syromiatnikova, Y.A. (2020). Determinants of residents' support for sustainable tourism development: Implications for rural communities. *Sustainability*, 12(22), 9438. <https://doi.org/10.3390/su12229438>
66. Demirović Bajrami, D., Tretiakova, T.N., Syromiatnikova, Y.A., Petrović, M.D., & Radovanović, M.M. (2020). Tour guide's competencies as predictors of tourists' sustainable behavior – evidence from national parks. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 32(4), 1277–1282. <https://doi.org/10.30892/gtg.32413-569>
67. Demirović, D., Radovanović, M., Petrović, M.D., Cimbalević, M., Vuksanović, N., & Vuković, D.B. (2018). Environmental and community stability of a mountain destination: An analysis of residents' perception. *Sustainability*, 10(1), 70. <https://doi.org/10.3390/su10010070>
68. Denda, S. (2014). Održivi razvoj Parka prirode „Palić“ – želja ili realnost. *Reciklaža i održivi razvoj*, 7, 35-43.

69. Deroncele-Acosta, A., Ellis, A., Rojas Vistorte, A.O., & Rodríguez-Velasco, C.L. (2025). Analyzing educational practices and revealing effective approaches to optimize environmental awareness: A multicountry study. *American Behavioral Scientist*. Online first. <https://doi.org/10.1177/00027642251394559>
70. Dhenge, S.A., Ghadge, S.N., Ahire, M.C., Gorantiwar, S.D., & Shinde, M.G. (2022). Gender attitude towards environmental protection: a comparative survey during COVID-19 lockdown situation. *Environment, Development and Sustainability*, 24(12), 13841–13886. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-02015-6>
71. Dolnicar, S., & Grün, B. (2013). Validly measuring destination images in survey studies. *Journal of Travel Research*, 52(1), 3-14. <https://doi.org/10.1177%2F0047287512457267>
72. Dražić, G. (2020). *Održivi turizam*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
73. Đuričić, J., Kovačević, B., & Bejatović, G. (2012). Zaštićena dobra u pravu Srbije – stavljanje pod zaštitu, način korišćenja i mogućnosti za razvoj održivog turizma. *Pravo – teorija i praksa*, 29(7-9), 176-190.
74. Dwyer, L., & Edwards, D. (2009). Managing tourism to avoid ‘strategic drift’. *International Journal of Tourism Research*, 11(4), 321e335.
75. Eagles, P.F.J., & McCool, S.F. (2002). *Tourism in National Parks and Protected Areas: Planning and Management*. Wallingford: CABI Publishing.
76. Eagles, P.F.J., Bowman, M.E., & Tao, T.C. (2001). *Guidelines for Tourism in Parks and Protected Areas of East Asia*. Gland and Cambridge: IUCN.
77. Eagles, P.F.J., McCool, S.F., & Haynes, C.D. (2002). *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN.
78. Eslami, S., Khalifah, Z., Mardani, A., Streimikiene, D., & Han, H. (2019). Community attachment, tourism impacts, quality of life and residents’ support for sustainable tourism development. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(9), 1061–1079. <https://doi.org/10.1080/10548408.2019.1689224>
79. Fang, X., Ma, X., Yang, T., & Jiang, F. (2025). Measurement of ecological carrying capacity of sports tourism based on the “carrier-load” integration perspective. *Journal of Environmental Management*, 378, 124763. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2025.124763>
80. Farhan Ferrari, M., de Jong, C., & Belohrad, V.S. (2015). Community-based monitoring and information systems (CBMIS) in the context of the Convention on Biological Diversity (CBD). *Biodiversity*, 16(2–3), 57–67. <https://doi.org/10.1080/14888386.2015.1074111>
81. Fennell, D. (1999). *Ecotourism*. Routledge: London.
82. Fennell, D. (2008). *Ecotourism*. London & New York: Routledge.
83. Fennell, D.A. (2002). *Ecotourism Programme Planning*. Wallingford, Oxon: CABI Publishing.

84. Fennell, D.A. (2003). *Ecotourism: An Introduction*. London & New York: Routledge.
85. Fennell, D.A. (2015). *Ecotourism*, 4th edition. London & New York: Routledge.
86. Finlayson, C. M., Davidson, N., Pritchard, D., Milton, G.R., & MacKay, H. (2011). The Ramsar Convention and ecosystem-based approaches to the wise use and sustainable development of wetlands. *Journal of International Wildlife Law & Policy*, 14(3–4), 176–198. <https://doi.org/10.1080/13880292.2011.626704>
87. Fodness, D. (2017). The problematic nature of sustainable tourism: some implications for planners and managers. *Current Issues in Tourism*, 20(16), 1671–1683. <https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1209162>
88. Franceschinis, C., Swait, J., Vij, A., & Thiene, M. (2022). Determinants of recreational activities choice in protected areas. *Sustainability*, 14, 412.
89. Frisvold, G.B., & Condon, P.T. (1998). The Convention on Biological Diversity and agriculture: Implications and unresolved debates. *World Development*, 26(4), 551–570.
90. Frost, W., & Hall, C.M. (2009). *Tourism and National Parks: International Perspectives on Development, Histories and Change*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
91. Gajić, M., & Cvetanović, M. (2015). Theoretical bases of ecotourism and examples of potential ecotourism destinations in Serbia. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 95(3), 37–58.
92. Garrett, N. (1999). *Britain's Changing Environment*. Nelson: Walton-on-Thames.
93. Gong, J., Shapovalova, A., Lan, W., & Knight, D.W. (2023). Resident support in China's new national parks: an extension of the Prism of Sustainability. *Current Issues in Tourism*, 26(11), 1731–1747.
94. Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26(1), 1–24.
95. Grubač, B., & Stojnić, N. (2011). Present status and conservation of Eastern Imperial Eagle (*Aquila heliaca*) in Serbia. *Acta Zoologica Bulgarica*, 63, 79–86.
96. Habibah, A., Er, A.C., Mushrifah, I., Hamzah, J., Sivapalan, S., Buang, A., Toriman, M.E., & Sharifah Mastura, S.A. (2013). Revitalizing ecotourism for a sustainable Tasik Chini Biosphere Reserve. *Asian Social Science*, 9(15), 70–85. <https://doi.org/10.5539/ass.v9n14p70>
97. Hagen D., Vistad O.I., Eide N.E., Flyen A.C., & Fangel K. (2012). Perspective: Managing visitor sites in Svalbard: from a precautionary approach towards knowledge-based management. *Polar Research*, 31, 1–17. <https://doi.org/10.3402/polar.v31i0.18432>
98. Hall, C.M. (2010). Tourism and Biodiversity: More Significant Than Climate Change? *Journal of Heritage Tourism*, 5(4), 253–266. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2010.517843>

99. Hall, C.M. (2019). Constructing sustainable tourism development: The 2030 agenda and the managerial ecology of sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), 1044-1060. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1560456>
100. Hall, C.M., & Frost, W. (2009). The making of the national parks concept. In C.M. Hall, & W. Frost (Eds.), *Tourism and National Parks, International Perspectives on Development, Histories and Change* (pp.3-15). London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
101. Hall, C.M., & Saarinen, J. (2010). *Tourism and Change in Polar Regions, Climate, Environments and Experiences*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
102. Hall, C.M., Gössling, S., & Scott, D. (2015). *The Routledge Handbook of Tourism and Sustainability*. London and New York: Taylor & Francis Group.
103. Hall, C.M., Scott, D., & Gössling, S. (2013). The primacy of climate change for sustainable international tourism. *Sustainable Development*, 21(2), 112–121. <https://doi.org/10.1002/sd.1562>
104. Higginbottom, K. (2004). *Wildlife Tourism, Impacts, Management, and Planning*. Melbourne: Common Ground Publishing Pty.
105. Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610–623. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
106. Higham, J., & Miller, G. (2018). Transforming societies and transforming tourism: Sustainable tourism in times of change. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 1-8. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1407519>
107. Holden, A. & Sparrowhawk, J. (2002). Understanding the motivations of ecotourists: the case of trekkers in Annapurna, Nepal. *International Journal of Tourism Research*, 4(6), 435-446.
108. Holden, A. (2016). *Environment and Tourism*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
109. Holden, A., & Fennell, D. (2013). *The Routledge Handbook of Tourism and the Environment*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
110. Holden, J. (2008). *An Introduction to Physical Geography and the Environment*, third edition. Edinburgh: Pearson Education Limited.
111. Holladay, P.J. & Ormsby, A.A. (2011). A comparative study of local perceptions of ecotourism and conservation at Five Blues Lake National Park, Belize. *Journal of Ecotourism*, 10(2), 118-134.
112. <https://www.ramsar.org/sites/default/files/2023-08/sitelist.pdf> (20.08.2024)
113. Huayhuaca, C., Cottrell, S., Raadik, J., & Gradl, S. (2010). Resident perceptions of sustainable tourism development: Frankenwald Nature Park, Germany. *International Journal of Tourism Policy*, 3(2), 125-141.

114. Hussain, K., Ali, F., Ragavan, N.A., & Manhas, P.S. (2015). Sustainable tourism and resulting resident satisfaction at Jammu and Kashmir, India. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 7(5), 486-499.
115. Islam, Md. W., Ruhanen, L., & Ritchie, B. W. (2018). Tourism governance in protected areas: investigating the application of the adaptive co-management approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(11), 1890–1908. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1526291>
116. IUCN (2025). The IUCN Red List of Threatened Species. Version 2025-2. <https://www.iucnredlist.org>. ISSN 2307-8235
117. IUCN Standards and Petitions Committee. (2024). *Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria*. Version 16. Prepared by the Standards and Petitions Committee.
118. Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, (2020). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
119. Jagoda, J., Jayasuriya, N., & Dayapathirana, N. (2025). Building tomorrow's sustainable tourism today: analyzing tourists' perceptions through online reviews. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 45(9-10), 981–1003. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-02-2025-0132>
120. Jakšić, P. (Ed.). (2008). *Prime Butterfly Areas: A Tool for Nature Conservation in Serbia*. Beograd: HabiProt.
121. Janusz, G.K., & Bajdor, P. (2013). Towards to sustainable tourism - framework, activities and dimensions. *Procedia Economics and Finance*, 6, 523 – 529.
122. Jeelani, P., Shah, S.A., Dar, S.N., & Rashid, H. (2023). Sustainability constructs of mountain tourism development: the evaluation of stakeholders' perception using SUS-TAS. *Environment, Development and Sustainability*, 25, 8299–8317. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02401-8>
123. Jen, S. (1999). The convention on the conservation of European wildlife and natural habitats (Bern, 1979): Procedures of application in practice. *Journal of International Wildlife Law & Policy*, 2(2), 224–238. <https://doi.org/10.1080/13880299909353929>
124. Jiang, P., Shao, L., & Baas, C. (2019). Interpretation of value advantage and sustainable tourism development for Railway Heritage in China Based on the Analytic Hierarchy Process. *Sustainability*, 11(22), 6492. <https://doi.org/10.3390/su11226492>
125. Jimura, T. (2019). *World Heritage Sites: Tourism, Local Communities and Conservation Activities*. Oxfordshire, UK: CABI.
126. Jojić Glavonjić, T. (2002). Protected areas as recreational zones for nearby cities – the case study of the city of Pančevo. *Hotel and Tourism Management*, 10(1), 91-105.
127. Jojić-Glavonjić, T., Todorović, J., Doljak, D., & Golubović, N. (2017). Analysis of tourist motifs in the function of development of cultural tourism in

- the settlements surrounded by protected natural resources. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 67(3), 333–340. <http://doi.org/10.2298/IJGI1703333J>
128. Jones, P., Hillier, D., & Comfort, D. (2014). Sustainability in the global hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(1), 5-17. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2012-0180>
129. Jovanović, L., Živković, D., Janković, M., Šiljak, V., & Toskić, D. (2019). Significance of sustainable eco-tourism for Serbia's economic development. *Collection of Papers – Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 67(2), 53-67. <https://doi.org/10.5937/zrgfub1902053J>
130. Jovičić, D. (2000). *Turizam i životna sredina, koncepcija održivog razvoja*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
131. Jovičić, D. (2008). *Uvod u turizmologiju i turističku geografiju*. Beograd: Ton PLUS.
132. Jovičić, D. (2020). *Turizam i životna sredina: koncepcija održivog turizma*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
133. Khan, I.U., Khan, S.U., & Khan, S. (2022). Residents' satisfaction with sustainable tourism: the moderating role of environmental awareness. *Tourism Critiques: Practice and Theory*, 3(1), 72-87.
134. Konu, H., & Kajala, L. (2012). *Segmenting protected area visitors based on their motivations*. Vantaa: Metsähallitus.
135. Kovačev, N., Romelić, J., Pivac, T., & Lukić, T. (2014). Trips as primary and associated forms of other tourist Deliblato Sands movement. *Research Review of the Department of Geography, Tourism and Hotel Management*, 43(2), 130-147.
136. Krajić, A. (2011). Geološko vrednovanje područja rezervata prirode „Obedska bara“. *Glasnik srpskog geografskog društva*, 91(4), 1-26.
137. Kruger, M., Viljoen, A., & Saayman, M. (2013). Who pays to view wildflowers in South Africa? *Journal of Ecotourism*, 12(3), 146-164. <https://doi.org/10.1080/14724049.2013.871286>
138. Kruger, M., Viljoen, A., & Saayman, M. (2017). Who visits the Kruger National Park and why? Identifying target markets. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 34(3), 312-340. <https://doi.org/10.1080/10548408.2016.1156618>
139. Lata, S., Mathiyazhagan, K., & Jasrotia, A. (2023). Sustainable tourism and residents' satisfaction: An empirical analysis of UNESCO World Heritage Sites in Delhi (India). *Journal of Hospitality Application & Research*, 18(1), 70–97.
140. Lazić, L., Ivkov-Džigurski, A., Pavić, D., & Savić, S. (2011). Prostor i stanovništvo AP Voјvodine. U S. Puzović, & H. Radovanović-Jovin (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Voјvodini: stanje-izazovi-perspektive* (pp. 18-39). Novi Sad: Pokrajinski sekretariјat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
141. Lazić, L., Pavić, D., Stojanović, V., Tomić, P., Romelić, J., Pivac, T., Košić, K., Besermenji, S., & Kicošev, S. (2008). *Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam*

- Vojvodine. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
142. Lee, T.H., & Hsieh, H.P. (2016). Indicators of sustainable tourism: A case study from a Taiwan's wetland. *Ecological Indicators*, 67, 779-787.
 143. López-Calatayud, N., Márquez-Romance, A.M., & Guevara-Pérez, E. (2021). Wetland management modeling in the frame of Ramsar convention. *Journal of Applied Water Engineering and Research*, 10(4), 296–310. <https://doi.org/10.1080/23249676.2021.1982028>
 144. López-Vera, B. M., & Pelegrín-Entenza, N. (2025). Methodological reflection on sustainable tourism in protected natural areas. *Sustainability*, 17(14), 6558. <https://doi.org/10.3390/su17146558>
 145. Lukić, D., & Petrović, M.D. (2019). *Uloga objekata geonasleđa u turizmu Podunavlja Srbije*. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić” SANU.
 146. Maksin, M., Pucar, M., Milijić, S., & Korać, M. (2011). *Održivi razvoj turizma u Evropskoj Uniji i Srbiji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
 147. Maksin, M., Ristić, V., Nenковиć-Riznić, M., & Mičić, S. (2018). The role of zoning in the strategic planning of protected areas: Lessons learnt from EU countries and Serbia. *European Planning Studies*, 26(4), 838-872. <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1426736>
 148. Maksin-Mičić, M. (2008). *Turizam i prostor*. Beograd: Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment.
 149. Mangold, M., Schwietering, A., Zink, J., Steinbauer, M.J., & Heurich, M. (2024). The digitalization of outdoor recreation: Global perspectives on the opportunities and challenges for protected area management. *Journal of Environmental Management*, 352, 120108. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120108>
 150. Maple, L.C., Eagles, P.F.J., & Rolfe, H. (2010). Birdwatchers' specialisation characteristics and national park tourism planning. *Journal of Ecotourism*, 9(3), 219-238. <https://doi.org/10.1080/14724040903370213>
 151. Master plan održivog razvoja Fruške gore od 2012 do 2022. godine, (2012). Novi Sad: Vlada AP Vojvodine, Univerzitet u Novom Sadu, JP „Nacionalni park Fruška gora“.
 152. Matović, S., Lović Obradović, S., & Gajić, T. (2025). Sustainable tourism in protected areas: Comparative governance and lessons from Tara and Triglav National Parks. *Sustainability*, 17(15), 7048. <https://doi.org/10.3390/su17157048>
 153. McCool, S.F. (2006). Managing for visitor experiences in protected areas: Promising opportunities and fundamental challenges. *Parks: The International Journal for Protected Areas Managers*, 16, 3-9.
 154. McCool, S.F., & Bosak, K. (2016). *Reframing Sustainable Tourism*. New York: Springer.

155. McCool, S.F., Moisey, R.N., & Nickerson, N.P. (2001). What should tourism sustain? The disconnect with industry perceptions of useful indicators. *Journal of Travel Research*, 40, 124-131.
156. Menković, L. (2013). Eolian relief of southeast Banatian. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 93(4), 1–22.
157. Mercer, D. (2013). Biodiversity and tourism. In A. Holden, & D. Fennell (Eds.), *The Routledge Handbook of Tourism and the Environment* (pp.130-144). London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
158. Mesaroš, G. (2014). *Vrste biljaka i životinja značajne za zaštitu prirode u Evropskoj Uniji*. Subotica: Udruženje za zaštitu i razvoj okruženja i graditeljskog nasleđa – Protego.
159. Mihalic, T. (2016). Sustainable-responsible tourism discourse – towards ‘responsustable’ tourism. *Journal of Cleaner Production*, 111(B), 461-470. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.062>
160. Mijatov, M., Pavić, L., & Rančić, M. (2014). Potential for development of wellness tourism in Rusanda. *Researches Reviews of the Department of Geography, Tourism and Hotel Management*, 43(2), 148-164.
161. Milić, Đ., & Stefanović, I. (2007). Pristup za održivo planiranje na primeru zaštićenog prirodnog dobra. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, 57, 365-373.
162. Miller, G., & Torres-Delgado, A. (2023). Measuring sustainable tourism: a state of the art review of sustainable tourism indicators. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(7), 1483–1496. <https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2213859>
163. Mitsch, W.J., Bernal, B., & Hernandez, M.E. (2015). Ecosystem services of wetlands. *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, 11(1), 1-4. <https://doi.org/10.1080/21513732.2015.1006250>
164. Moore, S.A., & Polley, A. (2007). Defining indicators and standards for tourism impacts in protected areas: Cape Range National Park, Australia. *Environmental Management*, 39, 291-300. <https://doi.org/10.1007/s00267-005-0191-5>
165. Morrison, C., & Buckley, R. (2010). Oceania. In: R. Buckley (Ed.), *Conservation Tourism* (pp. 78-87). Wallingford, Oxfordshire: CAB International.
166. Mowforth, M., & Munt, I. (2016). *Tourism and Sustainability. Development, Globalisation and New Tourism in the Third World*. Oxon, UK: Routledge.
167. Mulongoy, K.J., & Chape, S. (2004). *Protected Areas and Biodiversity: An Overview of Key Issues*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP).
168. Muñoz, L., Hausner, V., Brown, G., Runge, C., & Fauchald, P. (2019). Identifying spatial overlap in the values of locals, domestic and international tourists to protected areas. *Tourism Management*, 71, 259-271. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.07.015>

169. Nacionalni park "Fruška gora", (2010). *Plan upravljanja od 2011. do 2020.* Sremska Kamenica: JP „Nacionalni park Fruška gora“.
170. Nacionalni park „Fruška gora“, (2017). *Plan upravljanja od 2018. do 2027.* Sremska Kamenica: JP „Nacionalni park Fruška gora“
171. Newsome, D., Moore, S.A., & Dowling, R.K. (2013). *Natural Area Tourism, Ecology, Impacts and Management.* Bristol: Channel View Publications.
172. Nikolić, S. (2006). *Turizam u zaštićenim prirodnim dobrima Srbije.* Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije.
173. Noakes, D.L.G., & Bouvier, L.D. (2013). Threatened fishes of the world: the end of a series. *Environmental Biology of Fishes*, 96, 1135–1149. <https://doi.org/10.1007/s10641-013-0174-y>
174. Nunnally, J.C., & Bernstein, I.H. (1994). *Psychometric Theory.* New York, NY, USA: McGraw-Hill.
175. Nyamboke, F. (2024). Community engagement in sustainable tourism development: Opportunities and challenges for local residents. *Hospitality and Tourism Journal*, 1(1), 24. <https://forthworthjournals.org/journals/index.php/HTJ/article/view/68>
176. Obradović Stralman, S. & Milentijević, N. (2025). Exploring the nexus of tourism development, community perceptions, and sustainability in protected areas. *Bulletin of Natural Sciences Research*, 15(1), 34–41. <https://doi.org/10.5937/bnsr15-55046>
177. Obradović, S., Stojanović, V., Kovačić, S., Jovanović, T., Pantelić, M., & Vujičić, M. (2021). Assessment of residents' attitudes toward sustainable tourism development – A case study of Bačko Podunavlje Biosphere Reserve, Serbia. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 35, 100384.
178. Obradović, S., Tešin, A., Božović, T., & Milošević, D. (2020). Residents' perceptions of and satisfaction with tourism development: A case study of the Uvac Special Nature Reserve, Serbia. *Tourism and Hospitality Research*, 21(1), 31-43.
179. Odunga, S., Szente, V., & Szabó, K. (2024). Community Support and Socioeconomic Impacts of Cultural Tourism Development in Western Kenya. *Tourism and Hospitality*, 5(4), 1510-1524. <https://doi.org/10.3390/tourhosp5040084>
180. Page, S.J., & Dowling, R. (2002). *Ecotourism.* Harlow: Prentice Hall.
181. Pai, C. H., Zhang, Y., Wang, Y. L., Li, K., & Shang, Y. (2026). Current challenges and opportunities in cultural heritage preservation through sustainable tourism practices. *Current Issues in Tourism*, 29(5), 1016–1034. <https://doi.org/10.1080/13683500.2024.2443776>
182. Panjković, B. (2011). Kukurjak (*Eranthis hyemalis* (L.) Salisb). U B. Panjković (Ed.), *Stanje osetljivih ekosistema i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta na području AP Vojvodine* (pp. 38-45). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.

183. Panjković, B., & Stojnić, N. (2011). Biološka raznovrsnost i zaštićena područja. U S. Puzović, & H. Radovanović-Jovin (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: stanje-izazovi-perspektive* (pp. 168-211). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, Novi Sad.
184. Panjković, B., Šipka, S., & Maksimović, D. (2016). *Zaštićena područja prirode u AP Vojvodini, status zaštite i finansiranje u kontekstu evropskih integracija*. Vršac: Ekološki centar „Stanište“.
185. Pantelić, M., Stamenković, I., & Purić-Samardžija, J. (2012). Razvoj ekoturizma na prostoru specijalnog rezervata prirode „Deliblatska peščara“. *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, 41, 235-247.
186. Pantović, M., & Dučić, J. (2009). Implementacija konvencije o biološkoj raznovrsnosti i konvencije o močvarnim područjima od međunarodnog značaja, naročito kao staništa ptica močvarica (Ramsarska konvencija) u Republici Srbiji. *Zaštita prirode*, 60(1-2), 693-703.
187. Park prirode „Palić“, (2011). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićenog područja III kategorije, studija zaštite*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
188. Park prirode „Palić“, (2022). *Izveštaj o realizaciji Godišnjeg programa upravljanja zaštićenim područjem Park prirode „Palić“ za 2021. godinu*. Palić: JP „Palić-Ludaš“.
189. Park prirode „Ponjavica“, (2012). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićeno područje III kategorije*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
190. Park prirode „Rusanda“, (2014). *Plan upravljanja za period od 2015. do 2024. godine*. Zrenjanin: Ustanova „Rezervati prirode“.
191. Parra-Sanchez, D.T., & Viviescas-Jaimes, P.A. (2025). Application of digital technologies in nature-based tourism: A scientometric analysis. *Journal of Digital Economy*, 3, 249–259. <https://doi.org/10.1016/j.jdec.2025.05.003>
192. Pavić, D., Jakovljević, D., & Krajić, A. (2016). Local reactions concerning Serbia's Obedska Bara Nature Reserve. *Polish Journal of Environmental Studies*, 25(1), 273-282.
193. Pavlović P., Kostić N., Karadžić B., & Mitrović M. (2017). *The Soils of Serbia*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-8660-7>
194. Peeters, P., & Dubois, G. (2010). Tourism travel under climate change mitigation constraints. *Journal of Transport Geography*, 18(3), 447-457. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2009.09.003>
195. Pellegrino, D., Schirpke, U., & Marino, D. (2016). How to support the effective management of Natura 2000 sites? *Journal of Environmental Planning and Management*, 60(3), 383–398. <https://doi.org/10.1080/09640568.2016.1159183>
196. Penić, M., Dragosavac, M., Vujko, A., & Besermenji, S. (2016). Impact of active tourism on economic development – example of the Fruška Gora National

- park (Vojvodina, North Serbia). *Geographica Pannonica*, 20(3), 168-180. <https://doi.org/10.5937/GeoPan1603181P>
197. Petrović, I., & Lakušić, D. (2017). Refinding of the critically endangered species *Eranthis hyemalis* (L.) Salisb. In Western and Eastern Serbia. *Botanica Serbica*, 41(1), 79-82.
198. Petrović, M. (2014). Heading forward to the „Mura–Drava–Danube Transboundary Biosphere Reserve”. *Zbornik Matice Srpske za Društvene Nauke*, 147, 267-279. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1447267P>
199. Petrović, M.D., Lukić, D., Radovanović, M.M., Blešić, I., Gajić, T., Demirović Bajrami, D., Syromiatnikova, J.A., Miljković, Đ., Kovačić, S., & Kostić, M. (2023). How can tufa deposits contribute to the geotourism offer? The outcomes from the first UNESCO global geopark in Serbia. *Land*, 12(2), 285. <https://doi.org/10.3390/land12020285>
200. Pivac, T., Dragin, A., Dragičević, V., & Vasiljević, Đ. (2016). *Selektivni oblici turizma*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
201. Plan zaštite prirodnih dobara za 2024. godinu, (2023). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
202. Popović, Z., Smiljanić, M., Matić, R., Kostić, M., Nikić, P., & Bojović, S. (2012). Phytotherapeutical plants from the Deliblato Sands (Serbia): traditional pharmacopoeia and implications for conservation. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 11(3), 385-400.
203. Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva“ („Sl. Glasnik RS“ broj 5/2010, 47/2011, 32/2016 i 98/2016).
204. Prijić, Ž., Marković, T., Radanović, D., Xue, J., Zhang, X., Gordanić, S., Mikić, S., Dragumilo, A., Čutović, N., & Batinic, P. (2023). The effect of the year on the steppe peony's morphological and ornamental traits. *Acta Herbologica*, 32(1), 65-72.
205. Program zaštite prirode Republike Srbije za period od 2021. do 2023. godine („Službeni glasnik RS”, broj 53/2021).
206. Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine („Sl. List AP Vojvodine“ broj 10/2016).
207. Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine, (2004). Novi Sad: Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine.
208. Puhakka, R., & Siikamäki, P. (2012). Nature tourists' response to ecolabels in Oulanka PAN Park, Finland. *Journal of Ecotourism*, 11(1), 56-73. <https://doi.org/10.1080/14724049.2011.647917>
209. Puzović, S., Panjković, B., Tucakov, M., Stojnić, N., Sabadoš, K., Stojanović, T., Vig, L., Marić, B., Tešić, O., Kiš, A., Galamboš, L., Pil, N., Kicošev, V., Stojšić, V., Timotić, D., Perić, R., Bošnjak, T., Delić, J., Dobretić, V., & Stanišić, J. (2015). *Upravljanje prirodnom baštinom u Vojvodini*. Novi Sad:

- Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
210. Queiroz, R.E., Guerreiro, J., & Ventura, M.A. (2014). Demand of the tourists visiting protected areas in small oceanic islands: the Azores case study (Portugal). *Environment, Development and Sustainability*, 16(5), 1119–1135.
211. Queiroz, R.E., Guerreiro, J., & Ventura, Mader, R. (2002). Latin American ecotourism: What is it? *Current Issues in Tourism*, 5(3-4), 272-279.
212. Radović, G., Petrović, M.D., Demirović Bajrami, D., Radovanović, M., & Vuković, N. (2020). Can proper funding enhance sustainable tourism in rural settings? Evidence from a developing country. *Sustainability*, 12(18), 7797. <https://doi.org/10.3390/su12187797>
213. Raičević, V., Božić, M., Rudić, Ž., Lalević, B., & Kikovic, D. (2011). The evolution of the eutrophication of the Palić Lake (Serbia). *African Journal of Biotechnology*, 10(10), 1736-1744.
214. Ramstetter, L., & Habersack, F. (2020). Do women make a difference? Analysing environmental attitudes and actions of Members of the European Parliament. *Environmental Politics*, 29(6), 1063–1084. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1609156>
215. Rasoolimanesh, S.M., & Jaafar, M. (2016). Sustainable tourism development and residents' perceptions in World Heritage Site destinations. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(1), 34-48.
216. *Regionalni prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine do 2020. godine*, (2011). Novi Sad: Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
217. Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine, (2020). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
218. Retke, ranjive i ugrožene biljne i životinjske vrste na području JP „Vojvodinašume“, (2011). Petrovaradin: JP „Vojvodina Šume“.
219. Rezvani, M., Nickraves, F., Astaneh, A.D., & Kazemi, N. (2022). A risk-based decision-making approach for identifying natural-based tourism potential areas. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 37, 100485. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2021.100485>
220. Rio, D., & Nunes, L.M. (2012). Monitoring and evaluation tool for tourism destinations. *Tourism Management Perspectives*, 4, 64-66.
221. Ristić, V., Trišić, I., Štetić, S., Maksin, M., Nechita, F., Candrea, A.N., Pavlović, M., & Hertanu, A. (2024). Institutional, ecological, economic and sociocultural sustainability – evidence from Ponjavica Nature Park. *Land*, 13(5), 669. <https://doi.org/10.3390/land13050669>
222. Ristić, Z., & Ristić, N. (2021). *Biologija, lov i ugroženost ptica Evrope*. Novi Sad: Maxima Graf.
223. Rogowski, M., Zawilinska, B., & Hibner, J. (2025). Managing tourism pressure: Exploring tourist traffic patterns and seasonality in mountain national

- parks to alleviate overtourism effects. *Journal of Environmental Management*, 373, 123430. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.123430>
224. Romelić, J., & Tomić, P. (2002). Održivi turizam u zaštićenim prirodnim predelima Vojvodine. *Turizam*, 6, 19-21.
225. Romelić, J., & Ćurčić, N. (2001). *Turistička geografija Jugoslavije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prorodno-matematički fakultet, Institut za geografiju.
226. Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B.D., & McLennan, C. lee J. (2015). Trends and patterns in sustainable tourism research: a 25-year bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 517–535. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>
227. Saarinen, J. (2013). Is Being responsible sustainable in tourism? Connections and critical differences. *Sustainability*, 13(12), 6599.
228. Samora-Arvela A., Ferreira J., Vaz E., & Panagopoulos T. (2020). Modeling nature-based and cultural recreation preferences in Mediterranean regions as opportunities for smart tourism and diversification. *Sustainability*, 12(1), 433. <https://doi.org/10.3390/su12010433>
229. Sanchez, M.L., Cabrera, A.T., & Gomez del Pulgar, M.L. (2020). The potential role of cultural ecosystem services in heritage research through a set of indicators. *Ecological Indicators*, 117, 106670. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106670>
230. Sandwith, T., Shine, C., Hamilton, L., & Sheppard, D. (2001). *Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation*. Gland, Switzerland and Cambridge: IUCN.
231. Scales, I.E. (2014). Tourism, conservation and development in Madagascar: Moving beyond panaceas? In I.E. Scales (Ed.), *Conservation and Environmental Management in Madagascar*, 255-270. London: Routledge.
232. Scheyvens, R., & Biddulph, R. (2018). Inclusive tourism development. *Tourism Geographies*, 20(4), 589–609. <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1381985>
233. Schianetz, K. & Kavanagh, L. (2008). Sustainability indicators for tourism destinations: a complex adaptive systems approach using systemic indicator systems. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(6), 601-628.
234. Scholtz, M., Kruger, M., & Saayman, M. (2015). Determinants of visitor length of stay at three coastal national parks in South Africa. *Journal of Ecotourism*, 14(1), 21-47.
235. Scholtz, M., Saayman, M., & Kruger, M. (2012). The influence of the economic recession on visitors to the Kruger National Park. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 5(1), 247-270.
236. Šćiban, M., Ružić, M., Radišić, D., Rajković, D., & Janković, M. (2010). An overview of bird fauna of Lake Rusanda. *Ciconia: Bulletin of the Committee for*

- Studying and Protection of Birds of Vojvodina, Society of Ecologists of Vojvodina*, 19, 12-32.
237. Seba, J.A. (Ed.), (2012). *Ecotourism and Sustainable Tourism, New Perspectives and Studies*. Toronto & New York: Apple Academic Press.
238. Sekulić, N., Budakov, Lj., & Branković, D. (1998). Distribution of the European mudminnow *Umbra Krameri* (Umbidae) in Serbia. *Italian Journal of Zoology*, 65(1), 381–382. <http://doi.org/10.1080/11250009809386851>
239. Sekulić, P., Ninkov, J., Zeremski-Škorić, T., Vasin, J., & Milić, S., (2011). Zemljište. U Puzović, S. & Radovanović-Jovin, H. (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: stanje-izazovi-perspektive* (pp. 134-167). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
240. Selva, N., Kreft, S., Kati, V., Schluck, M., Jonsson, B.G., Mihok, B., Okarma, H., & Ibsch, P.L. (2011). Roadless and low-traffic areas as conservation targets in Europe. *Environmental Management*, 48, 865-877. <https://doi.org/10.1007/s00267-011-9751-z>
241. Sharpley, R. (2004). Planning for tourism: In R. Sharpley (Ed.), *The Tourism Business: An Introduction* (pp. 200-220). Sunderland: Business Education Publishers.
242. Sharpley, R. (2020). Tourism, sustainable development and the theoretical divide: 20 years on. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(11), 1932–1946. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1779732>
243. Shen, F., & Cottrell, S.P. (2008). A sustainable tourism framework for monitoring residents' satisfaction with agritourism in Chongdugou Village, China. *International Journal of Tourism Policy*, 1(4), 368-375.
244. Shen, F., Cottrell, S.P., Hughey, K.F.D., & Morrison, K. (2009). Agritourism sustainability in rural mountain areas of China: A community perspective. *International Journal of Business and Globalisation*, 3, 123–145.
245. Silva, L.F., Carballo-Cruz, F., & Ribeiro, J.C. (2024). Residents' perceptions of tourism development in the context of a new governance framework for Portuguese protected areas: The case of a small peripheral natural park. *Journal of Rural Studies*, 112, 103451. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103451>
246. Simić, D., & Puzović, S. (2008). *Ptice Srbije i područja međunarodnog značaja*. Beograd: Liga za ornitološku akciju Srbije.
247. Simić, D., & Tucakov, M. (2008). Mešovita kolonija čaplji na Ponjavici kod Omoljice. *Ciconia*, 17, 72-73.
248. Southgate, C., & Sharpley, R. (2015). Tourism, development and the environment. In R. Sharpley, & D.J. Telfer (Eds.), *Tourism and Development, Concepts and Issues*, 2nd edition (pp. 250-284). Bristol: Channel View Publications.
249. Sowinska-Świerkosz, B., & Chmielewski, T.J. (2014). Comparative assessment of public opinion on the landscape quality of two biosphere reserves in Europe. *Environmental Management*, 54, 531-556.

250. Spangenberg, J.H. (1997). Environmental space-based proactive linkage indicators: A compass on the road towards sustainability. In: B. Moldan, & S. Billharz (Eds.), *Sustainability Indicators, Report of the Project on Indicators of Sustainable Development* (pp. 119-125). London: Wiley.
251. Spangenberg, J.H. (2002). Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development. *Ecological Indicators*, 2(3), 295–309.
252. Specijalni rezervat prirode „Deliblatska peščara“ (2011). *Plan upravljanja 2011-2020*. Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
253. Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, (2012). *Plan upravljanja 2012-2021*. Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
254. Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, (2010). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićenog područja I kategorije, studija zaštite*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode
255. Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“, (2005). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao prirodnog dobra od izuzetnog značaja, studija zaštite*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
256. Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“ (2023). *Program upravljanja za 2024. godinu*. Deliblato, Kovin: Udruženje sportskih ribolovaca „Deliblatsko jezero“.
257. Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, (2010). *Plan upravljanja 2011-2020*. Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
258. Specijalni rezervat prirode „Titelski breg“, (2011). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićeno područje I kategorije, studija zaštite*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
259. Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, (2011). *Plan upravljanja 2012-2022*. Sremska Mitrovica: Pokret gorana Sremske Mitrovice.
260. Spenceley, A. (2005). Nature-based tourism and environmental sustainability in South Africa. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(2), 136-170.
261. Spenceley, A., Snyman, S. & Eagles, P.F.J. (2017). *Guidelines for Tourism Partnerships and Concessions for Protected Areas: Generating Sustainable Revenues for Conservation and Development*. Gland: IUCN.
262. Srednjoročni program zaštite prirodnih dobara za period 2011-2020, (2011). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
263. Stanković, V., & Joldžić, V. (2018). Vrednovanje ekosistemskih usluga ramsarskih područja Vojvodine, *Ecologica*, 25(91), 534-539.
264. Štetić, S., & Šimičević, D. (2014). *Menadžment turističke destinacije*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija.
265. Štetić, S., & Trišić, I. (2019). Use of natural tourism potentials for sustainable development in the Special Nature Reserve “Koviljsko-Petrovaradinski Rit” Vojvodina (Northern Serbia). *Central European Journal of Geography and Sustainable Development (CEJGSD)*, 1(1), 3-12.

266. Štetić, S., & Trišić, I. (2020). Prirodni resursi za razvoj ekoturizma Specijalnog rezervata prirode „Obedska bara“, *Ecologica*, 27(98), 224-231.
267. Štetić, S., Trišić, I., & Gvozden, I. (2021). Ekoturizam specijalnog rezervata prirode „Deliblatska peščara“ u uslovima pandemije COVID-19. *Ecologica*, 28(102), 208-214. <https://doi.org/10.18485/ecologica.2021.28.102.10>
268. Štetić, S., Trišić, I., & Nechita, F. (2025). *The risk of over-tourism and the future of tourism*. IRASA International Scientific Conference Science, Education, Technology and Innovation, SETI VII 2025, Belgrade, Serbia, pp. 46-57.
269. Štetić, S., Trišić, I., & Nedelcu, A. (2019). Natural potentials of significance for the sustainable tourism development – the focus on the special nature reserve. *Journal of the Geographical Institute “Jovan Cvijić” SASA*, 69(3), 279-287. <https://doi.org/10.2298/IJGI1903279S>
270. Stojanović, T., Trišić, I., Brđanin, E., Štetić, S., Nechita F., & Candrea, A.N. (2024). Natural and sociocultural values of a tourism destination in the function of sustainable tourism development – an example of a protected area. *Sustainability*, 16(2), 759. <http://dx.doi.org/10.3390/su16020759>
271. Stojanović, V. (2003). Stanje i mogućnosti razvoja turizma u odabranim Specijalnim rezervatima prirode Vojvodine. *Turizam*, 7, 26-28.
272. Stojanović, V. (2006). *Održivi razvoj turizma i životne sredine*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
273. Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
274. Stojanović, V. (2023). *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
275. Stojanović, V., & Dragin, A. (2019). *Lokalni akcioni plan za Specijalni rezervat prirode „Karađorđevo“*. Coop MDD, Interreg Danube Transnational IPA.
276. Stojanović, V., Đorđević, J., Lazić, L., Stamenković, I., & Dragičević, V. (2014). The principles of sustainable development of tourism in the special nature reserve “Gornje Podunavlje” and their impact on the local communities. *Acta Geographica Slovenica*, 54, 391-400.
277. Stojanović, V., Lazić, L., & Đunić, J. (2018). Nature Protection and Sustainable Tourism Interaction in Selected Ramsar Sites in Vojvodina (Northern Serbia). *Geographica Pannonica*, 22(3), 201-207. <https://doi.org/10.5937/gp22-16637>
278. Stojanović, V., Mijatov Ladičorbić, M., Dragin A.S., Cimbalević, M., Obradović, S., Dolinaj, D., Jovanović, T., Ivkov-Džigurski, A., Dunjić, J., Nedeljković Knežević, M., *et al.* (2023). Tourists’ motivation in wetland

- destinations: Gornje Podunavlje Special Nature Reserve case study (Mura-Drava-Danube Transboundary Biosphere Reserve). *Sustainability*, 15(12), 9598. <https://doi.org/10.3390/su15129598>
279. Stojanović, V., Mijatov, M., Dunjić, J., Lazić, L., Dragin, A., Milić, D., & Obradović, S. (2021). Ecotourism impact assessment on environment in protected areas of Serbia: A case study of Gornje Podunavlje Special Nature Reserve. *Geographica Pannonica*, 25(3), 157–167.
280. Stojanović, V., Obradović Strålman, S., Milić, D., Mijatov Ladičorbić, M., Bukvić, J. (2025). Innovative approaches to sustainable tourism in highland wetlands: Insights from community-based initiatives. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 75(3), 401–417. <https://doi.org/10.2298/IJGI241227009S>
281. Stojanović, V., Pavić, D., & Pantelić, M. (2014). *Geografija životne sredine*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
282. Stojnić, N. (2011). Krstaš. U B. Panjković (Ed.), *Stanje osetljivih ekosistema i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta na području AP Vojvodine* (pp. 57-60). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
283. Stojnić, N., Panjković, B., Sabadoš, K., Kicošev, V., Timotić, D., Kiš, A., Galamboš, L., Delić, J., Dobretić, V., Milenić, B., Perić, R., Stojšić, V., Pil, N., Stanišić, J., Plemić, Z., Predojević, J., Bošnjak, T., Mihajlović, N., Fojkar, O., Došenović, B., Marinković, L., Krnčević, G., Borčić, S., Novaković, S., Rilak, S., Dragaš, K., & Pivaš, B. (2015). *Izveštaj o stanju prirode u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini za period 2010-2014*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
284. Stojšić, V. (2011). Banatski božur (*Paeonia officinalis* subsp. *Banatica*). U B. Panjković (Ed.), *Stanje osetljivih ekosistema i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta na području AP Vojvodine* (pp. 30-37). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
285. Stolton, S., & Dudley, N. (Eds.), (2012). *Parks, the International Journal of Protected Areas and Conservation, Developing Capacity for a Protected Planet*, 18.2. Gland: IUCN – International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.
286. Stolton, S., Shadie, P., & Dudley, N. (2013). *Best Practice Guidance on Recognising Protected Areas and Assigning Management Categories and Governance Types, Best Practice Protected Area Guidelines Series 21*. Gland, Switzerland: IUCN.
287. Streimikiene, D., Svagzdiene, B., Jasinskas, E., & Simanavicius, A. (2021). Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. *Sustainable Development*, 29(1), 259–271. <https://doi.org/10.1002/sd.2133>

288. Su, L., & Swanson, S. R. (2020). The effect of personal benefits from, and support of, tourism development: the role of relational quality and quality-of-life. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(3), 433–454.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1680681>
289. Sumares, D., & Fidélis, T. (2011). Natura 2000 and the narrative nature of nature: a case for critical discourse analysis. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 8(1), 53-68.
290. Tanguay, G.A., Rajaonson, J., & Therrien, M.C. (2013). Sustainable tourism indicators: selection criteria for policy implementation and scientific recognition. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(6), 862-879.
291. Tenjović, L. (2020). *Statistika u psihologiji*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
292. Tomić, N., Marković, S., Antić, A., & Tešić, D. (2020). Exploring the potential for geotourism development in the Danube region of Serbia. *International Journal of Geoheritage and Parks*, 8(2), 123-139.
293. Tomić, N., Stojavljević, R., Stamenković, I., & Berić, D. (2013). The use of geothermal energy resources in the tourism industry of Vojvodina (Northern Serbia). *European Researcher*, 42(2-3), 443-454.
294. Tomić, P., Romelić, J., Kicošev, S., & Lazić, L. (2004). *Vojvodina, naučno-popularna monografija*. Novi Sad: Društvo geografa Vojvodine.
295. Torres-Delgado, A., & Saarinen, J. (2014). Using indicators to assess sustainable tourism development: a review. *Tourism Geographies*, 16(1), 31-47.
<https://doi.org/10.1080/14616688.2013.867530>
296. Trišić I. (2024). Resursna baza kao osnova razvoja održivog turizma Parka prirode „Palić“. *Turističko poslovanje*, 33, 61-70.
<https://doi.org/10.5937/turpos0-50279>
297. Trišić, I. (2018). Ciljevi održivog turističkog razvoja i upravljanja u Nacionalnom parku „Fruška gora“. *Turističko poslovanje*, 22, 5-17.
<https://doi.org/10.5937/turpos1822005t>
298. Trišić, I. (2019a). International status of area protection in the function of sustainable tourism development of the Republic of Serbia. *Central European Journal of Geography and Sustainable Development*, 1(2), 73-80.
299. Trišić, I. (2019b). Opportunities for sustainable tourism development and nature conservation in Special Nature Reserve “Deliblatska Peščara“. *Hotel and Tourism Management*, 7(1), 83-93.
300. Trišić, I. (2019c). Značaj vlažnih staništa za održivi turizam AP Vojvodine. *Turističko poslovanje*, 23, 29-41. <https://doi.org/10.5937/turpos0-22024>
301. Trišić, I. (2021). The function of protected natural areas of the Vojvodina Province in sustainable tourism development. *Teme*, XLV(1), 315-330.
<https://doi.org/10.22190/TEME200129017T>
302. Trišić, I., Milojković, D., Ristić, V., Nechita, F., Maksin, M., Štetić, S. & Candrea, A.N. (2023b). Sustainable tourism of Important Plant Areas (IPAs)—a

- case of three protected areas of Vojvodina Province. *Land*, 12(7), 1278. <http://dx.doi.org/10.3390/land12071278>
303. Trišić, I., Nechita, F., Ristić, V., Štetić, S., Maksin, M. & Atudorei, I.A. (2023d). Sustainable tourism in protected areas—the case of the Vršac Mountains Outstanding Natural Landscape, Vojvodina Province (Northern Serbia). *Sustainability*, 15(10), 7760. <https://doi.org/10.3390/su15107760>
304. Trišić, I., Privitera, D., Ristić, V., Štetić, S., Milojković, D., & Maksin, M. (2023a). Protected areas in the function of sustainable tourism development – a case of Deliblato Sands Special Nature Reserve, Vojvodina Province. *Land*, 12, 487.
305. Trišić, I., Privitera, D., Štetić, S., Genov, G., & Stanić Jovanović, S. (2022a). Sustainable tourism in protected area – a case of Fruška Gora National Park, Vojvodina (Northern Serbia). *Sustainability*, 14, 14548.
306. Trišić, I., Privitera, D., Štetić, S., Petrović, M., Radovanović, M., Maksin, M., Šimičević, D., Stanić Jovanović, S., & Lukić, D. (2022b). Sustainable tourism to the part of Transboundary UNESCO Biosphere Reserve "Mura-Drava-Danube". A case of Serbia, Croatia and Hungary. *Sustainability*, 14(10), 1006. <http://dx.doi.org/10.3390/su14106006>
307. Trišić, I., Stanić Jovanović, S., Štetić, S., Nechita, F., & Candrea, A.N. (2023c). Satisfaction with sustainable tourism – a case of the Special Nature Reserve "Meadows of Great Bustard", Vojvodina Province. *Land*, 12(8), 1511. <https://doi.org/10.3390/land12081511>
308. Trišić, I., Štetić, S., & Krstić, V. (2018). Possibilities to prevent negative environmental impacts. *Economics of Agriculture*, 65(4), 1599-1614. <https://doi.org/10.5937/ekopolj1804599t>
309. Trišić, I., Štetić, S., & Maksin, M. (2020). The significance of protected natural areas for the tourism of the Vojvodina Province (Northern Serbia) – relevant factors analysis of the sustainable tourism development. *Spatum*, 43, 1-7. <https://doi.org/10.2298/SPAT2043001T>
310. Trišić, I., Štetić, S., Candrea, A.N., Nechita, F., Apetrei, A., Pavlović, M., Stojanović, T., & Perić, M. (2024). The impact of sustainable tourism on the residents and visitors satisfaction – a case of Special Nature Reserve "Titelski Breg", Vojvodina. *Sustainability*, 16(7), 2720. <http://dx.doi.org/10.3390/su16072720>
311. Trišić, I., Štetić, S., Maksin, M., & Blešić, I. (2021). Perception and satisfaction of residents with the impact of the protected area on sustainable tourism: The case of Deliblatska Peščara Special Nature Reserve, Serbia. *Geographica Pannonica*, 25(4), 317-325. <https://doi.org/10.5937/gp25-33196>
312. Trouwborst, A., Fleurke, F.M., & Linnell, J.D.C. (2017). Norway's Wolf Policy and the Bern Convention on European wildlife: Avoiding the "Manifestly Absurd." *Journal of International Wildlife Law & Policy*, 20(2), 155–167. <https://doi.org/10.1080/13880292.2017.1346357>

313. Twining-Ward, L., & Butler, R. (2002). Implementing STD on a small island: development and use of sustainable tourism development indicators in Samoa. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(5), 363-387.
314. UNEP and ICLEI (2003). *Tourism and Local Agenda 21: The Role of Local Authorities in Sustainable Tourism*. France: UNEP.
315. UNEP-WCMC & IUCN (2016). *Protected Planet Report 2016*. Cambridge and Gland: UNEP-WCMC and IUCN.
316. UNEP-WCMC and IUCN (2026). Protected Planet: The World Database on Protected Areas (WDPA) [Online], January 2026, Cambridge, UK: UNEP-WCMC and IUCN. Available at: www.protectedplanet.net.
317. UNEP-WCMC, & IUCN (2019). *Protected Planet: The World Database on Protected Areas (WDPA) and World Database on Other Effective Area-based Conservation Measures (WD-OECM)*. Cambridge, UK: UNEP-WCMC and IUCN.
318. UNEP-WCMC, & IUCN (2024). *Protected Planet: The World Database on Protected Areas (WDPA) and World Database on Other Effective Area-based Conservation Measures (WD-OECM)*. Cambridge, UK: UNEP-WCMC and IUCN.
319. United Nations (2015). *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Without reference to a Main Committee (A/70/L.1). General Assembly UN.
320. UNWTO (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook*. Madrid: UNWTO.
321. Valdivieso, J.C., Eagles, P.F.J., & Gil, J.C. (2015). Efficient management capacity evaluation of tourism in protected areas. *Journal of Environmental Planning and Management*, 58(9), 1544-1561. <https://doi.org/10.1080/09640568.2014.937479>
322. Vidaković, D., Krizmanić, J., Dojčinović, B.P., Pantelić, A., Gavrilović, B., Živanović, M., Novaković, B., & Ćirić, M. (2019). Alkaline soda Lake Velika Rusanda (Serbia): the first insight into diatom diversity of this extreme saline lake. *Extremophiles*, 23, 347–35. <https://doi.org/10.1007/s00792-019-01088-6>
323. Visconti, P., Butchart, S.H., Brooks, T.M., Langhammer, P.F., Marnewick, D., Vergara, S., Yanosky, A., & Watson, J.E. (2019). Protected area targets post-2020. *Science*, 364(6437), 239–241. <https://doi.org/10.1126/science.aav6886>
324. Vučetić, A. (2018). Importance of environmental indicators of sustainable development in the transitional selective tourism destination. *International Journal of Tourism Research*, 20(3), 317-325.
325. Vujko, A., & Plavša, J. (2014). Evaluation of Fruška Gora National Park (Serbia) for Sport and Recreational Tourism. *Acta Geographica Slovenica*, 54(2), 321-334. <https://dx.doi.org/10.3986/AGS54206>
326. Vujko, A., Gajić, T., & Kovačević, B. (2012). Turizam u zaštićenim prirodnim prostorima – ekoturizam Fruške gore. *Škola biznisa*, 4, 8-16.

327. Vujko, A., Vuković, D., Demirović Bajrami, D., Zečević Stanojević, O., & Zečević, L. (2022). The nexus between employee engagement and performance management processes—Fruška Gora National Park (Serbia) case study. *Sustainability*, 14(18), 11489. <https://doi.org/10.3390/su141811489>
328. Vukov, D., Igić, R., Rućando, M., & Radulović, S. (2012). Diversity of vascular hydrophytes in the Zasavica river (Serbia): Changes after thirteen years. *Archives of Biological Sciences*, 64(4), 1607-1617.
329. Vuković, D.B., & Shams, R. (2020). Economy and ecology: encounters and interweaving. *Sustainability*, 12(1), 179.
330. Waliczky, Z., Fishpool, L.D.C., Butchart, S. H.M., Thomas, D., Heath, M., Hazin, C., Donald, P.F., Kowalska, A., & Dias, Maria, A.P. (2019). Important Bird and Biodiversity Areas (IBAs): their impact on conservation policy, advocacy and action. *Bird Conservation International*, 29(2), 199-215.
331. Weaver, D. (2006). *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
332. Weaver, D., & Lawton, L. (2014). *Tourism Management*. Milton: John Wiley & Sons.
333. Williams, S., & Lew, A.A. (2015). *Tourism Geography, Critical Understandings of Place, Space, and Experience*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
334. Wondirad, A., Tolkach, D., & King, B. (2020). Stakeholder collaboration as a major factor for sustainable ecotourism development in developing countries. *Tourism Management*, 78, 104024. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104024>
335. World Heritage List Statistics (2026). <https://whc.unesco.org/en/list/stat> (20.02.2026)
336. Ye, J., Qin, Y., & Wu, H. (2024). Cultural heritage and sustainable tourism: unveiling the positive correlations and economic impacts. *Current Psychology*, 43, 36393–36415. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-07070-6>
337. Zakon o zaštiti prirode („Sl. Glasnik RS”, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 – ispr., 14/2016, 95/2018 – dr. Zakon i 71/2021).
338. Zaštićena prirodna dobra u Republici Srbiji (2026). Zavod za zaštitu prirode Srbije. www.zzps.rs
339. Zeng, L., Li, R.Y.M., Nuttapong, J., Sun, J., & Mao, Y. (2022). Economic development and mountain tourism research from 2010 to 2020: Bibliometric analysis and science mapping approach. *Sustainability*, 14(1), 562. <https://doi.org/10.3390/su14010562>

ПРИЛОЗИ

Прилог I

Правна легислатива усклађена са међународним оквирима заштите

- ✚ Уредба о ратификацији Међународне конвенције за заштиту биља („Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 7/55);
- ✚ Закон о ратификацији Међународне конвенције за заштиту птица („Службени лист СФРЈ“, бр. 6/73);
- ✚ Уредба о ратификацији Конвенције о мочварама које су од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 9/77);
- ✚ Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав („Службени лист СЦГ- Међународни уговори“, бр. 4/2003);
- ✚ Закон о потврђивању Оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 102/2007);
- ✚ Конвенција о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци („Службени гласник РС” – Међународни уговори, број 102/07);
- ✚ Закон о потврђивању Конвенције о очувању миграторних врста дивљих животиња („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 102/2007);
- ✚ Закон о потврђивању Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 102/2007);
- ✚ Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности („Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/2001);
- ✚ Закон о потврђивању Конвенције о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре („Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/01);
- ✚ Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, са анексима („Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број: 2/97);
- ✚ Закон о потврђивању Кјото Протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе („Службени гласник РС“, бр. 88/2007 и 38/2009);
- ✚ Закон о потврђивању Конвенције о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 102/2007);

- ✚ Закон о ратификацији Протокола уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на велике даљине о дугоричном финансирању Програма сарадње за праћење и процену прекограничног преноса загађујућих материја у ваздуху на велике даљине у Европи (EMER) („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/87);
- ✚ Монреалски протокол о супстанцијама које оштећују озонски омотач („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 16/90 и „Службени лист Србије и Црне Горе – Међународни уговори“, бр. 24/04);
- ✚ Закон о ратификацији Бечке конвенција о заштити озонског омотача, са прилозима I и II („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 1/90);
- ✚ Закон о ратификацији Конвенције о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима („Службени лист СФРЈ“– Међународни уговори, бр.11/86);
- ✚ Уредба о ратификацији Конвенције о заштити од опасности тровања бензолом („Службени лист СФРЈ“–Међународни уговори,бр.16/76);
- ✚ Закон о ратификацији Конвенције о спречавању и контроли професионалних ризика проузрокованих канцероденим супстанцама и агенсима („Службени лист СФРЈ“–Међународни уговори, бр. 3/77);
- ✚ Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 8/74);
- ✚ Закон о потврђивању Европске конвенције о пределу („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 4/2011 од 27.5.2011. године)

БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Др Игор Тришић је основне академске студије туризма општи смер, завршио 2008. године, на Универзитету у Новом Саду, Департману за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математичког факултета. Након завршених основних академских студија из области туризма и хотелијерства, завршио је мастер академске студије 2009. године. Докторске студије на Географском факултету у Београду уписује 2021/22. године. Одбраном докторске тезе 2025. године, под називом „Примена PoS модела у испитивању одрживог туризма заштићених подручја Војводине“, стекао је научни назив доктора наука, ужа научна област – туризмологија. Др Тришић је аутор и коаутор у преко 100 научних радова, публикованих у међународним и националним научним часописима категорисаних од стране надлежног министарства. Области интересовања у истраживању су: екоменаџмент, туризам и одрживи развој, туристичка географија, екогеографија, друштвена географија, заштита животне средине, управљање заштићеним подручјима, Програм Човек и Биосфера (UNESCO Programme: Man and Biosphere – MaB), угроженост флоре и фауне и утицаји туризма на окружење, значај угрожених врста за планирање и развој туристичких активности у заштићеним природним подручјима (Importance of protected natural areas and species – IUCN). Рецензирао је преко стотине научних радова који су публиковани у међународним и националним часописима. Године 2026. стекао је научно звање – научни сарадник, при Географском институту „Јован Цвијић“ САНУ.

Др Дуња Демировић Бајрами је виши научни сарадник Географског института „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности, где руководи Одељењем за картографију. Докторирала је на Природно-математичком факултету Универзитета у Новом Саду из области геонаука – туризам, након завршених основних студија туризма и мастер студија менаџмента, са просечном оценом 10,00 на мастер и докторским

студијама.

Њена научноистраживачка интересовања обухватају одрживи туризам, туристички маркетинг, понашање потрошача, дигиталну трансформацију у туризму, управљање људским ресурсима у угоститељству, добробит запослених и развој туристичких дестинација. Као аутор и коаутор објавила је више од 150 научних радова, више поглавља у монографијама и једну научну монографију, а њени радови објављени су у водећим међународним научним часописима. Учесник је бројних националних и међународних научноистраживачких пројеката, а научно се усавршавала на универзитетима и научним институцијама у Канади, Кини, Аустрији, Чешкој, Пољској и Русији. Била је гостујући професор и истраживач на више иностраних високошколских установа, где је изводила наставу на основним и мастер студијама. Рецензент је великог броја међународних научних часописа из области туризма, менаџмента и одрживог развоја, као и научних монографија и пројектних предлога за домаће и међународне институције. Добитник је више признања за научноистраживачки рад и академску изврсност, међу којима се издваја награда Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије „Изврсност у науци“. Удата је, има две ћерке и живи у Новом Саду.

Проф. др Снежана Штетић је доктор економских наука за туризам и угоститељство и магистар туризмолошких наука. Дипломирала је на Природно математичком факултету у Београду на Одсеку за туризмолошке науке, где је стекла звање доцента. На ПМФ-у, Депарتمان за географију, туризам и хотелијерство, Универзитета у Новом Саду изабрана је 1998. године. за ванредног професора, а затим 2003. за редовног професора. У свом научно истраживачком раду учествовала је у 50-так пројеката развоја туризма, и објавила је: 35

књига из области туризма, 4 приручника из области информативно водичке службе у туризму и девизних и царинских прописа, преко 200 радова на међународним и домаћим конгресима, и више од 100 објављених научних радова у домаћим и иностраним часописима. Рецензирала је бројне књиге, монографије, приручнике и научне радове иностраних и домаћих аутора. У периоду свог наставно-научног и стручног рада др Снежана Штетић је одржала велики број предавања по позиву, код нас и у иностранству. Осим на матичним научним и образовним установама, предавала је као гостујући професор и на факултетима и институтима у иностранству. Изузетно важан аспект и делокруг њеног рада је туристичка географија, регионални развој туризма, менаџмент туристичке дестинације, специфични облици туризма, одрживи развој и заштита животне средине, пословање туроператора и путничких агенција, сагледавање туристичке понуде и промоција и пласман понуде наше земље на домаћем и иностраном тржишту. Проф. др Снежана Штетић је самостално иницирала, организовала и реализовала велики број различитих едукативних пројеката и програма из области туризма. Њен рад се бави и широким спектром развоја туризма, спајајући теорију и праксу кроз стварање специјализованих школа и курсева у туризму.

eISBN 978-86-80029-96-2